

Ramón Spaaij

HOOLIGANS, FANS EN FANATISME

Een internationale vergelijking van club- en supportersculturen

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

HOOLIGANS, FANS EN FANATISME

Hooligans, fans en fanatisme

*Een internationale vergelijking van club-
en supportersculturen*

Ramón Spaaij

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Omslagafbeelding: Ramón Spaaij

Ontwerp omslag: Sabine Mannel, NEON Design, Amsterdam
Vormgeving binnenwerk: V3-Services, Baarn

ISBN 978 90 5356 814 9

NUR 756

© Ramón Spaaij / Amsterdam University Press, Amsterdam 2008

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

	Voorwoord	7
1	Inleiding	9
2	De dynamiek van hooliganisme	19
	2.1 Wat is hooliganisme?	19
	2.2 Hooligans over de grenzen	21
	2.3 Wie zijn 'de hooligans'? De discussie over maatschappelijke achtergronden	26
	2.4 Wij versus zij: individuele en collectieve identiteit	28
	2.5 Hooligan B.V.: de consumptie en economie van hooliganisme	35
	2.6 Vriendengroep of criminele bende? De sociale organisatie van hooliganisme	41
	2.7 Hooligans en hun omgeving: het belang van sociale interactie	46
3	West Ham United	52
	3.1 Voetbal in de gemeenschap: de sociale betekenis van West Ham United	52
	3.2 Van Mile End naar ICF: de ontwikkeling van een subcultuur	57
	3.3 Supportersgeweld en beleid	63
	3.4 Hooliganlegendes: nostalgie of opleving?	68
	3.5 Conclusie	73
4	Fulham FC	74
	4.1 <i>The friendly club</i> : de genese van een clubcultuur	74
	4.2 De 'gewelddadige ander' en de ontwikkeling van supportersgeweld	80
	4.3 'Niet naar onze smaak': voetbal-gerelateerd geweld als cultureel trauma	85
	4.4 Conclusie	90

5	Feyenoord	92
5.1	'Sterker door strijd': voetbal en arbeiderscultuur op Zuid	93
5.2	Rotterdam hooligans! De ontwikkeling van een harde kern	97
5.3	Hooliganisme na Beverwijk	104
5.4	Supportersgeweld en beleid: ontwikkelingen en effecten	109
5.5	Conclusie	114
6	Sparta Rotterdam	116
6.1	'Fatsoen en traditie': de vorming van een 'herenclub'	116
6.2	Supportersgeweld en clubcultuur	121
6.3	Traditie onder druk? De Sparta Youth Crew	129
6.4	Conclusie	140
7	RCD Espanyol	142
7.1	Voetbal en politiek in Catalonië	142
7.2	Ultras, geweld en rechts-extremisme	148
7.3	Oorlog op de tribune? Escalatie en respons	155
7.4	Conclusie	164
8	FC Barcelona	166
8.1	'Meer dan een club': de clubcultuur van FC Barcelona	166
8.2	Voor club en vaderland: de opkomst van een harde kern	172
8.3	Polarisatie van groepstegenstellingen: conflict en fragmentatie	177
8.4	Zero tolerance: veiligheidsmaatregelen en hun effecten	184
8.5	Conclusie	188
	Epiloog	190
	Noten	201
	Bibliografie	205
	Namenregister	219
	Trefwoordenregister	222

Voorwoord

Het onderzoek waarop dit boek is gebaseerd heeft me op plaatsen gebracht die de (neutrale) voetballiefhebber als muziek in de oren zullen klinken: Wembley, Maracanã, Camp Nou, Upton Park, Santiago Bernabéu, enzovoort. Daarnaast heeft het me geleid naar de obscuurdere regionen van het voetbal, waarvan mijn bezoek aan de heetgebakerde derby tussen Union Berlin en BFC Dynamo Berlin me in ieder geval zal bijblijven. Op al deze plaatsen, en zeker ook bij de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek (ASSR), heb ik boeiende mensen ontmoet. Zij hebben, ieder op een geheel eigen wijze, een belangrijke bijdrage geleverd. Ik kan alleen maar hopen dat zij hun inspanningen beloond zien in het resultaat.

Een speciaal woord van dank gaat uit naar de volgende personen: Kees Schuyt, Ruud Stokvis, Hans Sonneveld, Carles Viñas, Álvaro Rodríguez Díaz, Eric Dunning, Ralf Bormans, Edward van der Torre, Eduard Cachet, Kees Kerkhof, Andy Brame, Bill Miller, Graham Naughton, Thomas Herzog, Toni Grunk, Lloyd Richardson, Liam Tyrell, Quim, Bill Gardner, Aad en Stephan Leeuwangh, Martin Gooday, Tim Crane, Alex Ferguson (R.I.P.), Danny, Renato, Cass, Carol, Simon, Florian, Fiets, Carles, Sergio, Charlotte Beumer, Mokie, Taco Eijzenbach, Rene Schouten, Kevin, Edwin Winkels, Geert Cuypers, Ingmar en alle respondenten die anoniem wensen te blijven. Mijn dank gaat verder uit naar de studenten die hebben deelgenomen aan het leeronderzoek *Supportersgedrag en hooliganisme in het Nederlandse voetbal* binnen de opleiding Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hun projecten en kritische opmerkingen hebben mij in staat gesteld mijn visie op het onderwerp verder aan te scherpen. Ik ben Erik van Aert van Amsterdam University Press zeer erkentelijk voor de plezierige samenwerking. Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek (ASSR) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Ik draag dit boek op aan Alison, met wie ik deze reis heb mogen maken.

Ramón Spaaij

Melbourne, januari 2008

1 Inleiding

Voetbal heeft een belangrijke maatschappelijke functie in het bevorderen van sociale cohesie en solidariteit. Het sociaal kapitaal van de sport is gelegen in de relaties en sociale netwerken die mensen door participatie in het voetbal opbouwen en onderhouden; de sociabiliteit en groepsbinding die in voetbalverenigingen en supportersgroepen tot stand kunnen komen (Van Bottenburg, 2006: 20). Ook biedt de voetbalsport mogelijkheden voor het ontwikkelen van sociale vaardigheden, het bevorderen van tolerantie en volksgezondheid en het bestrijden van sociale uitsluiting en maatschappelijke achterstand. Voetbal speelt, zo stelt Raf Willems in zijn boek *Kan voetbal de wereld redden?*, een unieke rol in de opbouw van burgerzin en sociale verantwoordelijkheid.

Voetbal heeft echter ook een schaduwzijde, in de vorm van conflict en geweld. Het gedrag van voetbalsupporters is geregeld aanleiding tot hevige discussie in politiek en media. Bijna wekelijks verschijnen er mediaberichten over vermeend wangedrag van ‘hooligans’ in binnen- en buitenland. Waren het in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw vooral Britse supporters-taferelen die de aandacht trokken, tegenwoordig lijkt *football hooliganism* in tal van landen tot een hardnekkig fenomeen te zijn verworpen. Enkele recente voorbeelden onderstrepen het internationale en veelvormige karakter van het verschijnsel.

Athene, maart en april 2007

De Griekse autoriteiten besluiten om de voetbalcompetitie twee weken stil te leggen naar aanleiding van het overlijden van een supporter op 29 maart 2007. De 25-jarige supporter vindt de dood tijdens een vechtpartij tussen zo'n 500 fans van Panathinaikos en Olympiakos Piraeus. De hervatting van de Griekse voetbalcompetitie in april verloopt problematisch. Rivaliserende supporters vechten met elkaar en met de politie tijdens en na afloop van een bekerwedstrijd tussen PAS Yiannina en Larissa. Supporters gooien ruiten in en steken vuilnisbakken in brand. De politie gebruikt traangas om de menigte uiteen te drijven (*International Herald Tribune*, 19 april 2007).

Catania, februari 2007

De Siciliaanse derby tussen Catania en Palermo wordt ontsierd door rellen. Rivalliserende supporters vechten met elkaar en met de politie tijdens en na afloop van de wedstrijd. De wedstrijd wordt tijdelijk onderbroken nadat de politie traangas gebruikt om de ongeregelde heden op de tribunes te stoppen. Na afloop van de wedstrijd doen zich hevige rellen voor buiten het stadion. Een 38-jarige politieagent komt hierbij om het leven. Het Italiaanse kabinet legt de competitie tijdelijk stil en kondigt verstrekkende maatregelen aan. Een week eerder werd een clubbestuurder door supporters doodgeschoten toen hij een vechtpartij na afloop van een amateurduel tussen Cancellese en Sarmartinese probeerde te beëindigen (*La Repubblica*, 3 en 4 februari 2007).

Rio de Janeiro, december 2005

Twee mannen worden doodgeschoten tijdens een confrontatie tussen supporters van Fortaleza en Botafogo. Vier anderen raken gewond. De Botafogo-supporters vallen een bus met ruim twintig fans van Fortaleza aan, terwijl de bus vaststaat in het verkeer. De supportersgroepen hebben volgens de pers vooraf afgesproken om elkaar te treffen (*Folha de São Paulo*, 6 december 2005).

Dergelijke incidenten, breed uitgemeten in de internationale pers, hebben de politiek-bestuurlijke behoefte aan internationale samenwerking en kennisuitwisseling doen toenemen. Ook is er, vooral in wetenschappelijke kringen, de vraag ontstaan naar een beter inzicht in de aard en oorzaken van de problematiek. Wat is 'hooliganisme' nu precies? Waarom plegen sommige supporters geweld en anderen niet? Onder welke omstandigheden doen zij dit? Wat is het effect van beleidsinterventies? Deze vragen zijn op de achtergrond geraakt in recente discussies over nieuwe juridische en bestuurlijke maatregelen. Dit is opmerkelijk, omdat een gedegen kennis van de problematiek een noodzakelijke voorwaarde is voor een effectief en evenwichtig beleid dat niet alleen de symptomen, maar ook de dieper liggende oorzaken van het verschijnsel bestrijdt.

De maatschappelijke aandacht voor supportersgeweld uit zich in golfbewegingen, die worden gekenmerkt door processen van amplificatie en deamplificatie (Murphy et al., 1988). Gedurende een korte periode, meestal na een spraakmakend incident, is er enorm veel aandacht voor het vermeende wangedrag van voetbalsupporters. Het lijkt dan alsof 'het probleem' plotseling sterk toeneemt in frequentie en intensiteit, terwijl dit in werkelijkheid meestal niet het geval is (Spaaij & Viñas, 2005b). Termen als 'voetbalvandalisme' en 'hooligans' worden gehanteerd als een containerbegrip, dat uiteenlopende vormen en gradaties van deviant gedrag onder een noemer plaatst. Het label 'hooligan' of 'reischopper' is hiermee verworden tot een leeg, doch retorisch krachtig, begrip dat morele

afkeuring uitspreekt over supporters die, in de ogen van buitenstaanders, de samenleving schade aanrichten.

Gezien deze dynamiek is het niet verwonderlijk dat sommige wetenschappers menen dat onderzoek naar voetbal-gerelateerd geweld tijd- en geldverspilling is. Moorhouse (2000: 1464) stelt terecht dat gewelddadig gedrag door voetbalsupporters in 'objectieve' zin een marginaal verschijnsel is in vergelijking met andere, relatief veelvoorkomende vormen van geweldscriminaliteit en sociale overlast. Hij gaat echter voorbij aan het feit dat, deels door het publieke karakter en de mediatisering van het fenomeen, supportersgeweld in de beleving van publiek, bestuur en politiek wel degelijk een significant maatschappelijk verschijnsel is. Subjectieve opvattingen ten aanzien van de dreiging van hooliganisme hebben geresulteerd in een immer uitdijend scala van gedragsbeperkende maatregelen, bijvoorbeeld alcoholverboden, vervoersbeperkingen, identificatieverplichtingen en een verbod op staanplaatsen. Deze maatregelen treffen niet alleen het kleine aantal zelfverklearde hooligans, maar beïnvloeden tevens de wedstrijdbeleving van alle voetbalsupporters.

Er bestaat een discrepantie tussen de maatschappelijke ophef over voetbalgerelateerd geweld enerzijds en de wetenschappelijke kennis over het onderwerp anderzijds. Vragen omtrent de achtergronden en oorzaken van supportersgeweld worden in de politiek en de media nauwelijks gesteld, laat staan serieus behandeld. Het dominante discours beperkt zich hoofdzakelijk tot repressie en kortetermijnperspectieven, waardoor de fundamentele vraag naar de dieper liggende, sociologische oorzaken van het verschijnsel buiten het gezichtsveld is komen te liggen. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere landen waar voetbal-gerelateerd geweld als een politiek en sociaal probleem wordt beschouwd. In de wetenschap zijn dergelijke vragen wel aan de orde gesteld, maar de onderzoeksresultaten hebben doorgaans weinig invloed gehad op beleid. Dit terwijl sommige wetenschappers een geëngageerde houding hebben aangenomen en in hun publicaties een hoge mate van prescriptie doorklinkt. Het durven te zeggen 'waar het naar toe moet', volgens velen een belangrijk onderdeel van de maatschappelijke rol van de sociologie (Engbersen & De Haan, 2006), heeft in veel gevallen niet het gewenste effect van beleidsbeïnvloeding gehad.

De afgelopen vier decennia is een groot aantal wetenschappelijke publicaties verschenen over geweld in de sport. Deze publicaties hebben de kennis over verscheidene facetten van supportersgeweld verrijkt. De beschikbare kennis is desalniettemin in bepaalde opzichten gebrekkig te noemen. Opvallend is vooral het gebrek aan substantieel vergelijkend onderzoek. Hoewel verschillende vooraanstaande auteurs wijzen op het belang van dit type onderzoek (o.a. Dun-

ning, 1999: 153; Giulianotti & Armstrong, 2002: 235), baseren zij hun verklaringen voor supportersgeweld meestal op slechts één enkele casus. Vergelijkend onderzoek maakt het mogelijk om verschillende vormen en situaties van supportersgeweld expliciet met elkaar in verband te brengen en te komen tot een analyse met een grotere reikwijdte en verklaringskracht.' Dit type onderzoek maakt een beter begrip van supportersgeweld mogelijk en kan daarmee een basis vormen voor beleid op lokaal, nationaal en internationaal niveau.

Dit boek biedt zo'n internationaal vergelijkend perspectief. Het richt zich op de aard, omvang en ontwikkeling van hooliganisme in verschillende lokale en nationale verbanden. Het gaat uit van de heterogeniteit van supportersgeweld: er doen zich niet alleen belangrijke verschillen en overeenkomsten voor in de frequentie en aard van het verschijnsel in verschillende landen, maar ook binnen landen en zelfs binnen steden. Daarnaast staat een ontwikkelingsperspectief centraal, dat de evolutie van hooliganisme onder de loep neemt en oog heeft voor de belangrijke transformaties in de verschijningsvormen van voetbal-gerelateerd geweld. Met andere woorden, hooliganisme is variabel naar tijd en plaats. Supportersgeweld vindt niet plaats in een vacuüm. Inzicht in de specifieke sociale, culturele en politieke context waarbinnen hooliganisme zich voordoet en ontwikkelt, is van cruciaal belang voor een beter begrip van het verschijnsel. Eerder heb ik aangetoond dat verschillende voetbalclubs en supportersgroepen geweld op verschillende wijzen ervaren en interpreteren (Spaaij, 2006a, 2007a). Hetzelfde geldt voor racisme en discriminatie (Back et al., 2001). Universele verklaringen voor hooliganisme, zoals die de afgelopen decennia zijn geopperd, doen onvoldoende recht aan de heterogeniteit en dynamiek van het verschijnsel.

In dit boek breng ik de achtergronden, verschijningsvormen en ontwikkeling van hooliganisme in kaart door middel van systematisch, empirisch gegrond, vergelijkend onderzoek. Centraal staan de cultuur en identiteitsvorming van hooligans, hun relaties met rivalen, medesupporters, clubbestuurders en de autoriteiten, alsmede de bredere sociale context waarbinnen hooliganisme vorm krijgt en van betekenis wordt voorzien. Ik tracht deze aspecten inzichtelijk te maken aan de hand van een aantal centrale thema's: de historische en internationale ontwikkeling van hooliganisme; de maatschappelijke achtergronden van hooligans; collectieve identiteitsvorming onder hooligans; de consumptie en economie van hooliganisme; de mate en vormen van sociale organisatie; de sociale interactie tussen hooligans en hun omgeving. Deze thema's worden uitgewerkt in hoofdstuk 2.

De primaire doelstelling van dit boek is het vergroten van de wetenschappelijke kennis over supportersgeweld en hooliganisme. Een beter begrip van het verschijnsel is een vereiste voor het ontwikkelen van doelgericht en even-

wichtig beleid. Dit boek biedt geen klassieke beleidsstudie, maar is veeleer een sociologische verhandeling over een veelbesproken verschijnsel dat omgeven is met tal van gemeenplaatsen, misverstanden en valse veronderstellingen. Ik pretendeer zeer zeker niet een kant-en-klare ‘oplossing’ paraat te hebben. De lezer die met deze gedachte aan dit boek begint, komt bedrogen uit; er is mijns inziens immers geen eenvoudige *one size fits all* aanpak mogelijk, hiervoor is de problematiek te complex en te veelvormig. Op basis van de in dit boek gepresenteerde inzichten kan desalniettemin het een en ander worden gezegd over oplossingsrichtingen, en hiervoor zal ik de epiloog gebruiken.

Het belang van supporters- en clubculturen

Collectief geweld tussen voetbalsupporters is een complex en veelzijdig fenomeen. Geweld rond voetbalwedstrijden lijkt veel gemeen te hebben met andere vormen van publiek geweld, dat wil zeggen gewelddadig gedrag dat zich vooral in de openbare ruimte afspeelt, zoals jeugdcriminaliteit en vandalisme (Schuyt, 1999; Schuyt & Van den Brink, 2003). Het is daarom niet verwonderlijk dat veel onderzoek naar hooliganisme gebruikmaakt van literatuur over jeugdcriminaliteit en bendevoorming. Dit perspectief kan belangrijke inzichten verschaffen in de interne dynamiek van hooliangroepen, maar biedt geen afdoende verklaring voor hooliganisme. Collectief geweld ontstaat niet vanzelfsprekend in situaties waar grote aantallen zelfverklaarde hooligans samenkomen. Een belangrijke vraag is onder welke omstandigheden de bereidheid tot geweldgebruik wel of niet in daden wordt omgezet (Adang & Stott, 2004). De omstandigheden waaronder collectief geweld wel of niet ontstaat, worden dus niet alleen bepaald door interne groepsdynamica, maar vooral ook door de interacties tussen hooligans en hun omgeving. Deze interacties zijn context-afhankelijk. Naast de nadruk op sociale interactie pleit ik ervoor hooliganisme binnen relatief duurzame supporters- en clubculturen te bezien. Ik doel hiermee op supporters- en clubculturen in brede zin: groepsidentificatie, groepsbinding en socialisatie onder supporters, de rivaliteiten tussen en binnen supportersgroepen, de verhoudingen tussen fanatieke supporters en hooligans en tussen supporters en de autoriteiten, het gedrag en de houding van clubbestuurders en spelers, enzovoort. Deze culturen zijn op hun beurt ingebed in bredere maatschappelijke condities, die tijd- en plaats-afhankelijk zijn.

Hooliganisme is ingebed in historisch gegroeide, relatief duurzame clubculturen. Onder clubcultuur versta ik het min of meer samenhangende geheel van voorstellingen, opvattingen, waarden en normen die mensen zich als (fanatiek) supporter van een club hebben verworven, dat in zekere mate hun gedrag (bij voetbalwedstrijden) beïnvloedt en waardoor zij zich onderscheiden van sup-

porters van andere clubs of van niet-supporters. Delen van deze cultuur worden telkens weer aan nieuwe supporters overgedragen, bedoeld en onbedoeld. Door cultuuroverdracht van generatie op generatie continueert een clubcultuur zich over een langere periode, al kan zij ook belangrijke, doch doorgaans incrementele, veranderingen ondergaan. Club- en supportersculturen zijn heterogeen van aard; ze omvatten verschillende subtypen van supporterschap en supportersidentiteiten (bijv. toeschouwers, fanatici, hooligans, flaneurs) en moeten dus niet als intern homogeen worden opgevat (vgl. Giulianotti, 2002). De specifieke sociale normen en geweldsopvattingen van verschillende typen supporters kunnen uiteenlopen en komen tot stand in de sociale interactie tussen supporters onderling en tussen supporters en hun omgeving.

De clubcultuur vormt mede de betekenis die supporters geven aan geweldsincidenten, de processen van zelfsturing en sociale controle onder supporters en hun bejegening van rivaliserende supporters en autoriteiten. De clubatmosfeer, in het bijzonder de houding en het gedrag van de fanatieke aanhang, is van invloed op de geweldsrisico's en op de eisen die worden gesteld aan de veiligheidsorganisatie. Wat opvalt is de zelfselectie die uitgaat van de clubcultuur. Bij bepaalde clubs is er geregeld een aanzienlijke toestroom van jonge mannen met relatief lage geweldsdrempels, die plezier beleven aan uitbundig masculien gedrag. Het tegenovergestelde komt ook voor. Jonge supporters die op zoek zijn naar spanning en sensatie hechten zich minder snel aan voetbalclubs waar gewelddadig gedrag expliciet wordt afgekeurd of waar een vreedzame reputatie overheerst. Zij bezoeken vaak liever wedstrijden van clubs met een gewortelde geweldsreputatie, omdat daar in hun ogen 'meer valt te beleven'. Inzicht in clubculturen is onontbeerlijk, omdat zij een belangrijk onderdeel vormen van de specifieke context waarbinnen supportersgeweld zich voordoet.

Sterker nog: de clubcultuur is een cruciale variabele voor het verklaren van variaties in de verschijningsvormen van hooliganisme bij verschillende voetbalclubs. Deze variabele wordt sterk ondergewaardeerd in de bestaande literatuur over supportersgeweld. In combinatie met de eerdergenoemde perspectieven – de interne dynamiek van de hooliganssubcultuur en de sociale interactie tussen hooligans en hun omgeving – biedt de nadruk op clubculturen een krachtige verklaring voor de specifieke aard, omvang en ontwikkeling van hooliganisme bij verschillende voetbalclubs en in verschillende landen. Zij kan verklaren waarom bepaalde voetbalclubs meer of minder te kampen hebben met hooliganisme dan andere, wat hooligans drijft, waarom de maatschappelijke achtergronden en collectieve identiteiten van hooligans variabel zijn, hoe de rivaliteiten tussen hooligans zich ontwikkelen, waarom zich soms hevige conflicten binnen supportersgroepen voordoen, wat de invloed van clubs en autoriteiten is op het geweld, enzovoort.

De nadruk op de centrale rol van de clubcontext betekent niet dat internationale aspecten van ondergeschikt belang zijn. Clubculturen, en daarmee ook hooligansubculturen, hebben een *lokaal* karakter (Robertson, 1995). Lokale ervaringen kunnen niet volledig worden begrepen zonder verwijzing naar mondiale ontwikkelingen, invloeden en *flows*. Globalisering leidt echter niet zozeer tot de homogenisering van supportersculturen, maar veelal tot een herontdekking of herdefiniëring van lokale identiteiten en het ontstaan van nieuwe, hybride identiteiten onder invloed van internationale ontwikkelingen in sport, cultuur, economie en technologie (vgl. Appadurai, 1999). In dit boek laat ik zien dat West-Europese hooligans beseffen dat zij deel uitmaken van een internationale subcultuur, dat zij veelvuldig gebruikmaken van internet en andere moderne communicatiemiddelen, maar dat zij zich tegelijkertijd trachten te onderscheiden van hun rivalen in de constructie van het collectieve zelf. Binnen deze internationale subcultuur wordt de eer van de eigen groep en van de eigen club verdedigd tegenover rivaliserende groepen door middel van symbolisch en fysiek geweld.

Methode

Dit boek biedt inzicht in de aard, omvang en ontwikkeling van hooliganisme in verschillende lokale en nationale verbanden. Ik heb gekozen voor zes voetbalclubs in drie West-Europese steden: Londen, Rotterdam en Barcelona. Deze zes clubs zijn: West Ham United, Fulham FC, Feyenoord, Sparta Rotterdam, Reial Club Deportivo Espanyol² en FC Barcelona. Deze clubs zijn geselecteerd op basis van een *most similar systems design*. De zes cases hebben veel gemeen, maar verschillen met betrekking tot de gepercipieerde geweldsproblematiek. De zes clubs zijn alle gevestigd in West-Europese democratieën met relatief vergelijkbare sociaal-economische structuren. In deze landen heeft de voetbalsport zich op een relatief vergelijkbare wijze ontwikkeld en is voetbal verreweg de populairste toeschouwerssport.

Ik heb ervoor gekozen per stad twee clubs met een tegengesteld geweldsimago te bestuderen. Waar de ene club door veel mensen – supporters en niet-supporters – wordt gezien als een club met een aanzienlijke geweldsreputatie, wordt de ander beschouwd als een relatief vreedzame club. Dergelijke publieke imago's en stereotypen zijn sterk reductionistisch van aard, maar duiden wel op de verstrekkende gevolgen die de subjectieve beleving van supportersgeweld kan hebben. Een significant aantal supporters vermijdt bepaalde stadions uit angst voor onregeligheden (Bale, 1993; Canter et al., 1989). De hardnekkige stigma's waarmee bepaalde clubs worden geconfronteerd zijn niet zozeer gebaseerd op de directe, persoonlijke ervaringen van supporters, maar vooral op de algemene publieke percepties en stereotypen. Opvallend is dat mensen die zelf geen voetbalwed-

strijden bezoeken, en wiens mening dus op secundaire bronnen is gebaseerd, vaker naar geweld verwijzen dan dat trouwe bezoekers dat doen (Bale, 1993: 100). Dergelijke negatieve connotaties zijn uitsluitend gericht tegen de ander. Niet één van de honderden supporters die ik heb geïnterviewd beschouwde de eigen club als gewelddadig of vijandig. Verreweg de meeste supporters beschreven hun eigen club als bijzonder vriendelijk en familiegericht. De stigma's waarmee hun clubs worden geconfronteerd, werden afgedaan als verzinselen van onnozele of samenzwerende buitenstaanders en journalisten. Dit was het geval bij drie van de zes clubs, namelijk West Ham United, Feyenoord en Espanyol. De overige clubs, Fulham, Sparta Rotterdam en FC Barcelona, kennen daarentegen een relatief positief, niet-gewelddadig imago (zie tabel 1.1).

Tabel 1.1 Gewelddadigheidsimago's van de zes clubs

<i>Stad/land</i>	<i>Type imago</i>	
	<i>Gewelddadig/vijandig</i>	<i>Niet-gewelddadig/vreedzaam</i>
Londen/Engeland	West Ham United	Fulham FC
Rotterdam/Nederland	Feyenoord	Sparta Rotterdam
Barcelona/Spanje	RCD Espanyol	FC Barcelona

Deze tegengestelde geweldsreputaties duiden op potentieel significante variaties in de frequentie en intensiteit van supportersgeweld bij verschillende voetbalclubs binnen een stad. Deze geweldsimago's zijn echter niet meer dan statische en oppervlakkige stereotypen, die veelal als vanzelfsprekend worden geacht. Het is een empirische vraag hoe deze geweldsimago's tot stand komen en in hoeverre zij overeenstemmen met de verschijningsvormen van hooliganisme in de praktijk. Dit onderstreept het belang van intensief empirisch onderzoek. Ik heb voor ieder van de zes clubs een vergelijkbare onderzoeksstrategie ontwikkeld, die bestaat uit een combinatie van verschillende onderzoeksmethoden. Deze methoden zijn:

- semi-gestructureerde interviews (in totaal ruim 400) met hooligans, *ultras*, supporters, vertegenwoordigers van supportersorganisaties, clubbestuurders, politiefunctionarissen, veiligheidspersoneel, stewards, beleidsmakers, journalisten, clubhistorici, spelers en managers;

- participerende observatie voor, tijdens en na voetbalwedstrijden en op gerelateerde locaties, bijvoorbeeld cafés, stadscentra, openbaar vervoer en supportershomes;
- analyse van *fanzines* (supportersmagazines, soms geschreven door en voor hooligans) en officiële club- en supporterstijdschriften;
- bestudering van officiële documenten (justitie, politie, clubs, voetbalbond) en enkele politionele databases;
- analyse van de mediaberichtgeving over supportersgeweld in Engeland, Nederland en Spanje, en bij de zes clubs in het bijzonder;
- bestudering van internetsites, zowel algemene websites over hooliganisme als websites die worden onderhouden en/of bezocht door hooligans en supporters van de zes clubs;
- bestudering van video- en fotomateriaal, inclusief officiële video-opnamen en privéopnamen door hooligans.

Het onderzoek is uitgevoerd tussen 2002 en 2006. Gebeurtenissen en ontwikkelingen sinds medio 2006 zijn, een enkele uitzondering daargelaten, niet meer meegenomen in het onderzoek. Recente gebeurtenissen kunnen worden gezien binnen de ontwikkelingen die in dit boek worden geschetst, ook al wordt niet altijd expliciet naar deze gebeurtenissen verwezen.

Dit boek doet verslag van intensief empirisch onderzoek bij zes professionele voetbalclubs. Het richt zich derhalve niet op het amateurvoetbal, op supporters van nationale elftallen (al bestaat er een overlap met clubsupporters) of op supportersgeweld in andere sporten. Dit betekent niet dat geweld in deze verbanden niet voorkomt. Geweld in de sport kent een lange geschiedenis en beperkt zich niet tot voetbal of tot de hoogste divisies (o.a. Bodin et al., 2005: 21-27; Boonstra et al., 2003). Een belangrijk verschil is dat alleen het profvoetbal in tal van Europese en niet-Europese landen een lange traditie van geweldadige confrontaties tussen sociaal georganiseerde supportergroepen in het publieke domein kent. Het is derhalve van belang een analytisch onderscheid aan te brengen tussen verschillende vormen van geweld, zoals in hoofdstuk 2 wordt betoogd.

Opbouw van het boek

Dit boek is als volgt opgebouwd. Het volgende hoofdstuk introduceert de centrale thema's en debatten in de literatuur over supportersgeweld en hooliganisme. Op basis van een kritische bespreking van de literatuur worden de belangrijkste kenmerken van hooliganisme geïdentificeerd. In het tweede deel van het boek onderwerp ik de geïdentificeerde thema's en debatten aan empi-

rische toetsing. De hoofdstukken 3 tot en met 8 analyseren de aard, omvang en ontwikkeling van hooliganisme bij de zes voetbalclubs. Voor elk van de zes clubs traceer ik de opkomst en historische ontwikkeling van de hooligansubcultuur, of de afwezigheid daarvan, tegen de achtergrond van de dynamiek van de supporters- en clubcultuur en bredere maatschappelijke condities. Daarnaast beschrijf ik de kenmerken en achtergronden van het verschijnsel, alsmede de sociale interactie tussen hooligans en hun omgeving. De epiloog blikst terug op de belangrijkste bevindingen van het onderzoek en biedt enkele handvatten voor beleid.

De keuze voor deze opzet – met een indeling naar club in plaats van, bijvoorbeeld, naar conceptueel thema – volgt logischerwijze uit de centrale stelling die ik in dit boek verdedig, namelijk dat supporters- en clubculturen een cruciaal onderdeel vormen van de context waarbinnen supportersgeweld zich voordoet. Ik benadruk het belang van de clubcultuur als een verklarende variabele voor variaties in de omvang en aard van hooliganisme bij verschillende voetbalclubs. Intensieve bestudering van de verschijningsvormen van supportersgeweld bij verschillende voetbalclubs maakt niet alleen een fijnmaziger beeld van hooliganisme mogelijk, inclusief lokale en internationale overeenkomsten en verschillen, maar ook een beter begrip van de omstandigheden waaronder hooliganisme zich wel of niet voordoet, de effecten van beleidsinterventies en de betekenis die supporters en hooligans geven aan hun eigen activiteiten en die van anderen.

2 De dynamiek van hooliganisme

Dit hoofdstuk schetst de belangrijkste kenmerken van voetbal-gerelateerd geweld. De volgende thema's staan centraal: de historische en internationale ontwikkeling van hooliganisme (§ 2.1 en 2.2); de maatschappelijke achtergronden van hooligans (§ 2.3); collectieve identiteitsvorming onder hooligans (§ 2.4); de consumptie en economie van hooliganisme (§ 2.5); de mate en vormen van sociale organisatie (§ 2.6); de sociale interactie tussen hooligans en hun omgeving (§ 2.7). Deze onderwerpen vormen tezamen het conceptuele kader van het boek. Zij geven de belangrijkste debatten in de literatuur over supportersgeweld weer, alsmede de beperkingen daarvan. De verschillende thema's die in dit hoofdstuk aan bod komen, worden geïllustreerd aan de hand van onder meer Europese en Zuid-Amerikaanse voorbeelden. Hiermee wordt tevens de internationale context van supportersgeweld geschetst. De nadruk in dit boek op de *glokalisering* van supportersculturen veronderstelt dat deze verschillende analyseniveaus onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden: lokale vormen van hooliganisme kunnen niet worden begrepen zonder bredere ontwikkelingen en invloeden in ogenschouw te nemen.

2.1 Wat is hooliganisme?

Alvorens de belangrijkste kenmerken van hooliganisme te bespreken, is het noodzakelijk het begrip 'hooliganisme' nader te duiden. Dit blijkt in de praktijk een lastige opgave, en het is derhalve niet verwonderlijk, doch hoogst onwenselijk, dat onderzoekers meestal gemakshalve het definitievraagstuk buiten beschouwing laten. Termen als 'supportersgeweld' en 'hooliganisme' worden vaak gehanteerd als een containerbegrip, dat uiteenlopende vormen en gradaties van deviant gedrag door met name voetbalsupporters onder een noemer plaatst. Ook beleidsmakers en wetenschappers gebruiken dergelijke termen vaak op deze manier. Het *Report on Football Hooliganism in the Member States of the European Union*, gepubliceerd door de Raad voor de Europese Unie (2002), groepeerde bijvoorbeeld een breed scala van delicten onder het label 'hooliganisme',

inclusief fysiek geweld jegens personen, vandalisme, alcohol- en drugmisbruik, huisvredebreuk, diefstal en illegale kaartverkoop.

Wetenschappers uit uiteenlopende disciplines hebben zich beziggehouden met de bestudering van geweld in de sport (o.a. Guttman, 1986; Elias & Dunning, 1986; Wann et al., 2001). Uit hun onderzoeken blijkt dat sportgeweld een heterogeen verschijnsel is dat nadere conceptualisering behoeft. Zo kan onderscheid worden gemaakt tussen gewelddadig gedrag van spelers en geweld veroorzaakt door toeschouwers. Ook 'supportersgeweld' is geen homogene categorie. Norbert Elias (1971) heeft aangetoond dat supportersgeweld een integraal element van de moderne voetbalsport is, aangezien deze sport vanaf haar ontstaan in het negentiende-eeuwse Engeland te kampen heeft gehad met gewelddadig gedrag van toeschouwers. Maar wat zegt dit over de specifieke vormen van geweld? Kunnen historische verschuivingen in de dominante vormen van supportersgeweld worden aangewezen? Of komen de verschillende typen geweld altijd en overal in dezelfde mate voor? Het is belangrijk om onderscheid te maken tussen verschillende vormen van geweld, en om het begrip 'hooliganisme' op een preciezere wijze te duiden.

Een behulpzaam analytisch onderscheid is dat tussen spontane en relatief georganiseerde vormen van supportersgeweld. Spontaan geweld betreft hoofdzakelijk incidenten die min of meer direct verband houden met het wedstrijdverloop, bijvoorbeeld naar aanleiding van een nederlaag of een dubieuze scheidsrechterlijke beslissing. Georganiseerd geweld behelst incidenten die verband houden met de gewelddadige competitie tussen rivaliserende supporters, waarbij deze supporters elkaar bewust opzoeken om elkaar uit te dagen en om te vechten (Spaaij, 2007a: 413-414; Giulianotti, 2001: 141). *Football hooliganism* omvat in essentie deze laatste vorm van geweld, waarbij identificatie met collectief geweld en de bereidheid om jezelf in riskante situaties te begeven, onderdeel zijn van een subculturele identiteit. Hooliganisme voorziet in avontuur en sensatie, een 'kick'. Hooliganisme kan worden beschouwd als een vorm van agressieve mannelijkheid, waarbij jonge mannen zichzelf door middel van symbolisch en fysiek geweld trachten te bewijzen ten opzichte van elkaar. Daarnaast speelt, zeker onder leden van de harde kern, een (geromantiseerd) gevoel van interne solidariteit en kameraadschap een belangrijke rol in de beleving en collectieve identiteitsvorming van hooligans.

Het onderscheid tussen spontaan en georganiseerd geweld is in de praktijk niet altijd duidelijk waarneembaar. Het gaat om fluïde categorieën die elkaar kunnen overlappen. Gewelddadig gedrag door zelfverklaarde hooligans kan ook spontanere vormen aannemen, bijvoorbeeld als reactie op vermeend disproporioneel politieoptreden. Daarnaast zien sommige hooliangroepen onder bepaalde omstandigheden de politie als een legitieme tegenstander (Galvani &

Palma, 2005). De politie is derhalve een belangrijke partij in de confrontaties tussen hooligans. Hooligangeweld is overigens niet alleen gericht tegen rivaliserende hooligans of de politie, maar soms ook tegen 'derden', bijvoorbeeld in de vorm van vernielingen of verbaal geweld.

Het analytisch onderscheid tussen spontaan en sociaal georganiseerd geweld is waarneembaar in een historische verschuiving in de dominante vormen van supportersgeweld: van een patroon waarin geweld tegen de wedstrijdleiding en spelers veel vaker voorkwam dan vechtpartijen tussen supporters, naar een patroon waarin confrontaties tussen supporters, en tussen supporters en de politie, de boventoon voeren (Dunning, 1994: 136). Deze verschuiving heeft zich voorgedaan in tal van Europese en niet-Europese landen, maar op verschillende momenten in de twintigste eeuw. De genese van de hooligansubcultuur ligt in de opkomst van rivaliserende groepen jonge voetbalsupporters in de jaren zestig in Engeland. In vergelijking met de gewelddadige confrontaties tussen deze groepen, was het eerdere supportersgeweld doorgaans relatief ongeorganiseerd, spontaan en ad hoc. Deze historische verschuiving staat centraal in de volgende paragraaf.

2.2 Hooligans over de grenzen

Hooliganisme beperkt zich geenszins tot West-Europese landen, zoals Engeland, Nederland, België of Duitsland. Onderzoek wijst op vergelijkbare subculturen in andere delen van Europa, onder meer in Italië (Roversi & Balestri, 2002), Spanje (Spaaij & Viñas, 2005a), Griekenland (Astrinakis, 2002), Tsjechoë (Duke & Slepíčka, 2002), Frankrijk (Mignon, 2001) en het voormalige Joegoslavië (Colovic, 2002). De frequentie, intensiteit en verschijningsvormen van Europees hooliganisme lijken sterk te variëren. In landen als Portugal, Noorwegen en Ierland komt hooliganisme bijvoorbeeld niet of nauwelijks voor (Marivoet, 2002; Andersson & Radmann, 1998; Bairner, 2002).

Ook Latijns-Amerika is welbekend met de gewelddadige competitie tussen voetbalsupporters, bijvoorbeeld in Argentinië (Alabarces et al., 2005), Brazilië (Reis, 2006) en Peru (Panfichi & Thieroldt, 2002). De opkomst van radicale supportersgroepen in het Argentijnse voetbal, zogeheten *barras bravas* of *hinchadas*, gaat terug naar de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw (Duke & Crolley, 1996: 276). Deze groepen ontstonden derhalve eerder dan de Europese hooliangroepen. Het Argentijnse supportersgeweld escaleerde vanaf de jaren zestig; tussen de jaren zestig en tachtig vielen er gemiddeld vier doden per jaar bij ongeregelde heden (Romero, 1986: 7). De eerste radicale supportersgroepen in het Braziliaanse voetbal, de *torcidas organizadas*, ontstonden aan

het eind van de jaren zestig. De afgelopen tien jaar kostte de gewelddadige competitie tussen deze supportersgroepen aan tientallen mensen het leven, gemiddeld ruim twee per jaar. De meeste slachtoffers werden omgebracht met een vuurwapen; in tenminste vier gevallen betrof het politiekogels (Spaij & Reis, 2007).

Hooliganisme komt ook voor in het Australische voetbal, zij het in veel mindere mate. Het gaat hierbij in eerste instantie om confrontaties tussen supporters van clubs met een sterke etnische identiteit, vooral clubs die de Servische, Kroatische, Macedonische en Griekse gemeenschappen in Australië vertegenwoordigen. Geweldsincidenten rond wedstrijden van deze clubs krijgen veel aandacht in de media en worden stevast geïnterpreteerd in termen van 'etnische spanningen' en de vermeende gebrekkige assimilatie van immigranten (Mosely, 1997: 168). De Australische autoriteiten hebben meermalen geprobeerd de sport van haar etnische connotaties te ontdoen, onder andere door etnische clubnamen en symbolen te verbieden en recent door de competitie grondig te reorganiseren. Afgemeten aan het kleine aantal gewonden, incidenten en aanhoudingen lijkt de omvang van het verschijnsel echter zeer beperkt (Hughson, 2002: 38; Warren, 2003).

In andere landen lijkt supportersgeweld rond voetbalwedstrijden relatief spontaan en ongeorganiseerd van aard. Dit geldt in ieder geval voor de Verenigde Staten en Canada (Young, 2002), India (Majumdar & Bandyopadhyay, 2005), Israël (Ben-Porat, 2001), Jemen (Stevenson & Alaug, 2001), Japan (Takahashi, 2002), China (Hua, 2004), Mauritius (Edensor & Augustin, 2001), Zuid-Afrika (Burnett, 2002) en Liberia (Armstrong, 2002). Er bestaan diepgewortelde rivaliteiten tussen bepaalde supportersgroepen en er doen zich soms vechtpartijen tussen voetbalsupporters voor in deze landen, maar er lijken geen subculturen te bestaan die vergelijkbaar zijn met de sociaal georganiseerde, gewelddadige competitie tussen hooligans, *barras bravas* of *torcidas organizadas*. Zo concludeerde Hua (2004: 90-91) dat jonge voetbalsupporters in China niet actief op zoek gaan naar confrontaties met de tegenstander, maar in hun gedrag vooral worden beïnvloed door de wedstrijd atmosfeer en gebeurtenissen op het speelveld.

Dit beknopte, en derhalve onvolledige, 'rondje langs de velden' heeft belangrijke consequenties voor de conceptualisering van hooliganisme. Hoewel er overeenkomsten bestaan tussen radicale supportersgroepen in Latijns-Amerika en Europese hooliangroepen, zijn er ook belangrijke verschillen. De *barras bravas* zijn naast gewelddadige confrontaties met rivaliserende supporters geregeld betrokken bij politieke activiteiten binnen de eigen club of regio. Zij voeren soms illegale taken uit voor clubbestuurders en politieke leiders, bijvoorbeeld het bedreigen of mishandelen van politieke tegenstanders of spelers van de tegenpartij (Alabarces, 2002: 34; Duke & Crolley, 1996: 289).

De term 'hooligans' wordt buiten Noord-Europa minder vaak gehanteerd door jonge supporters om hun activiteiten te beschrijven. In landen zoals Italië, Spanje en delen van Frankrijk is *ultras* de benaming voor radicale supportersgroepen, maar hun bereidheid tot geweldgebruik varieert sterk (Mignon, 2001: 173; Spaaij & Viñas, 2005a: 80-81). De basisfunctie van de ultras is het op een actieve en expressieve wijze ondersteunen van het elftal. Veel ultragroepen hebben bepaalde kenmerken van een formele organisatie, zoals formeel lidmaatschap, een bestuur en wervings- en financieringscampagnes. Dit neemt niet weg dat verscheidene ultragroepen, of althans delen daarvan, zich identificeren met geweldgebruik. Er is echter geen volledige congruentie tussen hooligans en ultras: niet alle ultras zijn hooligans, en niet alle hooligans zijn ultras. Soms staan beide typen supporters zelfs lijnrecht tegenover elkaar wat betreft hun geweldsopvattingen. Hoofdstuk 8 over FC Barcelona bevat interessante voorbeelden van dit laatste. Tegenwoordig bestaan er ook ultragroepen in bepaalde Noord- en Centraal-Europese landen, zoals Duitsland, Nederland en Oostenrijk. Ik kom hierop terug in paragraaf 2.7.

Internationale verbanden en maatschappelijke scheidslijnen

Internationale overeenkomsten tussen vormen van hooliganisme zijn niet altijd toevallig. Er is binnen Europa, en in mindere mate tussen Europa, Zuid-Amerika en Australië, sprake van processen van internationale diffusie (Spaaij, 2006: hfst. 10). Deze processen verklaren deels de historische ontwikkeling van supportersgeweld. Jonge mannen op het Europese vasteland beschouwden de Engelse voetbalcultuur en hooliganstijl als bijzonder prestigieus. Zij namen al snel elementen van deze stijl (kleding, symbolen, rituelen) over, meestal nadat zij direct in aanraking waren gekomen met Britse supporters, bijvoorbeeld via Europese wedstrijden en toerisme, en indirecter via de media (o.a. Pieloor et al., 2001; Mignon, 2001). Deze buitenlandse elementen raakten vermengd met lokale jeugdstijlen en zo ontstond een hybride hooligancultuur. Door de bestendiging van groepsidentiteiten en de toenemende bereidheid tot geweldgebruik onder bepaalde groepen jonge supporters kwam in ieder land een netwerk van gewelddadige groepsrivaliteiten tot stand. Ook ontstonden er internationale contacten tussen hooligans, die variëren van onderlinge bezoeken en informatie-uitwisseling tot tijdelijke of permanentere vriendschappen en allianties. De moderne technologie, zoals internet, speelt een belangrijke rol in het ontstaan en onderhouden van deze netwerken.

Het gaat bij de diffusie van de hooligansubcultuur niet om passieve beïnvloeding of om het klakkeloos overnemen van buitenlandse stijlen en symbolen.

Het betreft een actief proces, waarbij de ontvanger een eigen betekenis geeft aan de nieuwe stijlelementen. Een sprekend voorbeeld van deze dynamiek is de verwevenheid tussen voetbal en politieke identiteit in Spanje. De rivaliteit tussen voetbalsupporters is – naast sportieve, lokale en regionale identificaties – veelal mede gebaseerd op politieke tegenstellingen en nationalisme. Dit komt tot uiting in de diepgewortelde haat van supporters van FC Barcelona en Athletic Bilbao jegens supporters van Real Madrid en Espanyol. Waar veel supporters van de eerstgenoemde clubs zich identificeren met Catalaans en Baskisch nationalisme, worden de laatstgenoemde clubs beschouwd als overwegend fascistisch en centralistisch. Deze politieke identificaties spelen een centrale rol in het Spaanse hooliganisme, zoals ook in Italië het geval is (o.a. Podaliri & Balestri, 1998).

Het bovenstaande wijst erop dat er naast internationale overeenkomsten ook belangrijke variaties bestaan in de aard van supportersgeweld. Recent onderzoek verklaart deze variaties uit de verschillen tussen de maatschappelijke scheidslijnen van landen. Dunning (1999: 158) stelt dat hooliganisme wordt gevormd door de dominante maatschappelijke scheidslijnen in een samenleving. Voor Engeland betekent dit sociale klasse en regionale ongelijkheden, voor Schotland (met name Glasgow) en Noord-Ierland religieus sectarisme, voor Spanje de verschillende nationalismen (vooral Catalaans, Baskisch en Galicisch), en voor Duitsland de relaties tussen Oost en West en tussen linkse en rechtse politieke groeperingen. Deze maatschappelijke scheidslijnen bepalen volgens Dunning de sociale kenmerken van hooligans. Zo stelt Dunning dat sectarisme en stedelijke identificaties als sociale basis voor hooliganisme mogelijk meer individuen uit hogere sociale klassen aantrekken. Alle maatschappelijke scheidslijnen hebben gemeen dat zij de figuraties van ‘gevestigden’ en ‘buitenstaanders’ structureren, waarin sterke wij-gevoelens gepaard gaan met intense negatieve gevoelens jegens buitenstaanders (Elias & Scotson, 1965).

Dunnings concept draagt bij aan ons begrip van de vorming van wij-zijtegenstellingen in supportersculturen. Maar er kleven ook beperkingen aan het concept. De verklaring heeft onvoldoende oog voor andere factoren die de aard en ontwikkeling van hooliganisme mede vormen. Het gaat hierbij vooral om specifieke sociale en historische omstandigheden, lokale en regionale ‘scheidslijnen’, de sociale interactie tussen hooligans en hun omgeving, en de effecten van beleid. Juist deze aspecten staan centraal in dit boek, omdat zij de specifieke aard en ontwikkeling van hooliganisme bij verschillende voetbalclubs en in verschillende landen beter kunnen verklaren.

Een andere beperking van Dunnings verklaring is dat deze zich beperkt tot de aard van hooliganisme en niets zegt over de omvang en intensiteit van het verschijnsel. Dit laatste is van belang, omdat niet iedere voetbalclub in de-

zelfde mate te kampen heeft met supportersgeweld (Van der Brug, 1994). Ook tussen landen doen zich opvallende verschillen voor. Een goed voorbeeld is het relatief hoge aantal dodelijke slachtoffers in het Latijns-Amerikaanse voetbal (Alabarces, 2002; Spaaij & Reis, 2007). Dergelijke verschillen kunnen minder goed worden verklaard uit de dominante maatschappelijke scheidslijnen dan uit de sociale en politieke condities van een samenleving, bijvoorbeeld de mate waarin een staat het geweldsmonopolie bezit, de mate van staatsrepressie en de sociaal-economische verhoudingen.

Het aantal fysieke confrontaties tussen voetbalsupporters in Spanje is relatief beperkt in vergelijking met Engeland en Nederland (Spaaij, 2006a: hfst. 3; Viñas, 2005). Verschillen tussen maatschappelijke scheidslijnen kunnen deze variaties slechts deels verklaren, namelijk alleen met betrekking tot de voorkeur van sommige Spaanse ultras voor politieke activiteiten boven participatie in voetbal-gerelateerd geweld. Zo vertelde een supporter van FC Barcelona, die actief betrokken is bij een politieke organisatie die de onafhankelijkheid van Catalonië nastreeft, dat voetbal-gerelateerd geweld voor hem een 'zinloze' activiteit is, terwijl politiek geweld onder bepaalde omstandigheden legitiem zo niet wenselijk is:

Je kunt iemand slaan of raken met een fles, maar je wilt diegene niet ernstig verwonden. Je leven riskeren voor voetbal slaat nergens op. Voor mij persoonlijk is alleen de politiek het waard om een stap verder te gaan wat betreft geweldgebruik. Daar ligt mijn prioriteit (FC Barcelona-supporter, april 2004).

Deze persoon heeft meerdere gevangenisstraffen uitgezeten voor brandstichting in banken en betrokkenheid bij ondergrondse politiek-extremistische activiteiten.

Dunnings concept volstaat niet als verklaring voor de variaties in de frequentie en intensiteit van hooliganisme in de drie landen. Zo moet ook worden gekeken naar de opkomst van een alternatief supportersmodel in het Spaanse voetbal in de jaren negentig. Dit model stelt de agressieve masculiene normen van hooligans ter discussie en verzet zich openlijk tegen geweld en politiek extremisme. Het model heeft bijgedragen aan de transformatie van de Spaanse ultrasubcultuur, met belangrijke gevolgen voor de frequentie en intensiteit van hooliganisme (zie hoofdstuk 7 en 8; vgl. Spaaij & Viñas, 2005a). Tenslotte verdienen geografische factoren aandacht. Vanwege de relatief grote afstanden die supporters moeten afleggen om uitwedstrijden bij te wonen en het feit dat veel wedstrijden doordeweeks of op zondagavond worden gespeeld, zijn minder supporters in staat regelmatig uitwedstrijden te bezoeken. Met uitzondering van lokale en regionale derby's en bepaalde belangrijke wedstrijden (een beker-

finale of een Europese wedstrijd) is het aantal uitsupporters doorgaans relatief beperkt. Hooliganrivalen ontmoeten elkaar derhalve minder vaak of in kleinere getale, wat de beheersbaarheid van het supportersgedrag vergroot.

Naast de bovengenoemde zaken zijn er andere cruciale vragen die niet bevredigend kunnen worden beantwoord door middel van een vergelijking van maatschappelijke scheidslijnen. Waarom voelen sommige jonge mannen zich aangetrokken tot de hooligansubcultuur en anderen niet? Wat zijn de maatschappelijke achtergronden van hooligans? Hoe organiseren hooligans zich? Waarom is het hooliganisme bij sommige clubs resistenter dan bij andere clubs? Deze vragen staan centraal in het vervolg van dit hoofdstuk.

2.3 Wie zijn 'de hooligans'? De discussie over maatschappelijke achtergronden

De centrale vraag die wetenschappers zich hebben gesteld, is waarom sommige jonge mannen zich voelen aangetrokken tot hooliganisme en anderen niet. De Britse socioloog Ian Taylor was de eerste wetenschapper die deze vraag trachtte te beantwoorden. Taylor (1971) wees op de fundamentele transformaties in de samenleving en het voetbal. Veranderingen in het voetbal, in vorm van commercialisering, internationalisering en professionalisering, leidden volgens Taylor tot de vervreemding van supporters uit de arbeidersklasse. Dit gevoel van vervreemding werd versterkt door veranderingen in de arbeidsmarkt en het uiteenvallen van traditionele arbeidersgemeenschappen. Hooliganisme was volgens Taylor (1971: 369) een 'democratische reactie' van het gemarginaliseerde deel van de voetbalsupporters tegen de bourgeoisificering van hun sport. Taylors these kan echter niet verklaren waarom hooligangeweld primair gericht is tegen andere hooligans en niet tegen de autoriteiten of clubbestuurders.

Eric Dunning en zijn collega's aan de Universiteit van Leicester ontwikkelden een alternatieve verklaring voor hooliganisme (Dunning et al., 1986, 1988). Zij verklaren hooliganisme uit de structuur en cultuur van de lagere sociale klassen en de traditionele relatie tussen leden van deze klassen en voetbal. Volgens hen is vechten een van de weinige bronnen van opwinding, status en betekenis voor jonge mannen uit lagere sociale milieus. Dergelijke gemeenschappen genereren normen die, in vergelijking met de normen van de hogere sociale klassen, relatief vatbaar zijn voor een hoge mate van agressie in sociale relaties (1988: 208). Hoewel jonge mannen uit de arbeidersklasse niet de enige hooligans zijn, vormen zij wel de kern van hooliangroepen en zijn zij oververtegenwoordigd in ernstige vormen van geweldgebruik rond voetbalwedstrijden (1986: 240). De studies van de zogenoemde 'Leicester school' vormen de bekendste en meest geraadpleegde publicaties naar de oorzaken van supportersgeweld. Toch is er

stevige kritiek geuit op zowel theoretische als methodologische aspecten van deze onderzoeken. Gary Armstrong (1998) heeft er bijvoorbeeld op gewezen, op basis van zijn onderzoek onder hooligans van Sheffield United, dat participatie in hooliganisme absoluut niet kan worden verklaard uit de maatschappelijke achtergronden van hooligans. Hij ziet hooliganisme vooral als een tijdelijke levensstijl voor jongeren die op zoek zijn naar status en avontuur.

Een belangrijke beperking van de verklaringen van Taylor en Dunning is dat zij zich uitsluitend baseren op de Engelse situatie. Zij hebben onvoldoende oog voor cross-nationale en cross-lokale variaties in de maatschappelijke achtergronden van hooligans. De internationale literatuur over supportersgeweld geeft een gemengd beeld van de maatschappelijke positie van hooligans. Onderzoek in België (Van Limbergen & Walgrave, 1988) en Nederland (Van der Brug, 1986) lijkt te bevestigen dat veel hooligans relatief laag zijn opgeleid en afkomstig zijn uit de lagere sociale milieus. Van der Brug en Marseille (1987: 87) concludeerden dat supporters, die zich vaak schuldig maken aan vormen van voetbal-gerelateerd geweld, worden gekenmerkt door een problematische schoolcarrière en de afwezigheid van effectieve sociale controle binnen het gezin. Zij wijzen er echter op dat de gangbare opvatting dat het merendeel van deze jongeren te beschouwen valt als vertegenwoordigers van de kansarme jeugd 'nogal overdreven' is, aangezien het niet om homogene groepen gaat. Recent onderzoek bevestigt dat hooligans lang niet altijd zijn te typeren als gemarginaliseerde of kansarme jongeren. Zij komen uit alle sociale milieus waarbij er overigens volgens sommigen wel sprake is van een oververtegenwoordiging van jongeren uit de lagere sociale klassen (Ferwerda & Gelissen, 2001: 85). Ook wordt er gewezen op de significante lokale variaties in de maatschappelijke achtergronden van hooligans (Spaaij, 2007a; vgl. Veugelers & Hazekamp, 1984).

Dit beeld stemt grotendeels overeen met onderzoeksresultaten in andere landen, al zijn deze resultaten in sommige gevallen omstreden. Zo stelt Giulianotti (1999b: 32) dat Schotse hooligans uit alle sociale milieus komen, terwijl Harper (1990) concludeert dat hooligans in Schotland voornamelijk afkomstig zijn uit de lagere sociale klassen. Vergelijkbare tegenstrijdigheden doen zich voor in de publicaties van Italiaanse sociologen. Roversi concludeerde in 1991 dat de meeste Italiaanse ultras uit de arbeidersklasse komen. Elf jaar later stelt dezelfde auteur dat 'de sociale basis van de ultras niet voornamelijk ligt in de laagste sociale klassen' (Roversi & Balestri, 2002: 142). Helaas maakt Roversi geen onderscheid tussen gematigde ultras die bovenal begaan zijn met het op een expressieve wijze ondersteunen van de club en de radicalere ultras die zich identificeren met de gewelddadige competitie met rivaliserende supporters. Zijn bevindingen zeggen waarschijnlijk meer over de maatschappelijke achtergronden van Italiaanse ultras in het algemeen dan over die van zelfverkleerde

hooligans. Roversi's onderzoek wijst tevens op belangrijke lokale variaties. Onderzoek in Bologna en Pisa toont aan dat de sociale afkomst van de ultras mede afhankelijk is van demografische omstandigheden (Roversi, 1992; Francia, 1994). Vooral ultras uit het rijkere noorden van Italië komen uit relatief goeude sociale milieus (Podaliri & Balestri, 1998: 94).

Duits en Spaans onderzoek bevestigt de significante lokale en regionale variaties in de maatschappelijke achtergronden van hooligans en ultras. Ek (1996: 73) concludeerde dat West-Duitse hooligans uit alle lagen van de bevolking komen en dat er in de jaren negentig een groter aandeel van jonge mannen uit de middenklasse actief was. Daarentegen bevat hooliganisme in het voormalige Oost-Duitsland van oudsher een element van maatschappelijk protest en provocatie tegen de achtergrond van de identiteitscrisis en sociale problemen in dat land (Pilz, 1991: 117-9). De Spaanse ultrasubcultuur heeft vanaf het begin een grote aantrekkingskracht gehad op jonge supporters uit alle sociale milieus. Historicus Carles Viñas (2005: 190) stelt dat de Spaanse ultras een complexe variëteit vormen in termen van hun sociale, educatieve en gezinsachtergronden. Terwijl de hoofdstukken over Espanyol en FC Barcelona wijzen op de uiteenlopende maatschappelijke achtergronden van hooligans, is de situatie in het zuiden van Spanje minder heterogeen (Rodríguez Díaz, 2003). De maatschappelijke achtergronden van leden van de ultragroep Brigadas Amarillas, bij Cádiz CF, vormen een goede afspiegeling van de problematische sociaal-economische omstandigheden in Cádiz en omstreken. Het werkloosheidspercentage in Cádiz was ten tijde van het onderzoek 30 procent. Onder de ultras ligt dit percentage momenteel niet veel lager (Spaaij, 2007a: 424). Voor werkloze groepsleden vormen de club en de groep een centrale bron van identificatie en trots, en zij steken dan ook veel tijd in groepsactiviteiten.

Uit het voorgaande volgt dat de maatschappelijke achtergronden van hooligans heterogeen zijn en kunnen variëren op zowel lokaal als nationaal niveau. Dit betekent dat de klassethese als universele verklaring voor hooliganisme niet voldoet. De maatschappelijke achtergronden van hooligans zijn immers sterk context-afhankelijk. Dit maakt een beter begrip van de motieven en identificaties van hooligans noodzakelijk. Deze onderwerpen staan centraal in de volgende paragraaf.

2.4 Wij versus zij: individuele en collectieve identiteit

Hooligans vormen hun sociale identiteit door de subjectieve verschillen tussen henzelf (de wij-groep) en hun rivalen (de zij-groep) te benadrukken. Er bestaat een gezamenlijk kader waarbinnen ruimte is voor zowel contact en samenwer-

king als onderscheiding aangezet door intimidatie en geweld. Het gaat in de interactie tussen rivaliserende supportersgroepen niet zozeer om diepgewortelde belangenconflicten, maar om het aanscherpen van kleine, maar niettemin fundamenteel geachte verschillen tussen groepen die vaak veel gemeen hebben (in termen van leeftijd, sekse, etniciteit, klasse, taal, kleding en vrijetijdsbesteding) en die bovendien deel uitmaken van verbanden van dualiteit, zoals clubs, cafés, buurten en steden (Blok, 1997: 164). Freud (1947) noemde deze dynamiek het narcisme van kleine verschillen. Minimale objectieve afstand in de sociale ruimte gaat gepaard met een maximale subjectieve afstand (Bourdieu, 1990: 137).

Een belangrijke bezigheid van hooliangroepen is het uitdagen van en vechten met rivaliserende hooligans. Het doel hiervan is het bestendigen of vergroten van de groepsstatus in de hooliganhiërarchie, de onofficiële 'hooliganranglijst'. Onder hooligans bestaan brede definities van hoe masculiene eer kan worden gewonnen of verloren. Eer en schaamte worden niet bepaald door van tevoren vastgestelde, objectieve regels, maar uitsluitend door intersubjectieve overeenstemming. Over informele regels en hun toepassing op specifieke incidenten wordt voortdurend 'onderhandeld', zowel binnen als tussen groepen. Individuen met een grotere status hebben meestal een aanzienlijkere invloed in dit proces (King, 2001: 573, 580). De toewijzing van eer en schaamte wordt vrijwel nooit door alle betrokken partijen volledig geaccepteerd. Een goed voorbeeld hiervan is de vernieling van een stamkroeg van Tottenham Hotspur-supporters door hooligans van West Ham United op 29 oktober 2003. De eerstgenoemden spraken hun woede uit over deze actie. Volgens hen betrof het een illegitieme actie, omdat er ten tijde van de aanval geen hooligans in het café aanwezig waren. De West Ham-hooligans, daarentegen, waren zeer content met de door hen geclaimde 'overwinning' (al werd hun plezier getemperd door de vele aanhoudingen die hierop volgden).

Niet iedere vorm van geweld wordt als legitiem beschouwd. Een bekende 'erecode' is dat hooligans alleen vechten met gelijken, dat wil zeggen andere hooligans, en niet-hooligans met rust laten. Eer kan alleen worden geclaimd wanneer men een gelijke uitdaagt of reageert op de provocaties van een gelijke (Bourdieu, 1977: 105). Zo vertelde een respondent:

We zien onszelf als hooligans. Dat betekent dat je uitsluitend vecht met rivaliserende hooligans, met mensen die bereid zijn om de confrontatie aan te gaan. Ik zou nooit vader en zoon die samen naar een wedstrijd gaan aanvallen, zelfs niet als ze voor Real Madrid zijn. Dat soort geweld valt in mijn ogen niet goed te keuren (FC Barcelona-hooligan, april 2004).

Deze ongeschreven regel wordt geregeld overtreden, hetgeen kan leiden tot interne conflicten of een verslechtering van de relaties tussen bepaalde groepen supporters. Denk bijvoorbeeld aan de mishandeling van spelers van Jong Feyenoord door Ajax-supporters op 15 april 2004, zoals in hoofdstuk 5 wordt beschreven. Ook wordt, zoals eerder opgemerkt, de politie soms als legitieme tegenstander gezien.

Het belang van het vechten met een gelijke geldt, tot op zekere hoogte, ook op groepsniveau. Niet iedere hooligangroep wordt beschouwd als zijnde van voldoende status om een confrontatie te legitimeren. Een respondent merkte in dit verband op:

Waarom zouden wij inferieure groepen aanvallen? Natuurlijk moet je reageren op provocaties en dit gebeurt soms spontaan, maar we gaan niet bewust naar hen op zoek. Ze zijn het eenvoudigweg niet waard. En er bestaat meestal ook geen specifieke rivaliteit met deze groepen (Feyenoord-hooligan, november 2004).

De sociale status van rivaliserende groepen en de dreiging die zij vormen voor de eigen identiteit en reputatie bepalen grotendeels de omvang en voornemens van een groep. Wanneer de dreiging als groot wordt beschouwd, zullen relatief veel tijdelijke hooligans worden gemobiliseerd, inclusief mannen met een geweldsreputatie (lokale jongeren, vrienden van vrienden). De omvang van hooligangroepen is rond bepaalde risicowedstrijden beduidend groter dan bij wedstrijden, die op hooligangebied minder interessant zijn. Dit is mede te wijten aan processen van zelfselectie: degenen die er toe neigen zich met een bepaalde groep te identificeren, zullen aanwezig zijn, en vice versa (Adang, 2002: 180). Deze processen onderstrepen het dynamische karakter van hooliganisme.

Veel hooligans denken vrij dichotoom over de vetes tussen rivaliserende groepen. Zo verafschuwen Feyenoord-hooligans Ajacieden, terwijl zij andere hooligangroepen tot op zekere hoogte respecteren. Af en toe wordt met deze groepen een tijdelijke alliantie gesloten om samen een vijandige groep te lijf te gaan, maar dergelijke allianties kunnen snel omslaan in hevige rivaliteit. Zodra hooligans vinden dat hun territorium (bepaalde vakken in het stadion, het supportershome, bepaalde cafés) wordt geschonden door een rivaal, voelen zij zich geroepen hier tegen op te treden. Anderzijds is het juist een uitdaging om het territorium van rivaliserende hooligans te schenden. Hierdoor kan de groep haar reputatie vergroten en rivalen 'onteren'.

In de subcultuur van hooliganisme kunnen enkele belangrijke waarden worden onderscheiden. Confrontaties met rivaliserende supporters worden door veel participanten gezien als een soort uitlaatklep, als een tijdelijke breuk met de dagelijkse routines. Jonge mannen trachten zichzelf door middel van sym-

bolisch en fysiek geweld te bewijzen, zowel ten opzichte van buitenstaanders en rivalen als binnen de eigen groep. Het verwerven van prestige en sociale status draait er vooral om te laten zien 'wat je durft' en 'hoe gek je bent'. Mannelijkheid, lichamelijkheid en provocatie zijn belangrijke waarden in deze subcultuur. Daarnaast speelt, zeker onder hardcore hooligans, een (geromantiseerd) gevoel van onderlinge solidariteit en kameraadschap een belangrijke rol, en gedeelde (gewelds)ervaringen bevorderen dit gevoel. Onderstaand ga ik dieper in op deze waarden aan de hand van drie centrale elementen in de identiteitsvorming van hooligans: de kick van geweld, agressieve mannelijke normen en affectieve bindingen.

De kick van geweld

De verhalen van hooligans wijzen op de kick, spanning en sensatie die zij beleven aan hun betrokkenheid bij hooliganisme. De waarde die zij hechten aan risicovol gedrag en avontuur vertoont overeenkomsten met wat Elias en Dunning (1970) de *quest for excitement in unexciting societies* hebben genoemd. Het tonen van lef en het verlangen naar emotionele opwinding zijn acceptabel en wenselijk in de samenleving, maar alleen wanneer zij plaatsvinden in bepaalde sferen, zoals sport en recreatie. Het bezoeken van sportwedstrijden voorziet in een emotionele opwinding die in andere aspecten van het leven vaak ontbreekt. Maar hooligans gaan hierin een stap verder. Zij waarderen de piekmomenten die gepaard gaan met symbolisch en fysiek geweld in de voetbalcontext. Dit geldt niet uitsluitend voor jonge mannen uit de laagste sociale klassen. De kick van geweld moet worden begrepen als een fundamenteel kenmerk van de hooligansubcultuur. Hoewel hooliganisme is ontstaan als een arbeidersjeugdcultuur in Engeland in de jaren zestig van de vorige eeuw, trekt de subcultuur tegenwoordig een breder scala van individuen aan, die zich een vergelijkbare agressieve masculiene stijl aanmeten.

Het gaat hierbij in de eerste plaats om jonge mannen in de leeftijd van 15 tot 25 jaar. Risicovol gedrag en oriëntatie op leeftijdsgenoten zijn kenmerkend voor de adolescentiefase. De meeste jonge mannen begaan gedurende deze levensfase enige vorm van wetsovertreding (Moffitt, 1993; Emler & Reicher, 1995). Psycholoog Peter Marsh concludeerde dat deze jongeren op zoek waren naar waardering en avontuur buiten school en werk, en dat de voetbaltribunes hen de mogelijkheid boden om status te verwerven onder gelijkgestemden (Marsh et al., 1978). In deze visie is hooliganisme vooral leeftijdsgebonden gedrag, een *rite de passage* (Van Gennep, 1960). Het is echter onjuist om hooliganisme uitsluitend als een leeftijdsgebonden verschijnsel te beschouwen. Jonge hooligans richten zich in hun gedrag vaak op oudere, ervaren hooligans, tegenover wie zij zich willen be-

wijzen. Deze oudere hooligans fungeren als kernleden van hooligannetwerken en als rolmodellen voor meelopers en aspirant-hooligans. Onderzoek toont aan dat er steeds meer ‘ouderen’ actief zijn in hooliganisme (o.a. Van der Torre & Spaaij, 2003). In de volgende hoofdstukken wordt duidelijk dat dit het geval is bij het merendeel van de bestudeerde clubs. Bij West Ham United en Feyenoord zijn verscheidene hooligans tussen de 35 en 45 jaar oud; bij Espanyol en FC Barcelona zijn diverse leden van de harde kern tussen de 28 en 35 jaar oud.

Agressieve masculiniteit

Hooliganisme is vrijwel uitsluitend een mannenaangelegenheid. Het aantal vrouwelijke hooligans is zeer beperkt en de vrouwen die zich binnen en rondom hooliangroepen bewegen, hebben doorgaans een beperkte sociale rol als vriendin of vrouw van mannelijke groepsleden. Wel worden vrouwen soms gebruikt voor het smokkelen van vuurwerk, drugs of wapens, aangezien zij soms minder uitvoerig worden gefouilleerd en minder snel worden verdacht. Hooligans gaan praat op een agressieve masculiene identiteit, waarin uitbundig gedrag, symbolisch en fysiek geweld en de bereidheid om jezelf in risicovolle situaties te begeven in het algemeen positief worden gewaardeerd. De masculiniteit van de ander wordt op rituele wijze gedenigreed, in de vorm van liedjes, gebaren, afbeeldingen en fysieke confrontatie. Het doel hiervan is de vorming van een ondubbelzinnige notie van de eigen mannelijkheid (Free & Hughson, 2003: 151). Voorbeelden hiervan zijn de spandoeken die Haagse supporters voor thuiswedstrijden tegen Ajax onthulden. Op een van deze spandoeken stond de tekst ‘F-shit hooligays’, verwijzend naar de vermeende ‘homofiele nephooligans’ van de F-Side. Op een ander spandoek stond een Ajacied met een Joods uiterlijk afgebeeld, die wegrent zodra hij een ooievaar (het symbool van Den Haag) ziet aankomen.

De vorming van agressieve mannelijkheid is tevens gerelateerd aan het gebruik van raciale categorieën. In de hoofdstukken 7 en 8 laat ik zien hoe verscheidene Espanyol- en FC Barcelona-hooligans hun eigen positionele superioriteit bezien in relatie tot de gepercipieerde ondergeschiktheid van *negros*, wat zich uit in racisme en sociale uitsluiting. Beide groepen hebben geen enkel groepslid met een donkere huidskleur. Bij West Ham United en Feyenoord geldt eerder het omgekeerde: sommige hooligans met een donkere huidskleur krijgen een hypermasculiniteit toegedicht via de discursieve associaties tussen ‘zwarte’ mannelijkheid en gewelddadige criminaliteit. Zij worden gezien als indrukwekkende verschijningen en goede vechters en hebben vaak een geduchte reputatie. De ‘rellennegers’ van Feyenoord zijn een bekend voorbeeld (Van Gageldonk, 1996). Bij deze clubs is hooliganisme dan ook geen exclusief ‘blanke’ aangelegenheid.

Deze voorbeelden duiden erop dat specifieke noties van agressieve mannelijkheid variëren naar plaats en tijd. Masculiniteiten zijn geen vanzelfsprekende, homogene *states of being*, maar worden voortdurend geconstrueerd en gereproduceerd (Connell, 2000). In de volgende hoofdstukken beschrijf ik hoe de masculiene opvattingen van hooligans deels worden gestructureerd door de supportersculturen waarin ze zijn ingebed. Voetbalculturen kunnen overigens niet worden beschouwd als op zichzelf staande locaties voor de productie van mannelijkheid, maar moeten in samenhang met andere instituties worden beschouwd, zoals het gezin, school, arbeidsmarkt, media en het juridisch systeem (Mac an Ghail, 1996: 156).

De agressieve masculiniteit van hooligans is onlosmakelijk verbonden met het lichaam als een betekenisvolle sociale constructie. Individuele en collectieve reputaties houden deels verband met de fysieke capaciteit van hooligans en hun bereidheid om zichzelf in risicovolle situaties te begeven ondanks de kans op fysiek leed. 'Goede vechters' ontlenen zelfwaarde en status aan hun gedrag, zoals een respondent treffend verwoordde: 'Mensen keken tegen mij op, omdat ik groot was voor mijn leeftijd en een goede vechter. Ik hing altijd rond met oudere jongens en de beruchtste bendes in de buurt (West Ham United-hooligan, september 2003). De rol van 'vechter' is echter niet de enige sociale rol die voorhanden is voor groepsleden. Andere sociale rollen zijn bijvoorbeeld de 'regelaar', de 'gekke hooligan', de 'cameraman', de 'dealer' en de 'modejunkie'. Een Haagse hooligan:

D[e] groep bestond niet alleen uit vechters, want je had jongens bij de harde kern die nooit vochten, maar wel hele andere kwaliteiten hadden. Die dachten op sommige momenten gewoon helder na en planden bepaalde acties. Anderen zorgden voor de sfeer, maakten foto's, plunderden of sloopten, iedereen had zijn eigen rol in dat geheel (Vos, 2006: 142-3).

Specifieke opvattingen over fysiek vermogen zijn context-afhankelijk. Hoewel het gebruik van harddrugs in het algemeen wordt geaccepteerd en zelfs aangemoedigd, zetten radicale Espanyol-ultras zich hier al jaren tegen af. Als onderdeel van hun neonazi-ethos propageren zij een atletisch, gespierd lichaam en onthouding van druggebruik. Zo wordt de consumptie van marihuana beschouwd als iets voor 'communisten' en 'moslims'. Argentijnse supporters, daarentegen, zien druggebruik en overgewicht juist als symbolen van mannelijkheid (Alabarces, 2005: 2).

Affectieve bindingen

Voor hardcore hooligans vormen gewelddadige confrontaties met rivaliserende supporters het hoogtepunt in hun hooliganbestaan. Geweld is echter niet de enige bron van betekenis en identiteit. Hooliangroepen voorzien in een (geromantiseerd) gevoel van onderlinge solidariteit en kameraadschap. Hooliganisme is, met andere woorden, meer dan geweld alleen. De onderlinge solidariteit wordt door veel hooligans positief gewaardeerd. Deze solidariteit wordt versterkt door gedeelde ervaringen en piekmomenten. Een Feyenoord-hooligan vertelde bijvoorbeeld hoe zijn vrienden hem hadden gesteund tijdens zijn gevangenisstraf en hoezeer hij dit waardeerde. Voor veel hardcore hooligans speelt de groep tenminste enige tijd een belangrijke rol in hun leven. Sommigen zien de groep in bepaalde opzichten zelfs als een substituut voor naaste familie.

Ik heb altijd het gevoel gehad dat mijn vrienden bij West Ham meer mijn familie waren dan mijn echte familie, ondanks het feit dat ik ben opgegroeid in een stabiel gezin. ... Misschien vonden we een familie die we thuis nooit gehad hadden (voormalige West Ham United-hooligan, september 2003).

De kameraadschap is doorgaans het grootst onder hooligans die elkaar al jaren kennen. Er kunnen zich echter ingrijpende interne conflicten voordoen die de onderlinge solidariteit en interne sociale cohesie danig beïnvloeden. Een sprekend voorbeeld is het onderlinge geweld bij FC Barcelona, dat aan bod komt in hoofdstuk 8. Ook bij de andere clubs doen zich soms interne conflicten en onderling geweld voor, zij het doorgaans in mindere mate. Een Haagse hooligan: 'Vooral als er rond oud en nieuw kerstbomen gerausd werden, was er onderling wel eens ruzie. Toch werd dat altijd weer opgelost, want je zocht toch dezelfde kick, spanning en sensatie' (Vos, 2006: 143). Dit duidt op de theoretische relevantie van een vorm van geweld die nauwelijks is opgemerkt door wetenschappers: onderling geweld. Elders heb ik deze vorm van geweld uitvoeriger behandeld (Spaaij, 2006a).

De collectieve identiteit van hooligans moet niet statisch en als vanzelfsprekend worden opgevat. Collectieve identiteitsvorming is een voortdurend proces en sociale identiteit en groepslidmaatschap zijn dynamisch en fluïde van aard. De sociale identiteit wordt niet alleen bepaald door wie er tot de groep behoren, maar juist ook door wie er niet toe behoren. Er is in feite sprake van meerdere sociale identiteiten, aangezien ieder individu lid is van meerdere sociale groepen (gezin, werk, buurt, club) (Adang, 2002: 178; Giulianotti & Armstrong, 2002: 218). De sociale identiteit wordt belangrijker naarmate de desbetreffende groep belangrijker is voor het individu en is mede afhankelijk van de

sociale context waarbinnen het individu zich op een bepaald moment begeeft, bijvoorbeeld een voetbalwedstrijd. Ik noemde eerder al dat de politie een belangrijke ‘derde partij’ is in de ontwikkeling van voetbalgeweld. Gevoelens van onrecht onder supporters kunnen leiden tot een verslechtering van de relaties tussen politiefunctionarissen en supporters. Het komt voor dat supporters die onder normale omstandigheden geweldgebruik afwijzen, zich voegen bij relschoppers als reactie op het in hun ogen disproportionele politieoptreden (Stott & Reicher, 1998; King, 1995).

Deze dynamiek duidt erop dat het onderscheid tussen ‘hooligans’ en ‘niet-hooligans’ in de praktijk vaak problematisch is. De grenzen van de hooliangroep zijn lastig te bepalen en de omvang van de groep wisselt al naar gelang de verwachte tegenstand en reikansen. In de aanloop naar beladen duels mobiliseren ervaren hooligans jonge rekruten, vrienden en bekenden met een geweldsreputatie. Bij ongeregelde heden laten vooral ook personen in de marge van de groep en zogenoemde ‘gelegenheidshooligans’ zich gelden. Ervaren hooligans gaan relatief calculerend te werk; zij schatten de reikansen in, proberen aanhouding te voorkomen en veiligheidscontroles te omzeilen (zie paragraaf 2.7). Kort gezegd bestaan er verschillende gradaties en vormen van identificatie met en betrokkenheid bij hooliganisme. De mediatisering en economisering van de hooligancultuur hebben geleid tot de opkomst van nieuwe identificatievormen, zoals voyeurisme en consumptie-gedreven identificatie. Deze ontwikkeling staat centraal in de volgende paragraaf.

2.5 Hooligan B.V.: de consumptie en economie van hooliganisme

Hooliganisme is in toenemende mate doorgedrongen tot de massacultuur. Er is een internationale markt op het gebied van hooligan-gerelateerde consumptiegoederen ontstaan, variërend van boeken, films en magazines tot kleding, accessoires, websites en videospellen. Het aanbod van boeken geschreven door (voormalige) Britse hooligans is enorm. De eerste hooliganboeken verschenen aan het eind van de jaren tachtig (Allen, 1989; Ward, 1989). Sindsdien hebben tientallen hooligans hun ervaringen opgetekend in boeken, die meestal de overwinningen van de eigen groep verheerlijken en uitvergrooten en rivaliserende supporters kleineren (Poulton, 2005; Redhead, 2004). In 2003 had de Londense sportboekhandel Sportpages 45 verschillende hooliganmemoires in de schappen staan (*Evening Standard*, 2 juni 2003). Deze boeken worden vaak kritisch bekeken door ervaren hooligans vanwege hun eenzijdigheid en overdrijving. Zo stelde een respondent dat de auteur van een aantal bestsellers ‘zijn eigen rol in het geheel erg overdrijft. Hij was één van ons, niet meer en niet minder; geen

leider ofzo' (West Ham-hooligan, november 2003). Dit neemt niet weg dat veel hooligans deze boeken graag lezen en bespreken met vrienden. Verschillende hooligans in binnen- en buitenland wezen me bijvoorbeeld op het boek over de Soul Crew, de harde kern van Cardiff City (Jones & Rivers, 2002), dat volgens hen een goed beeld geeft van de ontwikkeling van de hooligansubcultuur in Groot-Brittannië. Het boek *Casuals* (Thornton, 2003) is eveneens populair onder hooligans, vooral vanwege de accurate en gedetailleerde beschrijving van de ontwikkeling van kledingstijlen binnen de subcultuur.

Deze ontwikkeling is relatief nieuw in Nederland en Spanje, waar hooligans meer bedenkingen lijken te hebben bij het publiceren van hun verhalen. Sommige Nederlandse hooligans hebben meegewerkt aan Engelse publicaties (bijv. Pennant & King, 2003). In 2001 verscheen een boek over de F-Side ter gelegenheid van het 25-jarige jubileum van de groep (Pieloor et al., 2001). Ook de boeken van auteurs als Paul van Gageldonk (1996, 1999, 2000) en Paul Vos (2006) kunnen tot dit genre worden gerekend, ook al zijn ze niet door hooligans zelf geschreven. De Britse hooliganmemoires zijn bijzonder populair in Nederland. Zo verkoopt boekhandel Selexyz ruim twintig verschillende titels.

De consumptie van de hooligancultuur uit zich eveneens in de filmindustrie. De laatste jaren verschenen er twee nieuwe films over hooliganisme: *The Football Factory* (2004), gebaseerd op het populaire boek van John King (1997), en *Green Street* (2005), met acteur Elijah Wood in de hoofdrol. *The Football Factory* werd opgevolgd door een serie 'reality' documentaires over hooliganisme. In deze documentaires, *The Real Football Factories*, praat acteur Danny Dyer met notoire Britse hooligans en beschrijft hij de geschiedenis van de Britse hooligancultuur. Het productiebedrijf, Zig Zag Productions, heeft recent een vergelijkbare reeks documentaires geproduceerd met de titel *The International Football Factories*. Deze documentaires tonen interviews met en beeldopnamen van zelfverklaarde hooligans in landen zoals Turkije, Italië, Argentinië en Nederland. De documentaires lijken in veel opzichten op de Nederlandse serie *De Harde Kern* (1998), waarin journalist Bas van Hout sprak met hooligans van verschillende Nederlandse voetbalclubs. Dit type documentaires en films wordt vaak bekritiseerd, omdat zij volgens velen voetbal-gerelateerd geweld verheerlijken en daarmee een bedreiging vormen voor de morele orde van de samenleving (Poulton, 2006: 422). Het Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme heeft meermalen kritiek geuit op documentaires, boeken en tijdschriftartikelen over hooliganisme, omdat zij de rivaliteit tussen hooligans op de spits zouden drijven.

Internet vervult een belangrijke functie in de consumptie van de hooligancultuur. Er bestaat een breed scala van hooligan-gerelateerde websites, message boards en chatrooms. Verscheidene hooligangroepen onderhouden hun eigen 'officiële' websites en bieden daarop informatie en producten aan, zoals foto's,

videoclips, mediaberichten en message boards waar zelfverklaarde hooligans informatie en dreigementen kunnen uitwisselen. FC Barcelona's supportersgroep Boixos Nois verkoopt verschillende producten in haar webwinkel op www.boixosnois.com, inclusief truien, mutsen, handdoeken, lidmaatschapskaarten en dvd's. Er bestaan ook websites die niet groepsgebonden zijn, zoals www.hooligans.cz, www.ultrasworld.com en www.hardcorehooligan.nl. Websites zoals www.hooliganshop.nl en www.hooligandvds.net bieden dvd's met daarop beelden van supportersgeweld te koop aan, terwijl You Tube in gratis videoclips voorziet.

Hooligan-gerelateerde websites worden steeds vaker intensief bestudeerd door de politie. Hoewel politiefunctionarissen stellen dat virtuele provocaties en bedreigingen doorgaans niet resulteren in fysiek geweld, zijn zij zich ervan bewust dat conversaties op internet een indicatie kunnen geven van de verwachtingspatronen van supporters en hooligans. Geruchten worden ook vaak via internet verspreid. Ervaren hooligans weten dat de politie internet bestudeert om relevante informatie te vinden. Deze communicatiebron is volgens sommige hooligans te open geworden, en zij geven daarom de voorkeur aan eenvoudige bijeenkomsten om strategieën te bespreken: een feestje, bij de amateurclub, op school of gewoon thuis (Jagan, 2005: 16). Daarnaast proberen zij de toegankelijkheid van hun websites te beperken, bijvoorbeeld door de websites uitsluitend open te stellen voor geregistreerde leden. Dit maakt het lastiger voor buitenstaanders om zich toegang te verschaffen tot de informatie die op deze websites circuleert. Deze dynamiek wijst op de voortdurende interactie en de wederzijdse afhankelijkheden tussen hooligans en de autoriteiten.

Kledingstijlen en de sociale betekenis van consumptie

De internationale markt op het gebied van hooligan-gerelateerde consumptiegoederen biedt individuen de mogelijkheid om zich 'in te kopen' in de hooliganstijl. Deze producten spelen een belangrijke rol in de identiteitsvorming van hooligans. Kleding en andere producten worden gebruikt als een bron van zowel identificatie als onderscheiding en differentiatie. Bepaalde items hebben verschillende betekenissen voor verschillende individuen en groepen, afhankelijk van de sociale context.

De 'casual stijl' heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld tot de dominante kledingstijl van hooligans. Hooligans dragen meestal geen clubsymbolen, maar liever sportieve of merkkleding die als prestigieuzer en stijlvoller wordt beschouwd. De casual stijl ontstond aan het eind van de jaren zeventig in Noord-Engeland en verspreidde zich in hoog tempo naar andere delen van Groot-Brittannië (Thornton, 2003: 44-8). Hooligans gaven massaal de voorkeur aan

bekende kledingmerken en sportoutfits zoals Fila, Sergio Tacchini, Pringle, Lacoste en Ellesse. De populariteit van de casual stijl is deels toe te schrijven aan de pogingen van hooligans om de autoriteiten te ontlopen. De traditionele skinheadstijl werd in toenemende mate als achterhaald en te zichtbaar beschouwd. Maar hooligans gaven de casual kleding ook een andere betekenis: het onderstreept hun superioriteit in termen van mannelijkheid, consumptievermogen en stijl. Onder modebewuste hooligans zijn tegenwoordig de kledingmerken Stone Island, Burberry en Aquascutum bijzonder populair (o.a. petjes, truien en jassen). In de hooligancultuur worden deze merken geassocieerd met agressieve masculiene stereotypen, die in schril contrast staan met de conventionele betekenis van deze merken en met de betekenis die de producenten van de kleding voorstaan. Merken zoals Hooligan Streetwear en Pitbull lijken zich explicieter te richten op hooligans en *wannabes*.

Veel, met name jonge, hooligans hechten waarde aan deze kledingstijlen en besteden een aanzienlijk deel van hun inkomsten aan de aanschaf van de nieuwste kleding. Anderen zijn kritisch over het belang dat veel hooligans hechten aan de casual stijl, omdat het in hun ogen afleidt van de 'essentie' van hooliganisme. Een Sparta-hooligan zei in dit verband: 'Dat hele gedoe met kledingmerken is onzin. Ik geef er persoonlijk niets om ... voor mij gaat het alleen om geweld, vriendschap en spanning. Dat is waar het om gaat.' In dergelijke gevallen geldt het afwijzen van merkleding als een vorm van onderscheiding ten opzichte van de *wannabe* en 'nephooligan', die zich meer met een bepaalde kledingstijl identificeert dan met daadwerkelijk risicovol gedrag. Een FC Twente-hooligan:

Ze denken dat ze erbij horen en wat voorstellen door het dragen van casual kleding en het gebruik van coke, maar bij waar het uiteindelijk om gaat, laten ze het afweten. Op de meesten van deze jongens kun je in de strijd dan ook absoluut niet vertrouwen (Vos, 2006: 34-5).

Sommige oudere hooligans hechten nog altijd waarde aan wat door velen wordt gezien als een ouderwetse outfit: een trainingspak van het merk Australian en een matje in de nek. Deze stijl was razend populair in de jaren zeventig en tachtig en wordt derhalve geassocieerd met eerste- en tweedegeneratiehooligans, de zogenoemde 'oude garde'. Vergelijkbare onderscheidingsmechanismen doen zich voor op groepsniveau. Hoofdstuk 7 beschrijft bijvoorbeeld hoe pogingen van enkele Espanyol-hooligans om de skinheadstijl te vervangen door een casual stijl stuitte op hevige weerstand van informele leiders, die weigerden om nieuwe culturele invloeden toe te laten ten koste van wat zij zien als de 'authentieke' extreem-rechtse stijl.

Hooligancultuur en voyeurisme

Hierboven heb ik de consequenties van de mediatisering en economisering van hooliganisme voor de identiteitsvorming en participatie van zelfverklaarde hooligans besproken. Deze ontwikkelingen behelzen een combinatie van voyeurisme, consumptie-gedreven identificatie, hooligannostalgie en financiële belangen. Het publiek van hooliganentertainment is heterogeen, inclusief mensen die van een veilige afstand een kijkje willen nemen in deze deviante subcultuur zonder zelf deel te willen nemen aan collectief geweld. Mediarepresentaties spelen een belangrijke rol in de productie van een repertoire van teksten en culturele bronnen op basis waarvan individuen die zich aangetrokken voelen tot het ‘hooliganavontuur’ hun identiteit kunnen vormgeven en hun fantasieën kunnen uitleven tegenover een gewillig publiek. De gedramatiseerde versie is vele malen verleidelijker en opwindender dan de niet-gemedieerde ervaringen van het dagelijks leven (Blackshaw & Crabbe, 2005: 330).

Ervaren hooligans zijn zich bewust van het geconstrueerde en gemedieerde karakter van hooliganreputaties en proberen deze via publieke communicatie in de media, op internet en in supportersmagazines te beïnvloeden. Ook stellen zij de ‘hypocrisie’ van buitenstaanders aan de orde:

Mensen bekritisieren ons en eisen van de overheid dat zij ons opsluit. Maar ik denk dat in werkelijkheid veel van deze mensen graag zouden willen zijn zoals wij. Ze hebben er gewoon de ballen niet voor. Ze bekritisieren ons terwijl ze ons in werkelijkheid bewonderen, omdat wij durven wat zij niet durven, omdat wij schijt aan iedereen hebben (Feyenoord-hooligan, november 2004).

Deze hooligans zien vooral voyeurs, die hen bekritisieren, maar tegelijkertijd graag films over hooligancultuur kijken, als hypocriet. Giulianotti (1999: 148) wijst in dit verband op de opkomst van de ‘postmoderne’ fan. Dit type supporter is zich bewust van het geconstrueerde karakter van supportersreputaties en van de rol van de media in het ‘uitvinden’ en overdrijven van deze reputaties. De volgende hoofdstukken geven hiervan verschillende voorbeelden.

Ondernemerschap en financiële aspecten van hooliganisme

De hierboven beschreven processen maken hooliganisme niet alleen aantrekkelijk voor een breder publiek, maar zij stimuleren ook de activiteiten van individuele ondernemers, die handig inspelen op de financiële aspecten van hooliganisme. Deze ondernemers, vaak ervaren of voormalige hooligans, zijn zich bewust van de lucrativiteit van bepaalde activiteiten in en rondom het hooliga-

nisme, zoals de verkoop van hooligan-gerelateerde consumptiegoederen, het organiseren en aanbieden van reisarrangementen rond internationale wedstrijden of het als adviseur meewerken aan een documentaire of film. Ervaren hooligans maken soms handig gebruik van hun reputatie en sociale netwerken om andere lucratieve aspecten van de vrijetijdscultuur te benutten, bijvoorbeeld het organiseren van dansevenementen of muziekkfestivals, drugshandel of handel in namaakkleding.

Financiële belangen kunnen een belangrijk motief vormen om betrokken te blijven bij een harde kern. Naast de hierboven besproken productie en verkoop van boeken, dvd's en kleding, stuitte ik tijdens mijn onderzoek in Spanje en Italië op aanvullende financiële aspecten van de ultrasubcultuur. Verscheidene ultras wezen mij op de significante sommen geld die in deze subcultuur omgaan. De voormalige leider van een Italiaanse ultragroep zei hierover:

Het gaat om veel geld. Het inkomen van de grootste groepen is meer dan een miljoen euro per jaar. Het vermogen van deze groepen wordt geschat op circa drie miljoen. Intelligente personen profiteren hiervan en leiden een goed leven door hun activiteiten. En waarom ook niet? De hele wereld verdient geld aan voetbalsupporters: clubs, spelers, journalisten, sociologen. Dus waarom wij niet? (ultra van Genoa, juni 2004).

Sommige Spaanse ultragroepen verkopen onder meer lidmaatschapskaarten, toegangsbewijzen, vervoer naar uitwedstrijden, supportersmagazines en merchandising. Zij profiteren daarbij van de gratis kaarten die zij van clubbestuurders ontvangen. Zij verkopen een deel van deze kaarten aan meelopers en gewone supporters. Zo ontvangen sommige groepen gemiddeld 500 toegangsbewijzen, waarvan zij er 100 tot 200 zelf houden en de rest verkopen voor gemiddeld € 20 per stuk. Dit levert een bedrag van maximaal € 8.000 op per thuiswedstrijd. Informele leiders gebruiken soms een aanzienlijk deel van dit bedrag voor privédoeleinden, wat kan leiden tot onderlinge conflicten. Zo hebben Espanyol-ultras enkele informele leiders er meermalen van beschuldigd geld, dat was bestemd voor de groep als geheel, achter te houden. Financiële belangen kunnen ook resulteren in conflicten tussen supportersgroepen van dezelfde club, zoals de hoofdstukken over Espanyol en FC Barcelona duidelijk maken.

Eerder wees ik er al op dat verscheidene hooliangroepen hun eigen merchandising verzorgen. Sommige groepsnamen, zoals Boixos Nois en Inter City Firm (ICF), zijn geregistreerde merknamen en hooligans hebben in deze gevallen de exclusieve rechten op de productie en verkoop van hun merchandising. De verkoop van hooligan-gerelateerde producten vindt vaak plaats in de publieke ruimte, bijvoorbeeld in en rond voetbalstadions op wedstrijddagen.

Kraampjes rond het stadion van West Ham United bieden T-shirts, petjes en mutsen met het logo van de ICF te koop aan. In november 2003 verkocht een kraampje T-shirts met daarop een foto van een café met kapotte ruiten. De tekst op het shirt luidde:

London travel card: £ 4.50

Ticket for the match: £ 30.00

Smashed up bar by ICF: priceless!

Tijdens mijn onderzoek ben ik vergelijkbare producten tegengekomen bij internationale topclubs, zoals Real Madrid, Chelsea en Feyenoord. Deze vorm van ondernemerschap is soms moeilijk te combineren met participatie in fysiek geweld. De opmerking van een voormalige West Ham-hooligan naar aanleiding van het bovengenoemde kroegincident geeft deze spanning goed weer: '[Dit incident] kan de steun voor de filmproductie van het ICF-boek ernstig schaden. Wilde acties als deze kunnen niet worden goedgekeurd (*Over Land And Sea*, nr. 321, 2003: 16-17). Deze opmerking duidt ook op de complexe relaties tussen hooligans en hun omgeving, in het bijzonder de media, en op de verschillende motieven en gradaties van betrokkenheid die ten grondslag liggen aan hooliganisme. Dit laatste aspect staat centraal in de volgende paragraaf.

2.6 Vriendengroep of criminele bende? De sociale organisatie van hooliganisme

Eerder in dit hoofdstuk heb ik hooliganisme omschreven als de gewelddadige competitie tussen sociaal georganiseerde supportersgroepen. De nadruk op sociale organisatie behoeft nadere uitleg, aangezien zij niet geheel overeenstemt met populaire opvattingen over hooligangeweld. De Nederlandse, Engelse en Spaanse autoriteiten hebben herhaaldelijk gewezen op het georganiseerde karakter van hooliganisme. De autoriteiten storen zich daarbij aan het feit dat de aanstichters van collectief geweld vaak niet kunnen worden veroordeeld vanwege problemen rond de bewijsvoering. De afgelopen decennia is hooligans een aantal keer lidmaatschap van een criminele organisatie ten laste gelegd (artikel 140, Wetboek van Strafrecht in Nederland). Het begrip organisatie wordt omschreven als iedere samenwerking van feitelijke aard tussen twee of meer personen, met een zekere structuur en een zekere duurzaamheid. Van een criminele organisatie is sprake wanneer de doelstelling van de organisatie (mede) is het plegen van strafbare feiten (Rechtbank 's-Gravenhage, 6 juli 2006). Het valt in veel gevallen echter moeilijk te bewijzen dat bij voetbalgeweld wordt voldaan aan de vereiste organisatiegraad en dat hooligans het oogmerk heb-

ben om gedurende enige tijd georganiseerde misdrijven te plegen. De onoverzichtelijkheid van het hooliganisme, de ongewisse leiderschapspatronen, de beperkte informatiepositie van politie en justitie, de variabele bereidheid tot geweldgebruik en de spontane, (ogenschijnlijk) chaotische dimensie van voetbal-gerelateerd geweld plaatsen de autoriteiten voor forse obstakels (Van der Torre et al., 2007).

In Nederland zijn pogingen om hooligans te vervolgen wegens betrokkenheid bij een criminele organisatie tot nu toe onsuccesvol geweest. In de rechtszaak tegen Ajax- en Feyenoord-supporters, die werden verdacht van deelname aan de rellen bij Beverwijk op 23 maart 1997, achtte de Hoge Raad niet bewezen dat de misdrijven een uitvloeisel waren van een gestructureerd samenwerkingsverband, ondanks dat de gebeurtenissen volgens de rechters wel 'een georganiseerd karakter' hadden (Hoge Raad, 10 juli 2001; zie Adang, 2002: 173-4). De rechtbank te 's-Gravenhage deed een vergelijkbare uitspraak in de zaak tegen Ajax-supporters, die werden verdacht van betrokkenheid bij de aanval op het supportershome van ADO Den Haag op 10 februari 2006. Op die bewuste vrijdagavond viel omstreeks 23.00 uur een groep van 60 tot 70 Ajax-supporters het supportershome binnen. Zij mishandelden de tien aanwezige personen met stokken, knuppels en messen. De Ajacieden probeerden het supportershome in brand te steken. Vijftien verdachten werden op 6 juli 2006 veroordeeld tot een celstraf van een tot vier jaar, waarvan een deel voorwaardelijk. De supporters vormden geen criminele organisatie, zo oordeelde de rechtbank. De uitspraak was een ernstige teleurstelling voor de autoriteiten. Het vonnis luidde als volgt:

De rechtbank is van oordeel dat onvoldoende is gebleken dat sprake is geweest van een gestructureerd samenwerkingsverband dat het doel had strafbare feiten te plegen. Het feit dat de actie op 10 februari 2006 was georganiseerd betekent nog niet dat die actie het uitvloeisel is geweest van de activiteiten van een organisatie in vorenbedoelde zin. ... Anders gezegd, op basis van dit dossier is niet komen vast te staan dat de actie op 10 februari 2006 is voortgevloeid uit iets anders dan een particulier of incidenteel groepsinitiatief (Rechtbank 's-Gravenhage, 6 juli 2006).

Op maandag 18 september 2006 kregen twee Ajax-supporters vrijheidsstraffen en een stadionverbod opgelegd vanwege hun betrokkenheid bij de aanval op het supportershome van ADO Den Haag. Zij kregen respectievelijk twaalf en vijftien maanden gevangenisstraf, waarvan vier en vijf maanden voorwaardelijk. Het Openbaar Ministerie had tegen beide mannen drie jaar cel, waarvan een half jaar voorwaardelijk, en een stadionverbod geëist. De rechtbank achtte ook nu niet bewezen dat de twee hun daden hadden gepleegd als lid van een criminele organisatie.

In Spanje werden in 2005 elf vermeende leden van de groep Bastión vrijgesproken van lidmaatschap van een criminele organisatie. Acht van hen werden wel veroordeeld tot twintig maanden gevangenisstraf voor openlijke geweldpleging (*El Mundo*, 30 november 2005). Onder de verdachten bevond zich een notoire hooligan die eerder was veroordeeld voor de doodslag van Real Sociedad-supporter Aitor Zabaleta. Zabaleta werd op 8 december 1998 doodgestoken na een UEFA Cupwedstrijd tussen Real Sociedad en Atlético Madrid.

In Engeland is een relatief groot aantal voorbeelden van pogingen om aanstichters van voetbal-gerelateerd geweld te vervolgen voorhanden. Midden jaren tachtig trachtte de politie de hooliangroepen bij verscheidene clubs in beeld te krijgen en te elimineren. Bij West Ham United mengden politiefunctionarissen zich onder supporters teneinde belastend materiaal te verzamelen (zie hoofdstuk 3). De Metropolitan Police opende een speciaal onderzoek naar verdachte 'hooliganleiders'. In januari 1987, na maanden van vermeende 'infiltratie' door de politie, werden twaalf personen aangehouden. De openbare aanklager stelde dat politieagenten in burger zich maandenlang hadden voorgedaan als hooligans en daardoor in staat waren betrouwbare en gedetailleerde informatie te verzamelen (*The Times*, 3 februari 1988). Alle verdachten werden echter vrijgesproken, omdat de rechters het bewijs onbetrouwbaar achtten. De rechtszaken tegen supporters van andere Engelse clubs eindigden op een vergelijkbare wijze, in de eerste plaats door gebrekkig en onbetrouwbaar bewijs. Alleen hooligans van Chelsea FC werden gedurende deze periode met succes vervolgd. Vijf leden van de hooliangroep Headhunters werden veroordeeld tot een maximum van tien jaar gevangenisstraf (Ward & Hickmott, 2000).

De verwoede pogingen van de autoriteiten om hooligans te vervolgen wegens betrokkenheid bij een criminele organisatie roepen de vraag op hoe de sociale organisatie van hooliganisme nu werkelijk in elkaar steekt. Het empirisch bewijs ten aanzien van de zes clubs die in dit boek centraal staan, duidt op grote variaties in de organisatievormen en -graad. De National Criminal Intelligence Service (NCIS) stelt in dit verband:

De graad en kwaliteit van de organisatie verschilt sterk per groep, van een zeer gedisciplineerde, hiërarchische criminele groep die samenkomt op een reguliere basis tot een meer tijdelijke groep die samenkomt ter gelegenheid van een voetbalwedstrijd met de intentie om geweld te plegen (correspondentie met auteur, december 2002).

In het algemeen geldt dat de organisatiestructuur van hooliangroepen niet moet worden begrepen als formele organisatie, met duidelijk afgebakende leiderschapsrollen en een duidelijke en duurzame hiërarchie. Deze vorm van organisatie is zeer schaars en misschien alleen van toepassing op bepaalde Ar-

gentijnse *barras bravas*, al moet ook hier de organisatie van collectief geweld niet worden overdreven. Hooliganisme omvat doorgaans niet meer dan relatief basale vormen van synchronisatie en onderlinge afstemming (Van der Torre & Spaaij, 2003; Giulianotti & Armstrong, 2002). Wel kunnen hooligans de organisatiegraad tijdelijk opvoeren wanneer een confrontatie op stapel staat. De onderlinge coördinatie en planning zijn door de jaren heen toegenomen als reactie op stringentere veiligheidsmaatregelen. Deze maatregelen maken voorbereidende maatregelen door hooligans noodzakelijk. Voorafgaand aan confrontaties worden bijvoorbeeld verkenningen uitgevoerd, afspraken over de te volgen tactiek gemaakt en pogingen ondernomen om de politie te omzeilen (Adang, 2002: 172). Hardcore hooligans maken gebruik van moderne communicatiemiddelen, zoals GSM en internet, mobiliseren meelopers en onderhouden contacten met zowel bevriende als rivaliserende groepen. Confrontaties worden steeds vaker door middel van onderlinge afstemming gepland en geregisseerd (Ferwerda & Gelissen, 2001: 89). Deze ontwikkeling is bij de meeste clubs in dit boek waarneembaar, maar neemt verschillende vormen aan. Zo spreken hooligans van West Ham United, Feyenoord en Sparta soms vooraf het tijdstip, de plaats en de 'spelregels' van de confrontatie af met hun rivalen. Bij de andere clubs komt dit niet of nauwelijks voor.

Bij sommige clubs is het hooliganisme verweven geraakt met andere vormen van criminaliteit, bijvoorbeeld drugshandel en afpersing. Dergelijke activiteiten zijn niet toe te schrijven aan de harde kern als geheel, maar vooral aan bepaalde individuen of kleine subgroepen die zich binnen of rondom de harde kernen begeven. Deze subgroepen kennen soms een relatief hoge mate van organisatie en interne afscherming, zoals in het geval van Casuals FCB bij FC Barcelona (zie hoofdstuk 8). De hooliganactiviteiten van deze subgroepen zijn doorgaans echter minder georganiseerd.

De dynamische en fluïde samenstelling van hooliganisme

Hooligangroepen zijn in het algemeen te karakteriseren als relatief losse en tijdelijke verbanden met fluïde grenzen. Ze lijken in bepaalde opzichten op Yablonsky's (1962) klassieke beschrijving van de *near group* (bijna-groep). De *near group* heeft vijf basiskennmerken: de rollen van groepsleden zijn niet precies gedefinieerd; de groep in zijn geheel heeft een beperkte cohesie en is meestal tijdelijk van aard; er bestaat minimale consensus onder groepleden over de groepsnormen; de samenstelling van leden en deelnemers verandert voortdurend; leiderschap is meestal vaag en onduidelijk (Yablonsky, 1962: 9). Twee kenmerken verdienen bijzondere aandacht. In de eerste plaats is er sprake van een wisselende samenstelling. Groepen wisselen regelmatig van structuur

en samenstelling en daarnaast verdwijnen er soms individuele leden uit groepen en komen er nieuwe groepsleden bij (Ferwerda & Gelissen, 2001: 86). Individuele leden zijn soms jaren uit beeld, bijvoorbeeld door een gevangenisstraf, om vervolgens weer tijdelijk deel uit te maken van een groep. In veel gevallen kan er niet worden gesproken van één harde kern, maar is er sprake van meerdere harde kernen en subgroepen. Dergelijke groepen opereren veelal relatief autonoom en kunnen samensmelten wanneer een confrontatie op stapel staat of tijdens rellen.

In de tweede plaats is er sprake van verschillende gradaties van identificatie met en participatie in hooliganisme. Zo kan onderscheid worden gemaakt tussen verschillende typen 'hooligans': hardcore hooligans, meelopers, perifere groepsleden, halve uittreders, *wannabes*. Verschillende typen groepsleden kunnen verschillende motieven hebben om tot een groep te behoren: de mate van clubbinding, de sensatiegerichtheid of het feit dat het plegen van strafbare feiten onderdeel is van een bredere levensstijl (ibid.: 86-9). De sociale cohesie is groter in de kern dan in de periferie van de groep. De kern van de groep is vaak relatief duurzaam en samenhangend van aard en bestaat uit individuen die al langere tijd deelnemen, soms meer dan tien of vijftien jaar, doch niet altijd, of niet langer, op een wekelijkse basis. Deze kernleden zijn doorgaans van groot belang voor de sociale organisatie van hooliganisme en fungeren als rolmodellen binnen de groep. De periferie van de groep verandert voortdurend, afhankelijk van factoren zoals verwachtingpatronen en gelegenheidsstructuren voor collectief geweld (Van der Torre & Spaaij, 2003).

Vanuit een sociologisch perspectief kunnen hooliangroepen in bepaalde opzichten worden getypeerd als 'moderne stammen' (*neo-tribes*) (Maffesoli, 1996). *Neo-tribes* worden gekenmerkt door hun tijdelijke, fluïde en consumptie-gedreven karakter. Lidmaatschap van een *neo-tribe* vindt plaats op basis van wederzijdse sentimenten en emoties. Deelnemers treden in hoog tempo toe en uit. Zij blijven deels betrokken bij een groep vanwege de emotionele bevrediging die zij ontleen aan de gedeelde doeleinden en sociale ervaringen. Dit concept heeft veel gemeen met wat Duyvendak en Hurenkamp (2004) 'lichte gemeenschappen' noemen. Deze auteurs zetten zich af tegen de these dat de samenleving in hoge mate is geïndividualiseerd. Zij stellen dat slechts de aard van collectiviteiten is veranderd: zwakke bindingen vervangen sterke bindingen, lidmaatschap is tijdelijk en geschiedt op basis van vrije keuze, en personen kunnen deelnemen aan meerdere netwerken tegelijk. Lichte gemeenschappen zijn flexibel en dynamisch en worden gekenmerkt door losse en tijdelijke verbanden. Dit beeld komt deels overeen met de verschillende gradaties en vormen van identificatie en participatie in hooliganisme die in dit hoofdstuk zijn beschreven. De vraag blijft echter hoe dergelijke verbanden zich verhouden tot

hun omgeving en hoe de grenzen van een groep worden gevormd in de interactie tussen de wij-groep en de zij-groep. Deze vragen staan centraal in de volgende paragraaf.

2.7 Hooligans en hun omgeving: het belang van sociale interactie

Tot nu toe heb ik vooral de interne dynamiek van hooliganisme en de interactie tussen rivaliserende supporters besproken. In deze paragraaf ga ik dieper in op de sociale interactie tussen hooligans en hun omgeving, in het bijzonder de politie, clubbestuurders en niet-hooligans (zie ook Spaaij, 2007c). De relatie tussen hooligans en wetshandhavers kenmerkt zich door wederzijdse afhankelijkheid en aanpassing. Zij stemmen hun gedrag op elkaar af en hun interactie genereert stelsels van informele normen (O'Neill, 2005). Deze normen kunnen deels strijdig zijn met het officiële beleid en de effectiviteit van het beleid positief dan wel negatief beïnvloeden. Zo kan de toetreding van de politie tot bepaalde stadionvakken door hooligans worden opgevat als een territoriumschending. Om conflictescalatie te voorkomen houdt de politie zich meestal relatief afzijdig, in de vorm van toezicht op afstand. Dit geldt tevens voor het busvervoer naar uitwedstrijden: in de bussen waarin zich gekende hooligans bevinden, worden alcohol- en druggebruik en kleinschalige incidenten eerder door de vingers gezien dan in bussen met 'gewone' supporters. Gedogen geldt in deze gevallen als een strategie om conflictescalatie te voorkomen.

Ook de formele handhavingsstrategieën kunnen niet als homogeen worden beschouwd. Hoewel de handhavingsstrategieën in West-Europa in toenemende mate gelijkvormig zijn, doen zich nog altijd significante variaties voor op zowel nationaal als lokaal niveau met betrekking tot de mate van reactief/proactief optreden, repressieve/preventieve strategie en controle/relatieperspectief (vgl. Van der Torre, Spaaij & Cachet, 2007). De keuze voor een bepaalde strategie hangt mede af van inschattingen over de aard en omvang van de problematiek in een land of bij een bepaalde club. Zo tracht de politie bij Fulham in eerste instantie door middel van overleg en overreding wetsovertredingen te voorkomen, terwijl zij bij het nabijgelegen Chelsea, dat van oudsher een relatief omvangrijke hooliganproblematiek kent, veel eerder overgaat tot interventie en aanhoudingen.

Voetbalgeweld kent tevens een historische dynamiek. De aard van hooliganisme is de afgelopen decennia danig veranderd. Confrontaties tussen rivaliserende supporters vinden tegenwoordig vooral plaats buiten de voetbalstadions, bijvoorbeeld in stadscentra, in uitgaansgelegenheden of in het openbaar vervoer. Ook is in het algemeen de mate van onderlinge afstemming en plan-

ning onder hooligans toegenomen, zoals in de vorige paragraaf is opgemerkt. De verschuiving van binnen naar buiten de stadions heeft zich voorgedaan in verscheidene landen en is primair het gevolg van het brede scala van beleidsmaatregelen in en rond de stadions, zoals cameratoezicht, scheiding van thuis- en uitsupporters, hoge politie-inzet, enzovoort. Hooligans verlegden hun terrein en verplaatsten daarmee het probleem naar locaties waar controles (in hun ogen) relatief beperkt of afwezig waren. Dit proces van verplaatsing omvatte meerdere fasen (Dunning, 1999: 152). Iedere fase van dit proces werd gevolgd door de uitbreiding van het veiligheidsbeleid; in en rondom de stadions en later op treinstations en rond de belangrijkste toegangswegen tot steden waar wedstrijden worden gespeeld. Hooligans reageerden hier op hun beurt op door nieuwe tactieken toe te passen, bijvoorbeeld de *hit-and-run* tactiek: gerichte, kortstondige confrontaties waarna hooligans zich snel uit de voeten maken. Inzicht in deze ontwikkeling is van cruciaal belang voor een beter begrip van het hedendaagse karakter van het hooliganisme.

Recente conflicten tussen Nederlandse supporters tijdens grootschalige dansevenementen lijken deze locaties om te dopen tot een nieuw strijdtoneel voor rivaliserende hooligans, vooral ook vanwege de afwezigheid van fijnmazige politieursurveillance tijdens deze evenementen en de relatieve onbekendheid van organisatoren en veiligheidspersoneel met de betrokken hooliangroepen. Hooliganconfrontaties vinden soms plaats buiten wedstrijddagen, bijvoorbeeld op de dag of avond voor een wedstrijd, wat vroegtijdige interventie door de politie bemoeilijkt (o.a. CIV, 2006; Spaaij, 2007d). Ook kunnen hooligans oefenduels of wedstrijden in het buitenland aangrijpen om 'los te gaan'. Deze ontwikkelingen stellen beleidsmakers en -uitvoerders voor nieuwe uitdagingen. De precieze aard van deze ontwikkelingen verschilt echter wel per land en per club. In de volgende hoofdstukken wordt de specifieke ontwikkeling van hooliganisme bij de zes bestudeerde clubs in kaart gebracht.

De calculerende hooligan

Hooligans zijn geen willoze objecten van gedragsbeïnvloeding door de overheid. Ze ontwikkelen strategieën om maatregelen te verzachten of te manipuleren. Vier algemene strategieën zijn: ontwijken (geweld buiten het zicht van de politie), negeren (geweldpleging ondanks pakkans), frauderen (gebruik van valse identiteitskaarten of zich op illegale wijze toegang verschaffen tot het stadion) en in beroep gaan (formele klachten tegen de politie; beroep tegen stadionverbod). Hoewel het door de jaren heen aanzienlijk lastiger is geworden voor hooligans om de surveillance en controles rond voetbalwedstrijden te ontwijken, slagen zij er met enige regelmaat in om de confrontatie met rivaliserende

supporters aan te gaan zonder daarbij te worden aangehouden. Verscheidene hooliangroepen trachten de politie te ontlopen door middel van alternatieve vervoersmiddelen of door afspraken te maken met de tegenstander over het tijdstip en de plaats van de vechtpartij. Sommige hooligans winnen contra-informatie in over de werkwijze van de politie.

De uitbreiding en professionalisering van het veiligheidsbeleid heeft een nieuw type hooligan voortgebracht: de calculerende hooligan. Ervaren hooligans anticiperen op de gelegenheidsstructuren voor collectief geweld. Zij schatten in wanneer zij zich beter gedeisd kunnen houden en hoe zij aanhouding kunnen voorkomen. Dit is wellicht de belangrijkste reden voor het feit dat relatief veel jonge meelopers worden gearresteerd; gemiddeld is tweederde tot driekwart van de aangehouden supporters *first offender* (CIV, 2004). De jongeren willen zich bewijzen ten opzichte van gelijkgestemden en gaan daarbij geregeld over de schreef, vaak zonder zich al te bewust te zijn van de pak-kans.

De rol van voetbalclubs

Veel voetbalclubs hebben lange tijd verzuimd om verantwoordelijkheid te nemen voor het gedrag van supporters. De laatste jaren is in verscheidene West-Europese landen een meer gezamenlijke verantwoordelijkheid ontstaan: een netwerk van diverse actoren waarin de club, als organisator van het evenement, hoofdverantwoordelijk is voor de gang van zaken binnen het stadion. Er bestaan echter belangrijke variaties in de mate waarin clubs deze verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk (wensen te) dragen. De informele benaderingswijze van clubs staat soms op gespannen voet met de officiële beleidsuitgangspunten, zoals die zijn neergelegd in beleidskaders en convenanten. In figuur 1.1 (pagina 49) onderscheid ik zes categorieën van informeel clubbeleid met betrekking tot de bestrijding van supportersgeweld (zie Spaaij, 2007c: 306-9). Hierbij moet worden aangetekend dat het gaat om ideaaltypen en dat verschillende typen vaak in combinatie voorkomen. Ook kan het clubbeleid in de loop der tijd veranderen; het betreft dus geen statische, vaststaande categorieën.

De faciliteringsstrategie is wellicht de meest opmerkelijke vorm van informeel clubbeleid. In dit geval laat de club niet alleen na om haar verantwoordelijkheid ten opzichte van de beleidsafspraken en welwillende supporters te nemen, maar verleent zij tevens steun aan hooligans, bijvoorbeeld in de vorm van gratis toegangskarten, toegang tot het stadion buiten wedstrijddagen, vervoer naar uitwedstrijden of een opslagruimte. Deze beleidstijl heeft zich voorgedaan, en doet zich nog steeds voor, bij verscheidene Europese voetbalclubs. Vaak begint het als een initiatief om meer jongeren bij de club te betrekken, maar

Figuur 1.1 Categorieën van informeel clubbeleid ten aanzien van voetbalvandalisme

Stijl	Onderliggende assumptie(s)*	Strategie
Ontkennen/ bagatelliseren	a) Het probleem wordt overdreven door de media en politici b) Schade aan het publieke imago van de club moet worden voorkomen	Ontkennen of bagatelliseren van de omvang en ernst van het probleem
Afschuiven van verantwoordelijkheid	Hooliganisme is een maatschappelijk probleem en de club is bovenal een slachtoffer	Nadruk op het onvermogen van de club om dit maatschappelijke probleem aan te pakken en op de verantwoordelijkheid van de overheid
Faciliteren	a) Aantrekken van nieuwe (jonge) supporters b) Behoeftte aan actieve steun voor de spelers tijdens wedstrijden c) Hooligans als een nuttige kracht d) Angst voor represailles	Verlenen van logistieke en/of financiële steun aan hooligans
Gedogen	a) Het probleem is niet erg dringend b) Het probleem zal vanzelf verdwijnen c) Behoeftte aan actieve steun voor de spelers d) Angst voor represailles	Geen actieve aanpak van geweld anders dan de invoering van formele maatregelen
Coöptatie	a) Het probleem is ernstig en persistent b) Hooligans zijn tevens fanatieke supporters die deel zullen blijven uitmaken van de fangemeenschap c) Repressie alleen zal het probleem niet effectief reduceren	Dialogo met hooligans en supporters als middel tot de reductie van geweld
Repressie	a) Het probleem is ernstig en schaadt het imago van de club b) Repressieve maatregelen zullen het probleem reduceren	Harde aanpak van wetsovertreders door middel van stadionverboden en strenge controles

* De onderliggende assumptie behelst één of meerdere van de genoemde, afhankelijk van de specifieke casus.

kan deze onverhoopt leiden tot de groei of escalatie van hooliganisme. Het is doorgaans bijzonder moeilijk om een einde te maken aan het verstrekken van privileges, vooral wanneer hooligans hun positie trachten te handhaven door middel van intimidatie en geweld. Dit kan resulteren in een status-quo waarin clubbestuurders hooligans publiekelijk verketteren, doch in de praktijk gedogen uit angst voor conflictescalatie en represailles. In de volgende hoofdstuk-

ken worden de beleidsstijlen van de zes bestudeerde clubs geanalyseerd aan de hand van de in figuur 1.1 genoemde strategieën.

Supportersinitiatieven

De rol die voetbalsupporters (kunnen) spelen bij de bestrijding van voetbalgerelateerd geweld krijgt meestal onvoldoende aandacht als gevolg van de aanhoudende nadruk op repressieve maatregelen. Recent onderzoek vestigt de aandacht op de diverse campagnes die supporters hebben opgericht om racisme en discriminatie in het voetbal aan te pakken (Back et al., 2001; Garland & Rowe, 2001; Spaaij & Viñas, 2005b). Van belang zijn tevens de initiatieven van supporters van nationale elftallen, zoals de Deense *roligans*. De *roligans* worden gekenmerkt door hun niet-gewelddadige gedrag in combinatie met fors alcoholgebruik, wat volgens Peitersen (1990) een meer carnavaleske ambiance genereert. Voorts kan worden gewezen op de positieve ervaringen met sociaal preventieve projecten en fancoaches bij sommige Nederlandse en buitenlandse clubs (o.a. Bieleman et al., 2004; Willems, 2004). Vooral in Duitsland is supportersbeleid al geruime tijd verankerd in de preventieve aanpak van voetbalvandalisme.

Er bestaat naar mijn weten geen onderzoek dat expliciet ingaat op de rol van supporters zelf bij de aanpak van hooliganisme op lokaal niveau. In de inleiding verwees ik naar de processen van zelfsturing en sociale controle onder supporters. Deze processen zijn doorgaans relatief subtiel en impliciet. In sommige gevallen neemt de sociale controle onder supporters echter gerichtere vormen aan. De hoofdstukken over Espanyol en FC Barcelona beschrijven voorbeelden van supportersinitiatieven om geweld en politiek extremisme in de stadions terug te dringen. Deze voorbeelden wijzen erop dat supportersinitiatieven op langere termijn een significante impact kunnen hebben op voetbal-gerelateerd geweld, maar dat hun succes geenszins is gegarandeerd en dat zij op allerlei problemen kunnen stuiten.

De supportersinitiatieven bij Espanyol en FC Barcelona moeten worden gezien binnen de context van ontwikkelingen in de Spaanse ultrasubcultuur, vooral de opkomst van een alternatieve supportersstijl (Spaaij & Viñas, 2005a). Als reactie op het toenemend geweld en politiek extremisme in het Spaanse voetbal ontstonden vanaf het eind van de jaren tachtig nieuwe supportersgroepen die zich actief verzetten tegen geweldgebruik. Zij hamerden erop dat de ultrasubcultuur een transformatie diende te ondergaan om verdere geweldsescalatie te voorkomen. De ultras moesten in hun ogen terug naar de essentie van de ultrasubcultuur, zoals deze in de jaren zestig in Italië was ontstaan, met de nadruk op het organiseren van sfeeracties. Zij stonden een radicale herdefiniëring van de ultra-identiteit voor. Sommige groepen werkten nauw samen

met clubbestuurders, lokale overheden en journalisten om de positieve maatschappelijke functies van de sport te benadrukken.

In de jaren negentig namen supporters in andere landen elementen van de Zuid-Europese ultracultuur over, onder andere in Duitsland, Oostenrijk en Nederland. Ook in deze landen zetten de nieuwe supportersgroepen zich af tegen het negatieve imago van voetbalsupporters en de mediafixatie op hooligans. De redactie van *Ultras Magazine* verwoordde dit als volgt:

Wekelijks zijn vele honderden voetbalsupporters bij de verschillende Nederlandse clubs heel wat uren bezig om vele uiteenlopende sfeeractie's [*sic*] te organiseren met als doel om te laten zien dat ze achter hun club, stad of streek staan. Vele tienduizenden supporters genieten hier elke week weer van en ook de spelers hebben hier veel waardering voor. Helaas laat [*sic*] de gevestigde media elke week weer zien dat men meer oog heeft voor de negatieve randverschijnselen dan voor de positieve. Hierdoor wordt de KNVB en de (plaatselijke) overheid dermate beïnvloed dat men steeds weer met allerhande maatregelen op de proppen komt waardoor het voor voetbalsupporters steeds moeilijker wordt om voetbalwedstrijden te bezoeken. Door middel van dit magazine proberen we te laten zien dat er zich de laatste jaren juist een positieve tendens aan het ontwikkelen is in de Nederlandse stadions (*Ultras Magazine*, nr. 1, mei 2005: 4-5).

Net als hun collega's in andere landen benadrukken de Nederlandse ultras dat zonder hun aanwezigheid voetbalwedstrijden niet veel meer zijn dan een saaie theatervoorstelling zonder enige vorm van sfeervolle ambiance. Dit neemt niet weg dat, zoals ik eerder aangaf, sommige ultras zich tevens (onder bepaalde omstandigheden) identificeren met hooliganisme en soms betrokken zijn bij geweldsincidenten (in Duitsland is deze tendens opgemerkt door de Zentrale Informationsstelle Sparteinsatz, 2005: 2-3). Ook hier geldt dat sociale identiteitsvorming dynamisch moet worden opgevat. De geobserveerde 'positieve tendens' benadrukt het belang van de interactie tussen hooligans en niet-hooligans, en van de dynamiek van de supportersculturen waarin hooliganisme is ingebed. Deze dynamiek wordt in de rest van dit boek geanalyseerd aan de hand van een gedetailleerde beschrijving van de supporters- en hooliganculturen bij zes West-Europese voetbalclubs.

3 West Ham United

Oost-Londen heeft van oudsher een diepgewortelde reputatie als een deviante en gewelddadige achterstandsbuurt. Tegen deze achtergrond is het nauwelijks verwonderlijk dat de hooligans van West Ham United berucht zijn in binnen- en buitenland. In verscheidene boeken wordt melding gemaakt van de uitzonderlijke geweldsreputatie van West Ham-hooligans en vooral ook van de relatief grote omvang en hoge organisatiegraad van de groep (o.a. King & Knight, 1999: 100). De mythologisering van het hooliganisme bij West Ham United is deels toe te schrijven aan de uitgebreide media-aandacht die de hooligans de afgelopen decennia hebben genoten en de wijze waarop zij via de media een geïdealiseerde vorm van het collectieve zelf hebben weten te communiceren aan buitenstaanders.

In dit hoofdstuk laat ik zien dat een deel van de conventionele wijsheden over het hooliganisme bij West Ham United, die de ronde doen in de hooligansubcultuur in binnen- en buitenland, niet overeenkomt met de daadwerkelijke aard van het supportersgeweld. Ik benadruk in het bijzonder de invloed van lokale culturele tradities op de geweldsopvattingen en collectieve identiteitsvorming van supporters en hooligans. Het hoofdstuk begint met een korte uiteenzetting van de dominante kenmerken van de cultuur van Oost-Londen en de relatie met de supporterscultuur bij West Ham United. Vervolgens behandel ik de opkomst en ontwikkeling van de hooligansubcultuur, alsmede de overheidsreacties op de vermeende dreiging van supportersgeweld. In het laatste deel van het hoofdstuk analyseer ik de recente ontwikkelingen in het hooliganisme bij de club. Beschreven wordt hoe het supportersgeweld de afgelopen jaren fundamenteel is veranderd als gevolg van zowel interne processen, externe factoren als de interactie tussen hooligans en de autoriteiten. In de conclusie vat ik de belangrijkste bevindingen samen.

3.1 Voetbal in de gemeenschap: de sociale betekenis van West Ham United

De sociale betekenis van West Ham United is onlosmakelijk verbonden met de historische relatie van de club met de lokale gemeenschap. De club werd opgericht in 1895 als de Thames Ironworks Football Club. De oprichter was

Arnold Hills, de eigenaar van de in Oost-Londen gevestigde Thames Ironworks and Shipbuilding Company Limited. Vanaf het begin van zijn carrière was Hills begaan met de leefomstandigheden van de medewerkers van zijn bedrijf. Zijn wens was om een band tussen alle typen arbeiders te creëren en de samenwerking tussen de arbeiders en de bedrijfsleiding te verbeteren. Hij richtte verscheidene bedrijfsfaciliteiten op, zoals muziek- en sportverenigingen. Thames Ironworks FC werd opgericht als een voetbalvereniging voor arbeiders van het bedrijf. In 1900 scheidde de club van het moederbedrijf en veranderde zij haar naam in West Ham United Football Club. De club onderhield nauwe banden met de lokale gemeenschap en werd door velen beschouwd als de gemeenschapsclub voor de Londense East End (ondanks de geografische nabijheid van een andere club, die tegenwoordig bekend staat als Leyton Orient FC).

Gedurende deze vroege periode hadden de directeuren en bestuursleden een vergelijkbare maatschappelijke achtergrond en status; zij leefden in Oost-Londen, voornamelijk in de relatief welvarende wijken in de regio (Korr, 1986: 31). Hun sociaal-economische status was veel hoger dan die van de spelers en de grote meerderheid van de supporters. De meeste spelers en supporters kwamen uit arbeidersgezinnen, die de gemeenschapszin van de club erg waardeerden. Een respondent zei hierover met typische nostalgie:

Het mooie van West Ham en Oost-Londen was de gemeenschapszin. De burens zorgden voor je als dit nodig was. Spelers verdienden niet veel geld, zo'n acht, negen of tien pond per week. Eigenlijk waren ze dus in veel opzichten hetzelfde als wij en onze ouders waren. Ze woonden in de buurt en namen de bus of de trein naar het stadion. Veel spelers waren lokale inwoners (West Ham-supporter, december 2003).

In de periode waarin West Ham United werd opgericht, onderging Oost-Londen een ernstige economische depressie. De haven, van oorsprong een belangrijke bron van arbeid voor lokale mannen (net als de spoorwegen), ging gebukt onder een jarenlange economische crisis en industriële onrust, wat culmineerde in een aantal massale stakingen. De arbeidsomstandigheden waren slecht, lonen waren laag en de slechte werksfeer demoraliseerde de arbeiders. Deze omstandigheden hadden hun weerslag op het alledaagse leven in Oost-Londen. In de tweede helft van de negentiende eeuw kampte de buurt met armoede, een voortdurende huisvestingsproblematiek, slechte hygiëne en een cholera-epidemie die aan bijna 4000 inwoners het leven kostte. Tegen het einde van de negentiende eeuw leefde ongeveer eenderde van de lokale bevolking onder de armoedegrens (Booth, 1902). De ongeëvenaarde bevolkingsgroei, de toenemende economische problemen, de groeiende werkloosheid en een in toenemende mate inadaquat woonaanbod leidden tot een groeiende onrust onder de inwoners.

Oost-Londens diepgewortelde imago van vuiligheid en deprivatie kwam tot stand in relatie tot het steeds welvarender centrum van Londen (Hobbs, 1988: 102). Bewoners en vertegenwoordigers van de stad keken neer op de *East Enders*. De Oost-Londense arbeiderscultuur, de goedkope woningen, de stank van de industrieën en de diverse mogelijkheden voor zowel legale als criminele arbeid maakten de buurt het object van verscheidene ‘morele panieken’ (O’Neill, 2000: xix). Oost-Londen werd in meerdere opzichten gezien als de ‘belichaming van het kwaad’. De moorden die in 1888 werden gepleegd door Jack the Ripper bevestigden voor veel buitenstaanders de reputatie van de buurt als een gevaarlijke en parasitaire *no-go area*. Tegelijkertijd was de buurt berucht om haar georganiseerde protest en gesloten karakter. Lokale inwoners benaderden buitenstaanders, inclusief de politie, vaak met de nodige argwaan. De buurt werd daarom in het dominante stadsdiscours systematisch neergezet als een machtsbasis voor fascisme en racisme. Supporters van West Ham United, ook wel de ‘Hammers’ genoemd, werden (en worden) op een vergelijkbare wijze soms publiekelijk beschuldigd van collectief racisme, met name in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw. Zo schreef een journalist in 1981 dat nazi-symbolen en kopieën van het National Front magazine *Bulldog* ‘onderdeel van het machismo van de Hammers’ waren geworden (*Sunday Times Magazine*, 20 september 1981).

Oost-Londen was een buurt met een gewortelde sociale orde en onderlinge solidariteit, kenmerken die al snel uit het oog worden verloren in het imago van armoede en gewelddadigheid. Armoede ging samen met gemeenschapszin, classesolidariteit, lokale trots en vitaliteit (Young & Willmott, 1992: xv; O’Neill, 2000: 75). Het balanceren tussen legaliteit en illegaliteit, *ducking and diving*, is een typisch Oost-Londens gebruik dat duidt op de creatieve en vitale praktijken van lokale inwoners. Het gaat hierbij om ‘het nastreven van een vorm van resoluut autonoom, marginaal ondernemerschap, waarin de grenzen van het legale en het illegale, criminaliteit en speculatieve bedrijvigheid, altijd ambigu zijn (Robson, 2000: 64). Dit gebruik is minder zichtbaar en minder gewelddadig dan de activiteiten van lokale geharde criminelen. Tot deze laatste categorie behoren bijvoorbeeld de beruchte tweelingbroers Reginald en Ronald Kray. De tweeling genoot in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw een geduchte geweldsreputatie en onderhield persoonlijke contacten met alle lagen van de bevolking: van criminelen tot showbizz persoonlijkheden, politici en leden van de aristocratie (Hobbs, 1988: 52). De tweeling opereerde lange tijd ongehinderd door de politie, omdat zij de sociale werkelijkheid in Oost-Londen niet uitdaagde, maar juist versterkte door zich te conformeren aan normen en gedragingen die van oudsher als ‘normaal’ golden in de Londense arbeidersbuurt.

Oost-Londen wordt van oudsher gekenmerkt door een culturele associatie tussen bewonderde mannelijkheid en de gewelddadige reactie op een dreiging.

Geweld wordt niet alleen gewaardeerd, maar is tevens zo nauw verbonden met masculiniteit dat 'agressie centraal komt te staan in een jongensnotie van mannelijkheid' (Campbell, 1993: 31). Agressieve mannelijkheid en autonomie, het vermogen om voor jezelf te zorgen, zijn belangrijke waarden voor veel jonge mannen die opgroeien in Oost-Londen. Binnen deze sociale context is het niet verwonderlijk dat Oost-Londen zowel bokskampioenen als geharde criminelen heeft voortgebracht. Boksen biedt toegewijde jongens de snelste weg naar roem en rijkdom; voor anderen vervult (georganiseerde) criminaliteit deze functie.

Oost-Londen heeft fundamentele sociale transformaties ondergaan sinds het eind van de Tweede Wereldoorlog. De oorlog had een grote impact op het leven in de buurt. Haar haven, spoorwegen en dichte bevolking maakten de buurt een aantrekkelijk doelwit voor het Duitse regime. In september 1940 vernietigden Duitse bombardementen huizen, havenbedrijven, warenhuizen en fabrieken. De naoorlogse periode werd gekenmerkt door grondige renovatie en modernisering. Een groot deel van de oude behuizing werd vernietigd en vervangen door gemeentelijke woningen. In de jaren vijftig vond er een algehele bevolkingsafname plaats; veel gezinnen verlieten de buurt om zich te vestigen in de nieuwe buitensteden in het zuidoosten van Engeland, vooral in Essex (O'Neill, 2000: 273). Ook de haven onderging verregaande veranderingen, die uiteindelijk leidden tot de sluiting van het havengebied. Het verdwijnen van het havenbedrijf droeg bij aan de erosie van de traditionele manier van leven in Oost-Londen.

Naoorlogse veranderingen in de structuur en cultuur van de buurt hielden tevens verband met de nieuwe golven van immigratie; eerst voornamelijk van Oost-Pakistaniërs en later ook mensen uit West-Indië en de Cariben. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw vormden zelfverklaarde 'blanke' autochtonen een minderheid in de wijken Newham en Hackney. Deze wijken behoren nog altijd tot de armste delen van Engeland (Mumford & Power, 2003: 9). Tegelijkertijd zijn bepaalde delen van Oost-Londen het object van grootschalige regeneratie en worden zij langzaam maar zeker middenklassendistricten, gemeten naar beroep, opleiding en huiseigenaarschap (Butler & Rustin, 1996).

Deze veranderingen hadden belangrijke consequenties voor de supporterscultuur van West Ham United. Een fundamenteel kenmerk van de *East End* is de populariteit van voetbal, en in het bijzonder van West Ham United, onder de inwoners (Korr, 1986: 213). Het merendeel van de supporters woonde in het verleden op relatief korte afstand van het stadion. De naoorlogse transformatie van Oost-Londen heeft de geografische distributie van West Ham-supporters danig veranderd. Veel supporters wonen buiten Oost-Londen, vooral in Zuid-oost-Engeland en dan met name in Essex. Dit deel van Engeland wordt veelal gerekend tot de nieuwe uitloper van Oost-Londen, waar voormalige inwoners een nieuw bestaan hebben opgebouwd, maar zich nog altijd identificeren met

de *East End*-cultuur en de club. De huidige inwoners van Oost-Londen, vooral nieuwkomers, zijn daarentegen sterk ondervertegenwoordigd in het voetbalstadion. Een enquête uit 1999 gaf aan dat slechts 0,2 procent van de seizoenkaarthouders zichzelf beschreef als Brits-Aziatisch, ondanks de grote Aziatische populatie in Oost-Londen (Sir Norman Chester Centre, 2000: 12-3). Tegelijkertijd trekt West Ham United, net als de meeste andere clubs in de Engelse hoogste divisies, steeds meer middenklassesupporters aan. Een enquête uit 2001 concludeerde dat 51 procent van de seizoenkaarthouders van West Ham United tot de hoogste inkomenscategorieën behoorde, met een inkomen van meer dan £ 30.000 (€ 43.000) per jaar (Sir Norman Chester Centre, 2002: 7).

Ondanks de ingrijpende veranderingen in de sociale samenstelling van West Ham United-supporters, blijft de club een belangrijke bron van vrijetijdsbesteding en identiteit voor veel zelfverklaarde *East Enders*. De club vertegenwoordigt een 'denkbeeldige gemeenschap' (Anderson, 1983) die ooit bestond, maar nu voor goed is veranderd. Deze sentimentele waarde klinkt door in de volgende opmerking van een respondent:

Het gaat om identiteit. Maar niet meer zo veel als vroeger, omdat veel mensen toen op een loopafstand van twintig minuten van het stadion woonden. Nu zijn mensen verspreid over heel Zuidoost-Engeland. Het gaat om identificatie met iets wat Oost-Londens is, dat ruw is, dat als een gemeenschap is. Een verzonnen gemeenschap, omdat die niet meer bestaat, als die al ooit heeft bestaan. Mensen werkten samen in de haven, spoorwegen of andere industrieën. Iedereen woonde samen en iedereen ging samen naar de wedstrijd. Het gevoel dat we in een romantisch deel van de wereld leefden, een wereld die wordt geassocieerd met criminaliteit, armoede, maar ook met solidariteit (West Ham-supporter, november 2003).

In het vervolg van dit hoofdstuk relateer ik de dominante kenmerken van de Oost-Londense cultuur aan de verschijningsvormen van hooliganisme bij West Ham United. Ik laat zien dat de hooligansubcultuur niet moet worden gezien als een tegencultuur, die is vervreemd van de conventionele normen en waarden van de Oost-Londense cultuur. West Ham United-hooligans verheerlijken een verhoogde, haast karikaturale versie van de sociale normen van de lokale cultuur. Waarden als mannelijkheid, onderlinge solidariteit, territorialiteit en autonomie spelen een centrale rol in de identiteitsvorming en het gedrag van hooligans. In bepaalde opzichten voorziet het 'koele' geweld van gelouterde criminelen, zoals de Kray-tweeling, in rolmodellen voor jonge mannen, die zich in de periferie van de Oost-Londense onderwereld begeven, hetgeen heeft bijgedragen aan de formatie en reputatie van de gedeeltelijk oudere, door de wol geverfde kern van de hooliangroep (Dunning et al., 1988: 169). Net als de Kray-tweeling in de jaren

vijftig en zestig, genieten de hooligans van West Ham United aanzienlijke prestige als lokale en zelfs internationale beroemdheden. Er bestaat een veelheid aan boeken, artikelen en films over de criminele carrières van de Krays en er gaan grote sommen geld gepaard met deze bedrijvigheid (Pearson, 1995: 318-9). In het vervolg van dit hoofdstuk laat ik zien hoe het hooliganisme bij West Ham United eveneens sterk verweven is geraakt met de massacultuur vanaf het midden van de jaren tachtig, paradoxalerwijze op het moment dat de frequentie en intensiteit van het hooliganisme begon af te nemen.

3.2 Van Mile End naar ICF: de ontwikkeling van een subcultuur

Oost-Londen kent een lange geschiedenis van gewelddadige subculturen. Gewelddadig gedrag is, in verschillende vormen en gradaties, tevens waarneembaar in de geschiedenis van het lokale voetbal. In 1906 ging een lokale derby tussen West Ham United en Millwall FC, een club uit Zuidoost Londen, gepaard met geweld op en rond het veld, inclusief vechtpartijen tussen supporters (*East Ham Echo*, 21 september 1906). Supporters van West Ham en Millwall kregen al snel een reputatie door hun intimiderende gedrag jegens scheidsrechters, spelers en supporters van de tegenstander. In de jaren twintig en dertig beledigden en mishandelden West Ham-supporters enkele malen de scheidsrechter (Pearson, 1983: 30). Supporters van bezoekende verenigingen hadden een gezond respect voor de Oost- en Zuid-Londense havengebieden, waar de reputatie van vooral Millwall-supporters al geruime tijd aanleiding was voor voorzichtigheid van buitenstaanders (Dunning et al., 1988: 166; Robson, 2000: 27).

Midden jaren zestig deden zich belangrijke veranderingen voor in het patroon van supportersgeweld bij West Ham United. Gedurende haar 'gouden jaren' trok de club grote aantallen supporters aan voor zowel thuis- als uitwedstrijden, inclusief veel lokale jongeren. Het WK voetbal 1966, georganiseerd en gewonnen door Engeland, betekende een enorme ervaring van het nationale en internationale imago van West Ham United, aangezien drie spelers van de club een belangrijke rol speelden in het Engels elftal: Bobby Moore, Geoff Hurst en Martin Peters. West Ham-supporters verwijzen nog altijd naar het jaar 1966 als 'het jaar waarin West Ham de wereldbeker won'. Doelpunten van Hurst (drie) en Peters in de finale tegen West-Duitsland leidden tot de volgende lokale krantenkop: 'West Ham 4 West-Duitsland 2' (*Stratford Express*, 1 juli 1966). Twee jaar eerder won de club haar eerste FA Cup en in 1965 volgde de Europese Beker voor Bekerwinnaars.

Gedurende deze periode begonnen groepjes jonge supporters samen te klonteren op de Noordtribune van het Upton Park-stadion. Dit deel van het sta-

dion werd al snel het min of meer exclusieve territorium van jonge supporters, waarvan oudere supporters op informele wijze werden uitgesloten en wat een belangrijke breuk betekende met traditionele vormen van supporterschap in Oost-Londen. Tegelijkertijd bezochten steeds meer supporters uit Noord-Engeland uitwedstrijden van hun clubs in Londen. Bepaalde supportergroepen, zoals die van Manchester United en Liverpool, waren reeds berucht om hun gewelddadige en vernielzuchtige gedrag en trachtten deze reputatie kracht bij te zetten tijdens hun bezoeken aan clubs in het zuiden van Engeland. Op 6 mei 1967 speelde Manchester United haar kampioenswedstrijd in Oost-Londen. Tijdens de wedstrijd gooiden supporters allerlei voorwerpen op het veld en braken er op verschillende plaatsen in het stadion vechtpartijen uit. Ruim twintig personen moesten worden overgebracht naar het ziekenhuis als gevolg van hun verwondingen. Na de wedstrijd werd melding gemaakt van de plundering van lokale marktkraampjes en vechtpartijen tussen rivaliserende supporters rond het stadion (*News of the World*, 7 mei 1967).

De gebeurtenissen van die dag genereerden een belangrijke verandering in de bereidheid van jonge West Ham-supporters om rivaliserende supportergroepen uit te dagen. Het veroveren van het territorium van rivalen in het stadion werd al snel een populaire bezigheid. Steeds meer jongeren bezochten wedstrijden met deze intentie, wat resulteerde in talloze confrontaties met rivaliserende supporters. Het gedrag van de jonge supporters wekte de aandacht van de media, die Upton Park in toenemende mate voorstelden als een plaats waar jongeren naar hartelust konden vechten. De incidenten rond een hernieuwd treffen tussen West Ham United en Manchester United in september 1967 bestendigden dit beeld. In de dagen voor de wedstrijd schreven journalisten over de clubs 'oorlog tegen hooligans' om het goede imago van de club te bewaken (*Stratford Express*, 1 september 1967). Er werd extra politie ingezet rond risicowedstrijden en de club verbood supporters om stokken met vlaggen mee te nemen, omdat zij die als wapens konden gebruiken. Tijdens de wedstrijd had de politie de grootste moeite de lege ruimte tussen thuis- en uitsupporters vrij te houden. Van beide zijden werden beledigingen uitgewisseld en bierblikjes en muntstukken gegooid. Naar verluidt werden meer dan tien thuissupporters het stadion uitgezet (*The Times*, 5 september 1967).

Hooliganisme ontwikkelde zich binnen korte tijd tot een populaire jeugdsubcultuur in Oost-Londen. Leden van de Mile End-bende werden gezien als de voorlopers van deze ontwikkeling. Deze bende was tevens berucht om zijn rivaliteit met andere lokale jeugdbendes, in het bijzonder die uit Barking en Dagenham. Conflicten tussen deze groepen werden geregeld uitgevochten op de Noordtribune tijdens thuiswedstrijden van West Ham United. Een voormalig lid van de Mile End-bende stelde: 'Er vonden in die tijd geregeld vechtpartijen

plaats tussen supporters, tussen verschillende gangs. Deze gangs hadden niet of nauwelijks contact met elkaar, alleen op wedstrijddagen' (West Ham-supporter, september 2003).

Aan het eind van de jaren zestig raakte het hooliganisme bij West Ham United verweven met de skinheadssubcultuur. Deze subcultuur ontstond tegen de achtergrond van fundamentele veranderingen in Oost-Londen, bijvoorbeeld de herontwikkeling van bestaande wijken, veranderingen in de arbeidsmarkt, de instroom van nieuwkomers en de verhuizing van veel Oost-Londense gezinnen naar de nieuwe wijken in de buitensteden. Deze veranderingen ondermijnden de traditionele gemeenschapszin en veel van publieke ruimten die een centrale rol speelden in het maatschappelijk leven in Oost-Londen (O'Neill, 2000: 280; Palmer, 2000: 164). De skinheads trachtten, in een verhoogde vorm, de normen en waarden van de traditionele arbeidsgemeenschap te bestendigen. Deze waarden werden uitgedragen in de vorm van kleding, stijl en gedrag. Een centraal kenmerk van de skinheadstijl was de collectieve identificatie met mannelijkheid en fysieke hardheid (Hobbs, 1988: 129).

Voetbal, als een van de blijvende gemeenschappelijke ontmoetingsplaatsen voor mannen uit Oost-Londen, was een belangrijk podium voor groepen skinheads. The skinheads subcultuur voorzag in een gedeelde stijl en versterkte de territoriale aanspraken van jonge supporters. Het stadion en Oost-Londen als geheel werden in toenemende mate beschouwd als plaatsen die verdedigd dienden te worden ten opzichte van buitenstaanders. Ook zochten jonge hooligans hun rivalen geregeld op bij uitwedstrijden om hun reputatie als de beste *firm* in de hooliganhiërarchie te bevestigen. Een respondent zei hierover:

Ik zie het als erg territoriaal. Oost-Londen heeft altijd, ik bedoel, werd altijd gezien als een gedepriveerd deel van Londen. De mensen zijn in het algemeen erg trots, en ze houden niet zo van nieuwkomers of buitenstaanders. En wat wij wilden als groep, wij wilden ons territorium in Oost-Londen, wat West Ham was, verdedigen. Maar we wilden er ook op uitgaan naar andere delen van Londen en door het hele land om aan te tonen dat wij de geksten waren, dat wij de besten waren en dat wij iedereen konden pakken als wij dat wilden (voormalige West Ham-hooligan, oktober 2003).

Voor veel jonge supporters vormde betrokkenheid bij hooliganisme een aantrekkelijke levensstijl. Hooliganisme voorzag in een gevoel van avontuur, sensatie en kameraadschap, in combinatie met de opwindende gepaard ging met het verdedigen van de eer van de club en de eigen groep tegenover rivaliserende supporters (Pennant & Smith, 2002: 15). In deze vroege fase van het hooliganisme bij West Ham United was het leeuwendeel van de zelfverklaarde hooligans tussen de 14 en 22 jaar oud. Later in dit hoofdstuk zal blijken dat de leeftijds-

samenstelling van de hooligangroep de afgelopen decennia aanzienlijk is veranderd. Daarnaast is de graad van planning en onderlinge afstemming sterk toegenomen, alsmede de nationale en internationale reputatie van de hooligans.

De Inter City Firm: mythe en realiteit

De hooliganssubcultuur breidde zich snel uit gedurende de eerste helft van de jaren zeventig. Naast lokale jongeren voelden ook jonge mannen uit andere delen van Zuidoost-Engeland, die bekend stonden als *East End*-diaspora, zich aangetrokken tot de toenemende hooliganreputatie van West Ham United. Vanaf het midden van de jaren zeventig verwierven de hooligans een reputatie als een bijzonder goed georganiseerde groep. De verschillende subgroepen en jeugdbendes zetten hun onderlinge rivaliteit tijdelijk opzij rond wedstrijden om gezamenlijk een front te vormen tegen rivaliserende hooligans. Groepidentificatie en groepsbinding werden dus tijdelijk gheredefinieerd: van scherpe wij-zijtegenstellingen op bendeniveau naar een collectieve identiteit als 'wij, West Ham-hooligans' tegenover 'zij, rivaliserende hooligans'. Tezamen trachtten deze subgroepen de reputatie van hun groep te vergroten, wat zij onmogelijk achtten zonder enige vorm van onderlinge samenwerking:

We hadden veel onderlinge problemen en we wisten dat we samen moesten komen, omdat we anders nooit echt wat konden bereiken. Dus kwamen we samen. We spraken af dat we onderling geweld niet langer zouden tolereren en dat werkte redelijk goed (West Ham-hooligan, september 2003).

Als onderdeel van dit proces van tijdelijke vereniging begonnen de hooligans naar zichzelf te verwijzen als de Inter City Firm (ICF), een naam die werd overgenomen in de Britse media. Zo schreef *The Sun* (17 juni 1983) over de ICF als 'de meest gevreesde bende van voetbalhooligans in Groot-Brittannië'. Tussen het eind van de jaren zeventig en het midden van de jaren tachtig bestond de ICF uit ongeveer 150 kernleden. Rond bepaalde beladen wedstrijden mobiliseerden de hooligans echter beduidend meer groepsleden en meelopers, zodat zij de beschikking hadden over een maximum van circa 400 jonge mannen. De activiteiten van zelfverklaarde ICF-leden vertoonden een hogere mate van planning, coördinatie en tactische fijnmazigheid dan eerdere vormen van hooliganisme bij West Ham United, grotendeels als reactie op de toenemende veiligheidsmaatregelen rond wedstrijden. De naam van de groep verwijst naar het vervoersmiddel dat hooligans naar uitwedstrijden gebruikten; zij vermeden de speciale voetbaltreinen en -bussen en maakten in plaats daarvan gebruik van reguliere sneltreinen. ICF-leden vermeden voorts de kledingstijl van niet-hooligans, zoals clubshirts

en sjaals, en ook die van bepaalde rivaliserende groepen, die zij als ‘achterlijk’ en ‘stijlloos’ beschouwden. Hun interesse in de casual stijl was tweeledig: aan de ene kant konden zij zo de politie op het verkeerde been zetten, en aan de andere kant bevestigden zij op deze wijze hun zelfperceptie als een stijlvolle elitegroep.

De ICF hanteerde relatief gecompliceerde strategieën om uit handen van de politie te blijven en om het territorium van rivalen met succes te schenden. Ervaren hooligans maakten gebruik van groepjes jongere supporters, die de bijnaam ‘Under Fives’ droegen, teneinde informatie in te winnen over de omvang, locatie en verwachtingen van zowel rivaliserende hooligans als de politie. Jonge hooligans struinden geregeld de straten en cafés rond het stadion van de thuis spelende club af op zoek naar lokale hooligans. Soms reisden ICF-leden naar andere delen van Londen om verrassingsaanvallen uit te voeren op hun rivalen. Ondanks deze strategieën wordt de organisatiestructuur van de ICF vaak overdreven. Journalisten schreven bijvoorbeeld dat de ICF collectief geweld in en rond de stadions organiseerde met ‘militaire precisie’ (*The Times*, 3 februari 1988; *The Times*, 6 augustus 1983). In werkelijkheid was de organisatiegraad lager dan veelal werd gedacht, de toegenomen planning en onderlinge afstemming niettegenstaande. Een ICF-lid zei hierover:

Dit is weer zo’n mythe die in mijn ogen niet overeenkomt met de werkelijkheid. Sommige groepsleden kwamen soms samen om te bespreken hoe ze het gingen aanpakken. Maar de rest volgde hen gewoon. Het was een soort kudde-instinct. De politie was vrij ineffectief in die tijd, dus er was nooit echt een barrière voor ons om te doen wat we wilden. Met name in Londen reisden we vaak naar een metrostation, wachtten daar tot er genoeg mensen waren en dan ging je als een kudde verder. Er was niemand die echt zei van ‘kom naar Mile End om zeven uur’. Je wachtte gewoon af tot de groep groot genoeg was en dan ging je verder (West Ham-hooligan, oktober 2003).

Met uitzondering van een kleine groep hardcore hooligans en enkele relatief gesloten subgroepen was de sociale cohesie van de ICF relatief beperkt. De cohesie van de groep nam af naarmate men van de kern naar de periferie afzakte. De ICF trok grote aantallen meelopers in de periferie van de groep aan, die in veel gevallen vrienden van vrienden waren. Hoewel zij zich allemaal identificeren met de ICF in de context van een beladen wedstrijd of confrontatie, kenden veel van hen elkaar niet persoonlijk. Een respondent vertelde:

Mensen hoorden onze naam en zeiden ‘die groep, die kennen elkaar allemaal’. Maar niemand kende iedereen. Toen ik werd aangehouden samen met elf anderen, kende ik drie van hen niet. Ik had hen nog nooit ontmoet, terwijl zij zogenaamd, net als ik, de leiders van de groep waren (West Ham-hooligan, september 2003).

De lokale en nationale media spraken hun zorg uit over de escalatie van hooligangeweld bij West Ham United. Voorafgaand aan het seizoen 1975-1976 waarschuwde de *Stratford and Newham Express* (15 augustus 1975) West Ham-supporters dat er 'potentiële moordenaars' op hun tribunes rondliepen. Het artikel toonde foto's van verscheidene wapens, die hooligans volgens de auteur gebruikten, inclusief messen, honkbalknuppels, Chinese vechtstokken en een luchtdrukpistool. Journalisten wezen ook op de hoge kosten van politie-inzet bij de club, bijvoorbeeld rond de thuiswedstrijd tegen Manchester United op 25 oktober 1975. Cafés en winkels werden gesloten en er gold een algeheel alcoholverbod rond dit duel. Er was die dag driemaal het gemiddelde aantal politieagenten op de been (*Evening News London*, 25 oktober 1975). Ondanks deze maatregelen kwam het tot ernstige vechtpartijen tussen hooligans op de tribunes, waardoor honderden supporters zich genoodzaakt voelden het veld op te vluchten. Er vielen ruim honderd gewonden. De politie arresteerde 38 supporters en verwijderde 132 anderen uit het stadion. De wedstrijd werd vijftien minuten gestaakt. De media veroordeelden de incidenten en benadrukten de tekortkomingen van het veiligheidsbeleid. De politie kondigde aan te beginnen met het verzamelen en verspreiden van foto's van 'Londens ergste voetbaltuig' (*Evening News London*, 27 oktober 1975).

Naast hun haat jegens Manchester United onderhouden West Ham-hooligans ook een diepgewortelde rivaliteit met supporters van Millwall. Er hebben door de jaren heen verscheidene grootschalige confrontaties plaatsgevonden tussen de aanhang van beide clubs. Een van de bekendste incidenten is het collectieve geweld voor en na de afscheidswedstrijd van de legendarische Millwall-speler Harry Cripps in mei 1972. Deze gebeurtenis was de opmaat voor een langdurige geweldsspiraal tussen beide groepen, die opmerkelijke gelijkenissen vertoonde met de historische conflicten tussen havenarbeiders uit beide buurten. In september 1976 overleed Millwall-supporter Ian Pratt toen hij, tijdens een handgemeen met West Ham-supporters, uit een trein viel. Als snel deed het gerucht de ronde dat de supporters van West Ham Pratt uit de trein hadden geduwd, maar niemand is hier daadwerkelijk voor vervolgd. West Ham-hooligans zagen het incident als een bevestiging van hun superioriteit en uitten dit onder andere in liedjes, zoals: *West Ham boys, we've got brains, we throw Millwall under trains*. Millwall-supporters, daarentegen, zwoeren wraak en wachtten af tot de volgende wedstrijd tussen beide clubs. Deze wedstrijd volgde twee jaar later, in oktober 1978, na West Hams degradatie naar de tweede divisie. In de aanloop naar de wedstrijd distribueerden Millwall-supporters pamfletten, die hun intentie om wraak te nemen duidelijk maakten (*Evening Standard*, 5 oktober 1978; *Stratford and Newham Express*, 7 oktober 1978). De politie reageerde op deze ontwikkelingen door de politie-inzet te verdrievoudigen en thuis- en uitsuppor-

ters strikt van elkaar te scheiden en uitgebreid te fouilleren. Deze maatregelen reduceerden weliswaar de mogelijkheden voor hooligans om elkaar te treffen binnen het stadion, maar leidden tegelijkertijd tot de verplaatsing van hooliganisme naar andere locaties, zoals in de volgende paragraaf duidelijk wordt.

3.3 Supportersgeweld en beleid

De veiligheidsmaatregelen rond wedstrijden van West Ham United hebben geruime tijd niet het gewenste effect gehad. In plaats van supportersgeweld terug te dringen, leidden zij vooral tot de verplaatsing van hooliganconfrontaties naar trein- en metrostations, stadscentra en cafés. In de jaren tachtig breidde het veiligheidsbeleid zich in hoog tempo uit als reactie op de toenemende maatschappelijke ophef over hooliganisme in Engeland, grotendeels als gevolg van de Heizel- en Hillsboroughrampen en een aantal binnenlandse geweldsincidenten (Spaaij, 2006a: 82-4). West Ham United begon gedurende deze periode actiever op te treden tegen supportersgeweld naar aanleiding van de aanhoudende druk die op de club werd uitgeoefend op zowel nationaal als internationaal niveau.

De gebeurtenissen rond West Hams Europacupwedstrijd tegen Castilla in Madrid op 17 september 1980 speelden hierbij een belangrijke rol. De Spaanse en Britse media maakten melding van het wangedrag van West Ham-supporters tijdens deze wedstrijd en beschuldigden hen van het urineren op en spugen naar Spaanse supporters, alsmede het gooien van bierblikjes en het uitdagen van politie en supporters (o.a. *Daily Telegraph*, 19 september 1980; *The Times*, 17 september 1980). *The Sun* (18 september 1980) omschreef de supporters als 'tuig' en 'beesten'. De supporters beschuldigden daarentegen de politie van agressief gedrag en velen beschouwden het wangedrag als een legitieme respons (*The Times*, 19 september 1980). Ook bekritiseerden zij de Britse media, omdat die in hun ogen de gebeurtenissen sterk overdreven. De gebeurtenissen in Madrid hadden desalniettemin verregaande consequenties voor de club. De UEFA besloot onder meer dat de terugwedstrijd moest worden gespeeld zonder publiek.

De nationale en internationale druk die op de club werd uitgeoefend genereerde een gevoel van urgentie onder clubbestuurders. Voor die tijd had de club zich nooit echt langdurig of proactief ingezet voor de aanpak van supportersgeweld. Een clubbestuurder zei hierover:

Pas na het incident in Madrid begon de club de zaak serieus te nemen. Voorheen werd de club nooit echt zwaar gestraft, en dus was er geen noodzaak om volledige verantwoordelijkheid te nemen. Het was altijd mogelijk om naar een ander te wijzen, bijvoorbeeld de politie (clubbestuurder West Ham United, september 2003).

Een reeks geweldsincidenten gedurende de eerste helft van de jaren tachtig consolideerde de bereidheid van de club om een doeltreffender beleid te ontwikkelen in samenwerking met andere partijen. Een van de meeste notoire incidenten vond plaats op 1 mei 1982 tijdens en na een uitwedstrijd tegen Arsenal. West Ham-supporters gooiden een rookbom om chaos te veroorzaken en vielen vervolgens hun rivalen aan, terwijl de wedstrijd twaalf minuten werd gestaakt. Honderden supporters betraden het veld om aan het geweld te ontsnappen (*Daily Telegraph*, 6 augustus 1983). Na de wedstrijd werd de 24-jarige Arsenal-supporter John Dickinson doodgestoken tijdens een treffen met West Ham-hooligans bij een metrostation vlak bij het Highbury-stadion. Een bekerwedstrijd bij Birmingham City, op 18 februari 1984, werd tweemaal gestaakt, nadat West Ham-hooligans het veld betraden met als doel de wedstrijd te laten staken (West Ham stond met 3-0 achter). De Britse kranten wezen op het georganiseerde karakter van de actie, tot groot vermaak van ICF-leden. Volgens hen waren de gebeurtenissen in gang gezet door een proces van zelfselectie: individuen en kleine groepjes jongeren, die graag hun rivalen bij Birmingham wilden uitdagen in het kader van de FA Cup, voegden zich die dag bij de harde kern:

Iedereen bewaarde de krantenknipsels over onze acties en we moesten lachen toen we lazen dat het zogenaamd allemaal gepland en georganiseerd was. Dat was totale onzin, maar toen we die ochtend bij het treinstation kwamen en de opkomst onder West Ham-supporters zagen, wisten we dat er iets zou gaan gebeuren. De groep was zo groot dat we met verschillende treinen moesten reizen. Iedere groep en gek van Tilbury tot Canning Town en Mile End was komen opdagen. We waren er zeker van dat Birmingham ook een groep zou hebben die dag. Dat was de magische aantrekkingskracht van de FA Cup (Pennant, 2002: 266-267).

Gedurende deze periode nam de reputatie van ICF mythische proporties aan. Sommige ICF-leden waren zich welbewust van het geconstrueerde karakter van supportersreputaties en speelden hier handig op in. Ze gebruikten visitekaartjes, die zij achterlieten bij hun slachtoffers, zoals sommige andere hooli-gangroepen dit ook deden. Op de kaartjes stond de tekst: 'Gefeliciteerd, je hebt zojuist de ICF ontmoet.'

De officieren van justitie die het onderzoek naar de dood van John Dickinson leidden, uitten kritiek op wat zij 'een samenzwering van stilte' noemden. Supporters waren extreem terughoudend met het verstrekken van informatie over het incident. Deze terughoudendheid is kenmerkend voor West Ham-hooligans en, meer in het algemeen, voor de Oost-Londense cultuur vanwege haar nadruk op onderlinge solidariteit en het diepgewortelde wantrouwen jegens vertegenwoordigers van de overheid. Politiefunctionarissen wezen mij

erop dat het gesloten karakter van de ICF negatieve gevolgen heeft voor de vergaring van informatie:

Het is erg moeilijk om relaties op te bouwen met hooligans. Ze tolereren je, maar vertellen je niets. Dat is onderdeel van de cultuur in Oost-Londen. Je praat niet over je vrienden, dat is het ergste wat je kunt doen (Football Intelligence Officer, Metropolitan Police, september 2003).

Midden jaren tachtig begon de politie hooligans dichter op de huid te zitten. Ze reisden mee naar uitwedstrijden, terwijl andere politiedistricten hun eigen supporters in de gaten hielden rond wedstrijden in Oost-Londen middels de zogenoemde adoptieplicht. De Metropolitan Police opende een speciaal onderzoek naar vermeende leidersfiguren onder de codenaam Operation White Horse. In januari 1987, na maanden van 'infiltratie' door de politie, werden twaalf personen aangehouden. Alle verdachten werden uiteindelijk vrijgesproken, omdat de rechters het bewijs onbetrouwbaar achtten (zie paragraaf 2.6).

Parallel aan deze rechtszaak onderzocht een speciaal politieteam de geweldadige confrontatie tussen supporters van West Ham en Manchester United op een veerboot van Harwich naar Hoek van Holland, op 7 augustus 1986. Tijdens de confrontatie raakten vijf personen gewond, van wie drie ernstig. Na een politieonderzoek van circa zes maanden werden drie West Ham-supporters veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes jaar. Er was in dit geval sprake van een spontane geweldsuitbarsting op basis van wederzijdse provocaties. De historische rivaliteit tussen beide groepen en het collectieve geheugen van Manchester United-supporters, die nog altijd verbolgen waren over een incident dat een jaar eerder plaatsvond (een zestienjarige supporter van Manchester United werd neergestoken vlak bij Upton Park), vormden de context waarbinnen deze provocaties konden uitmonden in hevig geweld.

In de jaren negentig ontwikkelde het veiligheidsbeleid zich bij de meeste professionele Engelse voetbalclubs in hoog tempo. West Ham United vormde hierop geen uitzondering. Politie en clubs begonnen intensiever samen te werken en het beleid werd in toenemende mate informatiegestuurd. Een politiefunctionaris zei over deze ontwikkeling:

Toen ik voor het eerst bij West Ham kwam, in de jaren zeventig, ging ik naar een grote briefing in de gymzaal. En ze zeiden: 'We spelen tegen die en die club vandaag, ze dragen deze kleuren. De bezoekende supporters gaan in die vakken van het stadion. De West Ham-supporters gaan in dat deel. Jij gaat daar staan. En nu wegwezen.' Ik vond dat vreselijk, weet je. Wat vertellen ze me over de harde kern, en waar ze vandaan komen? Hoe reizen ze hierheen? Dat is vandaag de dag een stuk beter georganiseerd

met de focus op informatieverzameling en -uitwisseling (politiecommandant Metropolitan Police, oktober 2003).

Naar aanleiding van de pijnlijke nederlaag in de rechtszaak tegen vermeende hooliganleiders standaardiseerde en formaliseerde de politie haar informatie-operaties rond voetbalwedstrijden. Speciale inlichtingeneenheden werden opgericht om informatie te verzamelen over de activiteiten en voornemens van hooligans. Deze investeringen creëerden bij veel hooligans het gevoel dat, hoewel zij in het verleden meestal ongehinderd en anoniem hun gang hadden kunnen gaan, politieagenten nu ‘weten wie je bent en als je te ver gaat, dan weten ze op welke deur ze moeten kloppen’ (West Ham-hooligan, oktober 2003). De gepercipieerde toename van de pakkans, en de zware straffen die sommige hooligans ontvingen, hebben er mede toe geleid dat verscheidene oudere ICF-leden hun hooligan carrière inmiddels hebben afgesloten. Ook de mislukte rechtszaken hebben hierin een rol gespeeld, omdat ze een duidelijk signaal afgaven: de politie neemt de zaak nu zeer serieus. Een voormalig groepslid:

De aanhoudingen zorgden ervoor dat veel mensen afhaakten. Ze hadden het in die tijd over tien jaar gevangenisstraf. Sommige jongens van Chelsea kregen tien jaar. Veel jongens haakten af en ze kwamen niet meer. Dat is het moment geweest waarop het afbegon te nemen. Toen de straf zwaarder werd dan de daad, was het het niet meer waard (voormalige West Ham-hooligan, september 2003).

Voor sommige hooligans speelden ook veranderingen in hun privéleven een rol in hun besluit de betrokkenheid bij hooliganisme af te bouwen:

Ik denk dat mensen zich realiseerden dat het niet eeuwig kon duren. ‘We hebben het plezier gehad, maar als we nu niet stoppen, dan raken we er te diep in verzeild.’ Het was maar net aan in de rechtszaken, hoewel zij [de politie] loog. Als ze een paar jaar terug waren gegaan en bewijs hadden, dan hadden we grote problemen gehad. De waarschuwingstekens kwamen bij mij op en zeiden ‘het is genoeg geweest’. Voor mij persoonlijk veranderde het de dag waarop mijn zoon werd geboren. Toen hij werd geboren, besloot ik dat ik hem niet zonder vader wilde laten opgroeien. Zo simpel is het (voormalige West Ham-hooligan, oktober 2003).

Het hooliganisme bij West Ham United werd mede beïnvloed door de transformatie van het stadion: genummerde zitplaatsen vervingen de staanplaatsen, een commandokamer en cameratoezicht werden geïnstalleerd en de club professionaliseerde haar stewardorganisatie. Deze veranderingen maakten het mogelijk de bewegingen van supporters op de voet te volgen en individuele wetsovertre-

ders te identificeren. Daarmee werd de anonimiteit van het publiek aanzienlijk gereduceerd. De toegangsprocedures en -controles werden aangescherpt en de prijs van toegangsbewijzen steeg in korte tijd fors.

De veranderingen in het hooliganisme bij West Ham United zijn echter niet uitsluitend toe te schrijven aan externe factoren. Met de opkomst van de rave-subcultuur begonnen sommige ervaren hooligans zich toe te leggen op het organiseren van lucratieve dansfeesten in Londen en Essex. Ondanks het feit dat deze feesten, net als de punkrockconcerten in de jaren zeventig, soms als podia voor confrontaties tussen rivaliserende hooligans dienden, wendden deze hooligans hun aandacht geleidelijk af van het hooliganisme. Een politiefunctionaris merkte op:

Er ging veel geld om in de rave-evenementen. Waarom zou je het risico lopen om aangehouden te worden voor openlijke geweldpleging bij een voetbalwedstrijd als je rond de £ 30.000 [€ 43.000] kan verdienen in een weekend? En je moet toegeven dat ze hier erg goed in waren. De echte Oost-Londense ondernemerszin, altijd tegen de grens van de wet aan (Football Intelligence Officer, Metropolitan Police, september 2003).

Een belangrijke consequentie van de hierboven beschreven ontwikkelingen was dat het hooliganisme bij West Ham United voor de autoriteiten langzaam maar zeker meer beheersbaar en voorspelbaar werd. Mogelijkheden voor grootschalige confrontaties in en rond de stadions namen af en het aantal groepsleden daalde. De ICF is tegenwoordig selectiever in het aangaan van confrontaties met rivaliserende groepen. Deden gewelddadige confrontaties zich in de jaren zeventig en tachtig vrijwel op een wekelijkse basis voor, nu is de ICF slechts bij bepaalde gelegenheden actief, gemiddeld drie tot vier keer per seizoen. Voor bepaalde beladen duels kan de groep nog altijd rekenen op de steun van 200 tot 300 personen. Rond andere, op hooligangebied minder interessante, wedstrijden is het aantal hooligans dat bereid is rivaliserende groepen aan te vallen doorgaans relatief beperkt. Het hoofd van de politionele inlichtingendienst zei hierover:

Het is geen wekelijkse dreiging, maar alleen de grote wedstrijden. Het is bijna een slapende reus. Een paar keer per seizoen mobiliseren ze een hele grote groep, die we goed in de gaten moeten houden. En die we heel erg goed in de gaten moeten houden. De rest van de tijd zijn ze redelijk beheersbaar ... Het is afhankelijk van de tegenstander, de geschiedenis tussen de twee en zelfs wat voor dag het is (hoofd van de Football Intelligence Unit, Metropolitan Police, september 2003).

In de volgende paragraaf ga ik dieper in op de huidige kenmerken van het hooliganisme bij West Ham United.

3.4 Hooliganlegendes: nostalgie of opleving?

Het hooliganisme bij West Ham United kenmerkt zich door zijn verwevenheid met de massacultuur. Hooligans' actieve betrokkenheid bij hooligan-gerelateerde consumptiegoederen begon in het midden van de jaren tachtig. Zelfverklaarde ICF-leden speelden een hoofdrol in de populaire televisiedocumentaire *Hooligans*, die verscheen in 1985. Deze documentaire toonde interviews met en beelden van hooligans van West Ham United. De documentaire bestendigde de reputatie van de ICF en de zelfperceptie van hooligans als de stijlvolste en succesvolste hooligan-groep in Engeland. Enkele jaren later werkte een ICF-lid als adviseur voor de productie van de televisiefilm *The Firm* (1988). Ervaren hooligans ontdekten ook andere manieren om hun reputatie te vergroten en om geld te verdienen aan deze reputatie. Enkele voormalige hooligans zijn uitgegroeid tot prominente auteurs van hooliganliteratuur. De afgelopen jaren publiceerden zij verscheidene boeken, waarin zij hun hooliganervaringen optekenden (o.a. Pennant, 2000, 2002; Pennant & Smith, 2002; Pennant & King, 2003; Smith, 2004). Sommige hooligans werken op een reguliere basis mee aan het fanzine *Over Land And Sea*. Zij schrijven onder andere, maar niet uitsluitend, over hooliganisme en geweldsincidenten. Volgens de redacteur van het fanzine hebben hun bijdragen een positief effect op de omzet: 'Mensen willen de dingen die zij schrijven lezen. Mensen houden van hun verhalen en, om eerlijk te zijn, ze zijn beroemde figuren onder West Ham-supporters.' In paragraaf 2.5 noemde ik reeds enkele andere voorbeelden van de consumptie en economie van het hooliganisme bij West Ham United, bijvoorbeeld de merchandising van hooligan-gerelateerde consumptiegoederen.

De mediatisering en consumptie van de hooligancultuur versterken de overtuiging van (voormalige) West Ham-hooligans dat zij lange tijd Englands meest gevreesde en hardste hooligan-groep waren (en volgens sommigen nog steeds zijn). Een voormalig ICF-lid vertelde:

Hoewel het elftal waardeloos was, waren wij de top van de divisie. En dat is altijd zo geweest. Als het op vechten aankwam, stonden wij ons mannetje. En zij wisten dat ook. Ze konden nooit nadoen wat wij deden, geen van hen (voormalige West Ham-hooligan, september 2003).

Centraal in deze zelfperceptie staat het geloof dat het hoogtepunt van het hooliganisme in Engeland, en bij West Ham in het bijzonder, verleden tijd is, resulterende in een diepgewortelde nostalgie omtrent de 'kunst' van voetbalgeweld in de jaren zestig, zeventig en tachtig. Oudere hooligans wijzen er geregeld op dat de huidige ICF-generatie nooit zal kunnen opboksen tegen de oorspronkelijke nalatenschap van de groep:

Het is een grap vergeleken met wat wij hadden ... Ik kan me niet voorstellen dat ze er veel plezier in hebben. Ze zullen zeker niet hebben wat wij hadden. ... Wij hadden het verrassingsmoment, de aantallen, de organisatie. Ik denk dat zij geen van die dingen hebben momenteel (voormalige West Ham-hooligan, oktober 2003).

Ondanks het feit dat de frequentie van hooliganconfrontaties en het aantal zelfverklaarde hooligans zijn afgenomen, deden zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw enkele incidenten voor die duiden op het hardnekkige karakter van het hooliganisme bij West Ham United. Na de degradatie van de club naar de Championship (voorheen de First Division) nam ook de maatschappelijke ophef over het gedrag van West Ham-supporters weer enigszins toe. In de Championship zou de club worden herenigd met enkele historische rivalen, zowel op als buiten het veld, zoals Millwall, Cardiff City en Stoke City. De Metropolitan Police verwachtte dat de ICF zou proberen om enkele van haar oude vijanden op te zoeken.

Tijdens de seizoenen 2003-2004 en 2004-2005 vonden er meerdere confrontaties plaats tussen West Ham-hooligans en rivaliserende supporters. Op dinsdagavond 23 september 2003 bezocht een groep van 200 hooligans een bekerwedstrijd tegen Cardiff City. De groep arriveerde vroeg in de middag op het treinstation van Cardiff en werd door de politie begeleid naar een café. Die middag ontstonden er enkele kleinschalige vechtpartijen in het gebied waar kleine groepjes hooligans verspreid waren geraakt. In het stadion werden de hooligans uitgedaagd door jonge Cardiff-supporters door middel van handgebaren en verbale provocaties: 'Waar is die beroemde ICF?' West Ham-supporters reageerden op deze provocaties door de mannelijkheid van hun rivalen ter discussie te stellen met liedjes zoals 'Kleine jongetjes', 'Jullie horen thuis te blijven' en 'Schapenneukers'. De verwijdering van een supporter door de politie leidde tot een conflict tussen jonge ICF-leden en politieagenten, die hun wapenstokken gebruikten om de groep op afstand te houden. Toen de politie na afloop van de wedstrijd probeerde de uitsupporters te begeleiden naar het treinstation, werden zij aangevallen door Cardiff-supporters met flessen. Later dat seizoen, op 28 februari 2004, vochten supporters in de omgeving van Upton Park en vielen West Ham-supporters de politie aan. Supporters van Cardiff City mishandelden een steward en plunderden de clubwinkel van West Ham United. Volgens de politie communiceerden de twee groepen met elkaar via mobiele telefoons voorafgaand aan de wedstrijd.

Enkele keren hanteerden de West Ham-hooligans opvallende strategieën om hun rivalen te verrassen. Op 23 oktober 2003 vernielde een groep van circa 100 hooligans een café, dat populair is onder de harde kern van Tottenham Hotspur, vijf uur voor de aftrap van een bekerwedstrijd tussen beide clubs. De politie ar-

resterde 93 West Ham-supporters in het nabijgelegen Northumberland Park. In oktober 2004 reisde een groep van 50 jonge hooligans naar Bournemouth, waar de lokale club een bekerwedstrijd speelde tegen Cardiff City. De hooligans vielen Cardiff-supporters aan, die zich op dat moment in een café bevonden. Twee supporters moesten worden overgebracht naar het ziekenhuis. De politie hield vier verdachten aan. Dit type incidenten geeft aan dat West Ham-hooligans hun activiteiten soms uitvoerig plannen en coördineren. Ze kunnen afreizen naar 'vijandig gebied' ver voor de aanvang van een wedstrijd, of zelfs naar wedstrijden waarbij hun club niet is betrokken, teneinde de tegenstander te verrassen. Hun gebruikelijke vervoersmiddelen zijn treinen, auto's en busjes.

De diepgewortelde rivaliteit met Millwall-hooligans verdient in dit opzicht bijzondere aandacht. West Hams tweejarige verblijf in de Championship betekende een weerzien met lokale rivaal Millwall voor het eerst in tien jaar. In de aanloop naar de wedstrijd op 28 september 2003 voorspelden journalisten dat deze wedstrijd gepaard zou gaan met extreme veiligheidsrisico's. De Metropolitan Police was zich bewust van deze risico's en bereidde een van de grootste veiligheidsoperaties uit de geschiedenis van het Londense voetbal voor, met bijna 800 agenten en verscheidene *crowd control*-instrumenten, inclusief een helikopter. De wedstrijd werd verplaatst van zaterdagmiddag naar zondagochtend en er werd een algeheel alcoholverbod uitgevaardigd. Ook supporters waren zich bewust van de geweldsdreiging en er deden in de aanloop naar de wedstrijd diverse verontrustende geruchten de ronde: hooligans zouden een confrontatie hebben afgesproken, ruim 100 Millwall-supporters zouden toegangskarten voor het thuisvak hebben en Millwall-fans dreigden het standbeeld van Bobby Moore, dat buiten Upton Park staat, te vernielen. Om dit laatste te voorkomen, werd het standbeeld voorzien van een beschermende doek en bewaakte een voormalig ICF-lid het standbeeld de gehele nacht voor de wedstrijd (eigen observaties, september 2003; *Evening Standard*, 2 oktober 2003). Ondanks de aanwezigheid van grote aantallen hooligans en pogingen om hun rivalen te bereiken, bleef het rond de wedstrijd rustig. De return in The New Den, op 21 maart 2004, werd omgeven door een nog omvangrijkere politieoperatie als gevolg van informatie, die wees op een geplande confrontatie tussen beide supportergroepen. Ook deze wedstrijd verliep relatief ordelijk, met uitzondering van vernielingen, het gooien van voorwerpen en een poging van West Ham-supporters om het veld te betreden.

De rivaliteit tussen West Ham- en Millwall-hooligans is nog altijd intens, maar geleidelijk aan minder fysiek geworden, grotendeels als gevolg van het toegenomen politietoezicht en veranderingen in de lokale hooligansubculturen. Soms slagen de hooligans erin het politietoezicht te omzeilen, zoals na de lokale derby op 21 november 2004. Tijdens de wedstrijd beperkte het gedrag van hooligans zich tot verbaal geweld, het gooien van voorwerpen en het ver-

nielen van stoelen. Ze provokeerden hun rivalen door middel van gebaren en liedjes, die onder meer de aandacht vestigden op het 'marginale' bestaan van Millwall-supporters: 'Zigeuners, zigeuners, zigeuners', 'Jullie wonen in een caravan', 'Weet de sociale dienst dat jullie hier zijn?' En, als parodie op het bekende Millwall-lied 'No one likes us, we don't care': *No one likes you, no one likes you, no one likes you, 'cos you're scum*. Later die avond, nadat de politie haar omvangrijke operatie had afgeblazen, reisde een groep Millwall-hooligans naar Oost-Londen en viel een café binnen, waar ICF-leden aan het drinken waren.

De sociale samenstelling van de harde kern

De sociale samenstelling van de ICF heeft de afgelopen decennia belangrijke veranderingen ondergaan. Het leeuwendeel van de oorspronkelijke ICF-leden is niet langer, of slechts sporadisch, actief betrokken bij collectief geweld. Veel voormalige hooligans lijken een substituut te hebben gevonden voor de kick en het plezier dat zij beleefden aan hooliganisme, in de vorm van een gezin, carrière, het volgen van West Ham United, andere vormen van vrijetijdsbesteding of harddruggebruik. Enkele oudere ICF-leden zijn nog altijd betrokken bij hooliganisme. Zij lijken 'verslaafd' aan de kick van geweld en aan hun status binnen de subcultuur, ondanks het feit dat sommigen succesvolle bedrijven hebben opgezet en een stabiel gezinsleven leiden.

Midden jaren zeventig was het merendeel van de hooligans tussen de 15 en 25 jaar oud. Tegenwoordig is de gemiddelde leeftijd rond de 30 jaar. Van de zeven supporters die bekenden openlijk geweld te hebben gebruikt tijdens een confrontatie met Cardiff-supporters, waren er vier tussen de 35 en 38 jaar oud. Een bekend groepslid, met meer dan 50 veroordelingen, was ten tijde van dit incident 46 jaar (*The Western Mail*, 6 januari 2005; *Evening Standard*, 6 januari 2005; West Ham-hooligans, november 2004). Naast deze 'oude garde' is er de afgelopen jaren een nieuwe aanwas ontstaan van jonge mannen in de leeftijd van 17 tot 23 jaar. Deze jongeren zijn betrokken geweest bij een reeks recente geweldsincidenten. De groep jongeren bestaat uit circa 30 kernleden, maar voor beladen duels kan deze groep uitgroeien tot 100 personen. De leeftijdssamenstelling van de huidige hooligangroep is derhalve zeer heterogeen en varieert van 17 tot 46 jaar. Deze leeftijdsstructuur lijkt grotendeels overeen te komen met die van andere gerenommeerde hooligangroepen in Engeland (Spaaij, 2006a: hoofdstuk 3), maar vanwege het relatief kleine aantal jonge hooligans is het percentage oudere hooligans bij West Ham United relatief hoog. Een politiefunctionaris merkte in dit verband op: 'Ze lijken hier bij West Ham ouder te zijn dan bij sommige andere groepen in Londen. Er is een jongere groep, maar die is vrij klein. ... De personen die de groep leiden zijn relatief oud bij West

Ham. Zeg dertig jaar en ouder' (Football Intelligence Officer, Metropolitan Police, oktober 2003).

Als gevolg van de eerder beschreven demografische veranderingen in Oost-Londen woont tegenwoordig slechts een klein deel van de hooligans in deze buurt, ondanks het feit dat veel van hen hier zijn opgegroeid en sterke emotionele bindingen met de buurt onderhouden. Veel groepsleden wonen in Essex en sommigen zelfs verder weg, bijvoorbeeld in Surrey, Norwich, Cambridge en Milton Keynes. Desondanks staan de kernwaarden van de traditionele Oost-Londense cultuur nog altijd centraal in de collectieve identiteit en het gedrag van de hooligans. Deze waarden, inclusief strategieën en codes van geweld (Hobbs, 1988: 124), worden doorgegeven van generatie op generatie en structuren de hooligans' noties van het collectieve zelf en de ander.

Ook de maatschappelijke achtergronden van hooligans lijken aan verandering onderhevig, al is deze ontwikkeling omstreden. Vanaf de jaren tachtig hebben journalisten herhaaldelijk gewezen op de goede sociaal-economische positie van ICF-leden. Een krant schreef dat de meeste ICF-leden 'goedbetaalde banen hebben en trots zijn op hun voorkomen. Veel van hen zijn getrouwd, hebben kinderen en zijn huiseigenaren' (*The Sunday Express*, 17 augustus 1986). Andere kranten beschreven hoe een 50-jarige bedrijfsdirecteur deelnam aan de 'veerbootrellen' in 1986 (*Daily Mirror*, 10 november 1987; *Daily Telegraph*, 10 november 1987). In een recent artikel werd gewezen op de dreiging van 'een nieuw soort voetbaltuig uit de middenklasse', nadat een manager van het Londense metrobedrijf en de zoon van een rechter waren veroordeeld voor hun betrokkenheid bij voetbal-gerelateerd geweld (*Evening Standard*, 6 januari 2005).

Dit type mediaberichtgeving geeft een veel te eenzijdig beeld van de maatschappelijke achtergronden van West Ham-hooligans. De sociale wortels van de ICF liggen in de traditionele Oost-Londense arbeiderscultuur. In de jaren zeventig en tachtig werkten verscheidene groepsleden als bouwvakkers, elektriciens, monteurs, markthandelaren en militairen. Anderen waren werkloos of verdienden hun geld met tijdelijk werk of in de zwarte economie als handelaren in toegangskaarten en namaakkleding, uitsmijters of musici. Door de jaren heen hebben veel hooligans echter een zekere mate van opwaartse sociale mobiliteit doorgemaakt. Sommigen hebben inmiddels hun eigen bedrijf, anderen werken als managers bij bedrijven in het centrum van Londen of verdienen veel geld met allerlei vormen van legale en illegale arbeid. Een voormalige hooligan is uitermate succesvol als auteur van hooliganboeken en als adviseur voor hooligan-gerelateerde films en documentaires. Conventionele klassenanalyse kan de opwaartse mobiliteit van deze hooligans, wier materiële omstandigheden wijzen op hun integratie in de middenklasse, maar wier affectieve en sociale bindingen met de arbeidersklasse ongewijzigd sterk blijven, niet goed classificeren

(vgl. Robson, 2000). Hoewel verscheidene hooligans ‘verder zijn gekomen’ in hun leven, houden zij nog altijd vast aan hun culturele wortels en masculiene vriendschapsnetwerken (Williams, 1991: 177).

3.5 Conclusie

De socialisering van hooligans in de dominante waarden van de traditionele Oost-Londense cultuur, en de hieraan gerelateerde clubcultuur, is van groot belang voor het begrijpen van het hooliganisme bij West Ham United. Ondanks de aanzienlijke maatschappelijke veranderingen in dit deel van Londen gedurende de afgelopen decennia, identificeren West Ham United-hooligans zich nog altijd sterk met noties van agressieve mannelijkheid, autonomie, onderlinge solidariteit en wantrouwen jegens buitenstaanders en autoriteiten. Een ander belangrijk kenmerk van de Oost-Londense cultuur vindt ook zijn weerslag in de lokale hooligansubcultuur: ondernemerschap. Het hooliganisme bij West Ham United kan derhalve niet los worden gezien van de maatschappelijke context waarin de clubcultuur en hooligansubcultuur zijn ingebed.

De ontwikkeling van het hooliganisme bij West Ham United kan echter niet volledig worden verklaard in termen van de socialisering en maatschappelijke achtergronden van hooligans, en evenmin uitsluitend in termen van de relaties binnen en tussen hooliangroepen. In dit hoofdstuk heb ik tevens gewezen op het belang van de sociale interactie tussen hooligans en de autoriteiten. Deze interactie heeft onder andere geresulteerd in de verplaatsing van hooliganconfrontaties en de toegenomen planning en coördinatie onder hooligans, alsmede, vanaf het eind van de jaren tachtig, in een afname van zowel de frequentie van geweldsincidenten als het aantal zelfverklaarde hooligans bij West Ham United. Deze ontwikkelingen hebben niet geleid tot het verdwijnen van de hooligansubcultuur. Recentelijk heeft een groep jonge mannen aansluiting gevonden bij de harde kern. Hoewel deze groep significant kleiner is dan in de jaren zeventig en tachtig, zijn de hooligans met enige regelmaat betrokken bij collectief geweld, soms met een hoge mate van planning en onderlinge afstemming. Op deze wijze proberen zij de reputatie van de ICF als een van Englands meest gevreesde hooliangroepen hoog te houden, ondanks de opvatting van veel oudere hooligans dat deze reputatie definitief tot het verleden behoort. Deze strijd vindt plaats tegen de achtergrond van hooligan-gerelateerde consumptie, waarbij hooligans, supporters en voyeurs in verscheidene landen de reputatie van de ICF in een geromantiseerde en verheerlijkte vorm krijgen toegediend via boeken, films, televisie, kranten, fanzines en websites.

4 Fulham FC

Fulham Football Club staat in Engeland bekend als een ‘vreedzame’ club en als een ‘club zonder hooligans’. Dit positieve imago beïnvloedt niet alleen de identiteitsvorming en betekenisgeving van Fulham-supporters, maar vormt ook de verwachtingen en disposities van rivaliserende supporters en de autoriteiten. In dit hoofdstuk laat ik zien dat de afwezigheid van een hardnekkige hooligan-subcultuur bij Fulham moet worden begrepen tegen de achtergrond van de specifieke clubcultuur en de sociale interactie tussen supporters, clubbestuurders, politie en de media. Ik beschrijf hoe bepaalde gebeurtenissen, die duiden op een traditie van hooliganisme, worden getypeerd als marginale en tijdelijke excessen in vergelijking met de vermeende omvangrijkere geweldsproblematiek bij andere voetbalclubs.

Het eerste deel van het hoofdstuk analyseert de genese en ontwikkeling van de supporters- en clubcultuur bij Fulham, en de wijze waarop deze cultuur de collectieve identiteit en geweldsopvattingen van supporters mede vormt. In dit deel beschrijf ik onder andere de historische relatie van de club met de lokale gemeenschap en met het nabijgelegen Chelsea FC. In het tweede deel zet ik de aard en ontwikkeling van hooliganisme bij Fulham uiteen. Het derde deel beschrijft de recente ontwikkelingen in supportersgedrag en hooliganisme bij Fulham en de consequenties hiervan voor de collectieve identiteit van supporters en de interactie tussen Fulham-supporters, hun rivalen en de autoriteiten. Ik sluit af met een conclusie, waarin de belangrijkste bevindingen worden samengevat.

4.1 *The friendly club: de genese van een clubcultuur*

De kerk speelde een belangrijke rol in de oprichting en vroege ontwikkeling van Fulham FC. In 1879 organiseerde de St. Andrews Sunday School een voetbalelftal, dat gebruikmaakte van publieke sportfaciliteiten in de wijk Fulham. De oprichters van dit voetbalelftal waren de geestelijke James Cardwell van de St. Andrewskerk, de kerkmeester en leider van de Fulham Conservatives Dr. Patrick Murdoch en leraar Tom Norman. Zij werden allen gedreven door het

christelijke verlangen om jonge mannen enige gezonde ontspanning te bieden (Turner, 2004: 8). De voetbalsport werd beschouwd als een ideale manier om de stedelijke achteruitgang te bestrijden (Walvin, 1994: 59). Pas in de jaren negentig van de negentiende eeuw begon de club, die in 1888 haar naam veranderde in Fulham Football Club, meer vorm te krijgen. In 1896 nam de club de verpauperde grond bij Craven Cottage over en transformeerde deze grond in een redelijk adequaat sportveld. Fulham klom geleidelijk van lokale naar nationale competities en ontwikkelde zich tot een van de grootste voetbalverenigingen in het zuidwesten van Londen.

In 1905 richtten twee ondernemers, de gebroeders Mears, een rivaliserende club op in Fulham in een poging om het voorbeeld van Fulham FC te volgen. Deze club kreeg de naam Chelsea FC. Chelsea vestigde zich in Stamford Bridge, een veld dat tot die tijd werd gebruikt door de Londense atletiekvereniging. In de jaren die volgden ontwikkelden Fulham en Chelsea zeer verschillende profielen en persoonlijkheden. Beide clubs waren relatief onsuccesvol tot het midden van de jaren vijftig van de twintigste eeuw, toen Chelseas prestaties tijdelijk verbeterden. In 1955 werd Chelsea kampioen en in de jaren zestig en begin jaren zeventig beleefde de club een relatief succesvolle periode in de hoogste divisie. In 1970 won de club de FA Cup en een jaar later tevens de Europese Beker voor Bekerwinnaars. Daarentegen lukte het Fulham niet om haar plaats in de hoogste divisie veilig te stellen. De club kreeg al snel het imago van een intieme familieclub, een imago dat deels voortkwam uit het feit dat de club voor het grootste deel van de twintigste eeuw werd bestuurd door leden van de Dean-familie.

Het relatief kleinschalige karakter van Fulham kwam mede tot uiting in de toeschouwersaantallen bij thuiswedstrijden vanaf de jaren zeventig. De club bereikte haar hoogste gemiddelde aantal toeschouwers tijdens twee perioden in de hoogste afdeling, tussen 1949 en 1952 en van 1959 tot 1968. Gedurende deze perioden trokken wedstrijden in het Craven Cottage-stadion geregeld meer dan 30.000 toeschouwers. Deze aantallen staan in schril contrast met de periode na 1968. Fulham speelde afwisselend in de tweede, derde en zelfs vierde divisie en de gemiddelde bezoekersaantallen daalden fors: van ruim 10.000 in het seizoen 1974-75 tot 4.200 in het seizoen 1995-96. Midden jaren negentig bereikte de club haar absolute dieptepunt. Clubhistoricus Dennis Turner (2004: 128) schreef over deze tijd dat supporters, moe van de onbetrouwbare voorzitters, incompetente trainers, slechte elftallen, afgedankte spelers en ontoereikende faciliteiten, stuk voor stuk wegdreven. In januari 1996, terwijl de club op de een na laatste plaats stond in de vierde divisie (formeel de Third Division) en 91ste in de gehele Football League, verloor Fulham uit bij Torquay United, de enige club die op dat moment lager stond op de ranglijst. Deze nederlaag vormt een belangrijke sym-

bolische gebeurtenis in het supportersdiscours en de clubcultuur. Zij illustreert voor veel supporters hoe deprimerend het is om een Fulham-fan te zijn.

Drie thema's staan centraal in de hedendaagse supporters- en clubcultuur van Fulham: de historische rivaliteit met Chelsea, de emotionele binding met het stadion en de bizarre opwaartse en neerwaartse sprongen in de geschiedenis van de club. De gepercipieerde verschillen tussen Fulham en Chelsea zijn volgens supporters deels gelegen in de verschillen tussen de locaties van beide clubs. Hoewel de clubs in geografisch opzicht bijzonder dicht bij elkaar liggen, hebben beide buurten een verschillende ontwikkeling doorgemaakt in de periode na de Tweede Wereldoorlog. Chelsea was een van de centra van de hippe jeugdculturen van de jaren zestig, de zogenoemde *Swinging Sixties*. De diverse cafés en uitgaansgelegenheden in King's Road en Fulham Road vonden gretig aftrek bij lokale jongeren (White, 2002: 341-351). Het modieuze karakter van de buurt kwam en komt in bepaalde opzichten overeen met het glamoreuze imago van Chelsea FC. Voor veel lokale jongeren was en is Chelsea dé club. Een respondent zei hierover:

Chelsea was het modieuze team in die tijd. Ik zat op een lagere school in Fulham en was de enige Fulham-supporter in mijn klas, van de 30 kinderen. Alle anderen die van voetbal hielden waren voor Chelsea. Een jaar later ging ik naar de middelbare school en daar was het precies hetzelfde. Ik en een andere jongen waren de enigen, van 70 kinderen, die voor Fulham waren (Fulham-supporter, november 2003).

De verschillende persoonlijkheden van de twee clubs werden ook toegeschreven aan de verschillen tussen beide stadions. In 1970 schreef de lokale historicus Whitting:

De eerstgenoemde [Craven Cottage] toont een pittoreske locatie aan de rivier, een weelige groene grond en een compactheid die een uitbundige atmosfeer garandeert zelfs wanneer er slechts 15.000 bezoekers zijn; de laatstgenoemde [Stamford Bridge] is gunstig gelegen nabij een metrostation, heeft drie verschillende hoofdtribunes en uitstekende staanplaatsen die een goed zicht bieden, hoe vol het stadion ook is (1970: 217).

De symbolische betekenis van Craven Cottage

Voor veel Fulham-supporters is Craven Cottage in decoratief opzicht het aantrekkelijkste stadion van Groot-Brittannië. Belangrijker met betrekking tot de supporterscultuur is echter de emotionele waarde die supporters verbinden aan het stadion. Het stadion wekt dierbare herinneringen op en bezit zijn eigen sociaal-geografische karakter, emblematisch voor de supportersgemeen-

schap. Supporters waarderen de unieke locatie van het stadion: aan de rivier de Thames, naast Bishop's Park en in de nabijheid van een verscheidenheid aan levendige cafés en restaurants. Voor hen symboliseren deze kenmerken het speciale gevoel van de buurt en de club. De uitbundige doch intieme sfeer die het stadion oproept, wordt versterkt door de pittoreske Cottage in een hoek van het stadion, een huisje oorspronkelijk gebouwd door Baron Craven in 1780. Naarmate de twintigste eeuw vorderde, veranderde het stadion van een geavanceerde sportfaciliteit in 'een geliefd anachronisme, een terugkeer naar een eenvoudiger tijd' (Turner, 2004: 13). Veel doorgewinterde Fulham-supporters voelen zich net zo nauw verbonden met het stadion als met de club zelf. Ondanks alle veranderingen die de club heeft ondergaan, blijft het stadion een belangrijke bron van trots en identiteit. Een respondent vertelde:

Craven Cottage is voor mij een thuis, omdat het de enige plaats is waar ik al sinds mijn tiende met regelmaat kom. Geen enkele andere plaats heb ik met dezelfde regelmaat bezocht in mijn leven. ... Het heeft zijn eigen speciale aantrekkingskracht, die buitenstaanders niet kunnen begrijpen. ... Je hebt de Thames, je hebt het uitzicht, de prachtige oude tribune en het kleine huisje in de hoek. Voor mij is het een thuis (Fulham-supporter, oktober 2003).

Fulhams problematische sportieve situatie vanaf de tweede helft van de jaren zeventig lijkt de emotionele binding van supporters met het stadion en hun onderlinge solidariteit te hebben versterkt. Tegen de achtergrond van de teleurstellende prestaties en dalende toeschouwersaantallen construeerden supporters een alternatieve notie van het collectieve zelf op basis van een combinatie van humor en ironie, dat door supporters vaak wordt aangeduid als *Fulhamish*. De gebeurtenissen op het veld bleven een bron van vermaak, maar het elftal werd in toenemende mate het doelwit van de grappen en het ongeloof van supporters: 'Je nam jezelf en Fulham in de zeik. Om eerlijk te zijn, simpelweg omdat er niets anders te beleven viel' (Fulham-supporter, oktober 2003). *Fulhamish* wordt niet alleen gezien als het vermogen om jezelf en je club belachelijk te maken, maar ook als de gewoonte om te stranden bij de laatste horde, en daardoor een neerwaartse spiraal richting de obscuurdere regionen van het voetbal in werking te stellen: 'Het is een uniek woord dat een integraal onderdeel van de Fulhamtaal vormt en dat het ongelukkige aura van de club in het verleden samenvat – dat unieke en vaak verbijsterende vermogen om gouden kansen te verkwisten' (Mascall, 2001). Dit is tevens van toepassing op Fulhams recente plotselinge opleving, zoals later in deze paragraaf wordt beschreven.

De emotionele binding van de supporters met Craven Cottage kan niet los worden gezien van bredere maatschappelijke veranderingen in Zuidwest-Lon-

den, in het bijzonder de naoorlogse *gentrification* (opwaardering) van de buurt. Chelsea was al een opkomende buurt voor huiseigenaren en huurders uit de middenklasse sinds de jaren twintig, maar in de naoorlogse periode namen de snelheid en het bereik van dit proces toe (White, 2002: 63). Traditionele arbeiderswijken in Fulham veranderden in welvarende middenklassegemeenschappen als gevolg van de vernieuwing van het woningaanbod, in het bijzonder de uitbreiding van het systeem van privaat eigenaarschap van onroerend goed. Makelaars kregen een substantieel deel van het commerciële woningaanbod in handen. Deze verandering ging gepaard met een groei van de dienstensector. De opwaardering van de buurt leidde tot een sterke stijging van de grond- en huizenprijzen, waardoor veel arbeidersgezinnen niet langer in staat waren om de huur op te brengen. Hun plaats werd ingenomen door jonge professionals met een ander sociaal-economisch profiel.

De sociaal-economische transformatie van Fulham heeft belangrijke gevolgen voor de geografische distributie van Fulham-supporters. Oorspronkelijk woonden veel supporters relatief dicht bij het stadion. Tegenwoordig woont slechts circa 20 procent van de seizoenkaarthouders in Zuidwest-Londen, voornamelijk in de wijken Fulham (6,2%), Putney (3,7%), Wimbledon (1,7%) en Wandsworth (1,7%) (gegevens verstrekt door Fulham FC, december 2003). Een enquête uit 2002 laat zien dat Fulham-supporters gemiddeld op ruim 33 kilometer van Craven Cottage wonen (Sir Norman Chester Centre, 2000: 12-13). Ondanks de toegenomen fysieke afstand tussen de supporters en hun stadion, blijft de emotionele binding met de buurt ongewijzigd sterk. Driekwart van de supporters is in de buurt geboren (Sir Norman Chester Centre, 2000: 7), al lijkt dit percentage de afgelopen jaren te zijn afgenomen als gevolg van de toestroom van nieuwe supporters, wier binding met de buurt minder sterk is. Voor veel supporters symboliseert Craven Cottage het 'oude' Fulham waarin ze zijn opgegroeid: 'Onze lokale club ... is het laatste stukje van het oude Fulham in de buurt; het vertegenwoordigt een gemeenschap die is weggejaagd door de hoge huizenprijzen' (*TOOFIF*, nr. 71, september 2000: 12).

Craven Cottage mag dan een belangrijk symbool van de supporterscultuur zijn, het is ook al geruime tijd een bron van onrust en conflict. Financiële conflicten over het stadion en de grond gaan terug naar de jaren zeventig (Spaij, 2006a: 166; Turner, 1994: 180-185). De discussie over de toekomst van Craven Cottage stak opnieuw de kop op aan het begin van de eenentwintigste eeuw als gevolg van Fulhams promotie naar de Premier League. In de tweede helft van de jaren negentig beleefde de club een plotselinge opleving. In 1997 promoveerde Fulham naar Division Two, de eerste promotie in vijftien jaar. Enkele weken later kondigde Harrods-eigenaar Mohamed Al Fayed aan dat hij het volledig eigendomsrecht van Craven Cottage en het merendeel van de aandelen in

de club had gekocht. Zijn doelstelling was om Fulham binnen vijf jaar naar de hoogste divisie te brengen. Dit doel werd in slechts vier jaar gerealiseerd, grotendeels vanwege de aanzienlijke sommen geld die de nieuwe voorzitter in het elftal stak. Promotie naar de hoogste divisie, in 2001, bracht een toestroom van gerenommeerde spelers op gang en leidde tot een sterke toename van de toeschouwersaantallen. Het gemiddelde aantal toeschouwers bij thuiswedstrijden steeg van 4.200 in het seizoen 1995-96 naar bijna 20.000 vijf jaar later. Onder de nieuwe supporters bevinden zich ook toeristen en buitenlanders die in Londen werken. Daarnaast trekt Fulham, net als verscheidene andere clubs uit de Engelse Premier League, tegenwoordig een groter aantal middenklassesupporters aan, inclusief lokale bewoners. Een enquête uit 2003 geeft aan dat 54 procent van de seizoenkaarthouders tot de categorie 'hoge middenklasse' behoort, tegenover 45 procent in het jaar 2000 (*Fultime*, september 2003: 47; Sir Norman Chester Centre, 2000: 6-7). Een ander onderzoek wijst op een nog hoger percentage, namelijk 57 procent. Het werkloosheidspercentage onder seizoenkaarthouders is slechts 0,2 procent, tegenover een gemiddelde van 7,1 procent voor de stad Londen (gegevens verstrekt door Fulham FC, december 2003).

Promotie naar Division One en de Premier League betekende dat de infrastructuur en de faciliteiten van Craven Cottage niet langer adequaat waren. Het stadion moest uitvoerig worden gerenoveerd en in de hoogste divisies waren zitplaatsen verplicht (binnen drie jaar na promotie). Tussen april 2002 en juli 2004 maakte Fulham gebruik van het stadion van Queen's Park Rangers, Loftus Road, terwijl Craven Cottage werd opgeknapt. Veel supporters waren bang dat de club nooit terug zou keren naar Craven Cottage, omdat Al Fayeds ambitieuze plan om het stadion om te bouwen tot een hypermodern onderkomen niet uit de verf kwam. Het alternatieve langetermijnplan was mogelijk nog ambitieuzer: een nieuw stadion bouwen in White City en Craven Cottage verkopen. In 1999 besloot een groep supporters haar ongenoegen over dit plan openlijk en formeel aan de kaak te stellen. Dit leidde uiteindelijk tot de oprichting van de Fulham Supporters' Trust (FST), een uitvloeisel van de Back To The Cottage-campagne. Deze organisatie trachtte de club ervan te overtuigen dat de beste optie een terugkeer naar Craven Cottage zou zijn. Andere opties werden pertinent afgewezen (interviews met het bestuur van FST, augustus en november 2003). Meer recent heeft de FST zich ook enkele algemenere doelen gesteld, zoals het opbouwen van een vruchtbare relatie met de club teneinde de invloed van supporters op besluitvormingsprocessen te vergroten.

De discussie over de toekomst van Craven Cottage verdeelt de supportersgemeenschap. Sommige supporters stellen dat er geen enkel rationeel motief is voor de club om in de wijk Fulham te blijven. Anderen zijn dermate gehecht aan Craven Cottage dat zij ieder voorstel om de club te verhuizen naar een an-

dere locatie stelselmatig afwijken. Deze supporters geven aan dat zij Fulham liever in de lagere divisies zien spelen dan de club te zien vetrekken uit Craven Cottage. Zij vinden verder dat nieuwe supporters de symbolische betekenis van Craven Cottage niet volledig kunnen begrijpen, omdat zij zich vooral met de merknaam en met de bekende spelers identificeren. Zij uiten dit ongenoegen in liedjes zoals: ‘Waar waren jullie toen wij waardeloos waren?’ Ook geloven zij er niet in dat hun club ooit ‘het nieuwe Chelsea’ zal zijn of, in Al Fayed’s visie, ‘het Manchester United van het zuiden’, laat staan dat zij dit zouden willen. Fulham-supporters werden tijdelijk herenigd in de zomer van 2004, toen Fulham terugkeerde naar het opgeknapte Craven Cottage. In een open brief bedankte de FST de voorzitter voor het besef dat Craven Cottage ‘een unieke locatie voor een voetbalwedstrijd is’ en dat ‘het de charme en geschiedenis van het stadion zijn, die Fulham zo speciaal maken’. In afwachting van een langetermijnoplossing gaat de FST onvermoeid verder met haar campagne.

In het vervolg van dit hoofdstuk koppel ik de drie centrale thema’s uit deze paragraaf – de historische rivaliteit met Chelsea, de emotionele binding met het stadion en de wisselende sportieve prestaties van de club – aan de ontwikkeling van supportersgeweld bij Fulham. Deze drie thema’s liggen ten grondslag aan de specifieke collectieve identiteit en cultuur van Fulham-supporters. Zij vormen mede de geweldsopvattingen en het gedrag van Fulham-supporters.

4.2 De ‘gewelddadige ander’ en de ontwikkeling van supportersgeweld

De rivaliteit tussen Fulham en Chelsea is van oudsher intens. Toch verlopen de wedstrijden tussen beide clubs doorgaans relatief ordelijk. De relatief beperkte frequentie en intensiteit van supportersgeweld rond lokale derby’s kan deels worden verklaard uit de historische verhoudingen tussen de aanhang van beide clubs. In het verleden werden de wedstrijden bewust zo gepland dat Fulham en Chelsea afwisselend thuis speelden. Veel lokale supporters bezochten wedstrijden van beide clubs, vooral in de jaren veertig en vijftig, al hadden zij meestal een voorkeur voor de ene club boven de ander (Whitting, 1970: 217). Slechts een enkele keer gingen lokale derby’s gepaard met (relatief kleinschalige) incidenten. Zo berichtten de media in oktober 1928 dat een benefietwedstrijd in Craven Cottage was verstoord door ‘ongezonde incidenten’ op de tribunes. Nadat een speler van Fulham van het veld was gestuurd maakte een kleine groep supporters ‘haar ongenoegen kenbaar aan de scheidsrechter’. De voetbalautoriteiten bevelen Fulham om waarschuwingsaffiches op te hangen. Zij verplichtten de club ook om vier weken lang in het programmaboekje een speciaal bericht op te nemen dat supporters erop wees dat verdere incidenten zouden kunnen

leiden tot de sluiting van het stadion. Fulham ging tegen deze straf in beroep, omdat die volgens de club onrechtvaardig was tegen de achtergrond van haar reputatie voor fair play (Turner, 1994: 73).

Zoals eerder opgemerkt hadden Fulham en Chelsea tegen de jaren zestig zeer verschillende persoonlijkheden en imago's. Chelsea had een relatief grote aantrekkingskracht op jonge mannen uit het zuidwesten van Londen, zeker na Fulhams twee achtereenvolgende degradaties in 1968 en 1969. Deze jongeren begonnen in toenemende mate samen te klonteren in het deel van het stadion dat bekend stond als *The Shed*. Dit deel van het stadion voorzag in een uitbundige en intimiderende sfeer bij thuiswedstrijden van Chelsea en werd vanaf het midden van de jaren zestig veelvuldig in verband gebracht met hooliganisme. De groeiende hooliganreputatie van jonge Chelsea-supporters zorgde ervoor dat steeds meer jonge mannen uit Zuidwest-Londen, die deel wilden uitmaken van de 'actie', wedstrijden van Chelsea gingen bezoeken om zich daar te manifesteren. Ook de skinheads, met hun nadruk op agressieve mannelijkheid, zagen de tribunes van Stamford Bridge als een aantrekkelijk podium voor hun activiteiten (Brimson & Brimson, 1997: 40). Deze ontwikkeling leidde tot de bloei van een hooligansubcultuur en een reeks alarmerende berichten in de media over het wangedrag van Chelsea-supporters. Toen de reputatie van Chelsea-hooligans eenmaal onderdeel was geworden van de jeugdfolklore, werd dit een zichzelf in stand houdend proces dat voortduurt tot op de dag van vandaag.

Fulham, daarentegen, behield haar 'vreedzame' reputatie. De twee achtereenvolgende degradaties van de club zorgden ervoor dat jonge Fulham-supporters grotendeels werden uitgesloten van het netwerk van hooliganrivaliteiten dat zich ontwikkelde bij de grotere voetbalclubs in Londen, die uitkwamen in de hoogste divisies van het Engelse voetbal en die elkaar derhalve met enige regelmaat troffen. Chelsea-hooligans zagen jonge Fulham-supporters meer als vriendelijke burens dan als respectabele tegenstanders. Een voormalige Chelsea hooligan zei hierover:

Er zouden zich vandaag geen problemen voordoen. Absoluut niet. Fulham heeft geen harde kern, en als ze die wel hadden, dan zou die niet zijn te onderscheiden van de Chelsea-jongens. Veel van Chelseas oudste en tophooligans woonden in Fulham. Je vernielt je eigen tuin niet en vecht niet met je voormalige klasgenoten. Al deed Chelsea dat een paar jaar later wel. Ze kwamen uit Craven Cottage en sloopten Fulham Palace Road. Dat was in de tijd dat Chelsea iedere halfgekke vandaal in Zuidoost-Engeland aantrok. Veel leden van de originele harde kern van Chelsea waren hierover erg kwaad (King & Knight, 1999: 60).

Fulhams imago als een 'club zonder hooligans' was echter niet geheel in lijn met de werkelijkheid. Groepjes jonge supporters begonnen samen te klonteren op de Hammersmith End, achter een van de doelen. Gedurende de periode waarin het binnenvallen en veroveren van het vak van de tegenstander een populaire bezigheid werd voor jonge mannen, trachtten verscheidene bezoekende hooli-gangroepen de Hammersmith End te bereiken. Zij groepeerden zich buiten het thuisvak en duwden zich vervolgens naar binnen, vaak enige tijd voor de aanvang van de wedstrijd. Dit lukte meestal relatief gemakkelijk, omdat de politie hen weinig weerstand bood. De invasie van het thuisvak werd door sommige Fulham-supporters gezien als een vernedering en zij begonnen hun territorium op een actieve wijze te verdedigen tegenover hun rivalen. Dit leidde soms tot vechtpartijen en achtervolgingen tussen rivaliserende supporters.

Jonge Fulham-supporters maakten zich een kortstondig modeverschijnsel eigen: zij droegen zwartwitte wandelstokken, die zij konden gebruiken als wapens tijdens vechtpartijen. Deze wandelstokken werden al snel door voetbalclubs verboden (Watt, 1993: 121-122). De supporters eerden de wandelstokken met liedjes, zoals 'Wandelstokken, waar zijn jullie?' Echter, omdat het thuisvak zelden was uitverkocht tijdens deze periode, was er doorgaans voldoende ruimte voor de rivaliserende supporters om verschillende delen van het vak in te nemen zonder dat er een fysieke confrontatie aan te pas hoefde te komen. Uitsupporters namen gewoonlijk een hoek van de tribune in beslag, terwijl Fulham-supporters zich groepeerden rond de legendarische groene paal in het midden van de tribune (zie Mascall, 2002: 77).

Verscheidene jonge supporters maakten er een sport van hun territorium te verdedigen en het territorium van de tegenstander te schenden. Slechts een beperkt aantal jonge Fulham-fans was met enige regelmaat betrokken bij gewelddadige confrontaties met rivaliserende supporters. Onder hen bevonden zich enkele notoire hooligans, die respect en status genoten op basis van hun durf en vechtkwaliteiten. Deze notoire hooligans werden door velen gezien als *nutters* ('gekken') die 'erin knalden' zonder na te denken. De *nutter* wordt geaccepteerd, omdat hij de grenzen van legitieme actie duidelijk maakt: hij laat andere supporters zien hoe zij zich vooral *niet* moeten gedragen (Marsh et al., 1978: 70-1). Een voormalige hooligan zei hierover:

Hij [een notoire hooligan] was gewoon gek. Hij heeft een strafblad zo lang als je arm. Soms zag je hem met twee of drie anderen het vak van de tegenstander ingaan, zonder verdere hulp. Een keer bij West Brom, het hele stadion opende zich en daar stonden ze met zijn vieren, en ze vielen iedereen aan die hun kant opkwam. Dat is gestoord (voormalige Fulham-hooligan, november 2003).

De kern van de hooliangroep bij Fulham bestond voornamelijk uit jonge mannen uit de arbeidersbuurten in Fulham en West Kensington. Jeugdbendes uit het grote Clem Attlee Court genoten een reputatie voor hun agressief en provocerend gedrag (*Fulham Chronicle*, 18 april 1975). Een groep skinheads die in dit complex woonde, organiseerde haar eigen busvervoer naar uitwedstrijden en lokte geregeld vechtpartijen uit. Hoewel de meeste jonge supporters liever op een veilige afstand bleven van deze groep, konden zij er soms op terugvallen in geval van nood: 'Als je problemen had, omdat je tegenover een grotere groep stond, dan was je blij om hen te zien, want dat gaf je een numeriek voordeel. Als jij een probleem had, dan kwamen zij zich ermee bemoeien' (Fulham-supporter, oktober 2003).

Het hooliganisme bij Fulham bereikte zijn hoogtepunt aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig. Toch was de harde kern tijdens deze periode significant kleiner en minder berucht dan de hooliangroepen bij andere Londense clubs, zoals Chelsea, West Ham United, Millwall en Tottenham Hotspur. Veel Fulham-hooligans waren zich hiervan bewust, zoals de volgende opmerking van een respondent aangeeft:

Ik haatte de bezoeken van clubs als West Ham, Manchester United en Chelsea. Het grootschaligste gevecht dat ik ooit bij Fulham heb gezien vond plaats tijdens een bekerwedstrijd tegen Portsmouth. Die zijn net als Millwall. Ze hadden in die tijd misschien slechts 10.000 supporters, maar 8.000 daarvan waren mannen, grote mannen, en gevaarlijk. De enige plaats waar je nooit heenging met clubkleuren aan. Bij Millwall en West Ham deed je dat ook nooit (voormalige Fulham-hooligan, december 2003).

In de eerste helft van de jaren zeventig daalden de toeschouwersaantallen verder en nam het hooliganisme geleidelijk af, grotendeels vanwege de uitstroom van oudere supporters en het gebrek aan nieuwe aanwas. In deze periode ontstond een nieuwe supportersgroep, de Thamesbank Travellers (TBT), die tegenwoordig vaak wordt aangeduid als Fulhams hooliangroep. Leden van de TBT organiseerden hun eigen busvervoer naar uitwedstrijden. Zij vermeden het vervoer per supporterstrein om het politietoezicht te ontlopen. De groepsleden wilden bovenal een plezierig dagje uit beleven, hetgeen meestal overmatig alcoholgebruik inhield. De meeste TBT-leden hechtten weinig waarde aan het vechten met rivaliserende supporters: 'We hadden meestal meer problemen als het café niet open was wanneer we aankwamen in een stad. Niet als een groep hooligans op ons stond te wachten' (TBT-lid, januari 2004). Geweld werd doorgaans alleen legitiem bevonden in het geval van zelfverdediging, bijvoorbeeld wanneer zij werden aangevallen of als hun bussen werden vernield. TBT-leden lieten het niet toe dat andere supporters zich dit soort vrijheden toe-eigenden, en

zij moesten derhalve soms fysiek tegen hen optreden. Een voormalig groepslid vertelde in dit verband:

Wanneer ik het kon vermijden, dan deed ik dat. Soms was er iemand ergens in het noorden en de enige manier om weg te komen was om hem te slaan. We gingen er niet naar op zoek, we gingen puur voor het dagje uit. Maar mensen konden niet gewoon doen met ons wat zij wilden, dat zeker niet (Fulham-supporter, oktober 2003).

De mythevorming rond de groep niettegenstaande, het empirisch materiaal, in de vorm van gesprekken met (voormalige) TBT-leden, betrokken politiefunctionarissen en supporters en een analyse van politiebestanden, wijst erop dat de TBT niet als een hooligangroep kan worden getypeerd. Groepsleden waren soms betrokken bij collectief geweld, maar hoofdzakelijk als reactie op het gedrag van rivaliserende supporters en niet zozeer om de eigen status binnen de hooligansubcultuur te vergroten of bevestigen. In vergelijking met de meeste Engelse hooligangroepen had de TBT ook een veel positiever imago. In 1974 haalden supporters van Manchester United de kranten na vermeend wangedrag in het Belgische Oostende in de vorm van vernielingen en vechtpartijen (Williams et al., 1984: 192). Kort na dit incident reisden TBT-leden door België op weg naar Helmond, waar Fulham een vriendschappelijke wedstrijd zou spelen tegen Helmond Sport. De Engelse media prezen het gedrag van de TBT-leden:

In een tijd waarin de minister van Sport, Dennis Howell, roept om strengere maatregelen tegen rellende voetbalsupporters, zijn 22 Fulham-supporters, in de vorm van de Thamesbank Travellers, een krediet voor Engeland genoemd. ... Het gedrag van de supporters was dermate goed dat hij [een Belgische politieagent] hen beschreef als: 'Een krediet voor Engeland en een welkome verandering om voetbalsupporters te ontmoeten die weten hoe zij zich dienen te gedragen' (geciteerd in Ferguson, 2003: 37).

De activiteiten van de TBT namen af vanaf het midden van de jaren tachtig. Veel groepsleden, die inmiddels de leeftijd van dertig ruimschoots waren gepasseerd, hadden gezins- en werkverplichtingen die hun wedstrijdgedrag beperkten. Aan het begin van de jaren negentig was de groep vrijwel geheel verdwenen. Desondanks leeft de mythe van de TBT nog altijd voort. In recente discussies op websites spraken enkele jonge Fulham-supporters de wens uit om 'opnieuw een hooligangroep op te richten bij Fulham, vergelijkbaar met de TBT,' teneinde hun rivalen bij Chelsea uit te dagen. In een reactie op deze berichten schreef een Fulham-supporter dat de activiteiten van de TBT 'illegaal en gevaarlijk zijn, en daarom zijn zij allemaal criminelen ... ze moeten hun manier van doen veranderen voor hun eigen bestwil en voor de bestwil van

anderen, in het bijzonder voor Fulham FC.³ Dit soort hedendaagse voorstellingen staat in schril contrast met het daadwerkelijke karakter van de TBT. Het duidt tegelijkertijd op een essentieel kenmerk van de clubcultuur van Fulham: de constructie van een ‘vreedzame’ supportersidentiteit en de publieke afwijzing van hooligangedrag. In de volgende paragraaf beschrijf ik hoe deze identiteit de afgelopen jaren is bestendigd en hoe, als onderdeel van deze identiteit, vormen van supportersgeweld bij de club, hoewel relatief beperkt in frequentie en intensiteit, worden weggevuurd als marginale en tijdelijke excessen.

4.3 ‘Niet naar onze smaak’: voetbal-gerelateerd geweld als cultureel trauma

Het imago van Fulham als een gemoedelijke club zonder hooligans kwam tot stand tegen de achtergrond van de aanhoudende maatschappelijke ophef over supportersgeweld bij Chelsea en andere Engelse voetbalclubs. Chelsea en de lokale autoriteiten introduceerden een breed scala van maatregelen om te voorkomen wat kranten het ‘walgelijke gedrag van hooligans’ noemden naar aanleiding van een reeks geweldsincidenten waarbij Chelsea-supporters betrokken waren (o.a. *Fulham Chronicle*, 19 februari 1982). Chelsea-hooligans werden tevens beschuldigd van extreem-rechtse sympathieën, zoals volgens journalisten zou blijken uit de vermeende contacten tussen de extreem-rechtse organisatie Combat 18 en de hooliangroep Headhunters. Deze extreem-rechtse hooligans zouden niet alleen hun rivalen, maar ook ‘afvallige’ Chelsea-supporters hebben mishandeld (*News of the World*, 12 februari 1995). De voormalige voorzitter van Chelsea, Ken Bates, bekritiseerde meerdere malen de stigmatisering van zijn club in de media. In 1984 verbande hij de krant *News of the World* uit het stadion naar aanleiding van een sensatiezoekend artikel over ‘de wilden van het voetbal’. Bates reageerde als volgt:

Ik ontken niet dat er een hooliganprobleem is op Stamford Bridge. ... Wat verschilt is de mediaberichtgeving over Chelsea, aangezien dat de enige club is die continu wordt bekritiseerd, continu wordt vervolgd en continu wordt benadrukt. Als Chelsea de slechtste reputatie in het land heeft, dan komt dit door onverantwoordelijke berichtgeving (*News of the World*, 30 september 1984).

In vergelijking met het slechte imago van Chelsea-supporters werd het hooliganisme bij Fulham als relatief onproblematisch en insignificant beschouwd, zeker vanaf de jaren tachtig. Geweld dat wordt veroorzaakt door buitenstaanders wordt stevast expliciet veroordeeld door Fulham-supporters als onderdeel van de constructie van een geïdealiseerde vorm van het collectieve zelf. De ge-

percipieerde verschillen tussen het zelf en de ander worden gegeneerd en gereproduceerd in de interactie met de autoriteiten en media. Nadat Fulham-supporters waren aangevallen door thuissupporters in Swansea, op 9 januari 1993, benadrukte een leidinggevende van de British Transport Politie uitdrukkelijk het voorbeeldige gedrag van de meegereisde Fulham-supporters (*TOOFIF*, nr. 25, maart 1993: 36). De media berichtten met enige regelmaat hoe 'beschaafde' Fulham-supporters werden aangevallen door rivaliserende supporters. Zonder enige verwijzing naar eerdere geweldsincidenten bij de club berichtte een lokale krant dat 'het allereerste geweldsincident in de 114-jarige geschiedenis van de club', op 21 augustus 1993, niet werd veroorzaakt door thuissupporters, maar door bezoekende fans van Cardiff City (*Fulham Chronicle*, 26 augustus 1993). Ongeveer 50 supporters klommen over de hekken en begaven zich in het thuisvak en op het speelveld, alwaar zij thuissupporters aanvielen en de spelers dwongen het veld te verlaten. De politie stelde dat zij goed was voorbereid op het geweld en eerder die dag een afgesproken confrontatie tussen Cardiff-supporters en een alliantie van Chelsea- en Queen's Park Rangers-hoofligans had verijdeld. Fulhams voorzitter, Jimmy Hill, veroordeelde het gedrag van de uitsupporters en zei dat de problemen ten onrechte werden afgeschoven op een kleine minderheid, aangezien de 1.700 uitsupporters die bij de wedstrijd aanwezig waren niets deden om het geweld van hun eigen supporters te stoppen (*Fulham Chronicle*, 26 augustus 1993).

In 1999 haalden twee incidenten waarbij Fulham-supporters werden aangevallen het nieuws. Tijdens een uitwedstrijd bij Birmingham City, op 7 augustus 1999, viel een groep van circa twintig man de uitsupporters aan; een van hen werd bewusteloos geslagen. Drie bussen met uitsupporters werden bekogeld met stenen en flessen (National Criminal Intelligence Service (NCIS), 2000; *Fulham & Hammersmith Chronicle*, 19 augustus 1999). Op 18 september 1999 speelden Fulham en haar West-Londense rivaal Queen's Park Rangers voor het eerst in zestien jaar weer eens tegen elkaar op Craven Cottage. Uitsupporters vielen Fulham-supporters aan in het stadion vlak voor de aftrap van de wedstrijd. Thuissupporters vluchten het veld op om aan de ongeregelde heden te ontkomen. Na de wedstrijd vochten rivaliserende supporters met elkaar buiten het stadion (NCIS, 2000; *Fulham & Hammersmith Chronicle*, 23 september 1999).

Fulhams vreedzame imago kwam in deze periode tijdelijk fors onder druk te staan naar aanleiding van de meest tragische gebeurtenis in de relatief magere geschiedenis van supportersgeweld bij de club. Na afloop van een competitiewedstrijd bij Gillingham op 28 maart 1998 raakte een klein groepje Fulham-supporters slaags met thuissupporters in een klein steegje net buiten het Priestfield-stadion. De 24-jarige Fulham-supporter Matthew Fox kreeg een klap op zijn slaap en viel met zijn hoofd op de stoepwand. Hij overleed aan zijn verwon-

dingen. Er bestond geen historische rivaliteit tussen beide supportersgroepen, maar in november 1995, tijdens een grimmige wedstrijd tussen de twee ploegen, brak Fulham-speler Martin Thomas door middel van een forse tackle het been van een speler van de thuisclub. Deze overtreding betekende het einde van diens carrière en zette kwaad bloed bij supporters van Gillingham.

De hernieuwde confrontatie tussen beide clubs was beladen. Tijdens de wedstrijd trachtten rivaliserende supporters elkaar te treffen en werden uit-supporters bekogeld met voorwerpen, zoals flessen en muntstukken. Stewards hadden de grootste moeite om beide groepen uit elkaar te houden (*The Times*, 30 maart 1998). Toen een meisje aan het hoofd werd geraakt door een fles en de politie volgens Fulham-supporters weigerde in te grijpen, sloeg de stemming onder de uitsupporters om: 'Normale mensen van wie je weet dat ze normaal gesproken niet kwaad worden, werden gek. We zezen de man aan die de fles had gegooid, maar de politie deed niets' (*Fulham & Hammersmith Chronicle*, 2 april 1998). Na het laatste fluitsignaal stroomden beide supportersgroepen de straten rond het stadion in, alwaar meerdere uitsupporters werden belaagd.

Vanuit het perspectief van Fulham-supporters en clubbestuurders kan het geweld in Gillingham worden getypeerd als een vorm van culturele disoriëntatie, dat wil zeggen een botsing met de dominante supporterscultuur die 'plotseling, snel en onverwacht ontstaat, en die de kerndelen van culturele componenten, zoals de fundamentele waarden, centrale overtuigingen en gedeelde normen, raakt' (Sztompka, 2000: 453). De dood van Matthew Fox genereerde een 'cultureel trauma' in de zin dat zij de collectieve identiteit van supporters en de afperking van de grenzen van de categorie 'wij', in tegenstelling tot 'zij', danig verstoorde. De gebeurtenis symboliseerde een fundamentele dreiging ten aanzien van Fulham-supporters' gevoel van wie zij zijn, waar zij vandaan kwamen en waar zij naartoe wilden, resulterend in een identiteitscrisis en een strijd om de collectieve identiteit te herbevestigen en te hervormen door middel van 'een zoekend her-herinneren van het collectieve verleden' (Alexander, 2004: 22).

Een week na het tragische incident hield de club een minuut stilte voor aanvang van de thuiswedstrijd tegen Preston North End ter nagedachtenis aan de overledene. De club en haar supporters probeerden wanhopig de gebeurtenissen een plaats te geven en de potentiële consequenties voor Fulhams vreedzame zelfperceptie te overzien. De redacteur van het fanzine *There's only one F in Fulham* (TOOFIF) schreef:

Het blijft ironisch dat een Fulham-supporter betrokken was [bij het incident]. Wij hebben een verdienstelijke reputatie voor vriendelijkheid opgebouwd en ons (goede) gedrag is vele malen opgemerkt in het verleden. We moeten deze situatie nu zien te herstellen (*TOOFIF*, nr. 58, april 1998: 5).

Supporters en stewards wezen op de vermeende fouten in het veiligheidsbeleid: volgens hen was er onvoldoende politie (60 agenten op 10.000 toeschouwers) en had de politie de supportersgroepen niet gelijktijdig het stadion moeten laten verlaten. Deze verwijten werden gedeeld door journalisten, die wezen op het langdurige conflict tussen Gillingham en de politie van Kent over de kosten van de politie-inzet bij voetbalwedstrijden (*Fulham & Hammersmith Chronicle*, 2 april 1998; *The Times*, 30 maart 1998). Maar de meeste supporters leken zich ervan bewust dat de gebeurtenissen niet volledig konden worden toegeschreven aan fouten in het beleid of aan het wangedrag van Gillingham-supporters. Toen de thuisploeg haar tweede doelpunt maakte, probeerde een kleine groep Fulham-supporters het hek te beklimmen en thuissupporters aan te vallen. Ze gooiden ook munten en flessen richting thuisvakken. Verscheidene supporters omschreven deze taferelen als de ergste haat die ze ooit van Fulham-supporters hadden gezien (*TOOFIF*, nr. 58, april 1998: 10-11).

Sommige supporters stelden dat de houding van rivaliserende supporters ten aanzien van Fulham danig was veranderd sinds de komst van Mohamed Al Fayed. Volgens hen identificeerden veel van de kleinere clubs zich vroeger met Fulham vanwege hun vergelijkbare sportieve en financiële situatie en vanwege Fulhams imago als een gemoedelijke club zonder hooligans. Dit zou niet langer het geval zijn, omdat zij zich stoorden aan Fulhams financiële en sportieve opmars. 'We zijn niet langer een van hen', zo schreef een supporter (*TOOFIF*, nr. 58, april 1998: 14). Een andere verklaring richtte zich op de vermeende veranderingen in de aanhang van de club, die het geweldspotentieel zouden hebben verhoogd. Sommige supporters constateerden een verloedering van normen en waarden onder een deel van de aanhang, dat zich volgens hen identificeerde met hooliganisme. Tijdens het officiële onderzoek naar de dood van Fox kreeg de politie meerdere anonieme telefoontjes, waarin werd gewezen op de betrokkenheid van de overledene bij gewelddadige confrontaties rond wedstrijden van Fulham en het Engelse nationale elftal (Football Intelligence Officer, Metropolitan Police, september 2003; *The Times*, 30 maart 1998).

Fox maakte inderdaad deel uit van een kleine groep Fulham-supporters die bij de politie bekend stond vanwege haar relatief uitbundige gedrag. De kern van de groep bestond uit ongeveer 30 mannen van vroeg in de twintig uit Zuidwest-Londen. Enkele groepsleden studeerden; anderen werkten bijvoorbeeld als ambtenaar, postbode of binnenhuisarchitect. Volgens de politie was deze groep veel gemakkelijker onder controle te houden dan de grotere en gewelddadigere hooliangroep bij Chelsea. Hoewel groepsleden af en toe reageerden op de provocaties van rivaliserende supporters, zochten zij niet bewust de confrontatie op met hooligans en identificeerden zij zichzelf niet als 'hooligans'. De politie categoriseerde de groep evenmin als 'hooligans'. Een politiefunctionaris merkte in dit verband op:

Ze zochten het geweld niet op. Ze vielen geen supporters van andere clubs aan, maar ze verzetten zich wel als iemand hen aanviel. Ze waren niet wat je noemt categorie-C hooligans. We categoriseerden ze niet als hooligans in vergelijking met andere clubs. Ze waren nooit echt een probleem voor ons (Football Intelligence Officer, Metropolitan Police, september 2003).

In plaats van de rivaliteit tussen supporters van Fulham en Gillingham te versterken, leidde de dood van Fox tot een herdefiniëring van de collectieve identiteit van Fulham-supporters. Middels intersubjectieve overeenstemming werden de gebeurtenissen neergezet als een transgressie van de collectieve morele waarden en sociale regels van de supporters. Gewelddadig gedrag werd, nog meer dan voorheen, expliciet afgekeurd. Deze hernieuwde collectieve identiteit conditioneert niet alleen het gedrag van Fulham-supporters, maar genereert tevens een relatief non-agressieve houding onder bezoekers (vgl. Williams et al., 1988: 41). Hoewel zich soms spontane incidenten voordoen, reizen hoolingagroepen normaal gesproken niet naar Craven Cottage met de gedachte om thuisupporters aan te vallen. Een respondent zei hierover: 'Er is geen enkele reden om naar Fulham te gaan om te vechten. Er is niemand om mee te vechten' (West Ham-hooligan, september 2003). De afkeuring van hooligangedrag onder supporters en de relatief non-agressieve houding van bezoekers zorgen ervoor dat jonge mannen die op zoek zijn naar risicovol gedrag eerder worden aangetrokken tot een van de meer notoire Londense voetbalclubs of hun gewelddadige neigingen 'onderdrukken' en zich schikken naar de dominante sociale normen onder Fulham-supporters (al zijn deze normen niet homogeen en verschillen zij bijvoorbeeld ten dele tussen jonge en oudere supporters).

De sociale normen en collectieve identiteit van Fulham-supporters worden gegenereerd en gereproduceerd in de interactie met wetshandhavers. Politieagenten benadrukken dat Fulham-supporters 'helemaal onderaan de hooliganranglijst staan' (politiecommandant, september 2003). Zij richten zich in hun optreden en risicoanalyses vooral op de supporters van de tegenstander. Deze perceptie steunt tevens op, en is een afspiegeling van, de politiestatistieken. Fulham-supporters waren bijvoorbeeld bij geen enkele van de door de politie geregistreerde incidenten in de seizoenen 2002-2003 en 2003-2004 betrokken (British Transport Police, 2003, 2004).⁴ Een enkele keer kookt de diepgewortelde haat tegen Chelsea over. De derby op 16 maart 2006 ging gepaard met spontaan geweld van de zijde van Fulham-supporters. Na het laatste fluitsignaal stormden supporters het veld op om de memorabele overwinning (1-0) op de aartsrivaal te vieren. Enkele fans renden naar het uitvak en daagden de bezoekers uit. Er ontstonden enkele korte vechtpartijen tussen rivaliserende supporters op het speelveld. De club opende een grootschalig intern onderzoek naar

het incident en zette foto's van verdachten op haar officiële website in de hoop de daders te kunnen identificeren.

Politie en club trachten door middel van regelmatig contact en overleg met supporters de gemeidelijke sfeer rond wedstrijden van Fulham te handhaven. De afgelopen dertig jaar is de omvang van de aanhang relatief beperkt gebleven, hetgeen de persoonlijke contacten en informele sociale controle onder fanatieke supporters, clubbestuurders en spelers stimuleerde. Fulham implementeert ook een sociaal maatschappelijk programma dat tot doel heeft de binding van de club met de lokale gemeenschap te versterken en nieuwe, jonge supporters aan te trekken. Clubbestuurders wijzen in dit verband op wat zij zien als Fulhams grootste goed: de vriendelijke, vreedzame atmosfeer.

4.4 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik laten zien hoe de supporterscultuur van Fulham historisch vorm heeft gekregen en hoe zij wordt gegenereerd en gereproduceerd in de interactie tussen supporters, de club, politie en media. De geografische nabijheid van Chelsea, en de subjectieve afstand die hiermee gepaard gaat, is van belang voor het begrijpen van de relatief beperkte omvang en intensiteit van supportersgeweld bij Fulham. Toegewijde supporters zetten zich expliciet af tegen wat zij zien als de 'hooligans' van Chelsea en bepaalde andere Engelse voetbalclubs. Zij construeren op deze wijze een geïdealiseerde vorm van het collectieve zelf als 'authentiek' en 'vreedzamer' dan hun rivalen.

Deze dynamiek vertoont grote gelijkenissen met Giulianotti's (1995) analyse van het positieve imago van supporters van het Schotse nationale elftal, de zogenoemde Tartan Army. Giulianotti stelt dat de anti-Engelse houding van de Schotse supporters heeft geleid tot de vorming van een 'niet-gewelddadige' zelfperceptie in relatie tot het hooliganimago van de Engelsen. Maar er lijken ook belangrijke verschillen te bestaan tussen de zelfpercepties van de Schotten en die van Fulham-supporters. In het Schotse geval lijkt het vooral te gaan om het 'inwisselen' van het hooliganimago gedurende een relatief kort tijdsbestek (Frosdick & Marsh, 2005: 100). Vóór de jaren tachtig werden Schotse supporters in het algemeen beschouwd als voorbeelden van de stevig drinkende, mannelijke stijl van Britse hooligans. In de jaren tachtig begonnen de Schotse supporters volgens Giulianotti een geheel ander imago te creëren, waarbij de sociale betekenis van geweld en overmatig alcoholgebruik radicaal werden getransformeerd. Bij Fulham daarentegen is er meer sprake van continuïteit dan van radicale verandering. Het gaat in dit geval om een zoekend her-herinneren van het collectieve verleden, van de vermeende vreedzame traditie van de club.

Deze traditie van vreedzaamheid is overigens deels een ‘uitgevonden traditie’, dat wil zeggen een ‘stelsel van gebruiken, normaal gesproken geregeerd door openlijke of stilzwijgende regels en van een rituele of symbolische aard, die proberen bepaalde waarden en gedragsnormen in te prenten door middel van herhaling, hetgeen automatisch continuïteit met het verleden veronderstelt’ (Hobsbawm, 1983: 1). In de huidige supporterscultuur, en in mediavoorstellingen van die cultuur, worden de vormen van hooliganisme die plaatsvonden in de jaren zestig en zeventig doorgaans weggewuifd als marginale en tijdelijke excessen in vergelijking met de aanhoudende geweldsproblematiek bij bepaalde andere clubs. Uit dit hoofdstuk blijkt dat Fulham een relatief magere geweldsgeschiedenis kent. Het hooliganisme bij de club was relatief beperkt in omvang en intensiteit. Ook was het slechts van tijdelijke aard. Het hooliganisme verdween in de jaren zeventig als gevolg van tenminste twee factoren: de snelle afname van de toeschouwersaantallen en een proces van zelfselectie. Wat dit laatste betreft valt op dat de overgrote meerderheid van de jonge mannen uit West-Londen graveerde richting Chelsea, dat in die tijd vele malen populairder was en ook een veel grotere hooliganreputatie kende. Bij Chelsea viel, in hooligantermen, veel meer te beleven dan bij Fulham.

Het tijdelijke en beperkte karakter van het hooliganisme bij Fulham kan tevens worden gezien in het kader van de maatschappelijke achtergronden van supporters. Tot op zekere hoogte geldt dat het relatief welvarende en kosmopolitische karakter van West-Londen een rem vormt op hooliganisme, zoals Williams et al. (1988: 64) eerder concludeerden voor Watford FC. Het bewijs hiervoor is gelegen in de ingrijpende maatschappelijke veranderingen die zich de afgelopen decennia hebben voltrokken in de buurt en in het relatief hoge percentage middenklassesupporters bij Fulham. Maar tegelijkertijd valt op dat verreweg de meeste supporters vandaag de dag buiten dit gebied wonen, juist als gevolg van de naoorlogse transformatie van de wijken. Veel van hen zien Craven Cottage en Fulham FC als de enige overgebleven symbolen van de traditionele arbeidersgemeenschap. De verschillende typen supporters, ongeacht hun precieze maatschappelijke achtergronden, scharen zich achter het positieve, gemoedelijke imago van de club en identificeren zich met zijn (deels ‘uitgevonden’) vreedzame traditie. Dit collectieve project, waarin hooliganisme wordt voorgesteld als iets wat ‘niet naar onze smaak’ is, ligt ten grondslag aan de afwezigheid van een hooligansubcultuur bij Fulham en conditioneert tot op zekere hoogte het gedrag van haar supporters.

5 Feyenoord

Feyenoord is een sprekend voorbeeld van een voetbalclub met diepgewortelde arbeiderstradities. De club symboliseert van oudsher de arbeidersgemeenschap in het zuiden van Rotterdam. De waarden die centraal staan in Feyenoords supporterscultuur komen in veel opzichten overeen met de fundamentele kenmerken van de (traditionele) lokale cultuur. Deze waarden spelen ook een belangrijke rol, in een verhoogde en haast karikaturale vorm, in de collectieve identiteitsvorming en geweldsopvattingen van Feyenoord-hooligans. De hooligans van Feyenoord genieten een internationale geweldsreputatie. De groep als geheel is door de media en politie herhaaldelijk getypeerd als een criminele organisatie die met militaire precisie rellen organiseert. Als consequentie van dit hardnekkige hooliganimage worden Feyenoord-supporters onderworpen aan een breed scala van gedragsbeperkingen en surveillancetechnieken, die hun wedstrijdbeleving danig beïnvloeden. De belangrijke veranderingen van de laatste jaren ten spijt, heeft de hooligansubcultuur bij Feyenoord nog steeds een grote aantrekkingskracht op jonge mannen die op zoek zijn naar avontuur, risicovol gedrag en prestige onder *peers*. In de huidige verschijningsvormen van hooliganisme bij Feyenoord staan onder meer de strategieën die hooligans ontwikkelen om de autoriteiten te omzeilen en het veiligheidsbeleid te frustreren centraal, alsmede de uitvoerige en aanhoudende pogingen van de autoriteiten om supportersgeweld uit te bannen.

Dit hoofdstuk opent met een beschrijving van de cultuur en collectieve identiteitsvorming van Feyenoord-supporters. Vervolgens wordt ingegaan op het ontstaan en de vroege ontwikkeling van de hooligansubcultuur bij Feyenoord, in het bijzonder de escalatie van de verhoudingen tussen groepen jonge supporters. Tenslotte analyseer ik de recente ontwikkelingen in het hooliganisme bij Feyenoord en de sociale interactie tussen hooligans, supporters, politie en clubbestuurders. In de conclusie vat ik de belangrijkste bevindingen samen.

5.1 'Sterker door strijd': voetbal en arbeiderscultuur op Zuid

Feyenoord is een van de weinige Nederlandse voetbalclubs met een landelijke aanhang. In historisch opzicht functioneerde Feyenoord echter vooral als een gemeenschapsclub voor de arbeidersbuurten in Rotterdam-Zuid. De club was een belangrijke bron van identiteit en lokale trots voor relatief gedepriveerde gezinnen ten zuiden van de rivier de Maas. Het district Feijenoord groeide in hoog tempo vanaf het midden van de negentiende eeuw als gevolg van de uitbreiding van de havenindustrie, die zich tot een hoeksteen van de lokale economie ontpopte. Voor de Eerste Wereldoorlog werkte naar schatting ruim de helft van de lokale arbeidspopulatie in de havenindustrie (Van de Laar, 2000: 351). Grote aantallen migranten uit andere delen van het land, voornamelijk uit Zuid-Holland, Brabant en Zeeland, verhuisden naar Rotterdam op zoek naar betere werkgelegenheid. Deze migratie werd versterkt door de afnemende werkgelegenheid in de landbouw en de verplaatsing van industriële werkgelegenheid naar de havenstad (Burgers, 2001: 13). De komst van grote aantallen migranten leidde tot een urgente behoefte aan woningaanbod, vooral in het zuiden van Rotterdam, waar het merendeel van de nieuwkomers zich vestigden.

De voornamelijk ongeschoolde handarbeiders profiteerden slechts in zeer beperkte mate van de ontwikkeling van het havengebied. Het aanbod oversteeg doorgaans de vraag naar arbeid, vooral voor de Eerste Wereldoorlog. De meeste arbeiders hadden geen vaste contracten en waren niet in staat om een volwaardig salaris te verdienen. Wanneer er geen werk beschikbaar was, bijvoorbeeld tijdens perioden van economische recessie, leefden de arbeidersgezinnen in Rotterdam-Zuid in ernstige armoede (Bouman & Bouman, 1952). De slechte arbeidsomstandigheden en de armoede resulteerden in sociale problemen, zoals openbare dronkenschap, publiek geweld en prostitutie. Deze problemen gaven de buurt een slechte reputatie in de rest van de stad (Van de Laar, 2000: 201). De lokale elites beschouwden de haven aanvankelijk als een belangrijke bron van economische groei en werkgelegenheid, maar begonnen het gebied in toenemende mate als een gevaar voor de stabiliteit en sociale orde van de stad te zien. De havenarbeiders en hun massale protesten tegen de slechte arbeidsomstandigheden werden met afkeer bekeken. De morele paniek over het economische, sociale en culturele leven op Zuid baseerde zich op de gedachte dat er een grote, onbeschaafde massa leefde die de bestaande maatschappelijke orde danig bedreigde. Tegelijkertijd leidde deze gedachte tot een bewustzijn van de sociale behoeften van de gemarginaliseerde sectoren van de samenleving (ibid.: 228).

In een poging om de sociale problemen in de buurt te bestrijden, faciliteerden de lokale autoriteiten alternatieve vormen van recreatie, bijvoorbeeld bi-

oscopen en sportfaciliteiten. Toegang tot sportverenigingen was grotendeels gereserveerd voor de meer gegoede sectoren van de samenleving. De arbeidersklasse nam vrijwel uitsluitend deel aan sportactiviteiten binnen haar eigen lokale gemeenschap en met beperkte middelen, zoals boksen, illegaal zwemmen en voetballen op straat. De oprichting van Feyenoord in 1908, onder de naam Wilhelmina, wordt in het algemeen beschouwd als het begin van de diffusie van voetbal naar de Rotterdamse arbeidersklassen, ondanks het feit dat de fundamentele transformatie van het voetbal tot volkssport pas na de Eerste Wereldoorlog plaatsvond (Miermans, 1955: 119). Feyenoord ontwikkelde zich binnen korte tijd tot een belangrijke sociale institutie in Rotterdam-Zuid. Verscheidene jonge mannen die opgroeiden in de buurt beschouwden de wandeling naar het stadion, in het gezelschap van hun vaders, broers of vrienden, als het hoogtepunt van de week (Van Wijnen, 1989: 157; Oudenaarden, 1994: 19). Een voormalig bestuurslid van de club zei hierover:

Mijn hele leven speelde zich af op Zuid: werk, familie, vrienden, voetbal. Je ging nooit de rivier over om naar de stad te gaan. Je bleef aan de zuidkant, want dat was een dorp op zichzelf met een ander karakter en een andere cultuur. Feyenoord speelde een zeer belangrijke maatschappelijke rol in de buurt. Ik ontleende veel trots en bevrediging aan mijn betrokkenheid bij de club, zeker tijdens de moeilijke tijden en de armoede voor de Tweede Wereldoorlog (voormalig bestuurslid Feyenoord, oktober 2004).

Feyenoords supporterscultuur heeft altijd veel overeenkomsten vertoond met de kenmerken van de lokale arbeiderscultuur, zoals onder meer wordt uitgedragen in het motto 'geen woorden maar daden'. In de periode na de Tweede Wereldoorlog, terwijl de stad met man en macht probeerde om de aanzienlijke schade van de Duitse bombardementen te herstellen, werden deze kenmerken geïnterpreteerd als typerend voor de Rotterdamse cultuur. De naoorlogse slogan van de stad 'sterker door strijd' duidde hierop. Feyenoord vertegenwoordigde in toenemende mate de stad als geheel in plaats van slechts de traditionele arbeidersgemeenschap op Zuid.

Het dominante imago van Feyenoord als een arbeidersclub duurt voort tot op de dag van vandaag, ondanks de significante veranderingen in de relatie tussen de club en de lokale gemeenschap. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde Feyenoord zich geleidelijk van een regionale club tot een topclub met een landelijke aanhang. In de jaren twintig en dertig trok de club al een toenemend aantal supporters uit omliggende gebieden aan, vooral na de promotie naar de hoogste divisie in 1921 (Bormans, 2002: 17). Feyenoord won vier landskampioenschappen in de jaren zestig. In de jaren zeventig beleefde de club haar succesvolste momenten met de winst van de Europacup (1970), de Intercontinen-

tale Beker (1970), de UEFA-cup (1974) en twee landskampioenschappen. Deze prestaties consolideerden Feyenoords status als een topclub en resulteerden in de verdere heterogenisering van de aanhang in termen van geografische en sociale samenstelling. De club trok een toenemend aantal middenklassesupporters aan en anno 2001 woonde slechts 24 procent van de 21.654 seizoenkaarthouders in Rotterdam en een verdere 16 procent in de buitensteden van Rotterdam (Van der Torre & Spaaij, 2003: 13).

Een andere ontwikkeling die de relatie tussen Feyenoord en de lokale gemeenschap danig beïnvloedde, was de demografische transformatie van de buurt. De instroom van niet-westerse immigranten in de naoorlogse periode werd gekenmerkt door haar grote etnische diversiteit en bestond uit onder anderen Turken, Surinamers, Marokkanen en Kaapverdianen. In 2003 bestond circa 55 procent van de populatie van het district Feijenoord uit niet-westerse nieuwkomers. In bepaalde wijken lag het percentage inwoners van niet-westerse afkomst boven de 70 procent (Gemeente Rotterdam, 2003: 79; COS, 2004). De instroom van grote aantallen nieuwkomers leidde tot een afname van de traditionele sociale cohesie op Zuid en een homogenisering van de sociaal-economische omstandigheden: een relatief laag opleidingsniveau en een relatief hoog werkloosheidspercentage.

Deze ontwikkeling werd versterkt door het feit dat veel afstammelingen van de eerste generatie van Nederlandse migranten, die in Rotterdam-Zuid arriveerden aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, besloten om de buurt te verlaten. Hun opwaartse mobiliteit in termen van opleiding en inkomen vertaalde zich in geografische mobiliteit: veel gezinnen verhuisden naar de modernere en comfortabelere buitenwijken en -steden (Burgers, 2001: 17). Rotterdam-Zuid is tegenwoordig een van de stads meest 'problematische' buurten in sociaal-economisch opzicht (Rood-Pijpers, 1995: 195; 212; Gemeente Rotterdam, 2003). Aan het einde van de jaren zestig en in de vroege jaren zeventig ontstonden er manifeste conflicten tussen de verschillende bevolkingsgroepen in de buurt en tussen inwoners en de politie. Vanaf het midden van de jaren zeventig ontspoorde deze spanningen niet meer in grootschalige rellen, maar kleinschalige conflicten, overlast, jeugdcriminaliteit en vandalisme zijn relatief veelvoorkomend.

Bronnen van collectieve identiteit

Feyenoords historische rivaliteit met Sparta en Ajax speelt een belangrijke rol in de clubcultuur en de collectieve identiteitsvorming van supporters. De haat van Feyenoord-supporters tegenover Ajax overschaduwde tegenwoordig de lokale rivaliteit met Sparta-supporters, maar lange tijd was het omgekeerde het

geval. De rivaliteit tussen Feyenoord en Sparta bereikte haar hoogtepunt in de eerste helft van de twintigste eeuw en was grotendeels een afspiegeling van de uiteenlopende maatschappelijke omstandigheden aan de noord- en de zuidkant van de Maas. Bestuurders van Sparta bezagen de opkomst van arbeidersverenigingen zoals Feyenoord met enige afkeer en beschuldigden hen van een gebrek aan discipline en beschaving. Feyenoord werd door de lokale media herhaaldelijk neergezet als een ‘boevenploeg’ die niet thuis hoorde in de hoogste divisie, bijvoorbeeld in 1921 toen Feyenoord promoveerde en Sparta degradeerde (Oudenaarden, 1994: 59; Huijzer, 1998: 47). Dit negatieve imago was tot op zekere hoogte verwant aan de bredere bezorgdheid van lokale elites over de sociale problemen op Zuid. De rivaliteit tussen beide clubs resoneerde (en resonanceert in zekere mate nog steeds) met de gepercipieerde verschillen tussen de sociale normen en gebruiken van de hogere en lagere sociale klassen van Rotterdam. Vanaf de jaren zestig nam de ongelijkheid tussen de twee clubs toe in termen van hun omvang en sportieve prestaties. Tezamen met de ingrijpende demografische veranderingen in Rotterdam leidde dit tot een afname van de intensiteit van de lokale rivaliteit vanuit het perspectief van Feyenoord-supporters (zie hoofdstuk 6 voor het Sparta-perspectief).

Tegenwoordig wordt de collectieve identiteit van Feyenoord-supporters eerder gevormd in relatie tot aartsrivaal Ajax. De rivaliteit tussen beide clubs gaat terug naar de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw (Wolff, 1971: 109-113). Voor veel Feyenoord-supporters symboliseren wedstrijden tussen beide clubs een ‘botsing der culturen’, tussen de kosmopolitische en hooghartige aard van de hoofdstad en de arbeidersmentaliteit van de havenstad (Bormans, 2002: 56). De verhoudingen tussen Feyenoord en Ajax worden vaak getypeerd aan de hand van populaire clichés aangaande de dominante imago’s van beide steden: onverzettelijkheid en *no-nonsense* versus grootstedelijke elegantie, volharding versus virtuositeit, enzovoort (Vermeer & Van Vrijaldenhoven, 1994: 4). Deze subjectieve verschillen nemen een belangrijke positie in de vorming van het collectieve zelf van Feyenoord-supporters in. Huijzer (1998: 49) wijst erop dat, aangezien veel supporters niet daadwerkelijk in een van beide steden wonen, het supporter zijn van de ene of van de andere club veel verder gaat dan uitsluitend een geografische verplichting: het is een mentaliteit, een gevoel thuis te horen bij een club.

Het subjectieve contrast tussen de speelstijlen van beide clubs lijkt overigens een ‘uitgevonden traditie’ (zie paragraaf 4.4). Zo werd bijvoorbeeld tijdens een wedstrijd in 1921 Feyenoord in haar technisch hoogwaardige spel gehinderd door het vermeende ruwe spel van Ajax. Feyenoord heeft in feite vrijwel altijd spelers met buitengewone technische kwaliteiten in haar elftal gehad (Bot, 1994: 54). Het is derhalve vooral Feyenoords historische binding met de lokale arbeidersgemeenschap, en niet zozeer het karakter van de spelersgroep, die de

reputatie van ‘harde werkers’ heeft gevormd. Het gedrag van supporters wordt binnen dit referentiekader van betekenis voorzien door zowel binnen- als buitenstaanders.

De supporterscultuur van Feyenoord weerspiegelt in bepaalde opzichten de kenmerken van de traditionele arbeiderscultuur in Rotterdam-Zuid. Hoewel deze identificatie ten grondslag ligt aan het clubgevoel van veel Feyenoord-supporters, wordt zij door verschillende typen supporters op verschillende manieren geïnterpreteerd en van betekenis voorzien. Bormans stelt in dit verband:

Van heinde en verre en uit alle lagen van de bevolking komen verschillende soorten supporters naar de Kuip. De aanhangers komen voor het voetbal, de supporters willen daar nog sfeer bij proeven en voor de hooligans is het voetbalfeest pas echt compleet als er ook nog een robbertje kan worden gevochten. Al die verschillende mensen tezamen creëren het Feyenoord-gevoel dat het cement vormt van de club en dat van generatie op generatie wordt overgedragen. De tekst van het ‘Hand in Hand’ vertolkt het clubgevoel en is de gemene deler van wat het Legioen in Feyenoord aantrekt. Feyenoord is een volksclub waar kameraadschap, de mouwen opstropen en niet naast je schoenen lopen hoog in het vaandel staan (2002: 10).

In het vervolg van dit hoofdstuk analyseer ik de identiteitsvorming, geweldsopvattingen en het gedrag van een klein, specifiek deel van de Feyenoord-aanhang: de hooligans. Feyenoord-hooligans benadrukken een verhoogde, haast karikaturale vorm van de centrale waarden van de supporterscultuur. Zij vormen derhalve niet zozeer een tegencultuur, maar eerder een subcultuur. De hooligans tillen de identificatie met club en stad, de rivaliteit met onder andere Ajax-supporters en de notie van agressieve masculiniteit naar een ander niveau, een niveau dat volgens veel supporters ‘te ver’ gaat en het imago van club nodeloos schaadt.

5.2 Rotterdam hooligans! De ontwikkeling van een harde kern

Aan het eind van de jaren zestig veranderde Vak S van De Kuip in het centrale referentiepunt voor jonge Feyenoord-supporters. Deze supporters waren voorheen verspreid over onder andere Vak G en Vak S, gesitueerd aan weerszijden van het stadion achter de doelen. De jongeren die zich verzamelden in dit vak wilden een intense, gepassioneerde sfeer creëren door middel van liederen, vlaggen en sjaals. Zij namen bepaalde rituelen over van de Engelse voetbalcultuur, zoals de liederen *You’ll never walk alone* en *We shall not be moved*. De groep werd gekenmerkt door haar heterogene samenstelling in termen van leeftijd, geslacht

en maatschappelijke achtergronden, al bestond het merendeel uit arbeidersjongeren uit Rotterdam en omgeving. Vechtpartijen tussen supporters waren gedurende deze periode relatief zeldzaam en kleinschalig. Bepaalde jonge mannen in Vak G waren berucht vanwege hun betrokkenheid bij enkele incidenten, zoals het gooien van voorwerpen, vernielingen en kleinschalige vechtpartijen (Van Gageldonk, 1996: 15-16; Feyenoord-supporters, oktober 2004). Wedstrijden tegen Ajax verliepen doorgaans ordelijk ondanks het feit dat thuis- en uit-supporters niet van elkaar werden gescheiden in het stadion. Een enkele keer kwam het tot een confrontatie tussen supporters, bijvoorbeeld op 17 september 1972, toen een kleine groep Ajax-supporters Vak S bestormde en enkele thuis-supporters sloeg (Bot, 1994: 91).

Het jaar 1974 luidde het ontstaan van een hooligansubcultuur bij Feyenoord in. De terugwedstrijd van de UEFA-cupfinale tussen Feyenoord en Tottenham Hotspur, op 29 mei 1974, werd overschaduwd door ongeregelheden op de tribunes. De wedstrijd werd in de media omgedoopt tot 'de dag dat het Nederlandse voetbal haar onschuld verloor' (*Rotterdams Dagblad*, 20 april 2002). Tijdens de rust vielen Engelse fans thuissupporters aan en bekogelden hen met stoelen. Er ontstonden vechtpartijen tussen supporters, waarbij in totaal ruim 200 gewonden vielen. Verscheidene supporters werden overgebracht naar het ziekenhuis of werden ter plaatse behandeld (Van Vrijaldenhoven, 1996: 57). De ongeregelheden schokten de club, zijn supporters en de lokale autoriteiten, die er alle op wezen dat dergelijk grootschalig geweld zich nooit eerder had voorgedaan op de tribunes van De Kuip. Een voormalig bestuurslid herinnert zich deze gebeurtenis als volgt:

Het Tottenham Hotspur-incident was iets wat we nog nooit eerder hadden gezien. Grootschalig geweld tussen supporters had zich naar mijn weten nog nooit voorgedaan bij Feyenoord. En ik ben bij de club betrokken sinds de Tweede Wereldoorlog. Na 1974 kwamen vechtpartijen tussen supporters vaker voor, zowel binnen als buiten het stadion (voormalig bestuurslid Feyenoord, oktober 2004).

In de periode na dit incident begonnen de rivaliteiten tussen bepaalde Nederlandse supportersgroepen in toenemende mate een agressief en gewelddadig karakter aan te nemen. Vak S werd steeds meer gezien als het exclusieve territorium van jonge supporters die de eer van hun club ook fysiek wilden verdedigen. Een hooligan verwoordde dit sentiment als volgt: 'Wij vechten voor onze club en onze stad. Wij zijn de meest trouwe supporters en pikken het niet als iemand onze club of onze stad in de zeik neemt' (Feyenoord-hooligan, november 2004). Supporters die zich geïntimideerd voelden door de agressieve sfeer in het vak verhuisden naar andere vakken in het stadion.

In dit vroege stadium waren de confrontaties tussen rivaliserende supporters, met name die van Feyenoord, FC Utrecht, Ajax en FC Den Haag, relatief ongeorganiseerd en spontaan van aard. De verwachtingen van supporters werden grotendeels gekleurd door de reputatie van hun tegenstanders, die via de media en directe interactie tot hen kwam. Een respondent zei hierover:

In die tijd ging je niet op zoek naar rotzooi. We verzamelden ons vooral, omdat we de reputatie van de ander kenden. Ik zag bijvoorbeeld tientallen Utrecht-supporters met fietskettingen zwaaien. ... Dat was ongehoord in die tijd. Het beangstigde me, maar het fascineerde me ook (Feyenoord-hooligan, februari 2005).

In de tweede helft van de jaren zeventig nam de frequentie en intensiteit van supportersgeweld toe. Een groep jonge Feyenoord-supporters begon zich nadrukkelijk te identificeren met de hooligansubcultuur en probeerde haar status in de hooliganhiërarchie te vergroten door middel van intimidatie en geweld. De hooligans beschouwden het eigen vak en stadion als een territorium dat verdedigd diende te worden tegenover rivaliserende groepen, terwijl zij zelf ook probeerden het territorium van hun rivalen te schenden. Gewelddadige confrontaties vonden meestal in of rond het stadion plaats, of op de route naar het stadion. De genomen veiligheidsmaatregelen, zoals de scheiding van uit- en thuis supporters, hekken en een hogere politie-inzet, resulteerden in de gedeeltelijke beheersing van het hooliganisme binnen het stadion. Zij leidden echter ook tot een geleidelijke verplaatsing van geweld naar nieuwe locaties, maar daarover meer in de volgende paragraaf.

Naast binnenlandse hooliganrivaliteiten kijken Feyenoord-hooligans vooral ook uit naar wedstrijden tegen Duitse en Engelse voetbalclubs. Het Engelse hooliganisme is wereldwijd berucht en bij velen staat ook Feyenoord bekend als een club met een notoire hooligan groep. Bij een ontmoeting tussen Feyenoord en een Engelse club wordt een confrontatie tussen hooligans bepaald niet uitgesloten: 'Als Manchester United op bezoek komt, dan verwacht je wat. Dan ga je kijken in de stad of er wat te doen valt' (Feyenoord-hooligan, januari 2002). Gezien de historische animositeit tussen beide supportersgroepen kwamen de ongeregelde heden tijdens een UEFA-cupwedstrijd tegen Tottenham Hotspur op 2 november 1983 in Rotterdam nauwelijks als een verrassing. Meer dan 50 supporters behoefden medische behandeling na gevechten tussen supporters op de tribune. Een politieagent hield ernstige verwondingen over aan een klap op het hoofd met een ijzeren staaf. Op de televisie was te zien hoe een Engelse supporter werd neergestoken (*NOS Nieuws*, 2 november 1983).

Een sprekend voorbeeld van de mobilisatie van Feyenoord-hooligans rond wedstrijden tegen Engelse tegenstanders is het Champions League-duel tussen

Feyenoord en Manchester United op 5 november 1997. Dit duel ging gepaard met hevig supportersgeweld binnen en buiten het stadion. Er braken vechtpartijen uit tussen aanhangers van beide teams in het centrum van Rotterdam voor aanvang van de wedstrijd. In de buurt van het stadion bekogelden Feyenoord-supporters de bussen waarmee de Engelsen naar het stadion werden vervoerd met stenen en flessen (*NRC Handelsblad*, 6 november 1997; *Algemeen Dagblad*, 6 november 1997). In het stadion kwam het tot een fysieke confrontatie tussen rivaliserende hooligans (privévideo-opnamen). Na de wedstrijd raakte de politie slaags met Feyenoord-supporters die buiten het stadion de Engelse aanhang stonden op te wachten. De politie arresteerde in totaal 37 personen, onder wie zeventien Engelsen die naar Rotterdam waren gekomen zonder geldig toegangsbewijs (*NRC Handelsblad*, 6 november 1997).

Wedstrijden tegen Duitse tegenstanders worden door Feyenoord-hooligans met bijzonder veel interesse en verwachtingen tegemoetgezien. Hun haat jegens Duitse supporters is deels gebaseerd op analogieën met de Tweede Wereldoorlog en eerdere ongeregelheden rond wedstrijden tegen Duitse clubs. Tijdens de oorlog leed Rotterdam onder Duitse bombardementen en tijdens een razzia in november 1944 werd De Kuip door de nazi's gebruikt om lokale mannen te verzamelen. Tegen deze achtergrond worden bezoeken aan Duitsland door velen beschouwd als piekmomenten:

Wedstrijden in het buitenland zijn extra leuk. Dan gaat het vaak los. Duitsland is een verhaal apart. Er is dan een sterk wij-gevoel. Daar heb je ook een extra gevoel bij, want die moet je nog een keer terugpakken. Het doet iedereen wat. Of je nu gek bent of een nette jongen (Feyenoord-hooligan, april 2002).

Dit verwachtingspatroon kan door een combinatie van bewuste en halfbewuste mobilisatie leiden tot een hoge opkomst van hooligans en werkt uitbundig gedrag en een sterk wij-zijdenken in de hand (Van der Torre & Spaaij, 2003: 70).

De geschiedenis biedt verscheidene voorbeelden van zowel het relatief hoge geweldspotentieel van wedstrijden tegen Duitse clubs als de draconische maatregelen die de autoriteiten nemen om geweld te voorkomen. Een van de ernstigste incidenten in dit verband vond plaats op 30 januari 1999 rond een vriendschappelijke uitwedstrijd tegen Bayer Leverkusen. In de aanloop naar deze wedstrijd was voor personen die zijn ingevoerd in supporters- en hooligankringen duidelijk dat er ongeregelheden in de lucht hingen. Dit had tal van oorzaken en achtergronden. Het was in de eerste plaats een wedstrijd tegen een Duitse tegenstander. Verder golden allerhande reguliere gedragsbeperkingen niet voor deze wedstrijd. Er konden op de wedstrijddag goedkope kaartjes worden gekocht bij het stadion en er gold geen uitkaartverplichting. Feyenoord-

hooligans met een stadionverbod bemachtigden probleemloos kaartjes. Bij politiefunctionarissen bestond grote onduidelijkheid over de omvang en samenstelling van de meereizende aanhang. Hier kwam bij dat Leverkusen gemakkelijk is te bereiken, zeker voor Feyenoord-supporters uit Midden- en Zuid-Nederland. Van deze combinatie van factoren ging een wervend effect uit op risicosupporters (Van der Torre & Spaaij, 2003: 41).

Er werd in groepjes afgereisd naar Duitsland per auto, bus of trein. Dit verliep niet erg georganiseerd, al wisten groepjes hooligans wel van elkaar dat zij van de partij zouden zijn. Een deel van de supporters reisde al de dag voor de wedstrijd naar Duitsland. Zij troffen elkaar in Leverkusen en Keulen en gingen tamelijk gericht op zoek naar Duitse hooligans. Er deden zich in de stadscentra van Keulen en Leverkusen enkele vechtpartijen voor tussen Duitse hooligans en die van Feyenoord. Dit onderstreepte nog maar eens dat de aanstaande oefenwedstrijd een daadwerkelijke risicowedstrijd zou worden. Niet alleen de vechtpartijen waren een opmaat tot de oefenwedstrijd, dat gold ook voor het forse alcohol- en druggebruik onder hooligans en supporters.

Er heerste op de wedstrijddag een opgefokte en gespannen sfeer onder de Feyenoord-aanhang. Kort na de wedstrijd werd de sfeer grimmig. De Duitse politie dwong Feyenoord-supporters om in hun vak te blijven. Supporters pikten dit niet. Ze liepen naar voren en trokken aan de hekken. De Duitse politie trad hier hard tegenop. Een aantal supporters wist de hekken en de politie te omzeilen en verliet het stadion. Ze scandeerden: 'Rot-ter-dam Hoo-li-gans!' Andere supporters namen dit over. Supporters trokken stenen uit de grond, waarmee zij de Duitse politie bekogelden. Er werden ook stalen punten van hekken afgebroken en richting politieagenten gesmeten. Een deel van de supporters deed moeite niet te worden herkend op de videobeelden van stadioncamera's. Ze verwisselden kledingstukken en zetten capuchons op. Supporters stalen een zaklamp en een pet van de politie. Een supporter droeg deze politiepet tijdens de rellen, als een soort 'oorlogsbuit' (Van der Torre & Spaaij, 2003: 42; privévideo-opnamen).

In de nasleep van de ongeregdheden werden 50 Feyenoord-supporters aangehouden. Veel van de arrestanten waren niet vooraf bekend bij de politie en behoorden niet tot de kern van de hooliangroep. Hoewel veel ervaren hooligans aanwezig waren in Leverkusen, bleven veel van hen op de achtergrond tijdens de rellen. In totaal kregen 65 supporters een stadionverbod opgelegd. De club besloot verder om alle Feyenoord-supporters een verbod op het bezoeken van Europese uitwedstrijden op te leggen voor een periode van achttien maanden. Dit verbod werd door fanatieke supporters en hooligans weinig serieus genomen, omdat de club in hun ogen juridisch geen poot om op te staan had. Bovendien waren toegangskaarten eenvoudig te verkrijgen. Honderden

supporters overtraden het verbod en reisden naar Europese uitwedstrijden in onder meer Noorwegen, Italië en Frankrijk (*Algemeen Dagblad*, 24 september 1999, 6 oktober 1999, 22 oktober 1999; Feyenoord-supporters, oktober 2007). Een grote vlag, die supporters bij meerdere uitwedstrijden toonden, vatte hun ongenoegen over het beleid treffend samen: *You can't ban a Feyenoord fan!*

De rivaliteit tussen Feyenoord en Ajax: verbaal en fysiek geweld

De rivaliteit tussen hooligans van Feyenoord en Ajax heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het hooliganisme in Nederland. Deze wederzijdse vijandigheid kan worden opgevat als een extreme versie van de diepgewortelde rivaliteit tussen supporters van beide clubs in het algemeen. De maatschappelijke ophef hierover is deels gerelateerd aan het antisemitisme waarmee wedstrijden tussen Feyenoord en Ajax soms gepaard gaan. Dit antisemitisme richt zich op het populaire beeld van Ajax als een club met joodse wortels. Jonge supporters van clubs zoals Feyenoord, FC Utrecht en FC Den Haag beschimpten hun rivalen uit de hoofdstad in de jaren zeventig met leuzen als 'Ajax is een jodenclub'. Verwijzingen naar de vermeende joodse wortels van de club veranderden in de jaren tachtig als onderdeel van de escalatie van de hooligansubcultuur. Liederden als 'Ajax joden, de eerste voetbaldoden', 'We gaan op jodenjacht' en 'Ajax aan het gas' vervingen de eerdere, relatief onschuldige liedjes. Deze liederden gingen soms gepaard met nazi-symbolen en Palestijnse vlaggen. Feyenoord-supporters verwijzen ook geregeld naar Ajacieden als 'neuzen'. Als reactie op deze provocaties begonnen leden van de F-Side zich de term 'joden' toe te eigenen als een geuzennaam en zichzelf 'superjoden' te noemen. Dit prosemittisme is door de jaren heen verworpen tot een belangrijke bron van identiteit in de supporterscultuur van Ajax, waardoor de club ook enorm populair is in Israël, volgens sommigen meer dan welke binnenlandse club dan ook in dat land (Kuper, 2000: 122).

Antisemitische verwijzingen tijdens wedstrijden tussen Feyenoord en Ajax zijn geenszins beperkt tot de hooligansubcultuur. Veel supporters van beide clubs zijn van mening dat pro- en antisemitische leuzen en symbolen moeten worden beschouwd als onderdeel van de voetbalcultuur (Bot, 1994: 90). In de collectieve beeldvorming van supporters is het woord 'jood' losgekoppeld van zijn oorspronkelijke betekenis en neemt het een symbolische betekenis aan die meer verband houdt met Ajax en Amsterdam dan met judaïsme, de joodse cultuur of de staat Israël (Bormans, 2002: 124). Binnen dit morele referentiekader zijn anti- en prosemittisme twee kanten van dezelfde medaille. Zij functioneren beide als centrale thema's in de afbakening van de grenzen van de categorie 'wij' tegenover 'zij'. Een respondent:

Ajaciëden lopen rond met Israëliëche vlaggen enzo. Ze noemen zichzelf superjoden. Ik begriip niet waarom wij dan niet mogen zeggen dat het kankerjoden zijn. Ik bedoel, politici en journalisten veroordelen ons terwijl het eigenlijk precies hetzelfde is. Ajax-supporters maken zich er zelf trouwens niet meer zo druk om (Feyenoord-hooligan, november 2004).

De rivaliteit tussen hooligans van Feyenoord en Ajax escaleerde in de jaren tachtig. Naast de reguliere, doorgaans kleinschalige geweldsincidenten en vernielingen rond wedstrijden tussen beide clubs deed zich in die periode een aantal ingrijpende incidenten voor. Tijdens een competitiewedstrijd in het Olympisch Stadion op 22 oktober 1989 gooide een Feyenoord-hooligan een zelfgemaakte bom in een thuisvak. De bom verwondde veertien Ajax-supporters. De Mobiele Eenheid besloot tot de ontruiming van het uitvak en alle 500 meegereide Feyenoord-supporters werden uitvoerig gefouilleerd. Vijf supporters werden aangehouden. Het incident werd breed uitgemeten in de media in binnen- en buitenland. De BBC concludeerde dat Nederland in een hoog tempo Europa's meest problematische voetballand aan het worden was (*BBC News*, 22 oktober 1989). Feyenoord-hooligans bestendigden hun reputatie in 1991, toen een hooligan FC Twente-supporter Erik Lassche doodstak de avond voor Feyenoords uitwedstrijd in Enschede. Hij werd veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf (*Rotterdams Dagblad*, 6 februari 1998; Van Gageldonk, 1999: 89, 121).

Hooligans van Feyenoord en Ajax begonnen hun confrontaties geleidelijk aan beter te plannen en coördineren. Het treffen tussen de rivalen vond in toenemende mate buiten het stadion plaats als gevolg van de veiligheidsmaatregelen in en rond de stadions. De hooligans probeerden elkaar vaker op onverwachte locaties en tijdstippen te treffen om zo het politietoezicht te omzeilen. Op 21 mei 1995 viel een groep van ongeveer 60 Ajax-hooligans een televisiestudio binnen vlak voor de start van een uitzending van het praatprogramma *Lief & Leed*, waarin zelfverklaarde hooligans van Feyenoord en FC Utrecht te gast waren. Ze vernielden de ruiten van het studiocafé met stenen. De Feyenoord-hooligans achtervolgden hun rivalen, maar die trokken zich naar verluidt terug na de eerste aanval (Van Gageldonk, 1996: 94-97; *NOS Nieuws*, 21 mei 1995). De toewijding van beide groepen om elkaar te treffen bereikte haar hoogtepunt in 1997. De hooligans spraken af om te vechten bij de snelweg A10 op 16 februari 1997, maar de confrontatie kwam niet tot wasdom. De Ajaciëden verlieten de locatie nadat zij de veel grotere groep Feyenoord-hooligans zagen aankomen. De politie was snel ter plaatse, waarop ook de Feyenoorders ervandoor gingen.

Het bekendste treffen tussen hooligans van Feyenoord en Ajax vond plaats op 23 maart 1997 bij Beverwijk. Feyenoord speelde uit bij AZ en Ajax speelde in Waalwijk tegen RKC. Hoewel Feyenoord-hooligans een wraakactie van de

Ajacieden verwachtten, leken zij niet precies te weten waar en wanneer deze actie zou plaatsvinden. Op weg naar Alkmaar kregen de Feyenoorders een groep van 100 tot 150 Ajacieden in het vizier. Zij zetten hun auto's stil langs de weg, staken de andere rijbaan over en stormden richting hun rivalen. Een korte maar hevige confrontatie volgde. De Ajacieden waren in de minderheid en vluchtten na enkele minuten weg. Een aantal raakte ingesloten en werd belaagd door Feyenoord-hooligans met onder andere messen, kettingen, hamers en knuppels. Tijdens de confrontatie kwam de 35-jarige Ajax-supporter Carlo Picornie om het leven. 'Beverwijk' en de dood van Picornie hadden op beide groepen een blijvende invloed. Voor veel Feyenoord-hooligans was Beverwijk geen 'overwinning', omdat zij naar eigen zeggen nooit hebben gewild dat er een dodelijk slachtoffer zou vallen:

Beverwijk was eigenlijk de eerste keer dat ik er een slecht voorgevoel over had. We konden er toen niet onderuit en moesten vechten voor ons leven. ... Achteraf heb ik me gerealiseerd dat dit fout was. Het is nooit onze bedoeling geweest om iemand te doden (Feyenoord-hooligan, november 2001).

'Beverwijk' leidde tot een reeks van maatregelen, die belangrijke gevolgen hadden voor het hooliganisme bij Feyenoord. Deze consequenties staan centraal in de volgende paragraaf.

5.3 Hooliganisme na Beverwijk

Na de confrontatie bij Beverwijk hielden ervaren hooligans zich enige tijd relatief rustig, mede naar aanleiding van lopende justitiële en politieonderzoeken. Dit uitte zich in een tijdelijke afname van het aantal aanhoudingen en geregistreerde incidenten rond wedstrijden van Feyenoord (CIV, 1998: 32).⁵ Vijfenvertig Feyenoord-supporters en acht Ajax-fans kregen een gevangenisstraf of een stadionverbod voor een periode van maximaal vier jaar opgelegd voor hun vermeende betrokkenheid bij de ongeregelde heden bij Beverwijk. De confrontatie en de verregaande veiligheidsmaatregelen die hierop volgden, hadden ook gevolgen voor de activiteiten en samenstelling van de harde kern op langere termijn. Verscheidene oudere hooligans namen afstand van het hooliganisme, hoewel sommigen nog altijd actief zijn als halve uittreders.

De frequentie en intensiteit van confrontaties tussen hooligans van Ajax en Feyenoord is de afgelopen jaren afgenomen, deels vanwege de verminderde gelegenheden om elkaar rond wedstrijden te treffen. Wedstrijden tussen beide clubs worden desalniettemin met enige regelmaat overschaduwd door bepaal-

de vormen van geweld, zoals het gooien van voorwerpen, vernielingen, geweld tegen de politie en brandstichting. De rivaliteit tussen beide groepen loopt soms nog hoog op. Op 15 april 2004 betraden tientallen Ajax-supporters het speelveld na afloop van een wedstrijd tussen Jong Ajax en Jong Feyenoord in Amsterdam. Zij mishandelden enkele spelers van Jong Feyenoord. Feyenoord-hooligans zwoeren wraak en stelden dat de Ajax-hooligans met deze actie veel te ver waren gegaan: 'Spelers hebben niets te maken met hooliganisme, die moeten met rust worden gelaten. Het is iets tussen hooligans' (Feyenoord-hooligan, november 2004; vgl. *Haagsche Courant*, 17 april 2004).

Het hooliganisme bij Feyenoord is de afgelopen jaren onoverzichtelijker geworden. Er is momenteel geen sprake van één enkele harde kern met een sterke sociale cohesie. De groepscohesie is relatief groot in de kern van de diverse subgroepjes. Daarbuiten is er sprake van een voortdurend wisselende samenstelling en een relatief tijdelijke en dynamische groepsidentificatie. Vrijwel alle hooligans zijn mannen, in de leeftijd van 15 tot 45 jaar. De grote meerderheid is blank, maar er is ook een significant aantal hooligans van onder meer Surinaamse, Molukse en Kaapverdiaanse afkomst. Ongeveer driekwart van de hooligans woont in de Rotterdamse regio, een aanzienlijk hoger percentage dan de seizoenkaarthouders van Feyenoord (40%; zie Van der Torre & Spaaij, 2003: 13).

De kern van de hooliangroep bestaat grofweg uit twee segmenten, een 'oude' en een 'jonge' kern, al is dit onderscheid in de praktijk steeds minder duidelijk zichtbaar. Ondanks enkele belangrijke overeenkomsten zijn deze groepen redelijk heterogeen en hebben zij hun eigen voorkeuren en activiteiten. De oude harde kern, Sport Club Feyenoord (SCF), bestaat uit supporters die al voor de confrontatie bij Beverwijk actief waren in het hooliganisme. De SCF is de afgelopen jaren gefragmenteerd als gevolg van onder andere toegenomen politiecontroles, gevangenisstraffen en het uittreden van verscheidene groepsleden. De meeste groepsleden zijn tussen de 28 en 40 jaar oud, maar meerdere hooligans zijn de 40 al enige tijd gepasseerd. De SCF bestaat in essentie uit verscheidene kleine subgroepjes, die meestal onafhankelijk van elkaar opereren en die zich in verschillende delen van het stadion bevinden. Notoire subgroepjes zijn onder andere die uit Dordrecht, Gouda en Rotterdam-Zuid. Deze laatste groep was betrokken bij een vechtpartij tijdens een muziekfestival in Renesse in de zomer van 1996. Een groep van ongeveer 100 Feyenoorders had het gemunt op leden van de Amsterdamse band Party Animals, omdat zij tijdens een optreden in Amsterdam een Feyenoordvlag in brand hadden gestoken op het podium. Er bestaan ook subgroepjes uit andere delen van het land, bijvoorbeeld uit het oosten en het zuiden.

De Rotterdam Jongerenkern (RJK), tegenwoordig FIIIR (de derde generatie Feyenoord-hooligans) geheten, ontstond na de confrontatie bij Beverwijk.

De jonge hooligans werden grotendeels aangetrokken tot het voetbal door de reputatie van de SCF en wilden zich doen gelden op individueel en collectief niveau. Daar waar de SCF haar sporen reeds heeft verdiend, is de FIIIR nog altijd op zoek naar het vergroten van haar status en reputatie. De jonge hooligans willen gezien worden als ‘het gekst’, zowel binnen de eigen groep als ten opzichte van hun rivalen. Veel van hen lijken aanvankelijk minder binding te hebben met de club dan de oudere hooligans. Een medewerker van Feyenoord zei hierover: ‘Na Beverwijk hadden veel jongens iets van “hé, bij Feyenoord is wat te beleven.” Jongeren komen op de reputatie van Feyenoord af en zijn minder verbonden met het voetbal.’ Wel lijken veel jonge hooligans na verloop van tijd een sterkere clubbinding te ontwikkelen als gevolg van groepsprocessen en de ‘drang zich binnen het sociale milieu te profileren, niet alleen met geweld, maar ook met kennis van zaken over de club’ (Feyenoord-supporter, oktober 2007).

De kern van de groep bestond aanvankelijk uit ongeveer 40 jonge mannen in de leeftijd van 15 tot 25 jaar. Het merendeel van de groepsleden woont in Rotterdam, vooral in Rotterdam-Zuid, Crooswijk en Kralingen, al trekt de groep ook jongeren aan uit andere delen van de regio. Een deel van de groep stond voorheen bekend als een lokale jeugdbende die met enige regelmaat betrokken was bij vandalisme, overlast en intimidatie. De FIIIR kent een relatief groot aantal meelopers; jongens die er af en toe bij zijn, omdat zij afkomen op wedstrijden en gebeurtenissen waarbij bepaalde verwachtingen leven.

Er bestaan reguliere contacten tussen leden van beide segmenten en het onderscheid is in de praktijk vaak minder duidelijk waarneembaar. Veel jongeren kijken op tegen ervaren hooligans, al proberen zij in toenemende mate de reputatie van de SCF te overstijgen. Sommige oudere hooligans zijn actief betrokken bij de activiteiten van de jongeren onder de overkoepelende vlag van de FIIIR. Zij sporen de jongeren aan om zich te laten gelden. Anderen zijn echter minder gesteld op het gedrag dat sommige jonge hooligans vertonen, omdat zij in hun ogen soms de ongeschreven regels van het hooliganisme overtreden. Bepaalde FIIIR-leden staan bekend om hun ongerichte geweld jegens niet-hooligans: ‘Ze doen soms domme dingen, zoals mensen aanvallen die niets met hooligans te maken hebben’ (Feyenoord-hooligan, september 2002).

Zo werden bijvoorbeeld achttien hooligans, inclusief twee vrouwen, aangehouden naar aanleiding van een ‘potenrammen’-incident in het Kralingse bos op 16 januari 2000. De politie vond stenen en honkbalknuppels in de auto’s van de verdachten. Ook bij thuiswedstrijden van Excelsior hebben groepsleden zich in het verleden meerdere malen doen gelden, bijvoorbeeld bij de wedstrijd Excelsior – Telstar op 7 december 1998. Na de rust ging een groep van circa vijftien man naar de kantine om de supporters van Telstar op te zoeken. Direct hierop brak een vechtpartij uit tussen beide supportergroepen. Aanleiding van deze

vechtpartij was het feit dat supporters van Dordrecht hun gram wilden halen bij de supporters van Telstar en zich derhalve hadden gemengd onder jongens van de RJK. Jonge Feyenoord-hooligans zijn daarnaast met enige regelmaat betrokken bij vechtpartijen of bedreigingen in het uitgaansleven en tijdens grote dansevenementen.

Politie en club geven aan dat het gedrag van de jonge hooligans hen zorgen baart. Zij wijzen in het bijzonder op het exorbitant hoge harddruggebruik bij een groep jonge supporters:

De jonge harde kern lijkt een stuk onberekenbaarder en harder. Ze zijn minder calculerend en vooral op rellen uit. Het druggebruik is enorm hoog, ook in het uitgaanscircuit, waar vele van hen ook delicten plegen. Ze zijn geen lid van de supportersvereniging en hebben geen contacten met de politie zoals de oude groep hooligans (politiefunctaris Politie Rotterdam-Rijnmond, november 2002).

Opvallend genoeg lijken ook sommige oudere hooligans bezorgd over het harde en vaak ongerichte geweld van de jongeren. De oude harde kern kiest bewust haar momenten om te vechten, terwijl de jongeren in haar ogen steeds meer oncontroleerbaar gedrag vertonen: 'Ze zoeken steeds nieuwe grenzen op, maar denken niet na over de consequenties op de lange termijn' (Feyenoord-supporter, oktober 2007). Er heeft een aantal incidenten plaatsgevonden dat wijst op onderlinge conflicten.

Er zijn bepaalde algemene patronen te herkennen in de maatschappelijke achtergronden van Feyenoord-hooligans. Relatief veel hooligans komen uit de arbeidersklasse, al zijn de laatste jaren meer hoger opgeleide jongeren actief binnen de hooligansubcultuur. Slechts een klein aantal hooligans, onder wie enkele notoire groepsleden, is gedurende langere tijd werkloos. Veel oudere hooligans zijn geschoolde handarbeiders die werken als bouwvakkers, havenarbeiders, timmermannen, uitsmijters, enzovoort. Voor veel van hen vormen Feyenoord en hooliganisme een belangrijke bron van identiteit, spanning en sensatie in hun leven. De jonge hooligans werken of gaan naar school. Veel van hen zijn relatief laagopgeleid en sommigen hebben een hekel aan school of hebben problemen met leraren en medeleerlingen. Verscheidene jonge hooligans groeien op in een sociale omgeving waarin agressie en geweld onderdeel uitmaken van het dagelijks leven. Hun hooliganreputatie biedt hen prestige onder leeftijdsgenoten en wordt soms ingezet om anderen te intimideren. Binnen hun vriendengroepen zijn mannelijkheid, risicovol gedrag en het vermogen om voor jezelf te zorgen en op te komen belangrijke waarden. 'Nichterig' gedrag wordt afgekeurd. De zoektocht naar avontuur, sensatie en risico's speelt een centrale rol in hun activiteiten.

Een veelgenoemd onderwerp in de publieke discussie over hooliganisme bij Feyenoord is het vermeende georganiseerde karakter van de hooliangroep. In paragraaf 2.6 wees ik op de pogingen van de autoriteiten om Feyenoord-hooligans te vervolgen als leden van een criminele organisatie. De sociale organisatie van het hooliganisme bij Feyenoord beperkt zich doorgaans tot relatief basale vormen van synchronisatie en onderlinge afstemming. Er bestaan geen formele leiders of een formele hiërarchie. Informeel leiderschap is gebaseerd op senioriteit, organisatiekwaliteiten en geweldsreputaties. Een hooligan merkte in dit verband op:

Er is geen formele hiërarchie ofzo. Natuurlijk zijn er personen die bepaalde activiteiten coördineren, die zeggen 'we gaan daarheen om die tijd'. Er is altijd iemand die dat als eerste zegt, maar dat zijn verschillende mensen en niet één persoon. Het is onmogelijk om de echte leiders aan te wijzen. De enige hiërarchie is die in termen van senioriteit. Oudere en ervaren hooligans hebben vaak meer status dan jongeren. Dat is toch logisch? Zo werkt het ook in bedrijven (Feyenoord-hooligan, oktober 2004).

De hooliangroep bestaat uit verscheidene kleine subgroepjes die samensmelten wanneer een gewelddadige confrontatie op stapel staat. Wanneer geweld wordt verwacht, zullen supporters die zich identificeren met de groep en met hooliganisme aanwezig zijn, terwijl anderen juist weg zullen blijven om problemen te voorkomen. Belangrijk is dat de groep als geheel tegenwoordig minder zichtbaar is dan in het verleden. Slechts een deel van de harde kern bezoekt regelmatig wedstrijden en hooligans bevinden zich niet gezamenlijk in een vak in het stadion. Vier factoren beperken de organisatiegraad van het hooliganisme: (a) de fysieke spreiding van hooligans (in termen van woonplaats, locatie in het stadion, ontmoetingsplaatsen); (b) de interne afscherming van informatie als reactie op justitiële en politieonderzoeken; (c) de sociale afstand tussen oudere en jongere hooligans; (d) de over het algemeen beperkte noodzaak van onderlinge afstemming bij reguliere wedstrijden (rond risicogebeurtenissen kan de onderlinge afstemming tijdelijk worden opgevoerd) (Van der Torre & Spaaij, 2003: 26-27). Ervaren hooligans wijzen erop dat een hogere mate van organisatie het juist gemakkelijker maakt voor de autoriteiten om de groep effectief te bestrijden. Thans worden maar weinig oudere hooligans graag gezien als leiders, omdat dit de kans op aanhouding en vervolging vergroot.

Ervaren hooligans zijn door de wol geleverd en zich bewust van de gelegeheidsstructuren voor voetbalgeweld. Ze sporen geregeld jonge rekruten aan om geweld te plegen, terwijl zij zelf op de achtergrond blijven wanneer zij de pakkans groot achten. Dit verklaart waarom relatief veel *first offenders* worden aangehouden (zie paragraaf 2.7). Bepaalde personen binnen de groep vervullen

de rol van 'organisator'; zij regelen kaarten voor uitwedstrijden, organiseren vervoer naar uitwedstrijden of feesten. Enkelen zijn betrokken bij drugshandel en de handel in hooligan-gerelateerde consumptiegoederen. Een aantal hooligans verdient geld met merchandising, zoals casual kleding, dvd's, boeken en foto's. Volgens sommigen gaan hier aanzienlijke sommen geld in om vanwege de hoge winstmarge, met een lage inkoopprijs en lage productiekosten en een relatief hoge verkoopprijs. Deze ontwikkeling past binnen de in paragraaf 2.5 gesignaleerde economie en consumptie van hooliganisme en het ondernemerschap onder hooligans.

5.4 Supportersgeweld en beleid: ontwikkelingen en effecten

Feyenoord kent een lange geschiedenis op het gebied van veiligheidsmaatregelen ter bestrijding van supportersgeweld. Vanaf het eind van de jaren zeventig zijn verscheidene maatregelen geïntroduceerd, bijvoorbeeld een verhoogde politie-inzet, hekken, netten achter de doelen, scheiding van thuis- en uitsupporters, cameratoezicht, versnelde justitiële afhandeling van delicten, uitbreiding en professionalisering van de stewardorganisatie, stadionverboden, geautomatiseerde toegangscontroles, zitplaatsen en een loopbrug. Vanaf het midden van de jaren tachtig investeerden de autoriteiten en de club tevens in een sociaal preventieve benadering, in de vorm van projecten die trachtten de relatie tussen de club en jonge supporters te verbeteren (Spaaij, 2006a: 206-210). In de jaren negentig raakte deze benadering echter in verval, grotendeels als gevolg van financiële problemen.

In het seizoen 2005-2006 initieerden de lokale overheid en de club het proefproject Sociaal Preventief Supportersbeleid Rotterdam. Het project is opgenomen in het Rotterdamse voetbalconvenant tussen de gemeente, politie, Openbaar Ministerie, club en stadion. Een fancoach is fulltime betrokken bij dit project en gaat mee naar alle uitwedstrijden. Het project richt zich hoofdzakelijk op jonge risicosupporters tot 23 jaar die nog geen onderdeel uitmaken van de harde kern en probeert hun betrokkenheid bij hooliganisme te voorkomen of terug te dringen. Hoewel op de korte termijn niet is te zeggen in hoeverre het project het supportersgeweld heeft teruggedrongen, was een tussentijds evaluatieonderzoek positief over de effecten van het project (Instituut Jeugd en Welzijn, 2006; vgl. Van Aalst et al., 2007: 34).

Een ander centraal aspect van het voetbalvandalismebeleid bij Feyenoord is het kaartregime dat de afgelopen decennia vorm heeft gekregen. Al in 1989 nam Feyenoord deel aan een proefproject rond de invoering van een clubkaartstelsel, waarbij supporters alleen toegangskaarten konden kopen indien zij

in het bezit waren van een gepersonaliseerde clublidmaatschapskaart. Honderden supporters demonstreerden tegen de invoering van de clubkaart rond een uitwedstrijd tegen FC Utrecht. De politie besloot de supporters, die geen clubkaart in hun bezit hadden, toe te laten tot het uitvak om conflictescalatie te voorkomen. De invoering van de clubkaart was hiermee tijdelijk van de baan (*NOS Nieuws*, 13 augustus 1989). De clubkaart werd uiteindelijk ingevoerd in het seizoen 1996-1997. Feyenoord heeft tevens een uitkaartsysteem geïntroduceerd, waardoor supporters die geen gepersonaliseerde uitkaart in hun bezit hebben geen toegangskarten voor uitwedstrijden kunnen kopen. De uitkaart wordt in theorie alleen verstrekt aan supporters die met enige regelmaat uitwedstrijden bezoeken en die nog nooit een stadionverbod hebben gehad.

Centraal in het veiligheidsbeleid rond voetbalwedstrijden staat tevens de 'combiregeling'. Deze regeling werd op landelijk niveau ingevoerd in 1984 en verplicht uitsupporters om gezamenlijk naar uitwedstrijden te reizen per trein of bus onder toezicht van politie en stewards. Toegangskarten voor het uitvak worden alleen verkocht aan supporters die zich houden aan deze vervoersregeling. De combiregeling wordt in principe alleen ingezet bij risicowedstrijden, maar is tegenwoordig niettemin een belangrijk onderdeel van de beheersingsinstrumenten van beleidsuitvoerders (o.a. CIV, 2006: 44). Veel supporters staan negatief tegenover de combiregeling, omdat deze volgens hen inbreuk pleegt op hun wedstrijdbeleving en hun vrije beweging. Supporters protesteren met enige regelmaat tegen de combiregeling, die in hun ogen vaak ten onrechte wordt toegepast. Op 20 februari 2000 organiseerden supporters van verscheidene clubs, waaronder Feyenoord, een grootschalig gezamenlijk protest in Tilburg. Tijdens de demonstratie arresteerde de politie 236 supporters. Gesteund door de officiële supportersvereniging gingen diverse supporters en hooligans met succes tegen hun boetes en stadionverboden in beroep, waarbij zij wezen op het onrechtvaardige en disproportionele optreden van de politie (*Rotterdams Dagblad*, 7 maart 2000; *Rotterdams Dagblad*, 26 april 2000).

De gebeurtenissen in Tilburg wijzen op een meer algemene ontwikkeling: de opkomst van 'bureaucratische' strijd en hooliganactivisme. Een deel van de hooligans beschikt over bureaucratische competenties en netwerken. Zij werpen deze in de strijd om ongewenste beleidsmaatregelen te verzachten of te ontlopen en ook om zaken voor elkaar te krijgen. Ze stellen zich bijvoorbeeld verbaal of schriftelijk teweerg tegen 'disproportioneel' politieoptreden, 'overdreven' combiregelingen, stringente toepassing van het uitkaartregime, voorgenomen stadionverboden (het lukt hen soms om een aangekondigd verbod ongedaan te maken, bijvoorbeeld door onjuistheden in de verklaringen van een steward aannemelijk te maken) of een dreigend kaartjestekort bij een uitwedstrijd (Van der Torre & Spaaij, 2003). Wanneer de argumenten redelijk zijn, worden ze

vaak (deels) ook uitgedragen door andere trouwe supporters en door vertegenwoordigers van de supporters, in het bijzonder de supportersvereniging. Het fanzine *Lunatic News* levert ook veel kritiek op de ongewenste effecten van het voetbalbeleid.

Naast formele beleidsmaatregelen valt er ook een informele stijl van clubbeleid te herkennen. Het huidige veiligheidsregime, dat wordt gekenmerkt door een combinatie van coöptatie en repressie, moet vooral worden gezien als een consequentie van de aanhoudende nationale en internationale druk op de club naar aanleiding van een reeks spraakmakende incidenten. Clubbestuurders zien dialoog en wederzijds begrip als het enige alternatief voor strikte repressie. Door het creëren van wederzijds begrip trachten zij het gedrag van hooligans positief te beïnvloeden. Hoewel repressie in hun ogen geen langetermijnoplossing biedt, wordt dit wel gezien als een noodzakelijke strategie ten aanzien van de meest persistente relschoppers. De coöptatiestrategie overlapt historisch gezien in bepaalde opzichten met strategieën van gedogen of faciliteren. Zo verschaftte de club in de jaren tachtig en negentig hooligans geregeld toegangskarten voor thuis- en uitwedstrijden, ondanks het feit dat de club de hooligans publiekelijk veroordeelde. Ook trachtte de club de zelfregulering onder hooligans te bevorderen door notoire hooligans in te zetten als ordedienst. Deze hooligans ontvingen gratis karten en misbruikten soms hun positie door zich schuldig te maken aan vandalisme en fysiek geweld zonder daarbij te worden aangehouden (Van Gageldonk, 1996: 19). De relatie tussen club en harde kern veranderde aan het eind van de jaren negentig, toen clubbestuurders zich in toenemende mate distantieerden van de hooligans (Bormans, 2002: 154). Tientallen hooligans die werden verdacht van betrokkenheid bij de rellen bij Beverwijk kregen een stadionverbod van maximaal vier jaar opgelegd. Een respondent zei hierover:

In het verleden benaderde de club ons geregeld voor overleg en wij stonden altijd open voor een gesprek, maar toen wij onze stadionverboden wilden bespreken na Beverwijk weigerden zij dat. Na het incident bij de A10 [op 16 februari 1997] hadden we een gesprek met [de voorzitter] en we beloofden hem dat er geen afgesproken confrontaties meer zouden plaatsvinden met Ajax-hooligans. Maar hij scheen te zijn vergeten dat Beverwijk niet was afgesproken. ... Hij zou ons waarschijnlijk gezegd hebben dat het vierjarige stadionverbod onbespreekbaar was, maar het zou ons tenminste de kans hebben gegeven om onze kant van het verhaal te vertellen. Plotseling wilden ze niet meer met ons praten (Feyenoord-hooligan, oktober 2004).

Aan het eind van de jaren tachtig constateerden politiefunctionarissen dat de effectiviteit van het bestaande politieconcept tekortschoot in de bestrijding van supportersgeweld bij Feyenoord. De frequentie en intensiteit van geweld namen

toe en hooligans stelden de politie geregeld voor onaangename verrassingen. Binnen de politie Rotterdam-Rijnmond werd een vaste groep politiemensen, zogenoemde supportersbegeleiders, in de gelegenheid gesteld toenadering te zoeken tot hooligans en bruikbare informatie in te winnen over hun activiteiten en voornemens. Deze benadering sloot aan bij het concept van *community policing* en ging uit van het bevorderen van de sociale controle door 'kennen en gekend worden'. In 1989 begonnen supportersbegeleiders naast thuiswedstrijden ook uitwedstrijden van Feyenoord te bezoeken. Door hun interactie met hooligans kregen de politieagenten een beter inzicht in het gedrag en de achtergronden van de doelgroep. Zij merkten dat het hooliganisme bij Feyenoord was verweven met de jongerenproblematiek in het stadscentrum en uitgaansleven. Deze ontwikkeling heeft zich sindsdien voortgezet en was een aanleiding voor de supportersbegeleiders om zich niet louter op hooligans te richten, maar ook op Rotterdamse jongeren.

Supportersbegeleiders proberen door middel van sociale controle invloed uit te oefenen op het gedrag van hooligans. Door overreding, toezicht en het uitdelen van vermaningen of waarschuwingen pogen zij hooligans te disciplineren. De supportersbegeleiders bouwen krediet op door er (bijna) altijd te zijn, geen 'onnodige' aanhoudingen te verrichten, door aangehouden supporters op te zoeken in de gevangenis en ook door te wijzen op bepaalde risico's. Het opgebouwde krediet wordt op gezette tijden aangewend om informatie te verzamelen, hooligans af te laten zien van wangedrag of om aanhoudingen te kunnen (laten) verrichten. De laatste jaren is duidelijk geworden hoezeer supportersbegeleiders een lastige dubbelrol vervullen (Van der Torre & Spaaij, 2003). Het blijkt moeilijk om supportersbegeleiders te benutten bij rechercheonderzoeken, vooral omdat bronnen van openbare orde-informatie niet goed kunnen worden afgeschermd. Als deze bronnen bekend raken, kunnen moeizaam opgebouwde contacten geheel of gedeeltelijk verloren gaan. Tegelijkertijd wordt er al snel organisatorische druk op supportersbegeleiders uitgeoefend om belastende informatie ter beschikking te stellen. Het potentiële aandeel van supportersbegeleiders bij opsporingsactiviteiten bemoeilijkt hun toegang tot hooligans en hun pogingen om gevoelige informatie te verzamelen.

Sinds de ongeregeldheden bij Beverwijk is het zaak dat de supportersbegeleiders zeer behoedzaam omgaan met hooligans, omdat veel hooligans de aandacht van de politie als ongewenst beschouwen. Bepaalde oudere hooligans onderhouden contacten met de SBG; deels omdat ze een zeker respect hebben gekregen voor deze volhardende politiemensen, maar ook omdat zij hen zien als informatiebron en soms als steunpilaar. Jonge hooligans laten zich in het algemeen minder in met supportersbegeleiders en koesteren antiautoritaire gevoelens. Politiefunctionarissen geven aan dat als gevolg van deze ontwikke-

ling hun kennis van het hooliganisme bij Feyenoord onder druk is komen te staan. Daar komt bij dat de hooligans zich soms agressief opstellen tegenover de politie. Na de wedstrijd tussen Feyenoord en Ajax op 17 april 2005 vielen honderden Feyenoord-supporters de Mobiele Eenheid aan en bekogelden hen met stenen en flessen. Tweeënveertig politiefunctionarissen raakten gewond tijdens de ongeregelde heden. De politie toonde foto's van verdachte supporters op de televisie (bij *Opsporing Verzocht*) en internet. In april 2004 besloten enkele supportersbegeleiders hun werkzaamheden te staken nadat vier agenten in burger waren aangevallen door een groep hooligans, waarbij de agenten zich gedwongen voelden om hun vuurwapens te trekken (politiefunctionarissen, november 2004; *Rotterdams Dagblad*, 30 juli 2004).

In een poging om het hooliganisme onder controle te krijgen is de politie Rotterdam-Rijnmond enkele jaren geleden gestart met een dadergerichte aanpak, gebaseerd op het 'Hooligans in beeld'-concept (Ferwerda & Adang, 2005). De Regionale Inlichtingendienst verzamelt en verspreidt informatie over nootore hooligans, die zowel bij wedstrijden als in het dagelijkse leven dicht op de huid worden gezeten. Politieagenten zoeken de hooligans soms thuis op. Deze aanpak lijkt een verdere polarisatie tussen hooligans en politie in de hand te hebben gewerkt. Deze polarisatie uit zich in de intimidatie en bedreiging van politiemensen; in ten minste een geval hebben hooligans de woning van een supportersbegeleider beschadigd.

Het brede scala van veiligheidsmaatregelen heeft in het algemeen geleid tot een afname van de mogelijkheden voor collectief geweld in en rond de voetbalstadions. Een hooligan zei hierover:

Binnen het stadion hebben we meestal weinig kans. De pakkans is groot als je binnen het stadion iets flikt. En de mogelijkheden om je rivalen te treffen zijn ook afgenomen. Het gooien van voorwerpen is nog wel vrij gewoon, maar vechtpartijen zijn vrij zeldzaam, zeker bij thuiswedstrijden (Feyenoord-hooligan, oktober 2004).

Hooligans zijn desalniettemin inventief in het omzeilen van veiligheidsmaatregelen. Verscheidene hooligans hebben meerdere clubkaarten en sociale netwerken die het verkrijgen van toegangskarten voor uitwedstrijden faciliteren. Deze netwerken zijn grotendeels gebaseerd op Feyenoords landelijke aanhang en de contacten tussen rivaliserende hooliangroepen. Hoewel hooligans zich bewust zijn van de afgenomen mogelijkheden voor collectief geweld, zijn zij in het algemeen vrij positief gestemd over de mogelijkheden om ongewenste gedragsrestricties deels te ontlopen en hun rivalen buiten het stadion of zelfs buiten wedstrijd dagen te treffen. Ook ingevoerde politiefunctarissen wijzen op bepaalde mazen in het beleid, bijvoorbeeld ten aanzien van het uitkaartsysteem;

verscheidene jonge hooligans zijn in het bezit van een uitkaart, terwijl zij hier eigenlijk niet voor in aanmerking zouden moeten komen. Sommige hooligans reizen op eigen gelegenheid naar uitwedstrijden, of zij spreken vooraf af met hun rivalen om elkaar te treffen op een bepaalde locatie. Ook worden stadionverboden niet altijd strikt nageleefd; hooligans met een stadionverbod worden bij herkenning soms niet verwijderd uit het stadion onder de voorwaarde dat zij zich goed gedragen.

De bezigheden van Feyenoord-hooligans reiken aanzienlijk verder dan louter collectief geweld. Ervaren hooligans beschikken over tal van alternatieven om van zich te doen spreken en om plezier te beleven aan voetbalwedstrijden. Het gaat hierbij, naast het bovengenoemde hooliganactivisme, in de eerste plaats om verbale spitsvondigheden in de vorm van ludieke of kwetsende spreekkoren. Daarnaast maken hooligans zich soms schuldig aan kortstondige, harde geweldsincidenten. Zij hanteren hierbij een *hit-and-run* tactiek: ze slaan gericht toe, vaak onherkenbaar als Feyenoord-supporter, en verdwijnen voordat de politie ter plaatse is. Dergelijke incidenten doen zich soms ook onderling voor, waarbij interne conflicten of ruzies worden uitgevochten. Een ander alternatief voor collectief geweld is de handel in kaarten, merchandising of drugs. Hooligans verstrekken soms ook desinformatie over op stapel staande ongeregelheden. Als politie, bestuur en justitie op grond van dergelijke informatie overbodige maatregelen treffen, vinden hooligans dit vermakelijk. In enkele gevallen hebben ze op door hen aangegeven locaties geobserveerd of de politie hun desinformatie natrok. Dat bleek soms inderdaad zo te zijn. Desinformatie via de media kan leiden tot maatschappelijke ophef. In de aanloop naar Euro 2000 leidde een website van een Feyenoord-hooligan bijvoorbeeld tot een reeks berichten en geruchten over de vermeende samenwerking tussen Nederlandse hooligangroepen bij de vorming van een tijdelijk 'Oranjeleger'.

5.5 Conclusie

De ontwikkeling van de hooligansubcultuur bij Feyenoord duidt op het dynamische en veranderlijke karakter van hooliganisme. Beleidsmaatregelen hebben de verschijningsvormen van supportersgeweld ingrijpend veranderd. Binnen het stadion is het fysieke geweld teruggedrongen, maar het gedrag van hooligans buiten de stadions of in het buitenland is nog geregeld aanleiding tot aanzienlijke maatschappelijke ophef. Confrontaties tussen rivaliserende hooligans vinden meestal plaats buiten het stadion en soms zelfs buiten wedstrijddagen.

De samenstelling van de hooligangroep is eveneens danig veranderd, mede als gevolg van de voortdurende aanwas van nieuwe, jonge hooligans. De harde

kern als geheel is thans minder zichtbaar en bestaat uit verscheidene kleine subgroepen die doorgaans relatief autonoom opereren, maar die kunnen samensmelten wanneer collectief geweld wordt verwacht of tijdens rellen. Rond bepaalde wedstrijden of evenementen treedt zelfselectie en mobilisatie op, waardoor de hooligans in relatief grote aantallen aanwezig zijn, inclusief halve uittreders, vrienden van vrienden en hooligans met een stadionverbod. Het gebruik van slag- en steekwapens is relatief veelvoorkomend als onderdeel van de zelfgecreëerde verwachtingspatronen, waarbij hooligans ervan uitgaan dat hun rivalen ook gewapend zullen zijn. De sociale cohesie van de harde kern is afgenomen en de grenzen van het hooliganisme zijn vaag, onder meer door de verwevenheid van hooliganisme met jeugdcriminaliteit in de wijken en het uitgaansleven. Het hooliganisme is onoverzichtelijker en onvoorspelbaarder geworden, en de relatie tussen hooligans en politie is onder druk komen te staan. Ook doen zich soms onderlinge conflicten voor in de vorm van intimidatie of fysiek geweld.

De historisch gegroeide geweldsreputatie van Feyenoord-hooligans heeft in veel opzichten een zelfversterkend effect. Het bezoeken van wedstrijden van Feyenoord is voor jonge mannen die zich aangetrokken voelen tot het hooliganisme een aantrekkelijke bezigheid, vooral vanwege de gedachte dat er bij Feyenoord op hooligangebied iets 'te beleven' valt. Deze reputatie kan niet los worden gezien van de historische ontwikkeling van de club- en supporterscultuur en bepaalde spraakmakende incidenten die deze reputatie hebben bestendigd. Door de mediatisering van de hooligansubcultuur neemt de geweldsreputatie van Feyenoord-hooligans haast mythische vormen aan, wat de aantrekkingskracht van Feyenoord op *wannabes* en jonge risicosupporters verder vergroot. Deze ontwikkeling staat in schril contrast met het relatief vreedzame imago van Sparta-supporters, zoals in het volgende hoofdstuk wordt beschreven.

6 Sparta Rotterdam

Het bestuur van Sparta Rotterdam koestert het imago van de club als een ‘herenclub’ die staat voor fatsoen en traditie. Dit imago is deels gebaseerd op de van oudsher relatief beperkte omvang van supportersgeweld bij de club, zoals deze in de media en door het bestuur zelf wordt uitgedragen. De casus Sparta Rotterdam biedt een opmerkelijk voorbeeld van de variaties in de omvang en aard van hooliganisme binnen een stad, evenals van de significante veranderingen in supportersgeweld door de tijd. Het vreedzame imago van de club staat in schril contrast met de hardnekkige hooliganreputatie van Feyenoord-supporters. Tegelijkertijd valt op dat zich in het verleden wel degelijk geweldsincidenten hebben voorgedaan bij Sparta, al waren deze hoofdzakelijk spontaan en relatief kleinschalig van aard. De afgelopen jaren is bij Sparta een kleine groep supporters ontstaan die zich expliciet identificeert met de hooligansubcultuur en met meer georganiseerde vormen van geweld. Deze recente ontwikkeling zet de vreedzame reputatie van Sparta tot op zekere hoogte onder druk en duidt op de subtiele doch vitale interacties tussen de club en zijn supporters. Zo leidt het huidige veiligheidsbeleid met enige regelmaat tot spanningen tussen de club en de fanatieke aanhang.

Dit hoofdstuk schetst eerst de bredere context van het publieke imago van Sparta door middel van een analyse van de club- en supporterscultuur en de historische rivaliteit met Feyenoord. Ik beschrijf vervolgens de ontwikkeling van het supportersgedrag bij Sparta in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, de periode waarin het hooliganisme in het Nederlandse voetbal tot wasdom kwam. In het laatste deel van dit hoofdstuk analyseer ik de recente opkomst van een hooliangroep bij Sparta en de uitdaging die deze ontwikkeling vormt voor de club- en supporterscultuur.

6.1 ‘Fatsoen en traditie’: de vorming van een ‘herenclub’

Sparta is een van de oudste voetbalclubs in Nederland, opgericht in 1888. De club speelde een belangrijke rol in de vroege ontwikkeling van het Nederlandse voetbal. In deze periode werd de sport vooral bedreven door jonge mannen

uit de hogere sociale klassen, zoals bij elitaire clubs als H.F.C., R.A.P., A.F.C. en H.V.V. Ondanks het imago van Sparta als een 'herenclub' was het niet de Rotterdamse elite die aan de basis van de club lag, maar een groep jonge mannen uit de middenklasse. Met de opkomst van arbeidersclubs, zoals Blauw Wit (Amsterdam), D.O.S. (Utrecht), Go Ahead (Deventer), A.D.O. (Den Haag) en Feyenoord (Rotterdam), aan het begin van de twintigste eeuw verbreidde de sport zich langzaam maar zeker over alle sociale lagen van de bevolking. De oudere eliteclubs, die vasthielden aan de voorkeuren en gedragscodes van hun klasse, bezagen de opkomst van arbeidersclubs met afkeer en waren bang dat hun gebrek aan discipline en beschaving het spel zou ondermijnen (Miermans, 1955: 145; Cocheret, 1963: 12). Veel leden van de hogere sociale klassen probeerden de sociale afstand met de lagere klassen te herstellen door het voetbal voor gezien te houden en zich toe te leggen op exclusievere sporten, zoals hockey en rugby (Stokvis, 1989: 28).

Sparta was een drijvende kracht achter de innovatie en professionalisering van het Nederlandse voetbal. Sparta was bijvoorbeeld de eerste Nederlandse voetbalclub die tegen een buitenlandse tegenstander speelde, in 1893 tegen het Engelse Harwich and Parkeston FC. De club stimuleerde ook de oprichting van de Nederlandse Voetbalbond (NVB), vanuit de zelf opgerichte Rotterdamse Voetbalbond, en het Nederlands elftal. Sparta ontwikkelde zich tot een van de succesvolste clubs in de vroege geschiedenis van het Nederlandse voetbal. De club won vijfmaal de landstitel tussen 1909 en 1915.

Het hedendaagse imago van Sparta als een club die staat voor fatsoen en traditie komt deels voort uit de clubs verhuizing naar Rotterdam-West in 1916 en, in het bijzonder, haar pittoreske en charmante stadion, Het Kasteel. Het stadion en de buurt speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van de supporterscultuur en de constructie van het collectieve zelf, ook al had de supporterscultuur reeds voor deze tijd vorm gekregen. Het Kasteel is het oudste voetbalstadion in Nederland en symboliseert de clubcultuur en het 'speciale gevoel' dat de club oproept:

Het bouwwerk is meer dan een stadion, het is het symbool van de club die geldt als de meest traditierijke van Nederland. Als voetbal ergens in Nederland cultuur is dan is het hier en een kasteel is dan ook een passende behuizing voor zo'n instituut (Tummers, 1993: 33).

In het verleden woonden veel supporters op loopafstand van het stadion of in een van de aangrenzende wijken ten noorden van de Maas, zoals Blijdorp, Bospolder/Tussendijken, Crooswijk, Nieuwe Westen, Oud-Mathenesse, Middel-land, Oude Noorden, Overschie en Stadsdriehoek. Sommige van deze wijken

behoren tot de oudste arbeidersbuurten in Rotterdam. Toch was het voor veel arbeiders lastig om lid te worden van de club, vooral vanwege de kosten van het lidmaatschap.

De rivaliteit tussen de twee grootste voetbalverenigingen van Rotterdam weerspiegelt van oudsher de sociaal-economische en culturele verschillen tussen twee delen van Rotterdam, die zowel fysiek als symbolisch van elkaar worden gescheiden door de rivier de Maas. Sparta ontpopte zich tot een gemeenschapsclub voor de bevolking van met name het noordwesten van Rotterdam. Feyenoord, daarentegen, vertegenwoordigde bovenal de arbeidersklassen in Rotterdam-Zuid (zie hoofdstuk 5). De twee clubs symboliseerden de verschillende maatschappelijke situaties aan beide zijden van de rivier en de sociale afstand tussen de hogere en de lagere sociale klassen in Rotterdam (Sonneveld, 1986: 62; Huijzer, 1998: 11). Hierbij speelde tevens mee dat veel Rotterdammers uit de oude Stadsdriehoek en omliggende wijken zich niet identificeerden met de nieuwkomers uit onder meer Zeeland en Brabant die zich voornamelijk op Zuid vestigden, omdat die in hun ogen kwamen meeprofiteren van de welvaart in Rotterdam waarvoor zij jarenlang hard gewerkt hadden (archivaris Sparta, oktober 2007).

De rivaliteit tussen beide clubs bereikte haar hoogtepunt voor de jaren zestig. Lange tijd waren lokale derby's de weinige wedstrijden waarbij grote aantallen uitsupporters aanwezig waren. Ondanks de geografische nabijheid stonden (en staan) veel Sparta-supporters niet te springen om Rotterdam-Zuid te bezoeken. Veel supporters hebben slechts enkele malen het Feyenoord-stadion bezocht, bijvoorbeeld ter gelegenheid van Sparta's bekerfinale tegen PSV in 1996. Rotterdam-Zuid wordt door veel Sparta-supporters beschouwd als een enigszins afgelegen en onbeschaafde plaats: 'We zagen hen altijd als minder intelligent, als boeren. Dat is niet hun schuld, maar zij zijn altijd een beetje achterlijk geweest' (Sparta-supporter, oktober 2004). Deze visie komt grotendeels overeen met het beeld dat Feyenoord-supporters van Spartanen hadden:

Als je op Zuid woonde kwam je ook nooit verder dan de brug of de tunnel. Je was van Zuid en je bleef op Zuid. En automatisch was je dan voor Feyenoord. Noord dat vonden wij kakkers. Spartanen vonden ons van Zuid boeren (Bormans, 2002: 53).

De aard van de rivaliteit tussen Sparta en Feyenoord veranderde langzaam maar zeker vanaf de jaren zestig als gevolg van twee ontwikkelingen. De eerste ontwikkeling was de professionalisering en commercialisering van het Nederlandse voetbal. De invoering van het profvoetbal in 1954 betekende dat de rijkste voetbalclubs vaak de meest getalenteerde spelers wisten aan te trekken. Sparta beleefde een decennium lang succes onder trainer Denis Neville. De club won

de landstitel in 1959 voor de eerste maal sinds 1915. In 1962 en 1966 won Sparta de nationale beker. Vanaf de jaren zestig namen Sparta's sportieve prestaties af en werd de club in toenemende mate overschaduwd door de rijkste club van Rotterdam. Feyenoords landstitel in 1961 betekende het begin van de gouden jaren van de club, culminerend in de winst van de Europacup voor landskampioenen en de Wereldbeker voor clubs in 1970. Gedurende deze periode breidde Feyenoords aanhang zich snel uit, zowel regionaal als landelijk. Sparta, daarentegen, ontwikkelde zich tot een meer bescheiden club in de hoogste divisie met een relatief kleine aanhang. Tussen de jaren zeventig en negentig daalden de gemiddelde bezoekersaantallen rond thuiswedstrijden van 10.000 tot ongeveer 5.000 (gegevens verstrekt door Sparta, april 2003).

Deze ontwikkeling transformeerde de rivaliteit tussen beide supportersgroepen van een wederzijdse rivaliteit naar een asymmetrische, grotendeels onbeantwoorde rivaliteit: 'Een Feyenoorder zal niet snel juichen als Sparta verliest, maar een Spartaan staat op de banken als Feyenoord verliest' (Bormans, 2002: 55). Na Sparta's degradatie naar de eerste divisie in 2002 werd de derde profclub uit Rotterdam, Excelsior, in toenemende mate beschouwd als een rivaal. Sparta-supporters verwijzen naar deze club als 'Zuid 2', vanwege Excelsiors status als een satellietclub van Feyenoord. Zij zetten grote vraagtekens bij het beleid van Excelsior:

Excelsior wilde geen stadion met Sparta samen bespelen, omdat ze zogenaamd zo graag zelfstandig bleef. Hierdoor werden de plannen voor Sparta door de gemeente in de ijskast gezet, omdat zij toen per se wilde dat beide clubs samen in een stadion gingen spelen. Nog geen half jaar later werd Excelsior geheel vrijwillig onderdeel van Feyenoord (Sparta-supporter, oktober 2007).

De tweede ontwikkeling die van invloed was op de rivaliteit tussen Sparta en Feyenoord, was de ingrijpende demografische transformatie van Sparta's lokale omgeving. De wijk werd van oudsher gekenmerkt door haar vooroorlogse huisvesting en haar voornamelijk blanke arbeidersbevolking, waaronder veel havenarbeiders, handarbeiders, handelaren en ambtenaren. Veel inwoners verlieten de wijk als gevolg van de toenemende overbevolking en verslechterende huisvesting. Sociale mobiliteit vertaalde zich in geografische mobiliteit: degenen die het zich financieel konden veroorloven, verhuisden naar de modernere en uitgestrekte buitenwijken en -steden in de Rotterdamse regio (Burgers & Engbersen, 2001: 252). Hun plaats werd hoofdzakelijk ingenomen door niet-westerse immigranten uit onder andere Suriname, Turkije, Marokko en de Nederlandse Antillen. In 2003 bestond ongeveer 80 procent van de bevolking van Spangen (totaal iets meer dan 10.000) uit niet-westerse immigranten, in ver-

gelijking met gemiddeld 62 procent in Rotterdam-West als geheel (Gemeente Rotterdam, 2003: 78; COS, 2003). De etnische diversiteit nam zienderogen toe, maar er was tegelijkertijd sprake van een homogenisering van de sociaal-economische omstandigheden: een relatief laag opleidings- en inkomensniveau en een relatief hoog werkloosheidspercentage. De traditionele inwoners beschouwden de toestroom van nieuwkomers veelal als een teken van verval, wat hun wens om te verhuizen versterkte. De grootschalige renovaties in Rotterdam-West konden niet voorkomen dat gezinnen die het zich konden veroorloven naar 'betere' buurten verhuisden.

De demografische veranderingen en de afname van de industriële werkgelegenheid in Rotterdam leidden tot een afname van de sociale cohesie en traditionele cultuur van de buurt en het ontstaan van een 'cultuur van werkloosheid' (Engbersen et al., 1993). Spangen werd een van de grootste achterstandswijken van Nederland. In de jaren negentig was de zichtbaarheid van druggebruik en drugshandel reden voor protest en wrok van inwoners richting de lokale autoriteiten, die in hun ogen onvoldoende deden om een veilige en comfortabele leefomgeving te garanderen. Er bestonden in die periode ook hardnekkige interetnische spanningen in de wijk. De wijk heeft haar reputatie als een open drugscene en *no-goarea* inmiddels grotendeels weten af te schudden. In Spangen is men al enige tijd druk bezig met het bevorderen van de sociale cohesie en een gezonde bevolkingsopbouw, onder meer door het bouwen van duurdere woningen.

De demografische verschuivingen in Rotterdam-West hebben de geografische distributie van Sparta-supporters danig veranderd. Slechts een zeer klein aantal supporters woont nog in Spangen. De meeste supporters zijn woonachtig in andere delen van de stad of in een van de vele buitenwijken of -steden, bijvoorbeeld Alexanderpolder, Ommoord, Capelle aan den IJssel, Nieuwerkerk aan den IJssel, Vlaardingen, Schiedam, Krimpen aan den IJssel en Zevenkamp (gegevens verstrekt door Sparta, april 2003). Zeer weinig lokale inwoners lijken interesse te tonen in de club en er heeft een verwijdering plaatsgevonden tussen de club en zijn lokale omgeving, al tracht de club thans zijn binding met de lokale gemeenschap te bevorderen.

Ondanks deze verwijdering vormt het stadion een dominant thema in de hedendaagse supporterscultuur van Sparta. Conflicten over de eventuele verplaatsing van het Spartastadion gaan terug naar de jaren zeventig. Sparta heeft voorstellen van de lokale overheid om de club naar een nieuwe locatie te verhuizen afgewezen, omdat de gemeente de door het bestuur gevraagde harde toezeggingen niet kon of wilde doen. Na twee decennia van onderhandelingen tussen clubbestuurders, politici en ambtenaren werd besloten om het stadion volledig te renoveren. Verscheidene supporters stellen dat, hoewel zij emotio-

neel zijn gehecht aan het stadion, er geen logische reden is waarom de club in Spangen zou moeten blijven. Zij beschuldigen politici en sommige clubbestuurders ervan beslissingen te nemen op basis van het 'misplaatste sentiment' dat de club vast moet houden aan zijn wortels, en dat zij daardoor de ingrijpende maatschappelijke veranderingen in de wijk niet hebben willen zien aankomen. Om haar toekomst veilig te stellen, zo vinden veel supporters, moet Sparta zich vestigen op een plaats waar zijn supportersgemeenschap zich bevindt, bijvoorbeeld in het oosten van de stad of in de aangrenzende buitenwijken.

Dit argument is deels gebaseerd op het feit dat de club voorsnog niet in staat is gebleken haar bindingen met de lokale gemeenschap duurzaam te versterken. Clubbestuurders hebben verscheidene pogingen ondernomen om de steun van tweede- en derdegeneratiemigranten in de wijk voor zich te winnen. In samenwerking met de lokale overheid voert de club een schoolproject uit, dat tot doel heeft lokale jongeren aan de club te binden door middel van gratis toegangskarten en ontmoetingen met spelers. Dit project lijkt voorsnog niet te resulteren in een substantiële toename van het aantal lokale inwoners dat thuiswedstrijden bezoekt (bestuursleden en managers Sparta, september 2004).

Het clubgevoel van Sparta-supporters krijgt vorm mede in relatie tot lokale rivaal Feyenoord. Ondanks de afgenomen intensiteit van de lokale rivaliteit en de verstrekkende demografische veranderingen in de wijken waarin beide clubs zijn gesitueerd, leeft de tegengestelde collectieve beeldspraak van beide supportersgroepen nog altijd voort. Veel Sparta-supporters definiëren hun sociale normen en gedrag ten opzichte van het vermeende 'ruwe' en 'onbeschaafde' karakter van Feyenoorders. Deze beelden van het zelf en de ander structureren de grenzen van wenselijk gedrag en verklaren deels waarom hooliganisme bij Sparta door bestuursleden en verscheidene, vooral oudere, supporters expliciet wordt voorgesteld als iets wat 'niet naar onze smaak' is, zoals in de volgende paragraaf wordt betoogd.

6.2 Supportersgeweld en clubcultuur

Het gedrag van Sparta-supporters wordt door de autoriteiten en media doorgevoerd als positief en vreedzaam getypeerd. In de omvangrijke geschiedenis van de club leidde het gedrag van supporters slechts enkele malen tot enige consternatie bij de voetbalautoriteiten. Driemaal, in 1896, 1911 en 1921, moest Sparta zich verantwoorden vanwege de vermeende intimidatie van de scheidsrechter door supporters. In 1896 waarschuwde de club haar supporters dat zij zich in de toekomst beter hadden te gedragen en de scheidsrechter niet moesten hinderen bij het uitvoeren van zijn taak (Sonneveld, 1986: 76). Bestuursleden en suppor-

ters hebben meermalen geprotesteerd tegen de straffen die de voetbalbond de club oplegde. Zij vonden dat de vermeende incidenten uitermate kleinschalig waren en dat de club juist werd gekenmerkt door het voorbeeldige gedrag van zijn supporters. De straffen die Sparta kreeg opgelegd werden beschouwd als veel te zwaar voor zo'n 'rustige' en 'beschaafde' club (Sonneveld, 1986: 76; Cocheret, 1963: 65).

Sparta's reputatie als een vreedzame club ontpopte zich tot een centraal thema in de collectieve identiteitvorming van clubbestuurders en supporters vanaf de jaren zeventig. Midden jaren zeventig ontstonden er gewelddadige rivaliteiten tussen bepaalde groepen jonge supporters, zogenoemde *sides* (zie Spaaij, 2006a, 2007b). De maatschappelijke ophef over het gedrag van deze supporters richtte zich in eerste instantie hoofdzakelijk op vier clubs: Feyenoord, Ajax, FC Utrecht en FC Den Haag. Journalisten typeerden deze clubs als 'probleemclubs' met grote aantallen hooligans op de tribunes. Hoewel Sparta-supporters tussen 1970 en 1980 betrokken waren bij twintig in de media vermelde incidenten, werden zij slechts in zeven gevallen genoemd als agressoren (Van der Brug, 1986: 281). In vijf gevallen ging het om het gooien van voorwerpen (vuurwerk, flessen of worsten) en in één geval, op 23 oktober 1974, vernielden de supporters volgens de media een treinstel. In het laatste geval, tijdens een thuiswedstrijd tegen FC Twente op 13 mei 1973, berichtte een krant dat supporters moesten worden tegengehouden door de politie na een dubieuze scheidsrechterlijke beslissing (Van der Brug, 1986: 264). In vergelijking met andere geweldsincidenten die zich gedurende deze periode voordeden, waren deze incidenten relatief kleinschalig van aard; in geen van de gevallen ging het om vechtpartijen tussen supporters. Desalniettemin deden zich gedurende deze periode met enige regelmaat incidenten voor die niet of nauwelijks in de media kwamen. Het bestuur van Sparta leek een belangrijke rol te spelen bij zowel het uit de media houden van incidenten als het dicht op de huid zitten van de fanatieke aanhang, die zich soms schuldig maakte aan onwenselijk gedrag.

De geweldsincidenten die werden veroorzaakt door supporters van andere clubs hadden een belangrijke invloed op de supporterscultuur van Sparta, vooral op oudere supporters. Zij versterkten de zelfperceptie van deze supporters als zijnde 'beschaafder' en 'gemoedelijker' dan bepaalde andere supportersgroepen in Nederland, voornamelijk die bij Feyenoord, Ajax, FC Utrecht en FC Den Haag. In fanzines en officiële clubbladen bekritiseerden supporters en bestuurders herhaaldelijk het gedrag van rivaliserende supporters, alsmede de passieve houding van de autoriteiten ten aanzien van supportersgeweld. De redacteur van *De Spartaan* beklagde zich er in 1984 bijvoorbeeld over dat politie, justitie en de KNVB vrijwel niets deden om het geweld terug te dringen. Terwijl Sparta, een van de onschuldigste clubs, werd beboet, gingen de rellen bij

Ajax en Feyenoord gewoon door, zo schreef de redacteur (*De Spartaan*, nr. 792, oktober 1984: 3). Zowel supporters als clubbestuurders spraken er schande van dat relschoppers nauwelijks werden gestraft en dat Sparta onvoldoende werd gecompenseerd voor de schade die bezoekende supporters aanrichtten. Ook beschuldigden zij de voetbalbond ervan juist de 'fatsoenlijke' clubs te straffen, die het meest leden onder het wangedrag van supporters van andere clubs (bijv. *De Spartaan*, nr. 752, november 1979: 3). Deze clubs weigerden volgens hen verantwoordelijkheid te nemen voor het gedrag van hun aanhang.

In de nasleep van een lokale derby op 15 november 1970, waarin Feyenoord-supporters rookbommen richting de doelman van Sparta gooiden en een hek vernielden, schreef de redacteur van *De Spartaan* dat het bestuur van deze en andere clubs er niet in was geslaagd hun supporters enig gevoel van beschaving en respect voor de tegenstander bij te brengen (*De Spartaan*, nr. 661, december 1970: 9). Vergelijkbare beschuldigingen werden geuit nadat supporters van Holland Sport de scheidsrechter hadden bedreigd en aangevallen. Holland Sport hield zich volgens de auteur van het stuk meer bezig met scheidsrechtelijke beslissingen dan met het gedrag van de eigen aanhang (*De Spartaan*, nr. 653, maart 1970: 12). De KNVB maakte de straf die hij Sparta in eerste instantie had opgelegd naar aanleiding van dit incident uiteindelijk ongedaan, omdat het clubbestuur en veiligheidspersoneel naar verluidt alles hadden gedaan wat binnen hun mogelijkheden lag en omdat thuis supporters niet betrokken waren geweest bij het incident (*De Spartaan*, nr. 656, juni, 1970: 2).

De protesten van Sparta-supporters namen soms een georganiseerde vorm aan. In 1974 organiseerde de supportersvereniging van Sparta een campagne tegen de boete van 7.500 gulden die de club kreeg opgelegd vanwege vermeende nalatigheden in de beheersing van uitsupporters (tijdens een thuiswedstrijd gooide een uitsupporter een leeg bierflesje, dat de scheidsrechter raakte, op het veld). Supporters protesteerden tegen deze uitspraak en vroegen mensen om een kleine financiële bijdrage. De lokale krant *Het Vrije Volk* startte een vergelijkbare campagne. Supporters stelden dat het onrechtvaardig was om Sparta de schuld te geven van het persistente wangedrag van bezoekende supporters, al helemaal gezien de benauwde financiële positie van de club. Ook wezen zij op de verbeteringen die de club reeds had aangebracht in haar veiligheidsbeleid, zoals de constructie van hoge hekken rond het speelveld en de reparatie van hekken die door uitsupporters waren vernield. Deze campagnes brachten voldoende geld op om de boete te betalen (*De Spartaan*, nr. 695, januari 1974: 1; *De Spartaan*, nr. 697, april 1974: 7).

De overtuiging van veel Sparta-supporters dat de autoriteiten onvoldoende deden om het supportersgeweld de kop in te drukken werd mede gevoed door hun zorg over de dalende toeschouwersaantallen in de jaren tachtig. Supporters

zagen geweld als een van de belangrijkste oorzaken van deze afname. Schattingen over het aantal Sparta-supporters dat vanwege supportersgeweld geen wedstrijden meer bezocht, liepen uiteen van 'enkele honderden' tot 'tien tot vijftien procent' van het thuispubliek (*De Spartaan*, nr. 790, juli 1984; *De Spartaan*, nr. 768, november 1981). Deze ontwikkeling verergerde de financiële problemen van de club en was gerelateerd aan een andere factor: net als de meeste andere kleinere clubs in de hoogste divisie slaagde Sparta er niet in om aanzienlijke aantallen nieuwe, jonge supporters aan te trekken, waardoor de aanhang snel vergrijsde. Dit werd door velen gezien als een reden waarom 'onze supporters rustiger zijn dan het jeugdige tuig [bij andere clubs]. Goed nieuws voor Sparta's imago, maar slecht nieuws voor onze penningmeester' (*De Spartaan*, nr. 801, september 1985: 5). Supporters waren ervan overtuigd dat hoofdzakelijk het beschaafde deel van het publiek wegbleef, een ontwikkeling die vooral vreedzame clubs zoals Sparta trof (bijv. *De Spartaan*, nr. 776, september 1982: 9).

De escalatie van supportersgeweld in het Nederlandse voetbal en de dalende toeschouwersaantallen werden niet alleen toegeschreven aan de 'gewelddadige ander' of aan het vermeende wanbeleid van de autoriteiten, maar ook aan de mediaberichtgeving. Media richtten zich voornamelijk op het wangedrag van relschoppers en deden daarmee het voorbeeldige gedrag van Sparta-supporters tekort, zo luidde het argument (bijv. *De Spartaan*, nr. 779, februari 1983: 7). Bestuursleden en supporters protesteerden geregeld tegen dit gepercipieerde onrecht, waarbij zij erop wezen dat de overdreven media-aandacht het hooliganisme juist aanwakkerde. Een medewerker van Sparta zei hierover:

Bepaalde groepen supporters hebben hier keer op keer ongeregelheden veroorzaakt. Ik heb vaak de neiging gehad om televisiestations te bellen en te zeggen 'als er nu weer een steekpartij plaatsvindt, zeg er dan alsjeblieft niets over. Geef ze die media-aandacht niet, want dat is een van de dingen die ze willen' (voormalige veiligheidscoördinator Sparta, juli 2004).

De reproductie van niet-gewelddadige tradities

In de tweede helft van de jaren zeventig ontstond een nieuwe groep jonge supporters op de tribunes van Het Kasteel: de Castle Side. In tegenstelling tot diverse andere *sides* had de Castle Side een vrij positief imago binnen de supportersgemeenschap en werd zij gezien als waardevoller voor de club dan welke andere *side* dan ook (*ProSparta*, 23 oktober 1985: 23). De groep, die hoofdzakelijk bestond uit jonge mannen, probeerde een intieme en gepassioneerde atmosfeer te creëren in het stadion. Zij ontwikkelden een sterk gevoel van kameraadschap, onderlinge solidariteit en clubliefde, en benadrukten het goede imago

van Sparta. Deze gedeelde waarden waren volgens groepsleden een belangrijke reden waarom zij vrijwel nooit waren betrokken bij ongeregelde en niet ingingen op de provocaties van rivaliserende supporters. Gewelddadig gedrag werd doorgaans afgekeurd en de politie diende soms als bron van bescherming (ibid.: 27). De club voerde regelmatig overleg met de jongeren ter bevordering van de sociale controle.

De jonge supporters hielden zich niet nadrukkelijk bezig met de gewelddadige competitie tussen rivaliserende groepen. Toch was een klein deel van hen soms betrokken bij vandalisme, het gooien van voorwerpen en kleinschalige vechtpartijen. Deze incidenten werden binnen de supportersgemeenschap van Sparta meestal beschouwd als kleine en tijdelijke excessen en als een vorm van 'besmetting' (bijv. *De Spartaan*, nr. 699, juni 1974: 7). Vanuit dit perspectief imiteerden enkele 'beschaafdere' supporters het gedrag van de hooligans van clubs, zoals Feyenoord en Ajax. De media speelden naar verluidt een belangrijke rol in dit imitatiegedrag. Hoewel Sparta-fans niet actief op zoek gingen naar fysieke confrontaties met andere supporters, reageerden sommige supporters soms wel op de provocaties of aanvallen van hun rivalen. Jonge supporters liepen tijdens thuiswedstrijden geregeld naar het uitvak om de bezoekende supporters verbaal uit te dagen. Gezien de beperkte mogelijkheden om fysiek geweld te plegen binnen het stadion, vanwege de scheiding van thuis- en uit-supporters door hoge hekken en de aanwezigheid van politie, kunnen deze provocaties worden opgevat als een relatief veilige manier om de rivaal te kleineren zonder toevlucht te hoeven zoeken in fysiek geweld (Marsh, 1978: 17). Daarnaast maakten sommige jonge supporters zich soms schuldig aan het plunderen van benzinstations en restaurants op weg naar uitwedstrijden. Hun drang naar avontuur en plezier stond centraal in deze activiteit. De voormalige voorzitter van de supportersvereniging merkte op:

Ik kan me twee incidenten nog goed herinneren. Een groep supporters plunderde een restaurant en een benzinstation. Puur voor de lol eigenlijk. Ze vonden het geweldig om rond te lopen met allerlei soorten rotzooi. Barbiepoppen, speelgoedbrillen, tafellakens. ... Tegenwoordig reizen er meer stewards mee in de bussen en zij houden toezicht. Ze vertellen je dat je dicht bij de bus moet blijven tijdens een stop (voormalige voorzitter supportersvereniging Sparta, juli 2003).

Een kleine groep supporters genaamd SR1888 (Sparta Rotterdam 1888) genoot enige bekendheid vanwege haar betrokkenheid bij kleinschalige geweldsincidenten en vandalisme, al gingen groepsleden niet actief op zoek naar gewelddadige confrontaties. Voor veel groepsleden was hun betrokkenheid bij de club en de groep een belangrijke bron van plezier en identiteit, wat in schril contrast

stond met de routine van het dagelijks leven. Bepaalde groepsleden hadden een reputatie van overmatig alcoholgebruik. Alcoholgebruik lijkt soms uitbundig of agressief gedrag in de hand te werken. Volgens een veiligheidsfunctionaris kunnen deze supporters 'nogal wat problemen veroorzaken wanneer ze dronken zijn, maar de volgende dag bieden ze hun excuses aan voor hun gedrag' (assistent veiligheidscoördinator, juli 2004). Zo viel tijdens een uitwedstrijd tegen Willem II op 21 september 2004 een dronken supporter een steward aan. Andere Spartanen probeerden hem hiervan te weerhouden en wezen hem erop dat zijn gedrag onredelijk was (observatie, september 2004). De invloed van alcoholgebruik op het gedrag van sommige supporters wordt erkend door supporters zelf:

Alcohol was een groot probleem voor mij. Het kon mij gewoon allemaal niets schelen, weet je. Ik viel supporters aan zonder na te denken. Stadionverbod, een paar keer de gevangenis in, echtscheiding, een grote rotzooi was het. Ik moest stoppen met drinken en uiteindelijk is me dat gelukt. Dat heeft echt geholpen. Nu denk ik beter na voordat ik wat doe en ik heb geen problemen meer gehad (Sparta-supporter, juli 2003).

De club reageerde van oudsher op dergelijke incidenten door de supporter in kwestie direct aan te spreken op zijn of haar gedrag. Een clubarchivaris zei hierover:

Er werd dan door iemand van de administratie naar je huis gebeld dat je je moest melden bij Sparta. Daar werden de ouders eerst een half uur in de wacht gezet. ... Vervolgens werden de mensen een voor een in de oude bestuurskamer geroepen waar men een reprimande kreeg en excuses moest aanbieden aan de aanwezige bestuursleden (archivaris Sparta, oktober 2007).

Onderstaand beschrijf ik de ontwikkeling die het veiligheidsbeleid bij Sparta sinds die tijd heeft doorgemaakt.

Supportersbeleid en sociale controle

Het veiligheidsbeleid van Sparta ontwikkelde zich hoofdzakelijk op basis van nationale en internationale regelgeving. Midden jaren tachtig spoorde de KNVB clubs aan om een actievere rol te spelen bij de bestrijding van supportersgeweld. Sparta was een van de eerste Nederlandse voetbalclubs die een veiligheidscoördinator aanstelde en een stewardorganisatie opzette. Veiligheidspersoneel en stewards probeerden een vruchtbare relatie met supporters te bewerkstelligen. Door nauwe banden te onderhouden met supporters probeerden zij de infor-

mele sociale controle onder supporters te vergroten. Zij ondervonden dat het gewelddadige gedrag waaraan sommige Sparta-supporters zich af en toe schuldig maakten niet was georganiseerd of gepland, maar vooral ontstond als reactie op provocaties van rivaliserende supporters of gepercipieerd onrecht, zoals scheidsrechterlijke beslissingen, zwak spel van spelers, slordig clubbeleid en agressief politieoptreden. Een clubmedewerker stelde: 'Geweld vond op specifieke momenten plaats, wanneer zij vonden dat het een gerechtvaardigde reactie was, bijvoorbeeld toen de club het erg slecht deed. Maar op die momenten konden ze helemaal doordraaien' (veiligheidsfunctionaris Sparta, juli 2004).

Dit type incidenten komt nog altijd voor. Zo reageerden Sparta-supporters zich af na een wedstrijd tegen Fortuna Sittard in april 2001. Volgens de politie verwachtten de supporters een overwinning van hun club en reageerden zij hun frustraties af op bussen, uitsupporters en de politie. De politie greep in om de veilige aftocht van de zestien bussen met Fortuna-supporters te garanderen. Een groep Sparta-supporters pikte dit niet en ging verhaal halen op het politiebureau. Politieagenten spraken met een afvaardiging van de supporters en na enkele uren keerde de rust terug (gegevens politie Rotterdam-Rijnmond, april 2001).

Om geweld te voorkomen proberen veiligheidsfunctionarissen een zekere mate van wederzijds begrip en vertrouwen op te bouwen met supporters. Deze functionarissen geven aan dat vertegenwoordigers van de club vaak een positiever en kalmerender effect hebben op supporters dan de Mobiele Eenheid. Gesprekken met supporters vinden zowel op wedstrijddagen als doordeweeks plaats, bijvoorbeeld door supporters uit te nodigen voor een goed gesprek na een incident. Clubbestuurders hanteren zo'n persoonlijke benadering ook zoveel mogelijk ten aanzien van stadionverboden en aanhoudingen. In het geval van een kleine overtreding kan de veiligheidscoördinator besluiten af te zien van verdere vervolging en dit vervolgens kenbaar maken aan de politie en KNVB. Soms krijgen supporters eerst een waarschuwing in plaats van een boete en stadionverbod. Tegelijkertijd is het veiligheidsbeleid van de club geënt op het principe van consistentie en afschrikking. Stadionverboden worden direct na aanhouding opgelegd om de beoogde afschrikkende werking ervan te vergroten, dat wil zeggen te laten zien dat ongewenst gedrag direct consequenties heeft. Een veiligheidsfunctionaris vatte deze benadering als volgt samen:

We kunnen het stadionverbod direct naar de voetbalbond sturen, maar we hebben altijd één stap daarvoor gehad. We hanteren eerst wat informelere manieren van straffen, een meer persoonlijke benadering. In het verleden gaven we gele kaarten, die we introkken na een periode van goed gedrag. Simpelweg om mensen een tweede kans te geven. Maar tegenwoordig hebben we vooral te maken met stadionverboden. Het probleem is dat het vier of vijf maanden kan duren voordat de voetbalbond je ervan op

de hoogte stelt. Wij doen het anders. Als wij weten wat je hebt gedaan, dan delen wij je meteen mee dat je geen wedstrijden meer mag bezoeken. Ik denk dat dit noodzakelijk is, omdat deze personen anders maanden blijven rondhangen en geleidelijk aan het gevoel van een directe straf verliezen. Onze benadering werkt, denk ik, voor de meeste overtreders (assistent veiligheidscoördinator Sparta, juli 2004).

Veel Sparta-supporters beschouwen een stadionverbod als een ingrijpende straf. Het blijkt voor supporters met een stadionverbod in de praktijk bijzonder lastig om thuiswedstrijden te bezoeken vanwege de compactheid van het stadion, cameratoezicht en de aanwezigheid van stewards en politie. Leden van SR1888 hebben zich desalniettemin creatief getoond in het omzeilen van stadionverboden. Zo klommen enkele supporters tijdens de verbouwing van het stadion eind jaren negentig bijvoorbeeld in de steigers rond het stadion om de wedstrijd te kunnen bekijken. Politie en veiligheidsfunctionarissen konden deze actie naar eigen zeggen wel waarderen en besloten hen niet aan te houden.

Clubbestuurders proberen een vergelijkbare benadering toe te passen op uitsupporters. Deze benadering is gebaseerd op de overtuiging dat bezoekers als gasten moeten worden behandeld en dat agressief optreden juist gewelddadig gedrag in de hand werkt. Sparta-supporters hebben de vermeende 'tolerante' houding van de club ten opzichte van uitsupporters meermalen bekritiseerd. Zij wijzen hierbij op hun negatieve ervaringen bij bepaalde stadions, waar zij volgens hen geregeld onheus worden bejegend. Stewards en veiligheidsfunctionarissen die meereizen naar uitwedstrijden zijn zich bewust van deze kritiek: 'We kennen onze supporters en ze weten dat wij hun belangen verdedigen indien dat nodig is. We zeggen altijd "laat ons eerst ingrijpen en als wij het niet aankunnen, dan roepen we jullie hulp in"' (Sparta-steward, juli 2004). Vanwege het relatief lage risicoprofiel van Sparta-supporters hangen de veiligheidsrisico's rond wedstrijden van Sparta doorgaans grotendeels af van de voornemens en houding van de tegenstander. Politieagenten en clubbestuurders richten zich in hun strategie rond thuiswedstrijden derhalve ook expliciet op het uitpubliek, bijvoorbeeld door een politie-escorte naar en van het stadion te organiseren. Zij wijzen ook op de mogelijkheid dat een derde partij de orde komt verstoren. Zo is er bijvoorbeeld een gerede kans op ongeregelheden wanneer Sparta thuis speelt tegen Ajax, omdat Feyenoord-hooligans deze wedstrijd kunnen aangrijpen om hun aartsrivalen te treffen.

Tot nu toe heb ik beschreven hoe geweld bij Sparta doorgaans expliciet wordt afgekeurd, met name door oudere supporters en clubbestuurders. Agressief en gewelddadig gedrag wordt vooral toegeschreven aan de 'asociale' en 'onbeschaafde' ander. Geweld speelt dus een belangrijke rol in het creëren van een collectieve ander, middels stereotypering en identiteitscontrasten, en op deze wijze

worden de grenzen van de categorie 'wij' afgebakend. Clubbestuurders spelen een belangrijk rol in dit proces, en wel op twee manieren. Enerzijds definiëren zij incidenten die worden veroorzaakt door Sparta-supporters vaak als kleinschalige en tijdelijke excessen of als min of meer legitieme reacties op gepercipieerd onrecht. Anderzijds benadrukken zij de hooliganreputaties van bepaalde andere supportersgroepen door te wijzen op hun persistente en zinloze geweld.

Voorts is van belang dat de reputatie van Sparta een relatief non-agressieve houding onder bezoekers genereert. Hoewel zich soms (spontane) incidenten voordoen, reizen bezoekende hooligans normaal gesproken niet naar Het Kasteel met de gedachte om thuisupporters aan te vallen. Een hooligan zei in dit verband: 'Sparta heeft geen hooligans. Ik bedoel, niets vergeleken met ons. Ik haat ze niet ofzo, maar het doet me simpelweg niets' (Feyenoord-hooligan, november 2004). De negatieve sanctiëring van hooligangedrag bij Sparta en de relatief non-agressieve houding van rivaliserende supporters jegens Spartanen leiden ertoe dat veel jonge mannen die zich identificeren met de hooligansubcultuur de voorkeur geven aan een van de meer notoire voetbalclubs, bijvoorbeeld Feyenoord, of hun gewelddadige neigingen 'onderdrukken' en zich min of meer schikken naar de dominante sociale normen onder Sparta-supporters (al zijn deze normen niet homogeen en verschillen zij bijvoorbeeld ten dele tussen jonge en oudere supporters). Een clubbestuurder merkte in dit verband op:

Sparta is niet interessant voor jongens die willen vechten. Lokale jongeren komen zes keer kijken en zes keer gebeurt er niets. Er is voor hen geen lol te beleven en ze gaan waarschijnlijk ergens anders heen. Als je jong bent en je wilt rellen, dan ga je naar Feyenoord en niet naar Sparta. Sparta is in dit opzicht te saai (manager Sparta, augustus 2003).

Hoewel dit proces van culturele reproductie duurzaam is, laat ik in de volgende paragraaf zien dat er zich hierin wel degelijk veranderingen kunnen voordoen. De recente opkomst van een hooligangroep bij Sparta is hiervan een goed voorbeeld.

6.3 Traditie onder druk? De Sparta Youth Crew

Een significante breuk met de hierboven beschreven patronen leek zich voor te doen aan het eind van de jaren negentig met de opkomst van een kleine groep supporters die zich identificeert met de hooligansubcultuur. De Sparta Youth Crew (SYC) werd opgericht in 1999 en ontwikkelde zich binnen enkele jaren van een spontane, relatief ongeorganiseerde groep vrienden tot een meer samenhangende groep die met enige regelmaat betrokken is bij gewelddadige

confrontaties met rivaliserende hooligans. De originele groepsleden werden geïnspireerd door de activiteiten en reputaties van hooligans in Nederland en Groot-Brittannië. Hun initiële kennis van het hooliganisme was grotendeels gebaseerd op directe interactie met hooligans van andere clubs, mediaberichtgeving, boeken en hooligan-gerelateerde websites.

De kern van de groep bestaat uit vijftien jonge mannen in de leeftijd van ongeveer 16 tot 26 jaar (een enkeling is al iets ouder). Voor beladen wedstrijden en confrontaties kan de groep uitgroeien tot maximaal 50 personen als gevolg van mobilisatieprocessen en onderlinge afstemming. De SYC wordt soms vergezeld door enkele oudere supporters met een vechtreputatie. Vrouwen spelen een marginale rol binnen de groep. Eén meisje was enige tijd betrokken bij de groep als de vriendin van een mannelijk groepslid; zij werd in april 2001 aangehouden voor belediging van een politieagent en ontving hiervoor een stadionverbod. Alle hooligans zijn blank, al spelen raciale categorieën geen grote rol in de identiteitsvorming van de groepsleden. Wel uiten enkele hooligans zich enigszins negatief over immigranten en hebben zij enkele malen extreem-rechtse symbolen gebruikt om buitenstaanders te provoceren. In het algemeen wordt het politiek extremisme van de skinheads echter afgewezen, omdat zij 'totaal andere mensen zijn die niets met ons te maken hebben. Skinheadtypes passen niet zo goed binnen onze groep' (Sparta-hooligan, juli 2003).

Slechts enkele kernleden wonen in Rotterdam en geen enkel groepslid woont in Spangen. De grote meerderheid van de hooligans woonde ten tijde van het onderzoek nog thuis bij hun ouders in steden als Vlaardingen, Nieuwerkerk aan den IJssel, Schiedam, Capelle aan den IJssel, Brielle, Zevenkamp en Delft. Inmiddels wonen veel van de 'oudere' hooligans op zichzelf. Verscheidene SYC-leden studeren en anderen hebben reeds een hbo- of universiteitsopleiding afgerond. Hun beroepen variëren sterk: primair en secundair onderwijs, de gezondheidszorg, journalistiek, de bouw, enzovoort.⁶ De hooligans benadrukken noties van agressieve mannelijkheid, maar hun collectieve identiteit wordt mede geconstrueerd in relatie tot de hooligans van Feyenoord en van bepaalde andere Nederlandse clubs. Sparta-hooligans zien zichzelf in veel opzichten als een stijlvollere vechtgroep dan de 'harde criminelen' bij sommige andere clubs. Ook wordt het hooliganisme vooral beschouwd als een tijdelijke levensstijl. Een hooligan zei hierover:

Feyenoord-hooligans hebben andere achtergronden. Veel van hen zijn laagopgeleid, drugsverslaafde ouders, opgegroeid in een cultuur van geweld. Onze groep is totaal anders. Wij komen uit stabiele gezinnen, vrij welvarend, hebben bepaalde principes in het leven, en een opleiding. Zij doen waarschijnlijk nog steeds hun ding op hun vijfendertigste. Ik zeker niet. Ik heb andere doelen in het leven, weet je (Sparta-hooligan, juli 2003).

Tegelijkertijd heerst er onder Sparta-hooligans een zeker respect voor hun rivalen aan de andere kant van de Maas: 'Je moet respect voor ze hebben als je kijkt naar wat ze allemaal hebben gedaan. Ze zijn een van de bekendste groepen van het land. Dat kun je moeilijk ontkennen.' Identificatie en onderscheiding gaan dus hand in hand. SYC-leden vinden verder dat zij de ongeschreven regels van het hooliganisme beter naleven dan veel andere groepen: zij vallen alleen hooligans aan en geen niet-hooligans, gebruiken geen wapens (met uitzondering van leren riemen, paraplu's en glazen flessen) en mishandelen hulpeloze slachtoffers niet onnodig (bijv. een hooligan die al op de grond ligt).

Verschillende groepsleden zijn begaan met de casual stijl, in het bijzonder met kledingmerken zoals Stone Island, Burberry en Aquascutum, en zij besteden een significant deel van hun inkomen aan deze kleding. SYC-leden produceren en verkopen ook hun eigen materiaal, bijvoorbeeld truien en speldjes met het groeps- en het Stone Island-logo. Voor sommigen is deze vorm van consumptie-gedreven identificatie vrijwel even belangrijk als het geweld zelf. Een SYC-lid vertelde in dit verband over een mislukte confrontatie met Go Ahead Eagles-hooligans. Enkele rivalen hadden er later op gewezen dat hij en zijn maten er strak gekleed uitzagen, hetgeen hij als een groot compliment en een collectieve overwinning voor zijn groep beschouwde. Anderen hebben weinig op met dergelijke modetrends, omdat zij in hun ogen afleiden van waar het hooliganisme werkelijk om draait: 'Dat hele gedoe met kledingmerken is onzin. Het kan mij geen fuck schelen, weet je. Voor mij gaat het uitsluitend om vechten, vriendschap en de kick. Dat is waar het hooliganisme om draait' (Sparta-hooligan, oktober 2004).

Hooliganisme bij Sparta: ontwikkeling en respons

Het eerste incident waarbij SYC-leden betrokken waren, had een grote invloed op de ontwikkeling van de groep. Rond een uitwedstrijd tegen Willem II op 18 december 1999 vielen thuissupporters de bezoekers aan in de binnenstad van Tilburg, waarbij een SYC-lid ernstig gewond raakte. Dit incident zette kwaad bloed bij jonge Sparta-supporters, die besloten om voortaan op een meer georganiseerde wijze naar uitwedstrijden te reizen, meestal per trein en buiten het officiële busvervoer om. Op deze wijze waren zij beter in staat om hun rivalen te treffen, aangezien zij in toenemende mate de status van hun groep in de hooliganhiërarchie trachtten te vergroten. Politietoezicht was doorgaans beperkt in het reguliere treinvervoer en weinig lokale hooligangroepen verwachtten hun komst vanwege het vreedzame imago van Sparta-supporters. SYC-leden begonnen elkaar ook buiten het voetbal vaker op te zoeken. Zo organiseerden zij avondjes uit in cafés en discotheken en gingen zij meerdere keren in de zomer met elkaar op vakantie naar het buitenland.

De hooligans hebben verscheidene malen geprobeerd om wraak te nemen op Willem II-supporters. Politie en stewards wisten een confrontatie tussen beide groepen te voorkomen na afloop van een thuiswedstrijd van Sparta in 2000, maar op 31 januari 2001 slaagden SYC-leden erin om hun rivalen alsnog te treffen voorafgaand aan een uitwedstrijd tegen Willem II. In de aanloop naar de wedstrijd daagden de hooligans hun rivalen uit per telefoon en op internet. Op de dag van de wedstrijd arriveerde een groep van 40 jonge mannen, vergezeld door enkele leden van SR1888, al vroeg per trein en verzamelde zich in een café in het centrum van Tilburg. Toen zij werden aangevallen door thuissupporters brak een vechtpartij uit. De politie wist de beide groepen al snel van elkaar te scheiden. Zij begeleidde de Sparta-supporters naar het stadion, maar kon niet voorkomen dat supporters elkaar met glazen en blikjes bekogelden.

Dit incident bestendigde de reputatie van de SYC binnen de Nederlandse hooligansubcultuur en veranderde tot op zekere hoogte het verwachtingspatroon van rivaliserende supportersgroepen ten aanzien van de Spartanen. Er ontstonden diepgewortelde rivaliteiten met een aantal groepen, en deze groepen waren in toenemende mate bereid om de Sparta-hooligans te lijf te gaan. Hooligans van De Graafschap namen bijvoorbeeld contact op met SYC-leden voorafgaand aan een wedstrijd tussen beide clubs op 24 november 2001. Zij wilden een confrontatie organiseren in de buurt van het treinstation van Doetinchem. De Spartanen namen de uitnodiging aan en reisden met twee busjes af naar Doetinchem. Bij aankomst werden zij verrast door een groep lokale hooligans, en een fikse vechtpartij volgde. De lokale hooligans verdwenen voordat de politie ter plaatse was (Sparta-hooligans, mei 2003; zie ook *De Gelderlander*, 26 november 2001).

Sparta's degradatie in 2002 had een belangrijk effect op de ontwikkeling van het hooliganisme bij de club, namelijk een intensivering van de rivaliteit tussen Sparta-hooligans en enkele hooliganformaties uit de eerste divisie (de toenmalige Gouden Gids Divisie; nu de Jupiler League geheten). Deze formaties waren in meerdere opzichten, bijvoorbeeld qua omvang en reputatie, geschikte tegenstanders voor de SYC-leden. Tevens kon er in de eerste divisie vaker vrij worden gereisd. SYC-leden hebben bijvoorbeeld meermalen geprobeerd supporters van lokale rivaal Excelsior te onteren. Op 3 december 2002 arriveerde een groep van ongeveer 25 hooligans een uur voor de aftrap van de derby in Rotterdam-Oost. Hun vroege aankomst per metro verraste de politie en stelde de SYC-leden in staat jonge Excelsior-supporters, die aan het drinken waren in een nabijgelegen café, aan te vallen. Het daaropvolgende voetbalseizoen vond er een vergelijkbaar incident plaats. Op 28 november 2003 vernielden SYC-leden een café en lokten enkele vechtpartijen uit. De Mobiele Eenheid voorkwam verdere escalatie door beide groepen uit elkaar te drijven. De Sparta-hooligans werden afgevoerd richting het metrostation en vijf van hen werden aangehouden.

Gedurende Sparta's periode in de eerste divisie, tussen 2002 en 2005, ontwikkelde de SYC een diepgewortelde rivaliteit met hooligans van Go Ahead Eagles, FC Dordrecht en enkele andere clubs. In november 2002 werden de Spartanen na een uitwedstrijd tegen Heracles Almelo op het treinstation van Deventer aangevallen door hooligans van Go Ahead, die hen opwachtten. Er werden rake klappen uitgedeeld en de hooligans sloegen elkaar met leren riemen. De Go Ahead Eagles-hooligans vluchtten toen zij de politie zagen aankomen en wisten zo aanhouding te voorkomen. Een vergelijkbaar incident vond plaats in maart 2003, toen SYC-leden op weg waren naar Deventer. Op station Rotterdam Centraal raakten de hooligans al slaags met supporters van De Graafschap, die onderweg waren naar Dordrecht. Eenmaal aangekomen in Deventer gingen de Spartanen wederom de confrontatie aan, ditmaal met een groep van ruim dertig Go Ahead Eagles-supporters.

SYC-leden zien hooliganisme als een belangrijke bron van avontuur en plezier in hun leven. De alledaagse routines van school en werk worden door velen als saai en onuitdagend beschouwd:

Mensen zeggen 'je hebt je studie en je baan, waarom meng je je dan in vechtpartijen'. Maar de universiteit is gewoon zo saai, weet je. De meeste studenten zijn mietjes en de lessen zijn saai. Met mijn maten zijn en vechtpartijen plannen is een soort uitlaatklep, om er even helemaal tussenuit te zijn (Sparta-hooligan, september 2004).

Een ander groepslid omschreef de kick van hooligangeweld als volgt:

De kick is gigantisch, helemaal wanneer je tegenover een veel grotere groep staat. In Dordrecht hadden we 30 man, maar de meesten renden weg. Sommigen hebben het er altijd over hoe gek ze wel niet zijn, maar als het los gaat, dan gaan ze er vandoor. Zeker diegenen die er soms bij zijn, vrienden van vrienden. Dus stonden we daar met z'n drieën tegenover een veel grotere groep. Dat is de kick, weet je, maar ook de angst. En dat je dan gewoon stand houdt. Fantastisch! Een enorme adrenalinerush (Sparta-hooligan, juli 2003).

SYC-leden hechten veel waarde aan hun hooliganactiviteiten. Ze proberen hun rivalen naar de kroon te steken, het liefst op vijandig terrein. Wegrennen in je eigen territorium (stad of stadion) wordt gezien als de grootste vernedering. Dergelijke overwinningen worden gevierd met liedjes, zoals 'Rennen in je eigen stad' en *Who the fucking hell are you?* Overigens geschiedt de toekenning van hooligan-eer altijd achteraf en op intersubjectieve wijze, zowel binnen als tussen hooliangroepen. Een SYC-lid vertelde bijvoorbeeld dat Willem II-supporters het niet eens waren met zijn uitleg van een confrontatie tussen beide groepen,

iets wat geregeld voorkomt: 'Ze zeiden dat het onze schuld was, omdat we niet door de politie-escorte heen waren gebroken. Dat is grote onzin. We hebben ze laten rennen in hun eigen stad. Nu is het hun beurt om de zaak recht te zetten, niet de onze' (Sparta-hooligan, september 2004).

Hoewel geweld een belangrijke rol speelt in de activiteiten van SYC-leden, is het zeker niet de enige bron van individuele en collectieve identiteit. De kern van de groep bestaat uit vrienden die elkaar ook buiten het voetbal regelmatig zien. Kameraadschap, onderlinge solidariteit en het samen beleven van nieuwe ervaringen, zijn onlosmakelijk verbonden met hun groepsactiviteiten: 'Voor veel van ons zijn vriendschap en avontuur net zo belangrijk als vechten, zo niet belangrijker. Als het alleen maar om geweld ging, dan kon je net zo goed gewoon iemand in elkaar slaan op straat. Hooliganisme is veel meer dan dat' (Sparta-hooligan, juni 2006). Daarnaast wijzen veel SYC-leden het gebruik van geweld in het dagelijks leven af. Zij vechten graag met rivaliserende hooligans, maar geweldspleging buiten het voetbal genereert niet eenzelfde kick en prestige. Een hooligan zei hierover:

Iemand op zijn bek slaan in een discotheek of in een café is voor mij niet hetzelfde. Er valt geen eer aan te behalen. Maar als je vecht met andere hooligans, dat is pure kick. Dan sta je in de krant en horen andere clubs dat Sparta-hooligans dit en dat hebben gedaan (Sparta-hooligan, juli 2003).

Recentelijk zijn enkele SYC-leden echter betrokken geweest bij vechtpartijen in het uitgaansleven, meestal als gevolg van conflicten met andere bezoekers. Het agressief reageren op kleine conflicten met buitenstaanders houdt verband met de sterke gevoelens van onderlinge solidariteit onder hooligans en de waarde die zij hechten aan het verdedigen van hun collectieve eer en reputatie: 'Als een van ons problemen heeft, vallen de anderen hem bij' (Sparta-hooligan, september 2004).

Voor veel kernleden beperkt hun hooliganidentiteit zich niet tot wedstrijddagen. Waar grootschalig collectief geweld zeldzaam is, zijn discussies over geweld alomtegenwoordig. Hooligans herleven en evalueren vechtpartijen en kijken uit naar toekomstige confrontaties. Ze blijven op de hoogte van de ontwikkelingen in de hooligansubcultuur via internet en door contacten met hooligans van andere clubs. Contacten met andere hooligans zijn ten dele gebaseerd op een gedeelde interesse in voetbalgeweld en stellen SYC-leden in staat hun activiteiten af te stemmen en het politietoezicht bij tijd en wijle te omzeilen.

Naast de tijdelijke contacten met leden van verscheidene hooliangroepen hebben SYC-leden een meer duurzame relatie opgebouwd met hooligans van

FC Haarlem. De vriendschap tussen deze groepen komt volgens de hooligans deels voort uit hun vergelijkbare geweldsopvattingen en maatschappelijke achtergronden (relatief hoogopgeleid en voornamelijk afkomstig uit middenklassemilieus) en de vergelijkbare imago's van hun clubs. De hooligans hebben meermalen elkaars wedstrijden bezocht en ontmoeten elkaar soms ook buiten het voetbal. Een enkele keer gaan ze samen de tegenstander te lijf. Op 4 november 2001 werden 58 supporters gearresteerd voor aanvang van een lokale derby tussen Telstar en Haarlem, onder wie enkele leden van de SYC. Zij werden uiteindelijk vrijgesproken vanwege onvoldoende bewijs. Tijdens een wedstrijd tussen Telstar en Sparta, op 18 november 2002, vernielde een coalitie van 50 Spartanen en 30 Haarlem-hooligans een hek in een poging de thuis supporters te grazen te nemen. De politie wist een confrontatie na afloop van de wedstrijd te voorkomen. SYC-leden krijgen soms ook bezoek van een of enkele hooligans van andere clubs, bijvoorbeeld NAC Breda.

De relatie tussen Sparta-hooligans en de media is complex en ambigu. Enerzijds reproduceren de media meestal Sparta's imago als een 'herenclub', wat de SYC's status in de hooligansubcultuur dwarszit.⁷ Anderzijds zijn ervaren hooligans zich bewust van de potentiële schadelijke effecten van media-aandacht:

Het is leuk om in de krant te staan, maar het bericht moet wel evenredig zijn. Het probleem is dat deze verhalen de realiteit van het hooliganisme bij Sparta kunnen verdraaien. Ik bedoel, als mensen denken dat wij een groep van 150 man hebben, dan komen zij met dezelfde aantallen of ze komen helemaal niet als ze niet voldoende mensen op de been kunnen brengen. Dus óf ze overschatten ons óf er is niemand om mee te vechten (Sparta-hooligan, juli 2003).

Deze opmerking toont de zelfperceptie van de hooligans als een relatief kleine, gesloten groep, in tegenstelling tot de kwantitatief grotere hooliganformaties in het Nederlandse voetbal, bijvoorbeeld die bij Feyenoord. De confrontatie aangaan met deze grotere groepen wordt als weinig zinvol beschouwd, omdat de verhoudingen te asymmetrisch zijn.

Een ander belangrijk effect van de media-aandacht is dat het extra politie-toezicht of onrust binnen de supportersgemeenschap kan genereren. Dit laatste was duidelijk het geval in de nasleep van een incident op 21 november 2003. Voorafgaand aan een wedstrijd tussen Sparta en Heracles Almelo werden 75 uitsupporters aangehouden op het station Rotterdam Alexander vanwege vermeend agressief gedrag richting de politie en het gooien van voorwerpen. Zij werden later die avond weer vrijgelaten. Op de terugreis per trein werden zij bekogeld met stenen en flessen. Een 30-jarige Heracles-supporter kreeg een steen tegen zijn hoofd en liep ernstige verwondingen op. De media bericht-

ten in eerste instantie dat het incident het gevolg was van een vechtpartij tussen supporters van Heracles en Sparta (*NOS Journaal*, 21 november 2003). Sparta-supporters veroordeelden het incident, maar twijfelden of SYC-leden daadwerkelijk de agressoren waren geweest. Zou dit het geval blijken, dan zou volgens supporters de vreedzame reputatie van de club ernstige schade zijn toegebracht en zou Sparta 'op één niveau met Feyenoord' staan. De SYC ontkende zijn betrokkenheid en beschuldigde een groep supporters van FC Dordrecht. Heracles-supporters deelden deze mening. Latere mediaberichten lieten de vermeende rol van Sparta-supporters buiten beschouwing. Een officieel onderzoek naar de ongeregelde hooliganen maakte ook geen enkele verwijzing naar de SYC, noch naar de vermeende betrokkenheid van FC Dordrecht-hooligans (Auditteam Voetbalvandalisme, 2004: 5-7).

Het hierboven beschreven incident onderstreept de gevoeligheid van sommige Sparta-supporters voor het thema geweld. Zij schrijven gewelddadig gedrag en hooliganisme toe aan de 'onbeschaafde ander', bijvoorbeeld de 'boeren van Zuid'. De identificatie van SYC-leden met hooliganisme kan worden opgevat als een vorm van grotendeels leeftijdsgebonden symbolisch verzet tegen de dominante supporterscultuur, zoals die wordt uitgedragen door oudere supporters, het bestuur en in de media. Hun activiteiten wijzen echter ook op opvallende overeenkomsten met deze supporterscultuur. Sommige hooligans spelen een actieve rol binnen de lokale supportersgemeenschap. Zij onderhouden contacten met bepaalde clubbestuurders, leveren een bijdrage aan fanzines of zijn betrokken bij het sfeerteam. De hooligans construeren hun collectieve identiteit op basis van de subjectieve verschillen tussen henzelf en bepaalde grotere, meer notoire hooliganformaties. Zoals gezegd beschrijven SYC-leden zichzelf als relatief beschaafde, stijlvolle hooligans in vergelijking met de 'minder opgeleide', 'harde criminelen' van clubs zoals Feyenoord en ADO Den Haag.

De opkomst van de SYC heeft niet geleid tot een algehele herdefiniëring of afwijzing van het 'vreedzame' clubimago, mede omdat de groep relatief klein is en vooral actief is buiten de stadions, waardoor zij geregeld zowel de informele sociale controle onder supporters als formele toezichhouders ontloopt. De meeste supporters zijn niet op de hoogte van de activiteiten van de hooligans en zien deze derhalve niet als een directe bedreiging. Wat opvalt is dat zij niet zozeer het gedrag van de SYC als problematisch ervaren, maar vooral de veiligheidsmaatregelen die een inbreuk vormen op hun wedstrijdbeleving, omdat zij die als overtrokken en onnodig ervaren. De spanningen tussen de fanatieke aanhang en vertegenwoordigers van het veiligheidsbeleid lopen soms hoog op.

Bestuursleden hebben geprobeerd recente incidenten te relativëren teneinde negatieve media-aandacht te voorkomen. Het goede imago van de club, zo stelt

men, is een van Sparta's belangrijkste handelsmerken en moet derhalve worden gekeesterd: 'Als we een soort cultclub willen zijn, die we gezien onze geschiedenis en cultuur kunnen zijn, is het in mijn ogen cruciaal om geweld uit te bannen. We proberen ook om informatie over incidenten uit de media te houden, omdat dit onze reputatie kan schaden. Mediaberichten overdrijven de zaken namelijk vaak' (manager Sparta, november 2004).

Hooligans en wetshandhavers: strategieën en interactie

Het gedrag en de disposities van de Sparta Youth Crew stellen het veiligheidsbeleid voor een uitdaging. Waar het supportersgeweld bij Sparta historisch gezien relatief spontaan van aard was, zoeken SYC-leden actief de confrontatie op met rivaliserende hooligans en trachten zij het politietoezicht te omzeilen. De mogelijkheden voor collectief geweld zijn relatief beperkt in en rond de stadions als gevolg van de uitbreiding en professionalisering van het veiligheidsbeleid. De politie Rotterdam-Rijnmond richt zich in het bijzonder op potentiële risicogebieden bij thuiswedstrijden van Sparta, zoals de ingang van het uitvak. Het politietoezicht is volgens hooligans echter minder omvattend op bepaalde andere locaties, die verder van het stadion verwijderd liggen, bijvoorbeeld treinstations, stadscentra en cafés. Deze locaties spelen een centrale rol in de geweldsconfrontaties waarbij SYC-leden zijn betrokken. Deze confrontaties worden soms van tevoren gepland en afgestemd met de tegenstander.

Veiligheids- en politiefunctionarissen hebben geregeld moeite om bruikbare informatie te verzamelen over de voornemens en activiteiten van SYC-leden, deels vanwege het ontbreken van duurzaam contact met de doelgroep. Naar aanleiding van een aantal incidenten in 2004 en 2005 startte de politie Rotterdam-Rijnmond een onderzoek naar de SYC. Het onderzoek gaf de hooligans het signaal dat de politie hun activiteiten nu op de voet volgde, maar werd na enige tijd afgebroken vanwege gebrek aan resultaat. Veiligheidsfunctionarissen geven toe dat zij onvoldoende kennis hebben van de groep om in adequate risico-inschattingen te kunnen voorzien. Een clubmedewerker stelde:

Meestal hebben we geen informatie over hun intenties. Dat is een groot verschil met het verleden, want toen wisten we altijd op een of andere manier wel wat er leefde onder supporters. Met de SYC is dit veel lastiger. Ze vertellen je nooit waar ze mee bezig zijn. Ik bedoel dat veel van hen aardige jongens zijn waarmee je kunt praten en wat drinken, maar ze zullen nooit informatie prijsgeven over hun activiteiten. Dus kort gezegd weten we bijvoorbeeld niet hoe en wanneer ze naar uitwedstrijden reizen. En we weten ook niet precies wat hun achtergronden zijn of welke delicten ze plegen, niet voordat ze worden aangehouden (veiligheidsfunctionaris Sparta, juli 2004).

Zoals gezegd vinden verreweg de meeste geweldsincidenten waarbij SYC-leden zijn betrokken plaats buiten het stadion. Politie en club zijn niet altijd op de hoogte van deze incidenten en er worden meestal weinig aanhoudingen verricht vanwege de *hit-and-run* tactiek van de hooligans, die vaak de plaats delict verlaten voordat de politie arriveert. Het veiligheidsbeleid lijkt de dreiging van hooliganisme soms te onderschatten door een gebrek aan betrouwbare voorinformatie. Sparta's thuiswedstrijd tegen FC Dordrecht op 16 mei 2003 werd bijvoorbeeld geassocieerd als een wedstrijd met een laag geweldsrisico (categorie A). In hooligankringen ging echter al weken het gerucht rond dat beide groepen hadden afgesproken om te vechten voor de wedstrijd. Buiten het stadion viel een coalitie van Dordrecht- en Feyenoord-hooligans een groep van 30 SYC-leden aan. Na een hevige en langdurige vechtpartij slaagde de Mobiele Eenheid, die moest worden opgetrommeld uit naburige politiedistricten, erin de relschoppers uit elkaar te drijven. De politie arresteerde een Feyenoord-supporter voor het beledigen van een ambtenaar in functie.

Een vergelijkbaar incident vond plaats rond de bekerwedstrijd tussen Willem II en Sparta op 21 september 2004. Hooligans van beide clubs spraken af elkaar voor de wedstrijd te treffen in de binnenstad van Tilburg. Een groep van ongeveer 30 SYC-leden reisde naar Tilburg per trein, waarbij bewust werd getracht de politie te omzeilen. Zo droegen de hooligans bijvoorbeeld geen herkenbare clubparafernalia en hielden zij zich relatief gedeisd. Bij aankomst in Tilburg realiseerden de hooligans zich dat de politie niet had gerekend op hun komst. Zij liepen naar het centrum en dronken wat in een café. Een SYC-lid werd gebeld door een van de Willem II-hooligans, die vertelde dat de geplande confrontatie niet plaats kon vinden, omdat zij reeds op weg waren naar het stadion. Kort daarop stormden de Willem II-hooligans echter af op de bezoekers. SYC-leden groepeerden zich direct en verzamelden potentiële wapens, zoals glazen, flessen, blikjes, paraplu's en leren riemen. Zij renden de straat op en vielen hun tegenstanders aan. Na een korte vechtpartij trokken de lokale hooligans zich terug. Een tweede aanval volgde toen de SYC-leden hun rivalen achterna renden op straat (observatie, september 2004).

De politie arriveerde ter plaatse, waarna drie groepsleden met een stadionverbod zich uit de voeten maakten om aanhouding te voorkomen. Zij namen direct de trein terug naar Rotterdam, zonder de wedstrijd te bezoeken. De politie begeleidde de overgebleven hooligans naar het stadion, maar er werden geen aanhoudingen verricht. Pogingen van Willem II-hooligans om de SYC na afloop van de wedstrijd aan te vallen werden voorkomen door de politie, die besloot de uitsupporters te begeleiden naar het treinstation (observatie, 2004). De Spartanen realiseerden zich dat de vechtpartij had kunnen eindigen in een aanhouding indien de politie de zaak verder had onderzocht: 'Alles stond op

camera, maar dat vergeet je in de hitte van het moment. We hadden geluk dat de politie het videomateriaal niet gebruikte om uit te zoeken wie erbij betrokken waren' (Sparta-hooligan, september 2004).

In het najaar van 2006 vond een belangrijk moment in de ontwikkeling van de Sparta Youth Crew plaats. Op 21 oktober 2006 speelde Sparta een uitwedstrijd tegen Roda JC. Even na aanvang ontstond er op de Westtribune een massale vechtpartij tussen rivaliserende supporters. Vijftig SYC-leden bleken niet in het bezoekersvak te zitten als gevolg van een actie van het *Limburgs Dagblad* en Roda JC, waarbij iedereen voor € 2,50 en zonder clubkaart toegang tot het thuisvak kon krijgen. De aanwezige stewards kregen de vechtpartij niet onder controle waarna politie werd ingezet. De politie verwijderde 33 supporters van de tribune wegens openbare geweldpleging; het betrof 31 supporters van Sparta en twee van Roda JC (Auditteam Voetbalvandalisme, 2007a: 67).

De actie van de SYC kon in hooliganeringen op flink wat waardering rekenen, omdat het tegenwoordig bijzonder moeilijk is om omgeremd met een aanzienlijke groep in het vak van de tegenstander te geraken en vervolgens ook nog een hevige en langdurige vechtpartij te veroorzaken. De Spartanen speelden bij deze gelegenheid handig in op de absentie van strikte kaart- en toegangscontroles. Een hooligan zei hierover:

[Roda uit] was een strakke actie, zeker qua organisatie en zelfs de jongens van de grote clubs spraken hun respect hier voor uit. Hiermee lieten we in mijn ogen zien dat we zeker wel meetellen in de scene en dat we niet meer zo'n lang leve de lol groepje zijn dat maar wat aankloot (Sparta-hooligan, oktober 2007).

Het incident had echter ook nadelige consequenties voor de hooligans. Een aantal van de 31 aangehouden SYC-leden is inmiddels door de rechter veroordeeld tot taakstraffen en geldboetes. Alle aangehouden Spartanen kregen een anderhalf jaar durend stadionverbod opgelegd door Sparta; 25 van hen kregen een drie jaar durend stadionverbod en een boete van de KNVB. Na de 31 uitgereikte stadionverboden werd het een stuk rustiger rond wedstrijden van Sparta. Gewelddadige incidenten vonden nauwelijks nog plaats, met uitzondering van een enkele vechtpartij met RKC-supporters. Het is de vraag of dat zo blijft wanneer alle stadionverboden weer zijn afgelopen, maar duidelijk is wel dat het geweldsincident en de nasleep ervan in ieder geval op de korte termijn een grote invloed hebben gehad op de frequentie en intensiteit van het hooliganisme bij Sparta.

6.4 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik de aard en ontwikkeling van supportersgeweld bij Sparta geanalyseerd binnen de context van de club- en supporterscultuur. Gewelddadig gedrag wordt expliciet afgekeurd door met name het oudere deel van de aanhang en het bestuur. Deze geweldsopvattingen hebben vorm gekregen in relatie tot supporters van andere clubs; 'onbeschaafd' gedrag wordt bovenal toegeschreven aan de 'boeren' en 'vandalen' bij Feyenoord en bepaalde andere clubs met een geweldsreputatie. Deze dynamiek genereert een relatief hoge mate van informele sociale controle onder supporters, waarbij supporters worden aangesproken op hun gedrag wanneer zij in de ogen van anderen 'te ver' gaan. De reputatie van Sparta als een 'herenclub' wordt bestendig in de media en door clubbestuurders die het vreedzame gedrag van Sparta-supporters benadrukken ten opzichte van de vermeende hooliganproblematiek bij bepaalde andere clubs. In deze retoriek lijdt de club, en de voetbalsport in het algemeen, onder het wangedrag van de gewelddadige ander. Bepaalde incidenten waarbij supporters van Sparta zijn betrokken worden vaak weergegeven door supporters, de media en de autoriteiten als geïsoleerde en marginale gebeurtenissen. Het publieke imago van Sparta-supporters resulteert doorgaans ook in een relatief non-agressieve houding onder rivaliserende supporters. De negatieve sanctionering van hooligangedrag bij Sparta en de relatief non-agressieve houding van rivaliserende supporters jegens Spartanen leiden ertoe dat veel jonge mannen die zich identificeren met de hooligansubcultuur de voorkeur geven aan een van de meer notoire voetbalclubs, bijvoorbeeld Feyenoord, of hun gewelddadige neigingen 'onderdrukken' en zich derhalve schikken naar de dominante sociale normen die gelden binnen de clubcultuur.

Het positieve imago van Sparta-supporters is de afgelopen jaren enigszins onder druk komen te staan door de opkomst van een kleine groep supporters die zich identificeert met hooliganisme en meer georganiseerde vormen van geweld. De hooligans verzetten zich tegen wat zij zien als de saaie, passieve en niet-masculiene vormen van supportersschap. Tegelijkertijd bevat hun hooliganidentiteit belangrijke overeenkomsten met Sparta's dominante supporterscultuur. Verscheidene hooligans zijn actieve leden van de supportersgemeenschap en zij vormen hun eigen identiteit in relatie tot de vermeende 'harde criminelen' bij sommige andere clubs. Met andere woorden: Sparta-hooligans construeren een complexe, ambigue identiteit die zich tegelijkertijd afzet tegen Sparta's vreedzame imago *en* resoneert met de zelfperceptie van medesupporters als 'beschaafd' en 'intelligent' ten opzichte van de supporters van bepaalde andere clubs, in het bijzonder Feyenoord. Hierbij valt op dat Sparta-hooligans relatief hoog zijn opgeleid en voornamelijk (doch niet uitsluitend) afkomstig zijn uit

middenklasse milieus. De in hoofdstuk 2 besproken theorieën die hooliganisme verklaren uit de maatschappelijke achterstandpositie van hooligans voldoen in het geval van de Sparta Youth Crew niet.

De activiteiten van de Sparta Youth Crew worden in supporterskringen niet opgevat als een onmiddellijke bedreiging van Sparta's positieve imago, mede omdat de groep relatief klein is en vooral actief is buiten de stadions, waardoor zij geregeld zowel de informele sociale controle onder supporters als formele toezichthouders ontloopt. De meeste supporters zijn niet of nauwelijks op de hoogte van de activiteiten van de hooligans en zien deze derhalve niet als een directe bedreiging. Wat opvalt is dat zij niet zozeer het gedrag van de SYC als problematisch ervaren, maar vooral de veiligheidsmaatregelen die een inbreuk vormen op hun wedstrijdbeleving, omdat zij die als overtrokken en onnodig ervaren. De spanningen tussen de fanatieke aanhang en vertegenwoordigers van het veiligheidsbeleid lopen soms hoog op.

Bestuursleden hebben geprobeerd geweldsincidenten te relativeren teneinde negatieve media-aandacht te voorkomen. Tegelijkertijd menen zij dat het uitbannen van hooliganisme van cruciaal belang is voor het in stand houden van Sparta's imago van fatsoen en traditie. De recente aanhouding en vervolging van tientallen SYC-leden heeft vooralsnog de frequentie en intensiteit van het hooliganisme bij Sparta sterk teruggedrongen. Deze ontwikkeling duidt erop dat het dicht op de huid zitten van hooligans, onder meer door gerichte stadionverboden, een belangrijke bijdrage kan leveren aan de aanpak van relatief kleine hooliangroepen op de korte termijn. De vraag is of deze beleidsstrategie ook toereikend zal zijn op de langere termijn.

7 RCD Espanyol

De ultras van Reial Club Deportiu (RCD) Espanyol staan bekend als een van de gewelddadigste en meest racistische supportersgroepen in het Spaanse voetbal. Deze hardnekkige reputatie is nauw verbonden met het algehele imago van de club in Catalonië. Espanyol werd lange tijd beschouwd door FC Barcelona-supporters en Catalaanse nationalistes als de vijand in eigen huis, de belichaming van de centralistische staat in Catalonië. Ondanks hun geografische nabijheid symboliseren Espanyol en FC Barcelona tegengestelde sociale, culturele en politieke visies. Deze tegengestelde concepties vinden hun weerslag in de collectieve identiteiten van radicale supporters. De casus Espanyol duidt op de verwevenheid van voetbal en politiek en op de wijzen waarop verschillende typen supporters omgaan met stigma's en hoe dit de ontwikkeling van hooliganisme mede vormgeeft. Dit hoofdstuk biedt voorts inzicht in de effecten van de interactie tussen hooligans, supporters, clubbestuurders, politie en media.

Het ontstaan en de ontwikkeling van hooliganisme bij Espanyol moet worden begrepen tegen de achtergrond van de politiek van het Catalaanse voetbal en de diepgewortelde rivaliteit tussen Espanyol en FC Barcelona. Ik begin dit hoofdstuk met een korte bespreking van het imago en de clubcultuur van Espanyol en de historische rivaliteit tussen beide clubs. Vervolgens analyseer ik de opkomst van de ultras en hun identificatie met en participatie in collectief geweld rond voetbalwedstrijden. Het derde deel van het hoofdstuk behandelt de veranderende verhoudingen tussen rivaliserende supportersgroepen, de effecten van formele en informele maatregelen tegen geweld en de recente transformaties in de ultrasubcultuur. Ik laat zien dat het hooliganisme bij Espanyol de laatste jaren ingrijpend is veranderd als gevolg van wijzigingen in de lokale supporterscultuur en de toegenomen veiligheidsmaatregelen.

7.1 Voetbal en politiek in Catalonië

Espanyol heeft gedurende het grootste deel van zijn bestaan een slecht imago gehad binnen Catalonië. Dit slechte imago is onlosmakelijk verbonden met de

diepgewortelde rivaliteit met FC Barcelona, die bovendien een centrale rol speelt in de identiteitsvorming van Espanyol-supporters. Espanyol werd opgericht in 1900 als de Sociedad Española de Foot-ball door een groepje studenten onder leiding van Angel Rodriguez Ruiz, de zoon van de rector van de Universiteit van Barcelona. In 1903 veranderde de club haar naam in Club Español de Fútbol en in 1912 schonk koning Alfonso XIII de club de titel 'koninklijke' (Real; Reial in het Catalaans). De club werd ten dele opgericht als reactie op het nabijgelegen FC Barcelona, dat een jaar eerder was gesticht en hoofdzakelijk uit buitenlandse spelers bestond. Waar FC Barcelona vooral voetbalfaciliteiten voor buitenlanders aanbood, wilde Espanyol dezelfde diensten aanbieden aan de lokale bevolking.

Ondanks de historische binding met de lokale universiteit en haar expliciete doel om de lokale bevolking aan zich te binden, verkreeg Espanyol steeds meer het imago van een fascistische vereniging. De politieke en sociale ontwikkelingen in Catalonië waren hier grotendeels debet aan. Met de opkomst van het Catalaans nationalisme werd Espanyol in toenemende mate gezien als een vertegenwoordiger van de centralistische Spaanse overheid in Catalonië. De nationalistenvan beschouwden de clubnaam – Español, toen nog in het Spaans geschreven – als een bewuste provocatie, en het bestaan van de club werd opgevat als een grove belediging. Wedstrijden tegen FC Barcelona, dat de steun van Catalaanse nationalistenvan genoot, werden geregeld overschaduwde door verbaal en fysiek geweld op en buiten het veld. De nationalistenvan beschuldigden Espanyol ervan steun te ontvangen van de Spaanse autoriteiten, vooral tijdens de dictaturen van Miguel Primo de Rivera (1923-1929) en Francisco Franco (1939-1975). Franco hielp de club volgens velen aan de bekerwinst in 1940.

Critici zagen de activiteiten van een kleine groep radicale supporters in de jaren twintig als symbolisch voor Espanyol's fascistische, anti-Catalaanse karakter. Deze groep, genaamd Peña Deportiva Ibérica, werd opgericht in 1923 in Barcelona's rechtsextremistische kringen om de principes van Spaanse nationale eenheid in het voetbal en in andere sectoren van de samenleving te bevorderen (Artells, 1972: 190; Spaaij, 2007a: 413). De groep bestond uit enkele honderden personen, onder wie ambtenaren, studenten en militairen, die zich verzetten tegen het 'anti-Spaanse' en 'separatistische' beleid van FC Barcelona. De groep mishandelde geregeld FC Barcelona-supporters tijdens lokale derby's (Culla Clarà, 1977: 50).

Derby's tussen Espanyol en FC Barcelona wekten vanaf het begin af aan hevige collectieve emoties op. Van oudsher werden wedstrijden tussen beide clubs gekenmerkt door de wederzijdse vijandigheid van zowel spelers als supporters, die geregeld culmineerde in geweld (Sobrequés Callicó, 1998: 269-273). Tijdens een bekerwedstrijd op 20 juni 1909 bestormden honderden Espanyol-supporters het veld en eisten van de scheidsrechter dat hij een doelpunt van FC

Barcelona afkeurde. Drie jaar later, in maart 1912, liep de bekerwedstrijd tussen beide clubs volledig uit de hand. De politie moest ingrijpen toen rivaliserende spelers en supporters elkaar te lijf gingen. In de jaren twintig escaleerde het conflict tussen Espanyol en FC Barcelona verder als gevolg van politieke spanningen en ruzies tussen clubbestuurders, spelers en supporters. Op 23 november 1924 leidde de rode kaart van Barça's sterspeler Josep Samitier tot een regen van muntstukken vanaf de tribunes. De wedstrijd werd gestaakt en de clubs beschuldigden elkaar ervan de ongeregelheden te hebben aangewakkerd. De militaire autoriteiten besloten dat de wedstrijd zonder publiek zou worden overgespeeld. Deze beslissing wakkerde de onvrede van supporters verder aan. Terwijl de wedstrijd achter gesloten deuren werd gespeeld, groepeerden rivaliserende supporters zich buiten het stadion en veroorzaakten grootschalige ongeregelheden (Burns, 2000: 85-86).

De rivaliteit tussen FC Barcelona en Espanyol escaleerde in de eerste decenia na de Spaanse burgeroorlog (1936-39). Gedurende deze periode begonnen de clubs tegengestelde sociale, culturele en politieke visies te symboliseren: catalanisme versus anti-catalanisme, anti-Spaans versus Spaans en integratie versus non-integratie (Colomé, 1999: 90). FC Barcelona werd het symbool van een onderdrukte natie, terwijl Espanyol werd gezien als vertegenwoordiger van de centralistische Spaanse overheid en van Franco's rechtse militaire regime. Manuel Vázquez Montalbán, een gerenommeerd auteur en toegewijd supporter van FC Barcelona, wees erop dat 'geïntegreerde immigranten supporters van Barça waren, en de niet-geïntegreerde van Español' (1972: 7-8). Dit beeld van Espanyol als een niet-geïntegreerde en openlijk fascistische club wordt tegenwoordig hevig bekritiseerd door supporters van de club, zoals later in dit hoofdstuk wordt beschreven.

Spanje onderging een proces van snelle economische modernisering in de jaren vijftig en vroege jaren zestig. Catalonië was, samen met het Baskenland, een voorloper in dit moderniseringsproces. De regio beleefde een grote instroom van nieuwkomers uit andere delen van Spanje. Veel van deze nieuwkomers zagen FC Barcelona als een belangrijk middel tot integratie in de Catalaanse samenleving. Deze ontwikkeling droeg bij aan een historische breuk in de evolutie van beide clubs. FC Barcelona ontwikkelde zich tot een voortvarende club met meer dan 100.000 leden en met een van 's werelds indrukwekkendste voetbalstadions. Espanyol, daarentegen, werd een bescheidener club met 20.000 leden. Als gevolg van deze ontwikkeling veranderde de lokale rivaliteit tussen beide clubs langzaam maar zeker van een wederzijdse rivaliteit in een asymmetrische, onbeantwoorde rivaliteit. Terwijl de haat jegens hun lokale rivalen nog altijd zeer sterk is onder Espanyol-supporters, zien FC Barcelona-supporters tegenwoordig Real Madrid als hun belangrijkste tegenstander.

Volgens Espanyol-supporters is de discontinuïteit in de historische ontwikkeling van beide clubs deels te wijten aan de systematische amplificatie en uitbuiting van Espanyols fascistische imago door Catalaanse nationalist en FC Barcelona-gezinde instituties. Zij ontkennen niet dat er historische connecties bestaan tussen bepaalde clubbestuurders en supporters en de centralistische overheid, maar zij stellen dat de club uitsluitend is opgericht als een sportvereniging en dat zij deze functie altijd heeft behouden. Zich verbinden aan één specifieke politieke visie zou verraad van de originele geest van de club betekenen; juist deze geest heeft het volgens supporters mogelijk gemaakt dat Espanyol haar positie als een van de grootste voetbalclubs in Catalonië heeft weten te behouden gedurende meer dan een eeuw (Segura Palomares, 2001: 71). De overtuiging dat voetbal en politiek twee verschillende zaken zijn die men van elkaar dient te scheiden, is terug te vinden in het officiële clublied: *el deporte es tu único objetivo* ('sport is je enige doel'). Het lijkt erop dat tijdens de periode van intense politisering, Espanyols ambigue en ongedefinieerde karakter – in de zin dat de club werd geleid en gesteund door mensen van verschillende politieke en sociale achtergronden – het ontstaan van haar negatieve reputatie vergemakkelijkte. Espanyol was, in de woorden van voormalig trainer Javier Clemente, 'noch aan de macht noch in oppositie'. De voorzitter van een supportersvereniging zei hierover:

Barcelona heeft het feit dat Espanyol nooit een bepaalde politieke positie heeft gesteund uitgebuit. Er is een beeld gecreëerd van Espanyol als een pro-Francobeweging. Zo werkt het. Als de een blijft herhalen dat de club fascistisch en politiek incorrect is, dan is voor veel mensen, die van voetbal houden maar die niet voor Barça zijn, Espanyol geen aantrekkelijk alternatief. Omdat het een lelijke, rechtse club is. Op basis van een halve waarheid werd een stereotype gecreëerd, met ingrijpende gevolgen (Espanyol-supporter, maart 2004).

Lokale rivaliteit en de vorming van Espanyols supporterscultuur

Tegen de achtergrond van Espanyols ongunstige situatie ontstonden onder supporters specifieke opvattingen over wat het betekent om een Espanyol-fan te zijn. Deze collectieve identiteit wordt geconstrueerd op basis van de subjectieve verschillen tussen henzelf en FC Barcelona. Barça wordt beschouwd als een arrogante club die een onjuiste, bevooroordeelde versie van de Catalaanse geschiedenis verkoopt. Espanyol-supporters benadrukken dat hun club sterke lokale wortels heeft, terwijl FC Barcelona in essentie een 'buitenlandse' club is, zowel historisch als in het heden. Het vermeende buitenlandse karakter van FC Barcelona wordt aangekaart in liedjes zoals: 'Zij denken dat ze erg Catalaans zijn, maar

werden opgericht door een Zwitser.' Supporters stellen voorts dat de beschuldigingen van fascisme evenzeer van toepassing zijn op hun rivaal, bewijs waarvoor is gelegen in de rechtse sympathieën van de voormalige voorzitters Josep Lluís Núñez en Joan Gaspart (bijv. *El Triangle*, 21 juni 2000; zie hoofdstuk 8).

Espanyol-supporters beschuldigen hun rivaal er ook van dat zij haar gunstige sociale, economische en politieke positie uitbuit ten koste van andere Catalaanse voetbalclubs. FC Barcelona's ambitie om alle andere clubs te overschaduwten zou de progressie van kleinere clubs hinderen (bijv. *El Periódico*, 27 september 2003). Zo contracteerde FC Barcelona kort na Espanyols verloren UEFA-cupfinale van 1988 twee van de belangrijkste spelers van haar rivaal. Maar, zo luidt het argument, FC Barcelona's aankoopbeleid heeft ook kleinere clubs geschaad, zoals Gimnàstic Tarragona, UE Lleida en zelfs het rolschaatshockeyteam van Igualada. Verscheidene kleinere Catalaanse voetbalverenigingen dienden van oudsher evenzeer als ontmoetingsplaatsen voor de expressie van nationalistische sentimenten, maar zij zijn nooit bij machte geweest om FC Barcelona te evenaren in de constructie van een krachtige politieke en culturele identiteit (García Candau, 1996: 241-242). Een supporter legt deze machtsongelijkheid als volgt uit:

Al die dingen die ons hebben geschaad, daarin ligt de haat die is gegroeid. David versus Goliath, maar met ongelijke middelen. Het is meer een principekwestie dan een sport- of politieke aangelegenheid. Want ik ben ook Catalaanse, maar op een andere manier. Ik veracht hun arrogantie en de wijze waarop zij hun imago verkopen (Espanyol-supporter, mei 2004).

Het ressentiment van Espanyol-supporters is ook gericht tegen de instituties die naar verluidt FC Barcelona propaganderen als een belangrijk symbool van de Catalaanse identiteit. De sportkranten *Mundo Deportivo* en *Sport* besteden dagelijks elk ongeveer vijftig pagina's aan FC Barcelona en slechts twee pagina's aan Espanyol. Andere Catalaanse kranten, zoals *El Periódico*, negeren Espanyol vrijwel geheel: 'Niemand wil schrijven over Espanyol, alleen journalisten die toevallig fanatieke supporters zijn. FC Barcelona is veel opwindender en uitdagender' (journalist *El Periódico*, maart 2004). De Catalaanse publieke televisiezender TV3 besteedt dagelijks ongeveer twaalf maal zoveel zendtijd aan FC Barcelona dan aan Espanyol (berekeningen van de auteur tussen maart en mei 2004). Volgens Espanyol-supporters is de overweldigende media-aandacht voor FC Barcelona niet slechts een logisch gevolg van de succes en de populariteit van de club, maar onderstreept zij tevens de persistentie van de stereotypen rond Espanyol. In deze zienswijze stigmatiseren de Catalaanse media Espanyol opzettelijk, teneinde FC Barcelona te bevorderen als de club die mensen moeten steunen. De redacteur van een supporterskrant schreef in dit verband:

De dictatuur van Barça houdt maar niet op. Dit weekeinde publiceerde vrijwel ieder nieuwsmiddeel drie negatieve berichten over onze club. Is het geen vorm van destabilisatie om deze berichten enkele uren voor de wedstrijd Barcelona – Espanyol te publiceren? Nee, wat is het dan wel? Bedankt voor deze majestueuze les in pseudo-journalistiek (*Blanc i Blau*, vol. 10, nr. 697, 3 mei 2004: 22).

De vermeende onrechtvaardige behandeling van hun club heeft radicale ultras ertoe gebracht de lokale media te beledigen, journalisten te mishandelen en hun eigendom te vernielen, zoals later in dit hoofdstuk wordt beschreven.

De afgelopen tien jaar heeft Espanyol geprobeerd om haar imago te verbeteren en haar binding met de lokale gemeenschap te versterken. De club veranderde haar naam van het Spaanse ‘Real Club Deportivo Español’ naar het Catalaanse ‘Reial Club Deportiu Espanyol de Barcelona’, een belangrijke symbolische stap. Clubbestuurders ondervinden dat vertegenwoordigers van de Catalaanse overheid en media zich beginnen te realiseren dat Espanyol ‘geen toevluchtsoord is voor centralistische militairen en niet-geïntegreerde immigranten’ (bestuurslid Espanyol, mei 2004). Ondanks recente verbeteringen volhardt de reputatie van de club tot op de dag van vandaag. Fanatieke FC Barcelona-supporters zien de club nog altijd als fascistisch en anti-Catalaans.

Espanyol zijn de verraders van Catalonië binnen Catalonië. Het zijn geen Catalanen maar Spanjaarden. Ze zijn er trots op dat zij Spanje vertegenwoordigen. Ze zien ons als een team vol buitenlanders, terwijl zij zogenaamd een authentiek Spaanse club zijn. Maar dat is slechts één manier om naar de zaken te kijken. Ik ben trots op het feit dat Catalonië zo’n open samenleving is en dat een Zwitser Barça heeft opgericht. Maar zij zijn precies het tegenovergestelde: erg gesloten en exclusief voor Spanjaarden. Ze horen hier eigenlijk niet thuis, of wel dan? Ze zouden hier überhaupt niet moeten zijn (FC Barcelona-supporter, april 2004).

De supportersgroep Sarrià Nord, die zich expliciet identificeert met Catalaans separatisme, wordt door supporters van FC Barcelona nog altijd systematisch uitgesloten van participatie in de supportersorganisaties rond het Catalaanse nationale elftal (o.a. de groep Escamots Catalans), omdat het volgens de FC Barcelona-fans onmogelijk is dat Espanyol-supporters echte Catalanen kunnen zijn.

De tegengestelde reputaties en identiteiten van de twee grootste voetbalclubs uit Catalonië spelen een cruciale rol in Espanyols supporterscultuur. De collectieve identiteit van Espanyol-supporters wordt geconstrueerd in relatie tot het vermeende ‘arrogante’ en ‘neppe’ karakter van hun lokale rivaal. De eigen identiteit baseert zich op een onvoorwaardelijke clubloyaliteit tegen de achtergrond van de permanente stigmatisering door buitenstaanders. Dit proces van culturele onder-

scheiding staat tevens centraal in de collectieve identiteitsvorming van ultras en hooligans, zij het in een verhoogde en deels verdraaide vorm. De ultras hebben het fascistische imago van hun club getransformeerd tot een symbool van groepsidentiteit en een geuzennaam, wat hen onderscheidt van hun rivalen bij FC Barcelona en de basis vormt voor de gewelddadige competitie tussen beide groepen.

7.2 Ultras, geweld en rechts-extremisme

Het imago van Espanyol als een fascistische, anti-Catalaanse club wordt niet alleen gereproduceerd door buitenstaanders, maar ook door een deel van de eigen aanhang. De ultragroep Brigadas Blanquiazules (blauw-witte brigades) wordt door veel buitenstaanders beschouwd als kenmerkend voor de fascistische aard van de club. De oorsprong van de groep ligt in de segregatie van het publiek naar leeftijd vanaf het midden van de jaren zeventig. In de tweede helft van de jaren zeventig trachtte de supportersvereniging (*penya*) Gran Peña Espanyolista Manigua om een levendiger ambiance te creëren in het Sarrià-stadion door middel van vlaggen, liederen en trommels. De leden van Manigua en van de *penya* Els Incansables vestigden zich op de zuidtribune, die al snel het belangrijkste referentiepunt voor jonge supporters werd. De segregatie van het publiek naar leeftijd raakte in een stroomversnelling met de oprichting van de jeugdgroep Peña Juvenil. Deze groep trachtte de jeugdige aanhang van de club te verenigen door een gepassioneerde atmosfeer te creëren naar het voorbeeld van de Italiaanse ultrasubcultuur. De groep nam geleidelijk de rol van Manigua over.

Jonge supporters van Espanyol werden geïnspireerd door het WK 1982, dat in Spanje werd gehouden. Voor veel Espanyol-supporters faciliteerde dit evenement hun eerste directe contact met enkele prestigieuze supportersgroepen uit landen zoals Italië, Engeland, Argentinië en Brazilië. Het bood hun de gelegenheid om het gedrag van deze groepen van dichtbij te observeren, aangezien Sarrià een van de uitverkoren stadions was voor het toernooi. De activiteiten van deze buitenlandse groepen werden doorgaans beschouwd als prestigieuzer dan lokale vormen van supporterschap. Clubhistoricus Juan Segura Palomares beschreef dit als volgt:

Duizenden Italianen, met hun geschreeuw en hun vlaggen ... beantwoordden de duizenden Brazilianen die ... de samba dansten, enerverend, sensueel en voortdurend. Het was een hallucinerende ervaring. Veel Espanyol-leden die aanwezig waren huilten van emotie bij het aanschouwen van hun geliefde Sarrià, omgetoverd tot het centrum van een mondiaal feest uitgezonden op de televisie over de gehele wereld (Segura Palomares, 2000: 351).

De beleving van het WK leidde tot een toenemend enthousiasme van jonge supporters, die complexere en pyrotechnische stijlelementen begonnen toe te voegen aan hun repertoire, zoals grote vlaggen, Bengaals vuurwerk en rookbommen. *Penya Juvenil* ontving verscheidene vormen van steun van de club, inclusief een opslagruimte in het stadion, vervoer naar uitwedstrijden en financiële steun. Om hun wervingsstrategieën te stimuleren beloofde de club *Juvenil* met 500 peseta's (circa € 3) voor ieder nieuw lid. Het gematigde, niet-gewelddadige karakter van *Penya Juvenil* stond in schril contrast met de toenemende agressieve masculiene normen onder leden van FC Barcelona's jeugdgroep *Boixos Nois* (zie hoofdstuk 8). Tijdens lokale derby's in het *Sarrià*-stadion in de vroege jaren tachtig vielen leden van *Boixos Nois* geregeld de jonge *Espanyol*-supporters aan. Het feit dat de uitsupporters pal naast *Penya Juvenil* plaatsnamen op de Zuidtribune, zonder enige vorm van afscheiding, maakte de jonge *Espanyol*-supporters tot een aantrekkelijk en eenvoudig doelwit.

In het seizoen 1984-1985 besloot een kleine groep jongeren binnen de *Penya Juvenil* zich te verzetten tegen de provocaties en het geweld van hun rivalen. Zij bekritiseerden de leiding van *Penya Juvenil* als zijnde te 'soft' en meegaand en stelden dat de groepseer diende te worden verdedigd, zo nodig fysiek. Deze ambitie werd deels ingegeven door hun interactie met Italiaanse ultras. Tijdens een bezoek aan een wedstrijd tussen AC Milan en Internazionale beleefden de jonge mannen de intimiderende sfeer die de ultragroep *Brigate Rossonere* genereerde. Zij wilden eenzelfde sfeer creëren bij *Espanyol* (*Revista Hinchas*, nr. 2, maart 1990). In de aanloop naar een lokale derby in 1985 deed het gerucht de ronde dat *Espanyol*-supporters zich hadden verenigd in een hooliangroep met de naam *Eagles Korps* teneinde hun lokale rivalen te grazen te nemen. Later dat jaar werd de ultragroep *Brigadas Blanquiazules* opgericht. Deze naam was een combinatie van de clubkleuren (blauwwit) en de term 'brigades', die zij overnamen van Italiaanse ultragroepen met de naam *brigade* (o.a. *Brigate Rossonere* bij AC Milan en *Brigate Gialloblù* by *Hellas Verona*), met een duidelijke militaire weerklank.

De oprichting van *Brigadas Blanquiazules* markeerde een belangrijke ontwikkeling in de rechts-extremistische politiek in Barcelona en Spanje: de opkomst in extreem-rechtse kringen van jeugdgroepen die hun oorsprong vonden in voetbalstadions en stedelijke buitenwijken. In plaats van te worden beïnvloed door formele extreem-rechtse organisaties, ontstonden de ultragroepen tegen de achtergrond van de afwezigheid van een formeel georganiseerd extreem-rechts. Het Catalaanse rechts-extremisme was sterk gefragmenteerd en niet in staat om de meer dynamische en succesvolle onafhankelijkheidsbeweging in Catalonië naar de kroon te steken. Het autonome karakter van *Brigadas Blanquiazules* werd mede bepaald door het feit dat organisaties zoals *Juntas Españolas*, *Frente Nacional* en *Círculo Español De Amigos De Europa* (*CEDADE*) weigerden om skinheads en

voetbalultras in hun midden op te nemen. De ultras werden beschouwd als een bron van onrust met een gebrek aan partijdiscipline, hetgeen het publieke imago van deze organisaties danig kon schaden (Casals, 1998: 71-72). Vanaf haar oprichting hebben informele groepsleiders echter wel contacten onderhouden met traditionele extreem-rechtse organisaties, bijvoorbeeld met Juntas Españolas en de jongerenafdeling Juntas Jóvenes. Binnen deze organisaties fungeerden zij als een onofficiële ordedienst en zij namen soms deel aan bijeenkomsten (Viñas, 2004: 161). Journalisten hebben Brigadas Blanquiazules herhaaldelijk in verband gebracht met extreem-rechtse organisaties, in eerste instantie vooral met Juntas Españolas en later ook met de militante fractie van CEDADE, de grootste neonazi-partij in Spanje tot haar officiële ontbinding in 1993 (bijv. *Avui*, 15 maart 1987; *El Periódico*, 24 februari 1991; *El Triangle*, 8 december 2000).

De politisering van de ultras voltrekt zich niet middels uitgebreide ideologische training of vaststaande en samenhangende politieke ideologieën, maar vooral door imitatie en contacten met specifieke milieus, met name bepaalde voetbalstadions en (skinhead)muziekfestivals (Casals, 1998: 72; Spaaij & Viñas, 2005b: 145). De meeste groepsleden hebben geen substantiële kennis van het neofascisme of nationaal-socialisme, maar zij identificeren zich desalniettemin met de normen, waarden en het gedrag dat hiermee wordt geassocieerd binnen de subcultuur. Slechts een zeer kleine minderheid, vooral oudere ultras, heeft een gedegener kennis van politieke theorie en politieke filosofie. Zij maken onderscheid tussen jongeren die voetbalwedstrijden bezoeken om hun politieke overtuigingen uit te dragen ('voetbal voor de politiek') en degenen die bepaalde politieke overtuigingen aannemen om zich te conformeren aan de groepsidentiteit ('politiek voor het voetbal'). Vanaf het eind van de jaren tachtig trok de groep grote aantallen jonge skinheads aan die zich hoofdzakelijk identificeerden met de ultracultuur en hooliganisme, en die politieke symbolen min of meer klakkeloos overnamen om zich te bewijzen en om buitenstaanders te provoceren. Clubbestuurders onderschrijven de gedachte dat er uiteenlopende gradaties van politieke betrokkenheid bestaan onder de ultras:

Het kan mij niet schelen of ze fascistische liederen zingen buiten het voetbal, maar binnen het stadion is het onaanvaardbaar in het belang van de club. Steeds meer ultras begrijpen dat, maar de kern niet. Zij willen hun politieke overtuigingen uitdragen ten koste van alles. De ideologie van deze personen is vrij divers. Veel ultras hebben geen idee, terwijl anderen hoog zijn opgeleid en precies weten wat zij doen en waarom zij het doen. Je kunt op een serieuze en constructieve manier met ze praten, ondanks het feit dat ik hele andere overtuigingen heb. De leiders weten heel goed wat ze zeggen en denken. Maar de jongere skinheads weten er vaak helemaal niets over (bestuurslid Espanyol, mei 2004).

Ondanks het feit dat veel groepsleden geen substantiële kennis hebben van extreem-rechtse ideologieën, spelen deze ideologieën wel een centrale rol in de collectieve identiteitsvorming. De collectieve identiteit van leden en sympathisanten van Brigadas Blanquiazules is gebaseerd op een combinatie van clubloyaliteit, neofascisme, Spaans nationalisme en mannelijkheid en zet zich af tegen het Catalaans nationalisme waarmee leden van Boixos Nois zich identificeerden. Deze tegengestelde groepsidentiteiten vormen een afspiegeling, zij het in een karikaturale vorm, van de publieke imago's van de clubs die zij vertegenwoordigen. De identificatie van ultras met Spaans nationalisme kan in sommige gevallen worden herleid naar hun familieachtergronden. Sommige groepsleden zijn afkomstig uit politiek actieve en uiterst conservatieve gezinnen (Viñas, 2004; Salas, 2003; *El Triangle*, 3 september 1990; *Avui*, 4 maart 2001; *El Triangle*, 14 maart 2001). Daarnaast zijn relatief weinig ouders van de eerste generatie ultras geboren en getogen in Catalonië of spreken zij thuis Catalaans. Veel groepsleden zien Spanje in plaats van Catalonië als hun vaderland. De meeste ultras zijn echter niet, zoals vaak wordt verondersteld, anti-Catalaans, maar vooral antiseparatistisch. Zij verwerpen het Catalaans politiek nationalisme en de Catalaanse (en Baskische) onafhankelijkheidsstrijd, maar tegelijkertijd zijn zij trots op Catalonië als een van 's lands welvarendste regio's. Een ultra zei hierover: 'Wij zijn bijna allemaal Catalanen en we zijn daar trots op, net als op onze Spaanse achtergrond. ... De enige mensen die wij zeer diep haten zijn separatisten en alle mensen die Pujol [de voormalige president van Catalonië] volgen' (*Ultras Pericos*, nr. 0, 1994: 1). Een andere ultra vatte de politieke overtuigingen van groepsleden als volgt samen: 'Niemand van ons is anti-Catalaans. Wij zien Catalonië als onderdeel van Spanje. Wij verdedigen Spanje in zijn geheel tegen de invasie van buitenlanders. Vanaf het begin is de groep extreem-rechts en nationalistisch geweest, maar altijd op een gevarieerde manier met verschillende specifieke ideologieën' (Espanyol-ultra, mei 2004).

De sociale samenstelling van Brigadas Blanquiazules is door de jaren heen aanzienlijk veranderd met betrekking tot de leeftijd en maatschappelijke achtergronden van de ultras. De eerste generatie ultras bij Espanyol bestond vrijwel uitsluitend uit jonge mannen tussen de 15 en 25 jaar. Tegenwoordig maken ook verscheidene mannen die de dertig reeds zijn gepasseerd deel uit van de groep; zij zijn in veel gevallen al sinds hun jeugd actief. Dergelijke veranderingen door de tijd doen zich ook voor ten aanzien van de maatschappelijke achtergronden van de ultras. Hoewel van oudsher heterogeen, bestond de groep in eerste instantie voornamelijk uit jonge mannen uit (hogere) middenklassemilieus. De politieke identiteit van de groep sprak veel jonge supporters uit hogere maatschappelijke kringen aan. De ligging van de club in het welvaren-

de Sarrià-district betekende dat een aanzienlijk deel van de groepsleden (en van de Espanyol-supporters in het algemeen) uit deze buurt afkomstig was. Verscheidene van deze ultras, zogenaamde *niños pijos* ('rijkeluiskinderen'), waren berucht om hun gewelddadig en racistisch gedrag. Journalisten en politiefunctionarissen hebben geregeld gewezen op de invloed van deze 'rijkeluiskinderen' binnen het hooliganisme bij Espanyol (o.a. *El País*, 9 december 1986; *El Periódico*, 24 februari 1991; Salas, 2003; De Antón & Del Riquelme, 1990: 109).

De maatschappelijke achtergronden van de Espanyol-ultras zijn door de jaren heen heterogener geworden als gevolg van de explosieve groei van de ultrasubcultuur in de tweede helft van de jaren tachtig, al kan een significant deel van de ultras nog altijd worden getypeerd als middenklassejongeren. Het aantal groepsleden en meelopers nam snel toe gedurende deze periode, van circa 80 in 1985 tot ongeveer 300 twee jaar later. De groep trok in die jaren een groter aantal jonge mannen uit de arbeidersklasse aan. De snelle uitbreiding van de ultrasubcultuur bij Espanyol was het gevolg van een combinatie van vijf factoren: de toenemende populariteit van de ultra- en skinheadstijl onder jonge mannen door het gehele land; de groeiende reputatie van Brigadas Blanquiazules in Catalonië; de grote media-aandacht voor de ultras; Espanyols succes in de competitie in het seizoen 1986-1987 (de club eindigde als derde in de hoogste divisie) en in de UEFA-cup in het seizoen 1987-1988 (waarin de club de finale haalde); de teloorgang van Penya Juvenil na het overlijden van haar voorzitter (de groep verdween in 1988). Brigadas Blanquiazules stimuleerde tegelijkertijd zijn reputatie en organisatie door middel van de invoering van officiële lidmaatschapskaarten, kaart- en vervoersvoorzieningen en merchandising. Een ultra beschreef deze periode van groei als volgt: 'In de vroege jaren groeide onze groep in hoog tempo. Veel lokale jongens die nooit naar het voetbal gingen, begonnen wedstrijden te bezoeken vanwege onze reputatie. Ze wilden deel uitmaken van de actie. Dat was de aantrekkingskracht van de ultrascene in die jaren' (Espanyol-ultra, mei 2004).

Overigens zijn twee andere sociale kenmerken van de ultras opmerkelijk ongewijzigd gebleven: de groep bestaat vrijwel uitsluitend uit mannen en alle groepsleden zijn blank. Enkele vrouwen die zich soms rond de groep begeven, spelen een relatief marginale rol als de vriendin of vrouw van mannelijke ultras. Personen met een donkere huidskleur worden niet getolereerd als onderdeel van de extreem-rechtse signatuur van de groep (zie hierover paragraaf 2.4).

Geweldgebruik en reputatie

Leden van Brigadas Blanquiazules hebben zich vanaf de oprichting van de groep uitdrukkelijk geïdentificeerd met geweldgebruik. Zij zijn berucht om hun betrokkenheid bij verschillende vormen van geweld binnen en buiten het voetbal, inclusief gewelddadige overvallen. Hooliganisme is verweven met andere vormen van jeugdcriminaliteit. De ultras hebben een reputatie opgebouwd voor het intimideren en mishandelen van etnische minderheden, homoseksuelen, transseksuelen en leden van andere jeugdsubculturen, in het bijzonder linkse skinheads, punkers en krakers. Een gerenommeerd groepslid legitimeerde dit geweld als volgt in een televisiedocumentaire:

Ik ben een fascist en dat is precies wat een skinhead is ... omdat hij al de buitenlandse rotzooi uit Spanje wil gooien, negers, joden, de hele zooi. Zinloos geweld is niet het enige wat skinheads doen. Zij verdedigen wat van hun is en dat betekent vechten met rooien [communisten, linkse skinheads], separatisten, joden, punkers en ander uitschot van de samenleving (TVE, *Informe Semanal*, 26 oktober 1991).

Racistische en xenofobe uitlatingen zijn ook terug te vinden in fanzines en op websites van de ultras, zoals in het volgende voorbeeld: 'Brigadas Sieg Heil ... Ik geloof dat dat hoerenjong [verwijzend naar Desmond Tutu] het verdient om zijn ballen afgesneden te krijgen door zijn negerbroeders en zijn neven de apen' (*Gol Sur Ultrazine*, 19 april 1988).

In de voetbalcontext heeft Brigadas Blanquiazules gewelddadige rivaliteiten opgebouwd met een aantal supportersgroepen. De belangrijkste rivaal is van oudsher Boixos Nois, zoals tot uitdrukking komt in de strijdkreet *siempre contra la peste culé*, dat zoveel betekent als: 'altijd tegen de rood-blauwe plaag'. De rivaliteit tussen beide groepen vormt een afspiegeling van het historisch antagonisme tussen Espanyol en FC Barcelona en is deels gebaseerd op politieke identiteit en symboliek. Leden van Brigadas Blanquiazules beschouwen alle linkse, separatistische en antifascistische supportersgroepen in Spanje als legitieme tegenstanders, bijvoorbeeld Herri Norte Taldea (Athletic Bilbao), Brigadas Amarillas (Cádiz), Peña Mujika (Real Sociedad) and Indar Gorri (Osasuna). Tegelijkertijd hebben meerdere groepleden een duurzame relatie opgebouwd met de ultras van Real Madrid, de groep Ultras Sur, gebaseerd op hun gedeelde politieke overtuigingen en haat jegens Boixos Nois en FC Barcelona. Leden van beide groepen bezoeken met enige regelmaat elkaars wedstrijden en zij werken soms samen in het voorbereiden en uitvoeren van confrontaties met rivaliserende supporters. Espanyol-ultras staan ook in contact met enkele buitenlandse groeperingen, zoals de Italiaanse ultragroep Brigate Gialloblù (Hellas Verona).

De gewelddadige competitie tussen Brigadas Blanquiazules en Boixos Nois kwam tot stand in de tweede helft van de jaren tachtig. Beide groepen verdedigden hun status als de 'hardste' en 'gekste' supporters en werden op deze wijze in een langdurige geweldspiraal gezogen, waarbij ieder incident de opmaat was voor een volgend, vaak ernstiger incident. Om hun eer en reputatie veilig te stellen, zagen beide formaties zich genoodzaakt op een directe en effectieve wijze te reageren op een provocatie of 'nederlaag'. Het achterwege blijven van een wraakactie zou de reputatie van de groep danig schaden en de pretenties van alle groepsleden belachelijk maken (vgl. Katz, 1988: 141). De eerste groot-schalige confrontatie tussen beide groepen vond plaats na afloop van een derby in het Camp Nou-stadion, op 12 oktober 1986. De Espanyol-ultras zagen deze wedstrijd als een uitgelezen mogelijkheid om zich te bewijzen en wraak te nemen voor eerdere aanvallen van hun rivalen. Na de wedstrijd viel een groep van ongeveer honderd Espanyol-supporters rivaliserende supporters aan bij een café vlak bij het stadion. Het café liep ernstige materiële schade op en zeven personen moesten worden overgebracht naar het ziekenhuis. Het incident bestendigde de rivaliteit tussen beide groepen en hun bereidheid tot geweldgebruik. De gebeurtenis genereerde tevens een golf van media-aandacht voor supportersgeweld rond voetbalwedstrijden. De Spaanse kranten berichtten dat de maatregelen om wangedrag van supporters te voorkomen volslagen ineffectief waren (*El País*, 14 oktober 1986; *La Vanguardia*, 14 oktober 1986).

De maatschappelijke ophef over het gedrag van de ultras werd versterkt door de toenemende populariteit van de skinheadsubcultuur op de tribunes van het Sarrià-stadion. Met de opkomst van de skinheadstijl nam onder andere de zichtbaarheid van rechts-extremistische symbolen op de tribunes toe. Op de zuidtribune toonden leden van Brigadas Blanquiazules vlaggen met hakenkruizen, *white power*-tekens en het officiële logo van de groep, de *Totenkopf*, overgenomen van de Duitse SS. Tegenwoordig, als gevolg van het verbod op nazi-symbolen in de voetbalstadions, gebruiken de ultras vooral subtielere symbolen, zoals de cijfers 88 (dit verwijst naar 'HH', afkorting voor Heil Hitler).

Espanyols deelname aan de UEFA-cup in het seizoen 1987-1988 gaf Brigadas Blanquiazules de gelegenheid zich ook in Europees verband te laten gelden. De wedstrijd tegen AC Milan op 4 november 1987 werd bijvoorbeeld overschaduwd door een gewelddadig treffen tussen lokale ultras en leden van de Italiaanse ultragroep Fossa dei Leoni. De thuissupporters vielen een bus met uit-supporters aan. De Italianen bekogelden hun rivalen met stenen en flessen. Na de wedstrijd vielen jonge Espanyol-supporters opnieuw Italiaanse supporters aan en vernielden zij auto's met Italiaanse nummerborden. In de nasleep van deze gebeurtenissen benadrukten de kranten de internationale hooliganrepu-

tatie van Brigadas Blanquiazules (o.a. *Sport*, 6 november 1987; *La Vanguardia*, 5 november 1987).

De reeks geweldsincidenten in 1986 en 1987, en de zichtbaarheid van extreem-rechtse symbolen in het stadion, zorgde voor politiek-bestuurlijke ophef over het gedrag van de ultras. De Spaanse voetbalbond besloot het stadion voor een thuiswedstrijd te sluiten, nadat supporters de scheidsrechter, grensrechters en een speler hadden aangevallen tijdens een wedstrijd tegen Real Zaragoza op 31 oktober 1987. De club beklagde zich over deze straf, die in zijn ogen veel te zwaar was. De club weigerde ook de verantwoordelijkheid te dragen voor de geweldsincidenten rond het duel met AC Milan. Het bestuur stelde dat het al het mogelijke had gedaan om geweld te voorkomen en dat de gebeurtenissen buiten het stadion de verantwoordelijkheid van de politie waren (*Sport*, 6 november 1987). Directeur Pedro Tomás benadrukte het voorbeeldige gedrag van de ultras: 'Ik ben het oneens met de stelling dat Brigadas Blanquiazules een nachtmerrie is voor Espanyol. Integendeel, er is geen enkele reden om te klagen. Het zijn jonge mannen die de hele wedstrijd lang het elftal steunen' (*La Vanguardia*, 6 november 1987). Achter de schermen probeerde de club echter naarstig zijn controle over de ultras te vergroten. De nieuwe voorzitter, Julio Pardo, probeerde een dialoog met de ultras op gang te brengen teneinde de groep te legaliseren in de vorm van een officiële *penya*. Legalisering werd gezien als zowel een nieuwe impuls voor de jeugdige aanhang als een middel om hooliganisme te reduceren. De club vond de term 'brigades' te controversieel en stelde een neutralere naam voor: Juventudes Blanquiazules (blauw witte jeugd). De ultras wisten de legalisering van de groep echter te voorkomen en zo hun gepercipieerde autonomie te waarborgen.

7.3 Oorlog op de tribune? Escalatie en respons

De rivaliteit tussen jonge supporters van Espanyol en FC Barcelona escaleerde zienderogen vanaf het eind van de jaren tachtig. Tegen de achtergrond van eerdere geweldsincidenten vormde de mishandeling van een 21-jarige sympathisant van Boixos Nois op 1 december 1990 de opmaat voor een van de gewelddadigste incidenten in de geschiedenis van beide groepen. Op 13 januari 1991 bereidden vijf leden van Boixos Nois een wraakactie voor. Zij gingen op zoek naar ultras van Espanyol in de buurt van het Sarrià-stadion, waar de wedstrijd tussen Espanyol en Sporting Gijón werd gespeeld. Zij kregen de negentienjarige Frédéric Rouquier en de zestienjarige José María Arboleas in het vizier en vielen hen aan. Rouquier overleed aan de opgelopen steekwonden en Arboleas raakte ernstig gewond. De moord veroorzaakte enorme maatschappelijke op-

hef over het escalerende geweld in het Spaanse voetbal. De mediaberichtgeving over ultras en skinheads nam sterk toe in de vorm van krantenberichten, tijdschriftartikelen en televisiedocumentaires.

De frequentie en intensiteit van supportersgeweld bij Espanyol bereikte in deze periode haar hoogtepunt. Zelfverkleerde leden van Brigadas Blanquiazules deden zich bij vrijwel iedere thuis- en uitwedstrijd gelden middels vandalisme, fysiek geweld of racistische spreekwoorden. Confrontaties met FC Barcelona-hooligans vonden ook plaats op andere locaties, bijvoorbeeld in het uitgaansleven. Bepaalde cafés, discotheken en straten werden beschouwd als het exclusieve territorium van de ene dan wel van de andere groep. Het binnentreden van deze publieke ruimten werd in veel gevallen opgevat als een bewuste provocatie. Rivaliserende hooligans zochten elkaar soms thuis en op het werk op. De ultras van Espanyol waren (en zijn) verder berucht om hun betrokkenheid bij ongegegheden op de Spaanse nationale feestdag (12 oktober). Deze datum heeft een symbolische betekenis voor neofascistische ultras en velen bezoeken jaarlijks de bijeenkomsten van Spaanse nationalistes die op deze dag plaatsvinden. Op 12 oktober 1991 mishandelde een groep van ongeveer 400 jongeren, van wie het merendeel behoorde tot Brigadas Blanquiazules, verscheidene personen in het centrum van Barcelona. Diezelfde dag vielen zij krakers aan (*El País*, 13 oktober 1991; *La Vanguardia*, 20 oktober 1991). Gedurende deze periode zochten de ultras actief de confrontatie op met hun rivalen:

In de vroege jaren negentig waren er veel meer geweldsincidenten, niet alleen tussen ons en Boixos Nois, maar ook met andere supportersgroepen en jongerengroepen. Onze mentaliteit was wat anders dan nu. Toen gingen we echt op zoek naar geweld. We reisden naar uitwedstrijden de avond voor de wedstrijd en vielen de lokale ultras of punkers lastig in cafés en nachtclubs. Het was dus niet beperkt tot het stadion (Espanyol-ultra, maart 2004).

Een jaar na de moord op Frédéric Rouquier beleefde Espanyol een andere tragische gebeurtenis. Enkele minuten voor de aftrap van een thuiswedstrijd tegen Cádiz, op 15 maart 1992, werd de dertienjarige Guillermo Alfonso Lázaro geraakt door een vuurpijl die werd afgevuurd vanaf de overzijde van het stadion. Hij overleed in het ziekenhuis. De politie hield een 39-jarige en een 57-jarige man aan, beiden zonder enige relatie met Brigadas Blanquiazules. De mannen bekenden hun misdaad en gaven toe dat zij het gevaar van de vuurpijl hadden onderschat (Segura Palomares, 2001: 480-5; *ABC*, 17 maart 1992). Hoewel de ultras geen rol speelden in dit tragische incident, had het wel een negatieve impact op hun activiteiten. Het incident werd door de autoriteiten en media geplaatst binnen het kader van het escalerende geweld in het Spaanse voetbal.

Een reeks juridische maatregelen volgde in een poging het supportersgeweld onder controle te krijgen. Vuurwerk, alcohol en symbolen die aanzetten tot geweld, in het bijzonder rechts-extremistische symbolen, werden verboden. De politie-inzet werd verhoogd, thuis- en uitsupporters werden nog beter van elkaar gescheiden door middel van hekken en veiligheidspersoneel, en er werd een speciale politie-eenheid opgericht met de taak de lokale ultra- en skinheadcultuur in beeld te brengen. Rond wedstrijden met een hoog veiligheidsrisico, zogeheten *partidos de alto riesgo*, begeleidde de politie de ultras naar en van het stadion. De club begon intensiever samen te werken met de politie en stelde een veiligheidscoördinator aan, zoals vastgelegd in de nieuwe sportwetgeving (over deze wetgeving: Spaaij, 2006a: 113-4).

Deze veranderingen in het beleid resulteerden in een geleidelijke transformatie van de ultrasubcultuur bij Espanyol. Tot de jaren negentig werden de ultras in hun acties nauwelijks gehinderd door formele controle. Relatief weinig wetsovertreders werden aangehouden en de straffen waren meestal licht; de meeste geweldplegers werden uit het stadion verwijderd zonder te worden gearresteerd of zij kregen een boete. De zware celstraffen die leden van Brigadas Blanquiazules kregen opgelegd en de toegenomen politie-inzet rond voetbalwedstrijden vanaf de vroege jaren negentig leidden tot een omslag in de percepties van de pakkans en potentiële gevolgen van gewelddadig gedrag. Een respondent merkte in dit verband op:

De autoriteiten begonnen harder op te treden tegen geweld. Zeker een paar jaar na de dood van Frédéric Rouquier werden de straffen veel zwaarder. Ik kreeg twee jaar gevangenisstraf voor een relatief licht vergrijp. Je moet beseffen dat deze maatregelen werden genomen ten tijde van maatschappelijke paniek. Maar ze leidden wel tot een afname van het geweld. Toen de straf echt dreigend werd, ik bedoel niet langer een boete maar een serieuze gevangenisstraf, toen begonnen veel mensen af te zien van geweld. Met uitzondering van de radicale kern. Want sommige jongens begonnen met messen en pistolen te zwaaien, ook in nachtclubs, als onderdeel van de rivaliteit met Boixos Nois (Espanyol-ultra, maart 2004).

Een andere consequentie van de toegenomen formele controle en straffen was hun effect op de wedstrijdbeleving van de ultras. De skinheadstijl maakte hen een zichtbaar doelwit voor de politie; zij werden onderworpen aan uitgebreide fouillering en politieursurveillance op weg naar het stadion. Verscheidene ultras maten zich een minder opzichtig uiterlijk aan, bijvoorbeeld door hun haar te laten groeien, om het politietoezicht zoveel mogelijk te ontlopen. Veel leden van Brigadas Blanquiazules houden echter nog altijd vast aan de skinheadstijl, die in hun ogen het best past bij hun politieke oriëntatie.

Verzet van onderop: naar een voetbalbeleving zonder geweld en politiek

De intensivering van het beleid ter bestrijding van supportersgeweld viel samen met een andere belangrijke ontwikkeling binnen Espanyols supportersgemeenschap. Na de degradatie in het seizoen 1992-1993 namen clubbestuurders en jonge supporters het initiatief om de verschillende jeugdgroepen binnen de aanhang te herenigen. Het doel van dit initiatief was tweeledig. Enerzijds zag men de actieve steun van jonge supporters als een potentieel voordeel in de poging promotie naar de Primera División af te dwingen. Anderzijds kon op deze wijze de informele sociale controle onder supporters worden gestimuleerd, wat zou kunnen bijdragen aan de beheersing van supportersgeweld. Deze tweede doelstelling was in de praktijk ondergeschikt aan de eerste.

Het initiatief werd in praktijk gebracht onder de naam Irreductibles (de onoverwinbaren). Deze naam was afgeleid van de beruchte ultragroep Irriducibili bij het Italiaanse Lazio Roma, waarmee sommige Espanyol-ultras contacten onderhielden en die eveneens uit een combinatie van verschillende jeugdgroepen bestond. Irreductibles bestond in eerste instantie uit drie groepen: Brigadas Blanquiazules, Peña Juvenil Españolista (heropgericht in 1991) en Peña Universitaria. De twee grootste groepen die deelnamen aan het project, Brigadas Blanquiazules en Juvenil, waren tegenpolen wat betreft hun houding ten opzichte van politiek en geweld. De groep Peña Universitaria, die hoofdzakelijk uit universiteitsstudenten bestond, beschouwde zichzelf niet als ultras en richtte zich vooral op het organiseren van debatten op universiteiten en scholen met als doel het imago van Espanyol te verbeteren en nieuwe supporters aan te trekken. Na korte tijd besloot deze groep het collectief te verlaten.

Irreductibles ontwikkelde zich al snel tot een zeer prestigieuze supportersgroep. Het collectief werd meerdere malen verkozen tot een van de succesvolste Spaanse ultragroepen door lezers van het populaire fanzine *Super Hinchas*. De 2.000 jonge supporters die de zuidtribune van het Sarrià-stadion bij thuiswedstrijden bevolkten, werden onder meer geroemd om hun ambitieuze choreografische voorstellingen. Ten tijde van het project leek de frequentie en intensiteit van het supportersgeweld af te nemen. Een van de redenen voor deze afname was de gedragscode die door supporters zelf was opgesteld. Deze gedragscode benadrukte het apolitieke en niet-gewelddadige karakter van het collectief. Een medeoprichter van Irreductibles zei hierover:

Onze enige voorwaarde was dat er politiek noch geweld zou zijn binnen het stadion. Wij weigerden expliciet om ons met de nationalistische kwestie bezig te houden. Het is waar dat er in het algemeen een rechtse, pro-constitutionele tendens bestaat onder leden van Juvenil, maar in een gematigder vorm, omdat het bezoeken van voetbalwedstrijden om

Espanyol moet gaan en niet om Spanje of Catalonië. Veel leden van Brigadas Blanquiazules waren dat niet met ons eens. Wij wilden geen Spaanse vlaggen in ons vak, ondanks het feit dat veel van ons net zo pro-Spaans zijn als Brigadas. Wij wisten dat het onmogelijk zou zijn om deze vlaggen te tonen als wij meer mensen wilden aantrekken en een positief imago wilden creëren voor de club (Espanyol-ultra, maart 2004).

De relatie tussen enkele informele leiders van Brigadas Blanquiazules en Juvenil verslechterde aanzienlijk in 1997, grotendeels als gevolg van interpersoonlijke en financiële conflicten. Dit leidde tot verbaal geweld, intimidatie en zelfs fysiek geweld. Juvenil besloot de Zuidtribune te verlaten om verdere conflictescalatie te voorkomen. De onderlinge conflicten weerspiegelden tot op zekere hoogte Espanyols problematische situatie. Door financiële problemen en de gebrekkige infrastructuur van het stadion was Espanyol genoodzaakt om te verhuizen naar het Olympisch Stadion in Barcelona. De laatste wedstrijd in het geliefde Sarrià, op 21 juni 1997, werd overschaduwd door vandalisme en vechtpartijen tussen ultras en de politie (*El País*, 22 juni 1997).

De verhuizing naar het Olympisch Stadion maakte het beheersen van de ultras eenvoudiger. Het stadion bevindt zich in een afgelegen deel van Barcelona, op de berg Montjuïc. Alle staanplaatsen werden vervangen door genummerde zitplaatsen. Leden van Brigadas beklagden zich over hun geïsoleerde positie in een hoek van het stadion, maar wensten desalniettemin als een onafhankelijke, onofficiële supportersgroep verder te gaan (*Ultras Español*, nr. 177, 18 maart 2001). In deze periode polariseerde en fragmenteerde de lokale ultrasubcultuur. Als gevolg van conflicten tussen de groepen en binnen Brigadas Blanquiazules voelden leden van Juvenil zich genoodzaakt om afzonderlijk naar uitwedstrijden te reizen. De politie moest er geregeld aan te pas komen om de veiligheid van de gematigder ultras te garanderen. Verscheidene ultras verhuisden naar andere delen van het stadion om de conflicten te ontlopen; anderen bleven weg.

In 2003 werd nogmaals een poging ondernomen om de gefragmenteerde supportersgroepen te herenigen. Het project Curva Jove (vrij vertaald: jeugdtribune) tracht het succes van Irreductibles te evenaren en bij te dragen aan de verbetering van Espanyols publieke imago binnen Catalonië. De radicale kern van Brigadas Blanquiazules weigerde haar politiek activisme en gewelddadige competitie met rivaliserende supporters op te geven, maar veel van de gematigder groepsleden besloten zich achter de Curva Jove te scharen. Deze interne onenigheden leidden tot een fundamentele breuk binnen de groep en zelfs tot onderlinge bedreigingen en fysiek geweld.

De Curva Jove bestaat uit een groot aantal groepjes supporters, subgroepen en individuen, met de Peña Juvenil Españolista en Eternos als belangrijkste initiatiefnemers. Deze laatste groep bestond in eerste instantie uit ongeveer 60

ultras, van wie het grootste deel mannen in de leeftijd van 27 tot 35 jaar waren. Verreweg de meeste leden van Eternos maakten voorheen deel uit van Brigadas Blanquiazules en waren geregeld betrokken bij collectief geweld. In hun ogen heeft Brigadas Blanquiazules gefaald om zich te ontwikkelen tot een dynamischer en opener ultragroep, deels als gevolg van interne conflicten, waardoor de groep vervreemd is geraakt van de supportersgemeenschap. Eternos verzet zich expliciet tegen de expressie van extreem-rechtse politiek en geweldgebruik rond voetbalwedstrijden. Hoewel de individuele politieke overtuigingen van Eternos-leden in veel gevallen overeenkomen met die van de ultras van Brigadas Blanquiazules, onderscheiden zij zich van de laatstgenoemden door hun weigering om politiek en geweld het voetbal te laten overschaduwen en om hun politieke overtuigingen te transformeren in een symbool van groepsidentiteit. Een ultra legde dit als volgt uit:

Binnen de Curva Jove zijn er best wel wat mensen die graag Spaanse vlaggen en extreem-rechtse symbolen zouden tonen, maar het probleem is dat dit de rest van de aanhang zou beledigen. Dus heb je een keuze: je neemt je vlag mee en wekt ongenoegen op, of je laat je vlag thuis. Wij hebben voor deze laatste optie gekozen. Ons belangrijkste doel is om samen te werken met andere supporters en om onszelf niet te isoleren (Espanyol-ultra, maart 2004).

Het niet-gewelddadige en apolitieke supportersmodel dat de Curva Jove voorstaat, heeft een grote aantrekkingskracht op duizenden jongere en oudere Espanyol-supporters. De Curva Jove heeft momenteel meer dan 2000 geregistreerde leden, onder wie een substantieel aantal vrouwelijke supporters (circa 20%) en kinderen. Daarnaast kent het collectief een groot aantal sympathisanten dat geen formeel lid is, maar wel geregeld in de stadionvakken is te vinden. De Curva Jove wordt alom geprezen om haar positieve bijdrage aan de supporterscultuur en heeft bepaalde vormen van steun ontvangen van de club, zoals gratis en goedkope toegangskarten en een opslagruimte.

Supporters wijzen tegelijkertijd op de permissieve houding van de club ten opzichte van Brigadas Blanquiazules. Velen zien de extreem-rechtse en gewelddadige uitingen van de radicale ultras als bijzonder schadelijk voor zowel Espanyols reputatie als hun eigen veiligheid. De veiligheidsorganisatie van de club, zoals die vanaf de jaren negentig vorm heeft gekregen, mag dan het geweld binnen het stadion hebben gereduceerd, clubbestuurders worden er nog altijd van verdacht het hooliganisme op directe of indirecte wijze te stimuleren door middel van het verstrekken van gratis of goedkope toegangsbewijzen en vervoer naar uitwedstrijden. Een respondent zei hierover: 'De club gedooft Brigadas Blanquiazules om conflicten te voorkomen. De groep ontvangt bepaalde facili-

teiten. Officieel bestaat deze steun niet, maar in realiteit vindt deze vorm van facilitering al lange tijd plaats' (Espanyol-ultra, maart 2004). Tijdens mijn onderzoek heb ik dergelijke praktijken meermalen aan den lijve ondervonden, vooral het verstrekken van gratis toegangskaarten (meestal zo'n 200) aan hooligans en een voorkeursbehandeling bij de verdeling van kaarten voor uitwedstrijden.

Clubbestuurders ontkennen het bestaan van deze informele beleidsstijl. Zij benadrukken dat hun contacten met informele leiders en tussenpersonen (in de vorm van 'aanspreekbare', gematigder ultras) instrumenteel van aard zijn, met als doel informatie in te winnen en de sociale controle te vergroten. Volgens de radicale ultras zelf is de steun van clubbestuurders de afgelopen jaren sterk afgenomen en ontvangen zij nu nog slechts toegangskaarten. De aanhoudende weigering van de club om hen een opslagruimte te schenken, zoals in het verleden gebruikelijk was, wordt beschouwd als een teken dat clubbestuurders de ultras proberen te isoleren van de rest van de aanhang en daarmee de rekrutering van nieuwe hooligans te verhinderen. De ultras bekritisieren tevens de pogingen van clubbestuurders om het clubimago te bevorderen door de Curva Jove publiekelijk te steunen en door de naam te veranderen van het Spaanse 'Español' naar het Catalaanse 'Espanyol'. Zij staan zeer kritisch tegenover het aankoopbeleid van de club. Een clubbestuurder vertelde: 'Sommige jongens bellen me om een transfer te bespreken. Dan zeggen ze bijvoorbeeld "waag het niet om die neger aan te nemen, wij willen alleen blanke spelers in onze club"' (manager Espanyol, juni 2004). Deze houding ten opzichte van gekleurde spelers blijkt ook uit de liederen van de ultras, bijvoorbeeld: 'We willen geen donkere spelers, we hebben liever Tamudo, want hij is blank en Spaans.'

De gematigder ultras en supporters laten zich niet alleen kritisch uit over de rol van clubbestuurders in het gedogen van hooliganisme en racisme, maar ook over bepaalde spelers en trainers. Spelers geven soms interviews aan de redactie van het fanzine van Brigadas Blanquiazules en zijn gefotografeerd met T-shirts en sjaals met het groepslogo. Sommige (voormalige) spelers hebben de ultras meerdere malen van toegangskaarten voorzien. Spelers en clubbestuurders hebben ook deelgenomen aan de jaarlijkse loterij die de ultras organiseren, waarbij zij tussen de 6 en 30 euro aan loten kochten (bijv. *Ultras Español*, nr. 52, 1 januari 1994). Met de opbrengst van de loterijen worden de groepsactiviteiten gefinancierd, bijvoorbeeld de aanschaf van vuurwerk.

Recente ontwikkelingen in supportersgeweld

De omvang en intensiteit van het hooliganisme bij Espanyol is vanaf het midden van de jaren negentig sterk afgenomen. Grootschalig geweld is tegenwoordig schaars, al maken leden van Brigadas Blanquiazules zich nog met enige regel-

maat schuldig aan vernielingen, racisme en relatief kleinschalige vechtpartijen. De afname van het hooliganisme was ten dele het gevolg van veranderingen in het veiligheidsbeleid, zoals hierboven is opgemerkt. Deze veranderingen hebben niet alleen de mogelijkheden voor geweldgebruik in en rond de stadions gereduceerd, maar ook de rekrutering van nieuwe leden. De veiligheidsorganisatie heeft de groep in toenemende mate geïsoleerd van de rest van het publiek. De ultras bevinden zich in een hoek van het stadion en alleen geregistreerde leden kunnen dit vak betreden, wat de toetreding van nieuwe jonge supporters aanzienlijk lastiger maakt. Deze ontwikkeling heeft geresulteerd in een afname van zowel de omvang als de activiteiten van de groep. Volgens een groepslid zijn zelfs 'drastische maatregelen noodzakelijk om het waarschijnlijke einde van de groep te voorkomen' (*Ultras Español*, nr. 170, 4 november 2000; vgl. *Ultras Español*, nr. 159, 12 december 1999). Zover is het vooralsnog niet gekomen.

Drie andere factoren beïnvloedden de omvang en activiteiten van de ultras: interne conflicten en machtsstrijd, de groeiende populariteit van de Curva Jove en het verloop van oudere ultras, die geen of weinig wedstrijden meer bezochten door veranderingen in hun privéleven en vrijetijdsbesteding. Voor sommige ultras waren interne conflicten de aanleiding voor hun overstap naar de Curva Jove, zoals in het geval van 28-jarige Oscar:

Ik voel me er gewoon niet meer thuis, omdat ik er niet van hou als mensen me vertellen wat ik moet doen. Ik ga naar het voetbal om te ontspannen, om de dagelijkse sleur te doorbreken. Ik heb er geen behoefte aan dat iemand me vertelt dat ik geen joint mag roken wanneer ik daar zin in heb, alleen maar omdat hij zelf tegen drugs is. Dat is mijn zaak en niet die van iemand anders. Daarom voel ik me nu meer aangetrokken tot de Curva Jove (Espanyol-ultra, mei 2004).

Een andere belangrijke reden voor de afname van het hooliganisme bij Espanyol is volgens sommige ultras de aanhoudende tegenzin van radicale ultras om zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden, bijvoorbeeld door de casual stijl over te nemen. Een ultra zei hierover:

Tegenwoordig is het vrijwel onmogelijk om je rivalen te treffen. Veel mensen geven politiestrategieën de schuld, maar dat is slechts één kant van het verhaal. De afname van het geweld houdt ook verband met het gedrag van de ultras zelf. Ze zijn herkenbaar gekleed, zingen en schreeuwen de hele tijd, tonen vlaggen en politieke symbolen. Het is gewoon te gemakkelijk voor de politie om ons te identificeren en beheersen, behalve dan wanneer zij fouten maakt (Espanyol-ultra, juni 2004).

Pogingen van enkele Espanyol-hooligans om de skinheadstijl te vervangen door een casual stijl stuitten op hevige weerstand van informele leiders, die weigerden om nieuwe culturele invloeden toe te laten ten koste van wat zij zien als de 'authentieke' extreem-rechtse stijl. Deze hooligans zijn inmiddels opgestapt en hebben een eigen casual groep genaamd The Crew opgericht. Deze kleine groep, momenteel bestaande uit zo'n vijftien personen, probeert het politietoezicht te omzeilen en onderhoudt contacten met enkele Britse hooliangroepen.

Naast interne conflicten hebben zich de afgelopen jaren vijandigheden tussen verschillende supportergroepen van Espanyol voorgedaan; niet alleen met jeugdgroepen zoals Juvenil. Leden van Brigadas Blanquiazules gedragen zich soms agressief tegenover linkse en apolitieke supportergroepen, vooral de Catalaans nationalistische *penya* Sarrià Nord, in de vorm van pesterijen, bedreigingen en zelfs fysiek geweld. Dit heeft ertoe geleid dat sommige Espanyol-supporters geen risicovolle uitwedstrijden meer bezoeken, omdat zij dan het uitvak moeten delen met Brigadas Blanquiazules. Recentelijk zijn ook de conflicten tussen Brigadas Blanquiazules en leden van de Curva Jove opgelaaaid. Sommige sympathisanten van de Curva Jove, inclusief voormalige hooligans, zijn geïntimideerd en mishandeld, schijnbaar vanwege hun vermeende samenwerking met de club en de toegenomen populariteit van het collectief. In dit conflict staat het *protagonismo* van beide groepen centraal, dat wil zeggen hun streven om de grootste en meest invloedrijke ultragroep bij Espanyol te zijn. Deze machtsstrijd is mede gerelateerd aan de financiële belangen in de ultrasubcultuur, bijvoorbeeld opbrengsten uit lidmaatschapsquota, toegangskaarten, merchandising en fanzines.

De laatste jaren is de relatie tussen de radicale ultras en de politie onder druk komen te staan door territoriumconflicten. De ultras gedogen doorgaans de passieve aanwezigheid van de politie in het stadionvak, maar reageren soms op agressieve of gewelddadige wijze op vermeende schendingen van hun territorium door politiefunctionarissen. Zo vochten de ultras met de oproerpolitie rond een thuiswedstrijd tegen FC Barcelona op 16 oktober 2004. Zij gooiden onder andere stenen en stoeltjes naar de politie. De ultras richtten hun woede met enige regelmaat op journalisten. Bedreigden zij in het verleden vooral medewerkers van vermeende 'pro-Barça' media, zoals TV3, onlangs hadden zij het gemunt op twee redacteuren van de Espanyol-krant *Blanc i Blau*. De redacteuren werden mishandeld door een groep ultras op een parkeerterrein nabij het stadion. De krant had enkele dagen daarvoor een artikel gepubliceerd over het racisme van Brigadas Blanquiazules jegens Espanyol-doelman Carlos Kameni. De politie arresteerde twee informele groepsleiders op verdenking van betrokkenheid bij het incident. De mannen zijn 39 en 33 jaar oud en maken onderdeel uit van de radicale oudere kern van Brigadas Blanquiazules. Beiden hebben een

aanzienlijk strafblad en zijn bijzonder actief in rechts-extremistische kringen. De media veroordeelden het geweld en berichtten dat de politie bij huiszoekingen een grote hoeveelheid nazi- en skinheadmateriaal in beslag had genomen, inclusief foto's, videomateriaal, vlaggen, boeken en wapens (bijv. *Diario AS*, 10 maart 2005).

7.4 Conclusie

Het hooliganisme bij Espanyol heeft de afgelopen decennia belangrijke veranderingen ondergaan. De omvang en intensiteit van supportersgeweld bereikte aan het eind van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig haar hoogtepunt. Gedurende deze periode vonden er geregeld confrontaties plaats tussen ultras van Espanyol en rivaliserende hooligans, zowel op wedstrijddagen als daarbuiten. De ultras waren tevens betrokken bij racistisch geweld en confrontaties met leden van andere jeugdsubculturen. De diepgewortelde rivaliteit met hooligans van FC Barcelona speelde een centrale rol in het escalatieproces. De geweldsescalatie kwam midden jaren negentig tot een halt als gevolg van de toenemende veiligheidsmaatregelen en interne ontwikkelingen. Confrontaties met hooligans van FC Barcelona werden geleidelijk aan meer symbolisch dan fysiek, waarbij men elkaar door middel van verbaal geweld en provocaties trachtte af te troeven. Vooral in en rond de stadions zijn de mogelijkheden voor grootschalig collectief geweld doorgaans beperkt. Daar staat tegenover dat zich de afgelopen jaren met enige regelmaat conflicten hebben voorgedaan binnen de supportersgemeenschap van Espanyol, en zelfs binnen de ultragroep. Leden van Brigadas Blanquiazules doen zich verder nog altijd gelden door middel van vernielingen, het gooien van voorwerpen, kleinschalige vechtpartijen, racistische spreekkoren, confrontaties met de politie of geweld tegen journalisten.

De planning en coördinatie van hooliganisme bij Espanyol is tegenwoordig relatief beperkt, in tegenstelling tot de meer georganiseerde confrontaties uit het verleden. De radicale ultras doen meestal weinig moeite om het politietoezicht te ontlopen. Zij weigeren om hun skinheadstijl en politieke symbolen op te geven en hebben weinig op met de casual stijl, ondanks het feit dat zij eenvoudig herkenbaar zijn voor de veiligheidsorganisatie. De ultras zien het voetbalstadion als een belangrijk platform voor publieke zichtbaarheid en cultureel en politiek verzet. Voor veel radicale ultras is publieke expressie van hun politieke overtuigingen en van hun haat jegens de 'separatisten' van FC Barcelona en Barcelona-gezinde instituties minstens zo belangrijk als reguliere deelname aan gewelddadige confrontaties. Dit vormt een belangrijke rem op het hooliganisme.

De sociale samenstelling van de ultragroep onderstreept de beperkingen van universele verklaringen voor hooliganisme in termen van maatschappelijke achterstand. De achtergronden van de ultras zijn heterogeen en de groep bestaat van oudsher voor een belangrijk deel uit middenklassejongeren. Door de jaren heen heeft de groep ook meer jonge mannen uit arbeidersmilieus aangetrokken, die hun harde masculiniteit willen bewijzen op de tribunes. Niet alleen agressieve masculiniteit en clubliefde, maar ook extreem-rechtse politiek is een belangrijke bron van collectieve identiteit. Dit onderscheidt de radicale ultras van zowel de Catalaanse nationalistische FC Barcelona als de vermeende 'mietjes' en 'nerds' van de gematigdere supportersgroepen bij Espanyol. Deze collectieve identiteit weerspiegelt, in een verhoogde, karikaturale vorm, de historisch gegroeide subjectieve tegenstellingen tussen Espanyol en FC Barcelona. Terwijl clubbestuurders en de grote meerderheid van de supporters op een actieve wijze proberen het negatieve imago van de club te veranderen, benadrukken leden van Brigadas Blanquiazules juist Espanyols fascistische reputatie en omarmen zij deze reputatie als een soort geuzennaam. De zichtbaarheid van de ultras, en in het bijzonder van hun politieke overtuigingen en betrokkenheid bij geweldsincidenten, reproduceert het publieke imago van Espanyol als een fascistische, anti-Catalaanse en vijandige club.

8 FC Barcelona

FC Barcelona is een van 's werelds grootste en meest invloedrijke voetbalclubs, maar onderscheidt zich bovenal door haar maatschappelijke betekenis en symboliek binnen Catalonië. Supporters van FC Barcelona vormen hun collectieve identiteit in relatie tot de 'fascistische' en 'centralistische' ander, vooral Real Madrid en Espanyol. Dit identiteitsvormingsproces, de afbakening van de subjectieve grenzen van de wij-groep door middel van de stigmatisering van buitenstaanders, wordt weerspiegeld, in een verhoogde en karikaturale vorm, in de identiteit van de militante supportersgroep Boixos Nois. Groepsleden worden sterk beïnvloed door de ontwikkelingen in de Britse en Italiaanse voetbal- en jeugdcultuur, maar zij benadrukken tegelijkertijd de kernwaarden van de clubcultuur. In het afgelopen decennium is de toenemende identificatie van de groep met hooliganisme en rechtsextremisme op gespannen voet komen te staan met het positieve imago van FC Barcelona en zijn anticentralistische, Catalaanse erfgoed. De ontwikkeling van supportersgeweld bij FC Barcelona onderstreept ook de complexe interactie tussen hooligans, wetshandhavers, clubbestuurders en supporters, waarbij formele verantwoordelijkheden en bevoegdheden nogal eens met voeten worden getreden.

In het eerste deel van dit hoofdstuk beschrijf ik de evolutie van de supporters- en clubcultuur van FC Barcelona. Vervolgens ga ik in op de opkomst van een hooligansubcultuur bij de club. Het derde deel analyseert de escalatie van supportersgeweld en de crisis en fragmentatie van de jongerengroepen bij FC Barcelona. Tenslotte bespreek ik de recente ontwikkelingen in het veiligheidsbeleid en de bedoelde en ongewenste effecten daarvan. De conclusie vat de belangrijkste bevindingen samen.

8.1 'Meer dan een club': de clubcultuur van FC Barcelona

De maatschappelijke betekenis en symboliek van FC Barcelona is door de jaren heen sterk veranderd. De clubcultuur wordt van oudsher gevormd door een combinatie van buitenlandse en lokale invloeden. De Zwitserse zakenman

Hans Kamper, die de Catalaanse naam Joan Gamper aannam, richtte in 1899 de Foot-Ball Club Barcelona op met als doel het bevorderen van de voetbalsport in Barcelona. In haar vroege jaren bestond 'Barça' voornamelijk uit buitenlanders die in Catalonië woonden en werkten. Met uitzondering van Gamper hadden deze buitenlanders niet of nauwelijks affiniteit met het Catalaans nationalisme. Er kwam verandering in deze situatie toen de club zich explicieter begon te associëren met het *catalanisme* en zich ontwikkelde tot de grootste sportvereniging in Catalonië. FC Barcelona ontpopte zich in deze periode tot een belangrijk symbool van de Catalaanse politieke en culturele identiteit en werd door haar supporters beschouwd als *més que un club*, 'meer dan een club'. Voor veel supporters had hun betrokkenheid bij de club niet primair te maken met de sport zelf, maar vooral met de transformatie van de club tot een krachtig symbool van collectieve identiteit (Burns, 1999: xi; Kuper, 1994: 92).

Barça's symbolische betekenis nam in kracht toe tijdens de militaire dictaturen van Miguel Primo de Rivera (1923-29) en Francisco Franco (1939-75). Tijdens het regime van Primo de Rivera werd het Catalaans nationalisme hevig onderdrukt. Iedereen die betrokken was bij de club werd verdacht van affiniteit met de separatistische zaak. Supporters verzetten zich enkele malen openlijk tegen het regime, wat de militaire autoriteiten tot woede dreef. Zo joelde in juni 1925 een deel van het publiek een orkestversie van het Spaanse volkslied uit, waarop de autoriteiten dreigden om het Camp Nou-stadion voor zes maanden te sluiten. Het einde van het regime van Primo de Rivera en de oprichting van de tweede Spaanse Republiek, in 1931, luidden een intensivering van de relatie tussen FC Barcelona en het Catalaans republikaans in. Deze ontwikkeling vond plaats tegen de achtergrond van een enorme politisering van het dagelijks leven en een economische recessie. Veel mensen leken in deze periode enige afstand te nemen van het voetbal, getuige het dalende ledental van de club (Burns, 1999: 99).

Een van de historische gebeurtenissen die de onderdrukking van de club symboliseren, voltrok zich kort na het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog (1936-39). Op 6 augustus 1936 werd Josep Sunyol, de voorzitter van FC Barcelona en een afgevaardigde van de onafhankelijkheidspartij Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), vermoord door falangistische soldaten. De dood van Sunyol, later omgedoopt tot de martelaar van het *barcelonisme*, wordt door velen gezien als een bepalend moment in de vorming van de clubcultuur (*El Periódico*, 22 juli 1998; Ball, 2001: 116-117).

Het Franco-regime omvatte de grondigste poging in de Spaanse geschiedenis om het land aan een centrale controle te onderwerpen. Franco probeerde alle instituties die sporen van regionalisme of separatisme in zich droegen te vernietigen. Talen anders dan het Castiliaans (Spaans) werden verboden. Ook

andere symbolen van het Catalaans nationalisme, zoals de *senyera* (de Catalaanse vlag), de nationale hymne *Els Segadors* en de Catalaanse dans, de *sardana*, werden verboden. De autoriteiten zagen Catalonië als een serieuze bedreiging voor het regime en Barça, net als Athletic Bilbao in het Baskenland, als een club met een separatistische tendens (Figueres Artigues, 2003: 169-176). Ieder teken van openlijk verzet werd hardhandig de kop ingedrukt. Barça werd verplicht om haar naam te veranderen in het Castilliaanse 'Barcelona Club de Fútbol'. De politie onderzocht de vermeende ondergrondse activiteiten van clubleden.

Tijdens de dictatuur van Franco was het Camp Nou desalniettemin een van de weinige publieke ruimten waar het Catalaanse sentiment tot op zekere hoogte openlijk kon worden geuit. Hoewel de militaire autoriteiten de club wilden ontdoen van zijn politieke en culturele identiteit, leek Franco de nationalistische demonstraties in de voetbalstadions niet als een directe bedreiging voor de sociale en politieke orde te beschouwen. Franco zag in dat voetbal, een volkssport bij uitstek, kon worden gebruikt ten faveure van het regime door te fungeren als een uitlaatklep voor regionale spanningen (Shaw, 1987: 185). Sport werd gezien als een middel tot de integratie en neutralisering van het volk.

Tegen het einde van het Franco-regime onderging FC Barcelona een proces van catalanisering. Dit proces werd ingeluid door een nieuwe generatie van clubbestuurders, die sterk werden beïnvloed door de politieke en culturele ontwikkelingen in Catalonië, vooral de groei van de verzetsbeweging en het militante karakter van een groep Catalaanse intellectuelen. Dit proces van catalanisering werd versterkt door enkele dramatische gebeurtenissen op het veld. Zo kende scheidsrechter Emilio Guruceta een dubieuze strafschip toe aan Real Madrid tijdens een bekerwedstrijd in het Camp Nou op 6 juni 1970. Supporters pikten dit niet en betraden massaal het veld, alwaar zij vochten met de politie. Vanaf de tribunes klonk het *policia asesina* ('politie moordenaars') (Burns, 1999: 169).

De symbolische betekenis van FC Barcelona ontwikkelde zich tegen de achtergrond van ingrijpende demografische veranderingen vanaf het eind van de jaren vijftig. De Spaanse samenleving maakte een snelle economische modernisering door en Catalonië en het Baskenland speelden een hoofdrol in dit proces. Catalonië trok grote aantallen Spaanstalige immigranten aan, vooral uit het zuiden van het land waar de levensstandaard relatief laag was (Molinero & Ysàs, 1999). Veel nieuwkomers zagen Barça als een effectief middel tot integratie in de Catalaanse samenleving. De club ontpopte zich tot een magneet voor immigranten uit de arbeidersklasse wiens prioriteit het was om zich aan te passen aan de Catalaanse manier van leven. De aanhang van de club breidde zich snel uit gedurende deze periode. Lokale rivaal Espanyol, daarentegen, had beduidend meer moeite om nieuwe supporters aan te trekken.

Barça en de eeuwige rivalen

De ontwikkeling van FC Barcelona tot een belangrijk symbool van het Catalaans nationalisme moet worden begrepen tegen de achtergrond van de relatie van de club met haar twee grootste rivalen: Real Madrid en Espanyol. Het belang van 'de ander' in de afbakening van de grenzen van de wij-groep wordt mooi verwoord door Manuel Vázquez Montalbán (2005), die schreef dat als Real Madrid niet zou hebben bestaan, 'wij Catalanen haar hadden moeten uitvinden'. Hetzelfde geldt voor de lokale rivaliteit met Espanyol. De strijd tussen beide clubs gaat terug naar het begin van de twintigste eeuw. Lokale derby's gingen dikwijls gepaard met wederzijdse vijandigheid en fysiek geweld op en buiten het veld (Sobrequés Callicó, 1998: 271-272; García Castell, 1968: 105). Catalaanse nationalisten beschouwden Espanyol steeds meer als verrader, als de vijand in eigen huis. Waar FC Barcelona het onderdrukte Catalaanse volk symboliseerde, werd Espanyol gezien als de rechterhand van het Franco-regime.

De rivaliteit tussen beide clubs nam toe in de periode na de Spaanse burgeroorlog. In die tijd begonnen FC Barcelona en Espanyol twee tegengestelde sociale, culturele en politieke visies te symboliseren: Catalanisme versus anti-catalanisme, anti-Spaans versus Spaans en integratie versus non-integratie. De rivaliteit tussen beide clubs nam echter steeds meer de vorm aan van een asymmetrische rivaliteit. FC Barcelona groeide in hoog tempo uit tot een club met ruim 100.000 leden en met een van 's werelds indrukwekkendste voetbalstadions. De club begon Real Madrid steeds meer als zijn belangrijkste rivaal te beschouwen. Deze ontwikkeling heeft ertoe geleid dat sommige FC Barcelona-supporters hun lokale rivalen tegenwoordig met minder wantrouwen tegemoet treden. Toch blijven de diepgewortelde stereotypes ten aanzien van Espanyol grotendeels gehandhaafd. Veel FC Barcelona-supporters zien Espanyol nog altijd als een fascistische, anti-Catalaanse club. Het wel of niet supporter zijn van Espanyol draait volgens hen niet zozeer om clubliefde als wel om een bepaalde visie op de wereld: 'De keuze tussen Barça en Espanyol wordt grotendeels bepaald door waar je voor staat in het leven en welke ideeën worden aangehangen in je familie. De meeste Espanyol-supporters zijn fascisten en zijn eigenlijk voor Real Madrid (FC Barcelona-supporter, mei 2005).

De vijandigheid tussen de succesvolste Spaanse voetbalclubs, Real Madrid en FC Barcelona, kwam later tot stand, maar overschaduwde vandaag de dag de lokale rivaliteit tussen Barça en Espanyol. Pas na de burgeroorlog werd de rivaliteit tussen beide clubs bijzonder intens (García Candau, 1996: 8; Sobrequés Callicó, 1998: 284-287). Real Madrid werd beschouwd als de club van het regime tijdens het bewind van Franco. Real Madrid vervulde in veel opzichten de functie van een nationaal elftal. Het regime profiteerde van het internationale

prestige van de club, omdat veel buitenlanders de kwaliteit van het elftal associeerden met de staat van het Spaanse politiek systeem (Fernández Santander, 1990: 155). Voor FC Barcelona-supporters is het bewijs voor de intieme relatie tussen 'de Koninklijke' en het Franco-regime onder andere gelegen in de vele scheidsrechterlijke beslissingen ten gunste van de *blancos*. Volgens velen is dit nog steeds het geval: 'De reeks scheidsrechterlijke blunders ten gunste van het elftal uit Madrid houdt maar niet op. ... Ze hebben dit seizoen dertien punten cadeau gekregen' (*Sport*, 19 april 2004).

Er bestaan vele voorbeelden van supportersgeweld rond wedstrijden tussen de aartsrivalen ten tijde van het Franco-regime. Tijdens een bekerwedstrijd in Madrid op 13 juni 1943 intimideerden politieagenten de spelers van FC Barcelona en beledigden zij voorzitter Enric Piñeyro en andere bestuursleden. Piñeyro, een loyale aanhanger van Franco die door de Spaanse voetbalbond was aangesteld om FC Barcelona te leiden, was dermate ontdaan over de vijandigheid jegens zijn club dat hij besloot af te treden. Op 11 juli 1968, tijdens een competitiewedstrijd in Madrid, bekogelden thuissupporters de spelers van FC Barcelona met flessen. De vijandigheid tussen de aanhang van beide clubs is nog altijd intens, al is de omvang van het fysieke geweld afgenomen. Emoties lopen soms hoog op, zeker wanneer spelers het wagen om van de ene naar de andere club te verhuizen. De terugkeer van Luis Figo naar het Camp Nou na zijn transfer naar Real Madrid ging gepaard met een stortvloed van verbaal geweld en voorwerpen, zoals muntstukken, mobiele telefoons, stenen en een fietsketting. Twee jaar later, op 23 november 2002, was Figo wederom het mikpunt van de woede van FC Barcelona-fans. Hij werd bekogeld met onder andere een varkenskop en een fles whisky. FC Barcelona-voorzitter Joan Gaspart beschuldigde Figo ervan de incidenten te hebben uitgelokt. Enkele dagen later trok Gaspart deze beschuldigingen in, onder grote druk van Real Madrid, de voetbalbond en de Spaanse media (*El Periódico*, 24 november 2002; *El Periódico*, 28 november 2002).

Tussen democratie en commercie: FC Barcelona in het post-Franco tijdperk

Het overlijden van Franco in november 1975 luidde ingrijpende veranderingen in het Spaanse politiek systeem in, namelijk de overgang naar democratie. De grondwet van 1978 reguleerde de oprichting van zeventien *Comunidades Autónomas* met uiteenlopende gradaties van autonomie in wetgeving en bestuur. Catalonië kent een relatief hoge mate van autonomie en het gebruik van de Catalaanse taal in het dagelijks leven neemt toe (*La Vanguardia*, 22 april 2004). Ondanks dit proces van democratisering laat de ervaring van Franco's repressieve regime diepe sporen na, zoals blijkt uit de aanhoudende populariteit van het Catalaans nationalisme en de spanningen die nog altijd bestaan tussen Ca-

talonië en de centrale overheid in het nieuwe, democratische Spanje (Hargreaves, 2000: 29). Barça fungeert als een van de belangrijkste symbolen van de Catalaanse identiteit. Uit een in het jaar 2000 uitgevoerde enquête bleek bijvoorbeeld dat het Catalaanse televisiepubliek FC Barcelona en de voormalige president van Catalonië, Jordi Pujol, als de meest dominante symbolen van het catalanisme beschouwden (*El Periódico*, 28 maart 2000).

De democratisering van Spanje was van invloed op de wijze waarop FC Barcelona zich op politiek en sociaal niveau manifesteerde. Binnen de democratische structuur van de club hebben de leden, *socis* (*socios* in het Spaans), een aanzienlijke invloed, omdat zij de voorzitter kiezen. Volgens critici werden de rechten van de clubleden ernstig bedreigd gedurende het voorzitterschap van Josep Lluís Núñez, tussen 1978 en 2000. Zij benadrukten het gebrek aan financiële transparantie en het afnemende aandeel van ledenbijdragen in het totale inkomen van de club (Carabén et al., 1999; Laporta, 2002). Het relatieve aandeel van de verkoop van seizoenkaarten nam in hoog tempo af ten gunste van nieuwe inkomstenbronnen, zoals televisierechten, sponsors en merchandising. Núñez' voorzitterschap ondermijnde volgens hen de basisprincipes van de club door zijn agressieve of zelfs 'bedrieglijke en maffia-achtige' stijl van leiderschap (Carabén et al., 1999; Bañeres, 1988). Ondanks deze openlijke kritiek behield Núñez zijn positie als clubvoorzitter tot zijn aftreden in 2000. Hij werd opgevolgd door de voormalige vice-voorzitter Joan Gaspart. Gasparts aftreden in februari 2003 stelde de oppositiebeweging L'Elefant Blau (de Blauwe Olifant), onder leiding van de advocaten Joan Laporta and Sebastia Roca en gesteund door onder meer Johan Crujff, in staat om de macht te grijpen. Laporta werd benoemd tot de nieuwe *president* van de club.

Het huidige beleid van FC Barcelona wordt gekenmerkt door een combinatie van Catalanisering en economische activiteit op een mondiale schaal. Enerzijds benadrukken clubbestuurders FC Barcelona's sociaal-culturele functie binnen Catalonië en stimuleren zij de symboliek en Catalaanse identiteit van de club. Laporta heeft herhaaldelijk de wens uitgesproken om de club te 'her-catalaniseren'. Hij gelooft dat Barça een belangrijk instrument is om het imago van Catalonië wereldwijd te bevorderen (*El Punt*, 28 maart 2004). Anderzijds omarmt FC Barcelona veel van de internationale ontwikkelingen in de voetbalindustrie teneinde haar economische positie te versterken. Barça's nieuwe financiële model, dat werd opgericht om het financiële tekort weg te werken, omvat een groeiend inkomen uit televisierechten, media en marketing; in 2003 betrof het totaal € 95,2 miljoen, 59 procent van het totale inkomen van de club (*Barça: Revista oficial FC Barcelona*, december 2003: 30-31; *Diario As*, 19 mei 2004). Barça's economische activiteit is onderdeel van een breder plan om de club om te toveren tot 's werelds machtigste sportvereniging. Centraal

in deze *Gran Repte* (grote uitdaging) staat de doelstelling om het ledental fors uit te breiden. In het eerste seizoen van Laporta als voorzitter groeide het totale aantal *socis* van 106.000 tot meer dan 120.000. Per dag meldden zich bijna 200 nieuwe leden aan (gegevens verstrekt door FC Barcelona, juni 2004; *El 9*, 2 april 2004). Miljoenen mensen wereldwijd identificeren zich met de club, terwijl de meesten zich niet of nauwelijks verbonden voelen met de Catalaanse zaak. Barça heeft momenteel meer dan 1.000 actieve *penyes* (officiële fanclubs). Honderden *penyes* zijn gevestigd in andere delen van Spanje, inclusief Madrid. Sommige fanclubs beklagen zich over wat zij zien als de marginalisering van niet-Catalaanse supporters (*El Periódico*, 14 september 2003; interviews met supporters, april 2004). Een supporter verwoordde dit dilemma als volgt:

Proberen clubbestuurders terug te gaan naar de oorsprong van de club als een symbool van nationalisme en verzet? Of willen zij de markt beheersen in termen van het vergroten van de inkomsten? Als Barça daadwerkelijk Catalonië wil vertegenwoordigen, dan zou zij alleen Catalaanse spelers moeten opstellen, weigeren om in de Spaanse competitie uit te komen, haar spelers verbieden om voor het Spaanse elftal te spelen, alleen lokale sponsors contracteren, enzovoort. In werkelijkheid is de club veel opener teneinde haar winst en sportieve potentieel te maximaliseren (FC Barcelona-supporter, maart 2004).

Ondanks FC Barcelona's transformatie tot een van 's werelds grootste en invloedrijkste voetbalclubs, gaat er nog altijd een grote invloed uit van zijn culturele erfgoed op de beleving en identiteit van haar (Catalaanse) aanhang. In de volgende paragraaf beschrijf ik de rol van de sociale betekenis van FC Barcelona in de identiteitsvorming van de radicale jeugdgroepen in het Camp Nou en in de opkomst van een hooligansubcultuur.

8.2 Voor club en vaderland: de opkomst van een harde kern

Het Camp Nou staat bekend om zijn kalme atmosfeer. Sporadisch applaus wordt overschaduwd door stilte en geklaag, vooral wanneer de wedstrijd niet naar wens verloopt (Winkels, 1998: 66). Slechts bij uitzondering, bijvoorbeeld tijdens de *clásico* tegen Real Madrid of een belangrijke Europacupwedstrijd, verandert het Camp Nou in een kolkende voetbalarena. Aan het einde van de jaren zeventig nam de kritiek van jonge supporters op het gebrek aan sfeer toe, dat werd toegeschreven aan het passieve karakter van de traditionele *penyes*. Tegen deze achtergrond ontstond in 1981 de supportersgroep Boixos Nois (Gekke Jongens). De jongeren eigenden zich het onderste gedeelte van de zuidtribune

toe als hun exclusieve territorium. Zij profiteerden van de gratis toegangskaarten die de club uitdeelde bij verscheidene lagere en middelbare scholen in Barcelona teneinde meer jonge supporters aan te trekken. Vanaf zijn oprichting verenigde Boixos Nois jonge supporters met uiteenlopende maatschappelijke achtergronden met als doel vocale en kleurrijke steun te verzorgen voor het elftal en voor de Catalaanse zaak. Een groepslid verwoordde de filosofie van de groep als volgt:

Wij bekritisieren vaak de mensen op de eretribune en andere tribunes omdat zij altijd klagen en spelers uitfluiten. Ik haat dat. Ik steun mijn club liever voor de volle negentig minuten. Dat is het grote verschil. Zij komen om het spektakel te aanschouwen; wij maken dit spektakel liever. Je kunt het vergelijken met mijn liefde voor opera. Ik luister er liever thuis naar dan in het Liceu [een theater in Barcelona], omdat ik het type mensen dat daar komt niet mag. Het is hetzelfde in het voetbal. Het gaat om de manier waarop je het evenement beleeft (FC Barcelona-hooligan, april 2004).

De groep bekritiseerde geregeld clubbestuurders, managers en spelers die in hun ogen onvoldoende presteerden of die de principes en culturele erfgoed van de club te grabbel gooiden.

Boixos Nois werd sterk beïnvloed door ontwikkelingen in het buitenland. Het WK 1982 in Spanje was een belangrijke bron van inspiratie en stelde de jongeren in staat om enkele prestigieuze buitenlandse supportersgroepen, vooral Italianen, Brazilianen en Engelsen, van dichtbij te observeren en met hen in contact te komen. Meer in het algemeen nam hun bewustzijn van buitenlandse voetbalculturen toe door de televisie: 'De toenemende televisiebeelden van grote Europese wedstrijden deden ons de extreme verschillen tussen de spectaculaire sfeer op hun tribunes en de stille bleekheid van de onze aanschouwen' (Strubell, 1998: 48). Veel rituelen, liederen en symbolen werden direct afgeleid van de Britse voetbalcultuur, bijvoorbeeld het officiële logo van de groep, de Britse bulldog. Jonge FC Barcelona-supporters beschouwden deze buitenlandse elementen als prestigieuzer dan hun eigen vormen van supporterschap. De komst van de Engelse trainer Terry Venables en de Schotse speler Steve Archibald naar Barcelona in het seizoen 1984-1985 stimuleerde de aanwezigheid van Engelse en Schotse vlaggen op de zuidtribune. Leden van Boixos Nois reisden naar het Verenigd Koninkrijk en andere landen om de buitenlandse voetbalculturen persoonlijk te ervaren. Een groepslid van het eerste uur zei hierover:

Groot-Brittannië was altijd onze belangrijkste invloed. En Italië in mindere mate. Dat was meer iets voor de latere jeugdgroepen bij Barça, met hun grootschalige choreografieën. In de jaren tachtig had Boixos Nois ook enkele van die *tifos*, met Bengaals

vuurwerk en vlaggen. Maar het waren vooral mensen die in Engeland en, in mindere mate, Italië en Argentinië waren geweest. En dat zijn de invloeden die we mee terugnamen (FC Barcelona-hooligan, mei 2004).

Binnen enkele jaren groeide de aanhang van Boixos Nois tot maximaal 700 personen en werd de groep een invloedrijk rolmodel voor vergelijkbare jeugdgroepen die door het gehele land ontstonden. Vanwege de actieve ondersteuning van het elftal en haar affiniteit met het Catalaans nationalisme, genoot Boixos Nois een positief imago onder spelers en supporters van FC Barcelona. De groep trachtte haar interne cohesie en organisatie te vergroten door de verkoop van lidmaatschapskaarten en de oprichting van een media-afdeling. In 1986 werden de eerste officiële afdelingen opgezet in Mataró en Madrid. Groepsleden startten ook met de verkoop van merchandising teneinde hun activiteiten en het vervoer naar uitwedstrijden te financieren. Toch was Boixos Nois in deze periode geenszins een homogene groep. Midden jaren tachtig bestonden er twee verschillende tendensen binnen de groep: aan de ene kant de Super Boixos, bestaande uit de oprichters van de groep, en anderzijds een fractie die zich expliciet identificeerde met Catalaans separatisme. Deze laatste subgroep bestond uit jongeren die nauw betrokken waren bij politieke organisaties, zoals het Front Nacional de Catalunya.

De snelle groei van Boixos Nois ging gepaard met veranderingen in het gedrag van een deel van zijn leden. Gedurende de eerste jaren waren de incidenten die jonge supporters veroorzaakten relatief beperkt in omvang en frequentie; het betrof vooral vandalisme. Nu begonnen sommige jonge mannen zich echter nadrukkelijk te identificeren met het gebruik van geweld tegen rivaliserende supporters. De eerste gewelddadige confrontatie vond plaats tijdens de bekerfinale van 1983 tegen Real Madrid in Zaragoza, waar leden van Boixos Nois vochten met sympathisanten van de groep Ultras Sur. Twee ontwikkelingen leidden tot een toename van de frequentie en intensiteit van het hooliganisme bij FC Barcelona. In de eerste plaats ontwikkelde Boixos Nois een hevige rivaliteit met supporters van Espanyol. Tijdens lokale derby's in Espanyols Sarrià-stadion gedroegen jonge FC Barcelona-supporters zich agressief tegenover leden van de supportersgroep Peña Juvenil. Espanyol-supporters reageerden hierop door zich te organiseren in de ultragroep Brigadas Blanquiazules (zie hoofdstuk 7). Deze ontwikkeling resulteerde in een spiraal van escalerend geweld tussen sympathisanten van beide groepen. In de tweede plaats gingen steeds meer groepsleden zich identificeren met de hooligansubculturen in andere Europese landen. Het Heizeldrama van 29 mei 1985 en de mediaberichtgeving hieromtrent bestendigden de identificatie met en imitatie van Britse hooliangroepen: 'Heizel heeft zeker mijn bewustzijn van het hooliganisme

vergroot. En ik vond het prachtig. Politiek gezien interesseren de Engelsen me echter niet zo. Ik ben bij Celtic in Glasgow geweest. De religieuze achtergronden daar, dat ligt veel dichterbij onze zaken' (FC Barcelona-hooligan, april 2004).

De maatschappelijke ophef over het gedrag van voetbalsupporters in de nasleep van het Heizeldrama veroorzaakte een kentering in de politiek-bestuurlijke percepties van Boixos Nois. De club en de politie probeerden de in hun ogen toegenomen geweldsproblematiek te beheersen: de politie-inzet werd verhoogd, supporters op de zuidtribune werden uitvoerig gefouilleerd, thuis- en uitsupporters werden van elkaar gescheiden binnen het stadion, er werden camera's geplaatst en de zuidtribune werd verdeeld in acht verschillende sectoren door middel van hekken. Rond risicowedstrijden werden de veiligheidsmaatregelen verder geïntensiveerd, bijvoorbeeld tijdens de kwartfinale van de Europacup 1 tussen FC Barcelona en Juventus op 5 maart 1986. In totaal werden 800 politieagenten ingezet rond deze wedstrijd. Tijdens de wedstrijd provokeerden leden van Boixos Nois de meegerisde Italiaanse supporters met een spandoek met de tekst 'Liverpool bedankt voor Juve's doden', verwijzend naar de 32 Italiaanse fans die omkwamen tijdens het Heizeldrama.

De nieuwe veiligheidsmaatregelen bleken niet afdoende om de gewelddadige confrontaties tussen Boixos Nois en Brigadas Blanquiazules te voorkomen. Na ongeregelde heden rond een lokale derby op 12 oktober 1986 gaf FC Barcelona-directeur Eduard Combas toe dat het veiligheidspersoneel grote moeite had het supportersgeweld binnen het stadion onder bedwang te krijgen. Rivaliserende supporters konden niet effectief van elkaar worden gescheiden en jonge supporters droegen vlaggenstokken en riemen die zij later als wapens gebruikten. Ook was de politie niet of nauwelijks in staat om relschoppers te arresteren en liep zij voortdurend achter de feiten aan (*El País*, 14 december 1986).

De relatie tussen clubbestuurders en Boixos Nois was vanaf het begin af aan complex en ambigu. De identificatie van veel groepsleden met het linkse Catalaanse nationalisme stond in schril contrast met het vermeende dictatoriale leiderschap en de reactionaire overtuigingen van voorzitter Núñez: 'Wij konden niet begrijpen dat onze club werd geleid door een persoon wiens gedrag en ideeën ingaan tegen alles waar de club voor staat' (FC Barcelona-supporter, maart 2004). De groep drong geregeld aan op het aftreden van de voorzitter en maakte haar ongenoegen openlijk kenbaar door middel van spreekkoren en spandoeken. Núñez, daarentegen, zag het politiek activisme van groepsleden als een bedreiging van zijn autoriteit en huurde enkele (onofficiële) veiligheidsfunctionarissen in om het verzet de kop in te drukken. De verhoudingen tussen de club en Boixos Nois verslechterden aan het eind van de jaren tachtig. Na een reeks geweldsincidenten binnen het stadion werd de groep verbannen naar

de bovenste ring van de zuidtribune, wat de interne fragmentatie versterkte. Verscheidene subgroepjes splitsten zich af, waaronder de beruchte groepen Supporters Barça, Blaugranes Sud, Gamper Nois en Cèl·lules Blaugranes. Deze laatste subgroep, waarvan de oprichters nauw betrokken waren bij de linkse onafhankelijkheidsbeweging Moviment de Defensa de la Terra (MDT), weigerde om haar oorspronkelijke territorium te verlaten en raakte derhalve geïsoleerd van de rest van de supporters. De geweldsincidenten gingen ondertussen onverminderd door, zowel binnen als buiten het stadion.

Aan het eind van de jaren tachtig beleefde FC Barcelona de opkomst van de skinheadsubcultuur onder jonge supporters. De skinheads, in eerste instantie niet meer dan 50, introduceerden een specifieke kledingstijl (zie paragraaf 2.5) en een afwijkende politieke ideologie in de supporterscultuur, namelijk extreem-rechts Catalaans nationalisme. Deze ideologie won snel aan populariteit onder hooligans, deels vanwege haar expliciete associatie met agressieve masculiniteit en vanwege de algehele expansie van de skinheadsubcultuur in Barcelona en omstreken. Dit resulteerde in een omslag in de dominante politieke oriëntatie van de hooligans: van links naar extreem-rechts separatisme. Met deze transformatie verlieten veel links georiënteerde jongeren Boixos Nois en nam de invloed van de extreem-rechtse harde kern zienderogen toe. In de vroege jaren negentig bestond Boixos Nois politiek gezien uit drie categorieën: extreem-linkse separatisten, extreem-rechtse separatisten en apolitieke hooligans. Hoewel deze diversiteit soms leidde tot onderlinge conflicten, werkten de verschillende groepjes doorgaans samen in het voorbereiden en uitvoeren van confrontaties met rivaliserende supporters, zeker wanneer het de aartsrivalen Brigadas Blanquiazules en Ultras Sur betrof. Na verloop van tijd werden de onderlinge spanningen echter hardnekkiger en ondermijnden zij in toenemende mate de interne cohesie van de harde kern.

De skinheads namen de kledingstijl van hun Britse voorbeelden over, zoals het kortgeschoren haar, de Doctor Martens-laarzen, de Fred Perry-, Ben Sherman- en Lonsdalekleding. Verwijzingen naar de Britse skinheadsubcultuur waren ook terug te vinden in fanzines (bijv. *Bulldog*) en in een spandoek met de tekst 'Boixos Oi!', verwijzend naar de Oi!-muziek uit Oost-Londen, die mateloos populair was (en is) onder Catalaanse skinheads. De politieke overtuigingen van de skinheads waren in de meeste gevallen niet gebaseerd op een uitvoerige kennis van de betreffende politieke ideologieën, zoals neofascisme en nationaal-socialisme, maar vooral op imitatiegedrag en contacten met specifieke milieus, in het bijzonder voetbalstadions en (skinhead)muziekfestivals (Casals, 1998: 72; Spaaij & Viñas, 2005b: 145). Hun overtuigingen waren in veel gevallen inconsistent en van relatief korte duur. Een hooligan merkte op:

Er hebben zich enkele opvallende transformaties voorgedaan. Extreem-linkse supporters die van de ene op de andere dag veranderen in extreem-rechtse skinheads. Ik heb foto's van personen met hakenkruizen die eerst linkse separatisten waren. Sommigen hebben zelfs vastgezetten vanwege hun vermeende betrokkenheid bij Terra Lluire [een gewapende revolutionaire organisatie ontbonden in 1995]. De overtuigingen van die mensen zijn erg oppervlakkig. Zij volgden gewoon de mode van dat moment (FC Barcelona-hooligan, april 2004).

Hoewel veel extreem-rechtse skinheads slechts een oppervlakkige kennis hadden van het politieke gedachtegoed dat zij aanhingen, identificeerden zij zich wel met de waarden en gedragingen die hiermee werden geassocieerd binnen de subcultuur. Hun nadruk op agressief en gewelddadig gedrag ter verwerving van status onder gelijkgezinden en ter provocatie van buitenstaanders bevorderde de radicalisering van het hooliganisme bij FC Barcelona. Leden van Boixos Nois toonden met regelmaat nazi-symbolen op de tribunes en maakten zich schuldig aan verbaal en fysiek geweld tegen personen die zij als 'minderwaardig' beschouwden, bijvoorbeeld etnische minderheden, homoseksuelen, transseksuelen of joden. Zo vermoordden sympathisanten van Boixos Nois op 6 oktober 1991 een transseksueel en mishandelden zij daklozen in een park in Barcelona (Spaaij & Viñas, 2005b). Deze acties leidden tot een verdere fragmentatie van de hooliganscene bij FC Barcelona en tot een toenemende maatschappelijke ophef over het gedrag van de skinheads.

8.3 Polarisatie van groepstegenstellingen: conflict en fragmentatie

Na een overeenkomst met het clubbestuur om de gewelddadige elementen onder haar leden te beheersen, keerde Boixos Nois in het seizoen 1990-1991 terug naar haar oorspronkelijke territorium achter het doel op de zuidtribune. Een substantiële groep supporters besloot om op de derde ring te blijven. Sang Culé Cor Català (Barça-bloed, Catalaans hart), opgericht in januari 1991, stelde zich tot doel de sfeer op de derde ring te verbeteren en distantiëerde zich openlijk van de groeiende invloed van neofascistische tendensen onder jonge supporters. Officieel was de groep apolitiek, maar de meeste leden identificeerden zich met links Catalaans nationalisme. De groep bereikte een maximum van 600 geregistreerde leden en was tevens actief bij andere afdelingen van FC Barcelona, zoals basketbal, handbal en rolschaatshockey. Sang Culé staat tevens bekend om haar deelname aan politieke demonstraties, hulpcampagnes en antiracismeactiviteiten (Strubell, 1998: 55; Spaaij & Viñas, 2005a: 159).

Leden van Sang Culé zijn in het algemeen tegen het gebruik van geweld, al stellen sommige supporters dat geweld 'op bepaalde momenten de beste oplossing voor problemen lijkt' (*Torcida Antifeixista*, september 1994). De radicalere groepsleden maken onderscheid tussen de verschillende contexten van geweld. Hooliganisme wordt gezien als een zinloze activiteit, maar geweldgebruik in politieke conflicten kan onder bepaalde omstandigheden legitiem zijn. Soms zijn deze verschillende verbanden met elkaar verweven. Zo vermoordden sympathisanten van de ultragroep Yomus in april 1993 een antifascistische skinhead en lid van de Boixos Nois-afdeling in Valencia, Guillem Agulló. Een week later presenteerden leden van Yomus een spandoek met de tekst *Guillem jòdete* ('Guillem fuck you') tijdens een thuiswedstrijd van hun club Valencia tegen Albacete. De moord was politiek gemotiveerd en slechts indirect gerelateerd aan het voetbal, maar dat weerhield extreem-linkse FC Barcelona-supporters er niet van om voorafgaand aan de eerstvolgende uitwedstrijd tegen Valencia honderden personen te mobiliseren om Yomus op eigen bodem aan te vallen. De gemobiliseerde groep bestond uit leden van Sang Culé, antifascistische leden van Boixos Nois en antifascisten 'van de straat' (d.w.z. niet verbonden aan de groepen voetbalsupporters). Alleen de extreem-rechtse fractie van Boixos Nois weigerde mee te werken, wat kwaad bloed zette onder de initiatiefnemers en tot toenemende interne polarisatie leidde.

Twee jaar voor de oprichting van Sang Culé kwam een andere omvangrijke jeugdgroep tot stand aan de overzijde van het stadion. De groep *Almogàvers*, vernoemd naar veertiende-eeuwse Catalaanse strijdheren, bestond in eerste instantie uit jonge mannen met een gedegen kennis van buitenlandse voetbalculturen. De oprichters van de groep bezochten niet alleen wedstrijden van FC Barcelona in binnen- en buitenland, maar zij hadden ook door onder andere Italië, Argentinië en Engeland gereisd. Zij combineerden het vocale element van het Engelse en Argentijnse publiek met de indrukwekkende choreografische voorstellingen van de Italiaanse ultras. Waar Boixos Nois zich identificeerde met de hooligancultuur, onderscheidde *Almogàvers* zich door een niet-gewelddadige en apolitieke stijl, gekenmerkt door het organiseren van spectaculaire choreografische voorstellingen. Beide groepen profiteerden ruimschoots van het succes van FC Barcelona in de vroege jaren negentig. Zij haalden ieder een maximum van 900 geregistreerde leden en tijdens belangrijke wedstrijden stonden bijna 4.000 supporters in hun stadionvakken. De verhoudingen tussen beide groepen waren gedurende deze periode relatief goed, ondanks hun verschillende sociale normen en gedragspatronen. Er bestond een gezonde rivaliteit ten aanzien van wie de beste steun voor het elftal kon verzorgen en wie de meeste supporters wist te rekruteren, ook al beschouwden leden van Boixos Nois *Almogàvers* als 'te soft' en 'te apolitiek voor een club zoals FC Barcelona' (FC Barcelona-hooligans, juni 2006).

De interne fragmentatie van Boixos Nois en de toegenomen veiligheidsmaatregelen konden niet voorkomen dat de frequentie en intensiteit van het hooliganisme bij FC Barcelona sterk toenam vanaf het eind van de jaren tachtig. Deze toename bleek bovenal uit de herhaaldelijke confrontaties tussen hooligans van FC Barcelona en Espanyol, zowel binnen als buiten het stadion. De ultras van Espanyol ontpopten zich tot een geduchte tegenstander:

In het begin reisden we naar Sarrià en deden wat we maar wilden. Er was geen enkel verzet. Maar dit veranderde na een paar jaar, toen de Espanyol-ultras terug begonnen te vechten. Mensen begonnen ook messen te dragen. Het werd toen veel riskanter om daar heen te gaan (FC Barcelona-hooligan, maart 2004).

De gewelddadige competitie tussen Boixos Nois en Brigadas Blanquiazules culmineerde in een reeks ernstige ongeregelheden. Zo werd op 1 december 1990 een 21-jarig lid van Boixos Nois neergestoken bij een bushalte. De dader werd veroordeeld tot achttien jaar gevangenisstraf. Op 13 januari 1991 vielen vijf hooligans van FC Barcelona twee sympathisanten van Brigadas Blanquiazules aan. De negentienjarige Frédéric Rouquier kwam hierbij om het leven; de zestienjarige José María Arboleas raakte zwaargewond. De hoofdverdachte werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van twintig jaar en tien maanden. Twee medeverdachten kregen ieder ruim zeventien jaar gevangenisstraf opgelegd.

De dood van Rouquier veroorzaakte een ongekende maatschappelijke ophef over hooliganisme en werd beschouwd als een dieptepunt in de geschiedenis van de Spaanse voetbalcultuur (bijv. *El País*, 15 januari 1991; *El Periódico*, 24 februari 1991). Geconfronteerd met het toenemende politietoezicht en de criminalisering van skinheads in de media, besloot een kleine groep extreem-rechtse skinheads het opvallende uiterlijk te verruilen voor de meer subtiele casual stijl, die kenmerkend was voor Britse hooligangroepen (zie paragraaf 2.5). Het doel van deze transformatie was tweeledig. Enerzijds probeerden de hooligans op deze wijze de politie te ontlopen en hun rivalen te verrassen (*Super Hinchas*, vol. 4, nr. 37, november 1996: 4). Anderzijds zagen zij de casual stijl als een statussymbool dat hen onderscheidde van de minder stijlvolle verschijning van de skinheads en ultras.

De subgroep Casuals FCB was de voortrekker van deze ontwikkeling. De groep werd opgericht in 1992 en bestaat momenteel uit ongeveer 50 jonge mannen. Groepsleden gaven de voorkeur aan vrijetijdskleding van merken zoals Umbro, Kappa en Adidas: 'Wij identificeren ons met de Engelse hooliganbeweging, en laten de nicherige Italiaanse ultra links liggen. ... Wij dragen ongewone sportkleding om onszelf te onderscheiden van de urbane stammen [ande-

re stadsjeugdculturen]’ (*Casuals FCB*, nr. 1, 1992: 1). De casuals distantiëerden zich later van Boixos Nois en gingen verder als een autonome groep. Paradoxaal genoeg tonen de casuals geregeld een spandoek met de naam van de groep, wat hun zichtbaarheid binnen het stadion aanzienlijk vergroot. Hun pogingen om de confrontatie aan te gaan met rivaliserende hooligans en het veiligheidsbeleid te omzeilen, lijken op gespannen voet te staan met hun nadruk op publieke zichtbaarheid. De geweldsreputatie van Casuals FCB is de afgelopen jaren sterk toegenomen als gevolg van mediaberichten over de neofascistische neigingen van de casuals en hun vermeende banden met de Britse extreem-rechtse organisatie Combat 18 (bijv. *El País*, 23 januari 2003). Midden jaren negentig traden enkele notoire Espanyol-hooligans toe tot de groep na ernstige conflicten tussen leden van Brigadas Blanquiazules (Seara Ruiz & Sedano Jiménez, 2001: 128; *Super Hinchas*, vol. 10, nr. 100, maart 2002: 21-24). Deze ontwikkeling onderstreept het fluïde karakter van groepsidentificatie; in dit geval wogen gedeelde politieke overtuigingen en andere overeenkomstigheden (o.a. betrokkenheid bij criminele activiteiten zoals drugshandel) zwaarder dan clubliefde. Andere FC Barcelona-hooligans waren beduidend minder gesteld op de toetreding van hun aartsrivalen en zagen dit als een signaal van de verregaande polarisatie van de onderlinge verhoudingen.

Dit gold zeker ook voor een andere invloedrijke supportersgroep bij FC Barcelona, Inter City Culé (ICC). ICC ontleent haar naam aan de Inter City Firm bij West Ham United (zie hoofdstuk 3). ICC-leden waren van mening dat de confrontaties met rivaliserende supporters beter moesten worden gepland als gevolg van de toegenomen veiligheidsmaatregelen in en rond de stadions. Zij verwerpen de skinheadstijl en de club-gerelateerde kleding (shirts, sjaals, petjes) van andere supporters en reisden per trein naar uitwedstrijden. De groep is bewust relatief klein en gesloten teneinde interne conflicten te voorkomen. De kern van ICC bestaat uit vijftien mannen die elkaar al jaren kennen, maar rond beladen duels kunnen maximaal 50 mannen worden gemobiliseerd. In tegenstelling tot haar Engelse voorbeeld heeft ICC een duidelijke politieke tendens. Groepsleden steunen het linkse separatisme en verzetten zich tegen het vermeende fascistische en racistische karakter van de rechts-extremistische hooligans van FC Barcelona: ‘Die mensen geloven dat het ene ras ondergeschikt is aan het andere. Ik vind dat onzin, want ras is niet het definiërende kenmerk van Catalonië. Dat is een historisch feit. Ik geloof niet in raciale categorieën, maar in de Països Catalans, de Catalaanse territoria’ (FC Barcelona-hooligan, april 2004). ICC-leden beschouwen geweldgebruik als legitiem, vooral wanneer het geweld is gericht tegen groepen die zich identificeren met rechts-extremisme. ICC-leden claimen echter uitsluitend hooligans aan te vallen. Het mishandelen van niet-hooligans wordt onaanvaardbaar geacht.

De betrokkenheid van ICC-leden bij collectief geweld is de laatste jaren significant afgenomen. De meeste groepsleden zijn de leeftijd van dertig jaar inmiddels ruimschoots gepasseerd. Veel van hen hebben gezinnen en veeleisende banen en daardoor minder tijd om uitwedstrijden te bezoeken. De groep zoekt niet langer actief de confrontatie op met rivalen, maar moedigt het elftal bij thuiswedstrijden nog altijd actief aan. Ook spelen zij een belangrijke rol in het organiseren van supportersactiviteiten rond wedstrijden van het Catalaanse elftal.

Grada Joven: de weg naar eenheid?

In de vroege jaren negentig startten verschillende supportersgroepen in samenwerking met het lokale dagblad *El Mundo Deportivo* een campagne om de groepen te verenigen in een Grada Joven (jongerentribune). Sommige clubbestuurders zagen weinig in dit plan vanwege het vermeende wangedrag van de jonge supporters en de potentiële bedreiging die zij vormden voor het bewind van voorzitter Núñez. Deze bezwaren verhinderden een vruchtbare samenwerking, maar de club ging uiteindelijk akkoord met het plan en besloot de onderste ring van de noordtribune, bestaande uit 1.000 zitplaatsen, ter beschikking te stellen. Leaders van de supportersgroepen konden zich in eerste instantie niet vinden in dit aanbod, omdat zij op dat moment tezamen bijna 2.000 leden hadden, maar ook zij gingen uiteindelijk akkoord. De groepen stelden een gezamenlijke overeenkomst op die de expressie van politieke overtuigingen binnen het stadion verbood. Tegelijkertijd probeerde Boixos Nois haar publieke imago en de onderlinge sociale controle te verbeteren door de status van een officiële *penya* aan te nemen. Het bestuur van de *penya* benadrukte dat het erin was geslaagd om het 'zinloze geweld' te elimineren (*El Mundo Deportivo*, 22 augustus 1995: 18).

Vertegenwoordigers van de verschillende supportersgroepen probeerden nadrukkelijk om conflicten tussen en binnen de groepen te voorkomen. Na enige tijd verslechterden de verhoudingen tussen de groepen echter aanzienlijk. In 1997 besloot Sang Culé het collectief te verlaten. De overige groepen beëindigden hun samenwerking in 1999, waarbij Boixos Nois Almagàvers dwong de noordtribune te verlaten en te verhuizen naar de zuidtribune. De onderlinge conflicten escaleerden in 1997. Voorafgaand aan een thuiswedstrijd tegen Atlético Madrid op 20 december 1997 wilde Boixos Nois een minuut stilte in acht nemen ter nagedachtenis aan een 26-jarig groepslid dat enkele dagen daarvoor was overleden. De man was een van de meest beruchte hooligans en was veroordeeld voor meerdere geweldsmisdrijven (o.a. *La Vanguardia*, 23 december 1997; *El Mundo*, 24 december 1997). In 1991 verscheen hij in een spraakmakende

televisiedocumentaire over skinheads. Op de vraag of het een misdaad zou zijn om een transseksueel te vermoorden, antwoordde hij 'nee'. Boixos Nois-leden dreigden dat als de club niet zou meewerken, zij ernstige ongeregelheden zouden veroorzaken. De club stemde uiteindelijk toe uit angst voor conflictescalatie (*La Vanguardia*, 23 december 1997).

Voor aanvang van de wedstrijd ontvouwden de hooligans een groot spandoek met de tekst 'Sergi, we zullen je nooit vergeten'. Om hun ongenoegen over de permissieve opstelling van de club te uiten, floten enkele supporters in de bovenste ring van de zuidtribune tijdens de minuut stilte en riepen: 'Nazi's rot op uit het Camp Nou.' Ongeveer 100 hooligans verlieten onmiddellijk hun stadionvak en gingen op zoek naar leden van Sang Culé, die zij verantwoordelijk hielden voor de actie. De politie en het veiligheidspersoneel slaagden er niet in hen tegen te houden. De hooligans bereikten ongehinderd de overzijde van het stadion en mishandelden verscheidene supporters. Twee supporters werden overgebracht naar het ziekenhuis. Direct na deze gebeurtenissen kondigde Sang Culé haar officiële opheffing aan.⁸

De ongeregelheden van 20 december 1997 leidden tot een enorme ophef over het tekortschietende veiligheidsbeleid. Voorzitter Núñez werd hevig bekritiseerd vanwege het feit dat hij meer tijd had besteed aan de herdenking van een veroordeelde hooligan dan aan de nagedachtenis van een van de geestelijke vaders van de club, de voormalige voorzitter Josep Sunyol, die in 1936 door falangistische soldaten om het leven was gebracht. Bestuursleden benadrukten dat het een eenmalig incident betrof, maar supporters stelden dat zij regelmatig door hooligans werden bedreigd en mishandeld (o.a. *Sport*, 11 november 2004; *El Periódico*, 1 september 1999). Verscheidene supporters bezochten en bezoeken geen uitwedstrijden uit angst voor geweld en agressie. Een respondent zei hierover:

Al acht jaar lang kunnen we onszelf niet uiten vanwege het klimaat van intimidatie en geweld. We zijn gestopt met het rekruteren van nieuwe leden en met het organiseren van publiciteitscampagnes. We kunnen simpelweg niet opereren in zo'n vijandige omgeving. We kunnen niet meer als groep naar uitwedstrijden reizen, want er zijn altijd wel problemen. Enkele personen gaan nog met enige regelmaat, maar de sfeer is vijandig en koud (FC Barcelona-supporter, maart 2004).

De groep Casuals FCB, waarvan de meeste leden inmiddels de dertig zijn gepasseerd, speelt een centrale rol in de huidige conflicten binnen de aanhang van FC Barcelona. Leden van deze groep zoeken geregeld de confrontatie op met rivaliserende hooligans of met de eigen supporters. Zo vochten zij in september 2002 met supporters van Club Brugge in de buurt van het Camp Nou. In de aan-

loop naar de wedstrijd hadden Belgische supporters Boixos Nois uitgedaagd via internet en de telefoon. Toen twee leden van Boixos Nois werden bekogeld met flessen nabij een café waar uitsupporters verbleven, ontstond een vechtpartij tussen ongeveer 30 Belgische fans en een dozijn lokale hooligans. Leden van Casuals FCB en Boixos Nois vielen de bezoekers aan met stokken, flessen en messen. Vijf supporters werden aangehouden, van wie er vier nog voor de aftrap werden vrijgelaten (*Super Hinch*a, vol. 11, nr. 111, 2003: 10-11; *El Periódico*, 23 januari 2003).

Op 18 januari 2003 vonden ongeregeldeheden plaats tijdens een thuiswedstrijd tegen Valencia. Boixos Nois en Casuals FCB protesteerden gezamenlijk tegen het besluit van de club om de groepen door middel van plexiglaswanden te isoleren van de rest van het thuispubliek. Het protest mondde uit in tal van vernielingen. De Catalaanse secretaris voor Sport, die de wedstrijd vanaf de eretribune bekeek, werd geraakt door een blikje. Een 28-jarige hooligan werd aangehouden, nadat hij vuurwerk op het veld gooide. Hij bleek op dat moment een stadionverbod te hebben voor het vernielen van een televisiecamera binnen het stadion (*La Vanguardia*, 23 januari 2003; *El Periódico*, 1 februari 2003).

De ontwikkeling van Boixos Nois vanaf het eind van de jaren tachtig had een enorme impact op het netwerk van rivaliteiten en vriendschappen tussen supportersgroepen. De van oudsher vriendschappelijke band met militante supportersgroepen uit het Baskenland, op basis van hun gedeelde affiniteit met extreem-links separatisme, veranderde langzaam maar zeker in een diep gewortelde rivaliteit als gevolg van een reeks incidenten veroorzaakt door neofascistische FC Barcelona-hooligans. Zo werden bijvoorbeeld twee antifascistische skinheads uit het Baskenland in elkaar geslagen na afloop van een wedstrijd tussen FC Barcelona en Athletic Bilbao op 29 januari 1995. Wel hebben linkse FC Barcelona-supporters nog altijd een nauwe band met bepaalde Baskische supportersgroepen. Ook de relatie tussen Boixos Nois en de ultras van Atlético Madrid is danig veranderd sinds het midden van de jaren negentig. Beide groepen kenden van oudsher een vriendschapsband gebaseerd op hun gedeelde haat jegens Real Madrid, maar naar aanleiding van een aantal geweldsincidenten tussen leden van beide groepen is deze vriendschap inmiddels officieel beëindigd (*Super Hinch*a, vol. 4, nr. 37, 1996: 5). Een recent justitieel onderzoek wees echter wel op het bestaan van een 'connectie tussen de georganiseerde misdaad in Madrid en Barcelona die haar oorsprong heeft in de gewelddadige groepen die opereren in de voetbalstadions'. Een van de verdachten was een vermeend lid van zowel Casuals als Frente Atlético (*Sport*, 6 mei 2004).

8.4 Zero tolerance: veiligheidsmaatregelen en hun effecten

De kritiek op de permissieve houding van de club ten aanzien van hooligans is de afgelopen jaren aangezweld. Journalisten en supporters laakten het gebrek aan toewijding en volharding in de strijd tegen supportersgeweld (o.a. *Mundo Deportivo*, 23 januari 2003; *El Periódico*, 21 januari 2003). De voormalige voorzitters Núñez en Gaspard werden ervan verdacht nauwe banden te onderhouden met de meest radicale hooligans. Gaspard heeft meermalen publiekelijk zijn sympathie betuigd voor Boixos Nois en vertelde dat hij zich na zijn aftreden als voorzitter bij de groep wilde voegen (*El Periódico*, 23 januari 2003; *Avui*, 24 juni 1987). Hij bezit lidmaatschapskaart nummer één vanaf het moment dat de groep een officiële *penya* werd.

Formeel gezien heeft de club de afgelopen jaren verscheidene veiligheidsmaatregelen genomen om het geweld binnen het stadion terug te dringen. De informele beleidsstijl werd echter lange tijd gekenmerkt door coöptatie- en faciliteringsstrategieën (zie paragraaf 2.7). De club voorzag Boixos Nois van een opslagruimte in het stadion voor de opslag van vlaggen, spandoeken en vuurwerk, maar de ruimte werd naar verluidt ook gebruikt voor het verbergen van verschillende soorten wapens, zoals stokken en ijzeren staven (*La Vanguardia*, 26 februari 2004; *Diario AS*, 22 april 2005). De club faciliteerde Boixos Nois en Casuals FCB gratis en voorzag ze van goedkope toegangskaarten, waardoor veel hooligans wedstrijden konden bezoeken zonder te betalen (o.a. *El Triangle*, 7 januari 1998; *El Periódico*, 3 mei 2002). Groepsleden verkochten een deel van deze kaarten ter financiering van hun activiteiten. Notoire hooligans reisden meerdere malen naar uitwedstrijden samen met de selectie en verbleven in dezelfde hotels op kosten van de club, onder de supervisie van de assistent veiligheidscoördinator (*El País*, 30 augustus 1999; *El Periódico*, 29 januari 2002). Clubbestuurders hebben verder enkele beruchte hooligans ingehuurd als veiligheidspersoneel voor hun privébedrijven. Daar stond tegenover dat Boixos Nois-leden tijdens clubverkiezingen openlijk partij kozen voor Núñez en Gaspard en dat zij de tegenkandidaten en hun aanhang bedreigden. Tijdens de verkiezingen van december 2000 probeerden zij bijvoorbeeld tegenkandidaat Lluís Bassat te mishandelen. Bassat kreeg politiebeveiliging (*Avui*, 24 juli 2000). Hooligans beloofden op aandringen van clubbestuurders ook binnen het stadion af te zien van geweldgebruik om het imago van de club niet te schaden en om hoge boetes te voorkomen. Deze beleidsstrategie droeg bij aan de verplaatsing van geweld naar andere locaties, zoals cafés, discotheken en de straten rondom het stadion.

De club reageerde op de hevige kritiek op het veiligheidsbeleid door de hooligans te isoleren van de rest van het publiek door middel van plexiglaswanden. Ook werden er hoge netten opgehangen om het gooien van voorwerpen

op het veld onmogelijk te maken. Deze maatregelen hadden weinig effect op het geweld. Op 22 augustus 2003 mishandelden drie casuals twee Marokkaanse mannen tijdens een vriendschappelijke wedstrijd tegen het Argentijnse Boca Juniors. De drie aangehouden personen hadden een lang strafblad voor onder andere openlijke geweldpleging, overvallen en drugshandel. Een van hen, een 31-jarige man, was eerder veroordeeld tot ruim zeventien jaar gevangenisstraf voor zijn rol bij de moord op Espanyol-supporter Frédéric Rouquier in 1991. Hij was vrijgelaten in november 2002 (*Avui*, 5 september 2003; *El País*, 5 september 2003). In oktober 2003 hield de politie een vermeend lid van Casuals FCB aan op verdenking van betrokkenheid bij een mislukte ontvoering. De 32-jarige man maakte naar verluidt onderdeel uit van een criminele organisatie. Hij was eerder veroordeeld voor onder meer drugshandel, afpersing, openlijke geweldpleging en diefstal. Volgens ingevoerde politiefunctionarissen vormt het strafblad van deze persoon een goede afspiegeling van het profiel van de meeste leden van Casuals FCB (politiefunctionarissen Mossos d'Esquadra, juni 2004). Dit is tevens het beeld dat uit mijn veldonderzoek naar voren komt.

Joan Laporta's benoeming tot voorzitter in 2003 betekende een ommekeer in het veiligheidsbeleid van FC Barcelona. Laporta benadrukte in zijn verkiezingscampagne herhaaldelijk de noodzaak van een effectievere bestrijding van supportersgeweld. Hij kondigde een zerotolerance beleid aan, dat openlijk werd gesteund door supporters en diverse media (o.a. *La Vanguardia*, 23 oktober 2003; *Sport*, 31 oktober 2003). Het lik-op-stukbeleid bestaat uit een aantal veiligheidsmaatregelen dat de omvang en macht van Boixos Nois en Casuals FCB binnen het stadion dient terug te dringen. De club schafte per direct alle privileges van de hooligans af. De toegang tot bepaalde risicovakken wordt streng bewaakt door politie en privaat veiligheidspersoneel. Bij deze vakken worden supporters uitgebreid gefouilleerd en mogen zij alleen het stadion betreden indien zij in het bezit zijn van een geldig identificatiebewijs en een clublidmaatschapskaart of seizoenkaart. Deze maatregelen staan in schril contrast met de van oudsher permissieve opstelling van clubbestuurders. De veiligheidscoördinator zei hierover:

Voor het eerst heeft de club een actief anti-hooliganbeleid. Voorgaande strategieën waren altijd tijdelijk van aard en nooit volhardend. Wanneer Boixos Nois zich verzette, werden de maatregelen gewoon opgeschort. We zijn nu een geheel nieuw veiligheidsregime aan het ontwikkelen. Toen ik begon met deze baan bestond er geen veiligheidsmanagement. Tuurlijk, er waren wel mensen die daaraan werkten, maar niemand deed echt moeite om het hooliganisme terug te dringen. En, zoals je weet, alle gegevens over leden van Boixos Nois zijn op mysterieuze wijze verdwenen (veiligheidscoördinator FC Barcelona, mei 2004).

De nieuwe maatregelen hebben ertoe geleid dat slechts een klein deel van de Boixos Nois-leden de 'eigen' stadionvakken kan betreden, aangezien zij geen lid van de club zijn maar uitsluitend van de groep. Het vak is gedurende thuiswedstrijden dan ook grotendeels leeg. Hierbij moet worden aangetekend dat de omvang van de groep reeds in de periode voor het nieuwe veiligheidsregime aan het afnemen was als gevolg van de eerdergenoemde onderlinge conflicten. Ook verhuisden verscheidene hooligans naar andere delen van het stadion, alwaar zij relatief ongehinderd de wedstrijd kunnen bijwonen.

Het nieuwe veiligheidsbeleid stuitte vanaf het begin op hevig verzet. Op 22 augustus 2003 kondigde Laporta aan dat de leden van Boixos Nois de club chanteerden; zij eisten geld en toegangskaarten. Zijn boodschap was duidelijk: 'wij zullen hier niet aan toegeven.' Laporta wees er verder op dat de groep in het verleden altijd haar zin had gekregen (*El Periódico*, 23 augustus 2003). Op haar officiële website ontkende Boixos Nois de beschuldigingen en noemde Laporta een leugenaar. De supporters gaven aan het elftal niet actief te steunen zolang hun medegroepsleden de toegang tot het stadion werd ontzegd. Tijdens een thuiswedstrijd tegen Valencia op 5 oktober 2003 verlieten zij hun vak en ontvouwden een spandoek met de tekst 'Dit is de tribune die jullie willen', verwijzend naar het gebrek aan sfeer in het Camp Nou. De supporters richtten zich tot Laporta door middel van spreekkoren, zoals 'Laporta, hoerenjong, je zal ons er niet uitgooien' en 'Laporta incompetent, Núñez president'. Deze spreekkoren zijn bij vrijwel iedere thuis- en uitwedstrijd van FC Barcelona te horen. Hooligans hebben Laporta ook bedreigd door middel van provocerende graffiti rond het stadion en bij de woning van de voorzitter. Een justitieel onderzoek naar de activiteiten van een vermeende criminele organisatie onthulde in februari 2004 dat leden van de organisatie € 30.000 kregen aangeboden om Laporta te mishandelen. Zeven verdachten waren volgens de aanklager tevens lid van Casuals FCB. Het geld werd naar verluidt aangeboden door de voormalige assistent veiligheidscoördinator, die tijdens de voorzitterschappen van Núñez en Gaspard de taak had om Boixos Nois in bewang te houden. Deze beschuldigingen sterkten clubbestuurders in hun overtuiging dat de hooligans een ernstige bedreiging vormen voor het welzijn van de club en de veiligheid van supporters.

FC Barcelona's zero tolerance beleid geniet een brede steun van supporters, bestuurders en journalisten. Toch heeft het huidige veiligheidsbeleid enkele belangrijke neveneffecten. De geconstateerde afname van supportersgeweld beperkt zich vrijwel uitsluitend tot het stadion en tot thuiswedstrijden. Geweldsincidenten doen zich nog altijd voor buiten het stadion, doch schijnbaar minder vaak dan in het verleden. FC Barcelona-hooligans vallen met enige regelmaat rivaliserende supporters aan in de buurt van het stadion, ondanks de

aanwezigheid van de politie. Grootschalige confrontaties zijn echter relatief schaars. De belangrijkste redenen hiervoor zijn enerzijds de toegenomen veiligheidsmaatregelen in en rond de stadions, en anderzijds het relatief kleine aantal zelfverklaarde hooligans dat thuis- en uitwedstrijden bezoekt in vergelijking met de jaren tachtig en negentig. Soms slagen de hooligans er in om de politie te omzeilen en hun rivalen te verrassen. Zo bereidde een groep van ongeveer 100 FC Barcelona-hooligans op 17 augustus 2006 een aanval voor op supporters van Espanyol in de buurt van het Olympisch Stadion, twee uur voor aanvang van de Spaanse Supercup. Zij mishandelden hun rivalen met stenen, stokken, honkbalknuppels en messen. De politie arresteerde tien hooligans.

Uitwedstrijden blijven een belangrijke locatie voor confrontaties tussen supporters, inclusief intimidatie en geweld tegen de eigen supporters. De hooligans vallen regelmatig andere FC Barcelona-supporters lastig, bijvoorbeeld door hen uit te schelden of door hun vlaggen en spandoeken te stelen. Zij bekogelen hen soms met flessen en andere voorwerpen of gaan hen fysiek te lijf. Hardcore hooligans proberen ook rivaliserende supporters te treffen of het stadion te betreden zonder te betalen, bijvoorbeeld door veiligheidspersoneel te intimideren of te mishandelen (observaties, 2004).

Het huidige veiligheidsbeleid heeft nadelige gevolgen voor alle leden van Boixos Nois en andere jeugdgroepen, ondanks Laporta's aanvankelijke wens om onderscheid te maken tussen 'gewelddadige' en 'niet-gewelddadige' groepsleden (*La Vanguardia*, 10 september 2003). Door de diversiteit van de groep onvoldoende te erkennen, heeft het beleid geresulteerd in een verdere polarisatie tussen de club en Boixos Nois. Hoewel Boixos Nois en Casuals FCB in essentie twee verschillende, autonome groepen zijn met gedeeltelijk andere belangen, verzetten zij zich nu in toenemende mate gezamenlijk tegen het clubbestuur. In mei 2004 legde de club een stadionverbod op aan de voorzitter van Boixos Nois, omdat hij Joan Laporta zou hebben beledigd en hebben willen aanvallen na afloop van een handbalwedstrijd. De man wordt door verscheidene ingevoerde supporters echter beschouwd als een 'niet-gewelddadig persoon die kapot is van wat er met zijn groep gebeurt' (FC Barcelona-supporter, mei 2004). Sommige ingevoerde supporters stellen dat de club hem zou moeten gebruiken als een bemiddelaar in de dialoog tussen de gematigder en de gewelddadiger fracties binnen Boixos Nois. Andere supportersgroepen, zoals Almogàvers en Sang Culé, lijden ook onder het zerotolerancebeleid. Zij vinden dat de club hun positieve sociale functie binnen de supportersgemeenschap niet op waarde weet te schatten, aangezien zij juist trachten bij te dragen aan een tolerantere en gematigder atmosfeer. Daarnaast stellen zij dat de club onvoldoende doet om hen te beschermen tegen de intimidatie en het geweld van de hooligans,

vooral bij uitwedstrijden en buiten het stadion. De club heeft deze zaken tot nu toe niet willen bespreken met de leiders van de groepen. De redacteur van een Catalaanse sportkrant zei hierover:

De club treedt erg hard op, maar op basis van onvoldoende informatie. Ik zeg niet goed of slecht, maar er is een duidelijk gebrek aan informatie. Misschien zou een andere strategie effectiever zijn. Om te beginnen zouden zij met alle radicale, niet-gewelddadige supportersgroepen moeten praten, met hun historische leiders en vertegenwoordigers. Ik begrijp werkelijk niet waarom de club de niet-gewelddadige groepen niet betreft bij haar beleid. Zij zijn de toekomst van de jeugdige aanhang van de club en de sleutel tot de bevordering van een vreedzaam supportersmodel (redacteur *Mundo Deportivo*, mei 2004).

8.5 Conclusie

De beschrijving van de aard en ontwikkeling van hooliganisme bij FC Barcelona biedt enkele interessante aanvullende perspectieven. De rol die een club kan spelen bij de bestrijding of juist de escalatie van supportersgeweld is in deze casus overduidelijk. Clubbestuurders hebben in het verleden de uitbreiding en intensivering van de hooligansubcultuur in de hand gewerkt door middel van hun faciliteringsstrategie. Het huidige veiligheidsbeleid is ondanks de eerdergenoemde neveneffecten beduidend beter in staat om het geweld binnen het stadion te beheersen. Het toegenomen politietoezicht buiten het stadion en bij uitwedstrijden heeft eveneens bijgedragen aan de afname van grootschalig collectief geweld. Dit neemt niet weg dat geweldsincidenten zich nog altijd met enige regelmaat voordoen. Het gaat hierbij niet slechts om confrontaties met rivaliserende supporters, maar ook om onderling geweld. Dit onderlinge geweld nam midden jaren negentig in frequentie en hevigheid toe en is nog steeds een dominant kenmerk van de hooligansubcultuur bij FC Barcelona.

De toename van onderling geweld hangt grotendeels samen met de opkomst van rechts-extremistische invloeden en de machtsstrijd tussen verschillende subgroepen binnen de harde kernen. Deze ontwikkelingen hebben geleid tot een toenemende fragmentatie en polarisatie van zowel de harde kern zelf als van de relaties tussen hooligans, supporters en clubbestuurders. Met de groeiende nadruk op de subjectieve verschillen tussen subgroepen, vooral in termen van politieke oriëntatie en bereidheid tot geweldgebruik, brokkelde de bestaande collectieve identiteit van harde-kernsupporters langzaam maar zeker af en ontstond er ruimte voor nieuwe groepsidentiteiten die zich expliciet afzetten tegen de dominante vormen van supporterschap. Dit proces resulteerde in openlijke

vijandigheid en confrontaties tussen verschillende subgroepen, ondanks hun gedeelde passie voor FC Barcelona.

Deze dynamiek wijst op een aspect dat ik ook bij Espanyol opmerkte: de verwevenheid van voetbal en politiek. Deze verwevenheid kan worden verklaard uit de dominante maatschappelijke scheidslijn in de Spaanse samenleving, namelijk de centrum-periferiescheidslijn en de nationalistische conflicten die hiermee gepaard gaan. In dit hoofdstuk heb ik laten zien dat de vorming van de clubcultuur van FC Barcelona onlosmakelijk is verbonden met de historische ontwikkeling van het Catalaans nationalisme en met de historische rivaliteit met de vermeende 'fascistische' en 'centralistische' clubs Espanyol en Real Madrid. Politiek speelt een centrale rol in de supporterscultuur van FC Barcelona en in de identiteitsconstructies van hooligans en supporters. Met de transformatie van de politieke oriëntatie van harde-kernsupporters, van links naar extreem-rechts nationalisme, heeft de harde kern van FC Barcelona aan resonantie met de dominante supporterscultuur verloren en is het sociaal-culturele erfgoed van de club onder druk komen te staan.

Epiloog

Hooliganisme is een complex en veelzijdig verschijnsel. In dit boek heb ik, vanuit een internationaal vergelijkend perspectief en een ontwikkelingsperspectief, inzicht trachten te verschaffen in de aard en ontwikkeling van hooliganisme in verschillende landen en bij verschillende voetbalclubs. De verschijningsvormen van hooliganisme variëren naar plaats en tijd. Zij zijn onlosmakelijk verbonden met de supporters- en clubculturen waarin zij zijn ingebed en de voortdurende sociale interactie tussen hooligans, supporters en hun omgeving. Dit onderstreept het belang van fijnmazige, empirisch gegronde analyses die oog hebben voor zowel de wijze waarop hooliganisme vorm krijgt binnen een specifieke context als de relaties tussen alle betrokken partijen in de praktijk. De lokale werkelijkheid wijkt nogal eens af van het beleid zoals dat op papier is vastgelegd; de reden hiervoor is gelegen in contextuele en interactionele factoren.

Een terugkerende vraag is waarom hooliganisme zo'n persistent verschijnsel is. Waarom identificeren sommige jonge mannen zich, onder bepaalde omstandigheden dan wel meer structureel, met de gewelddadige competitie tussen rivaliserende supportersgroepen? En waarom is het huidige beleid niet in staat om hooliganisme uit te bannen? Het gaat bij hooliganisme niet alleen om tijdelijke constellaties, maar ook om meer duurzame processen. Hooliganisme is bij verscheidene clubs door de jaren heen geïnstitutionaliseerd geraakt en blijkt bijzonder lastig terug te dringen. Hierbij dient gezegd dat slechts een zeer klein deel van de supporters zich schuldig maakt aan geweld of zich nadrukkelijk identificeert met de harde kern.

Opvallende overeenkomsten tussen hooligans van de verschillende clubs zijn hun motieven en de waarde die zij hechten aan hun hooliganidentiteit. Ondanks de lokale variaties en de diverse generatiewisselingen binnen de harde kernen, vertonen de motieven van zelfverkleerde hooligans grote gelijkenissen. Participatie in de hooligansubcultuur voorziet in piekmomenten, avontuur en sensatie. Collectief geweld wordt beleefd als een kick die, in de woorden van toegewijde hooligans, 'verslavend werkt'. Mannelijkheid, lichamelijkeid en provocatie zijn belangrijke waarden in deze subcultuur. Daarnaast speelt, zeker

onder hardcore hooligans, een (geromantiseerd) gevoel van onderlinge solidariteit en kameraadschap een belangrijke rol, en gedeelde (gewelds)ervaringen bevorderen dit gevoel.

De betekenis die hooligans geven aan geweldgebruik is onlosmakelijk verbonden met noties van agressieve masculiniteit. Zij trachten zich te manifesteren door risicovol gedrag en symbolisch en fysiek geweld, zowel ten opzichte van buitenstaanders en rivalen als binnen de eigen groep. De mannelijkheid van de ander, vooral rivaliserende hooligans, wordt ter discussie gesteld ter bevestiging van de eigen identiteit. Het verwerven van prestige en sociale status draait er vooral om te laten zien 'wat je durft' en 'hoe gek je bent'. Dergelijke masculiene opvattingen zijn niet statisch of vanzelfsprekend; zij worden sociaal geconstrueerd en gereproduceerd. Het betreft voortdurende processen van imitatie en onderscheiding.

Wat opvalt is de diffusie van masculiene opvattingen over geweldgebruik en risicovol gedrag in de voetbalcontext. Door de jaren heen zijn de hooliganidentiteit en de daarmee verbonden agressieve masculiene normen geleidelijk losgekoppeld van hun oorspronkelijke culturele betekenis. Voor sommige adolescenten en jonge mannen, ook die uit hogere sociale milieus, zijn zij geworden tot statussymbolen, en de notoire Engelse hooligan*firms* tot cultfiguren. Hiermee is de hooligansubcultuur beduidend heterogener geworden. De hooligansubcultuur ontstond in de jaren zestig van de vorige eeuw in Engeland als hoofdzakelijk een tijdverdrijf voor jongeren uit de arbeidersklasse. De masculiene opvattingen van lokale bendes en skinheads kregen gedurende deze periode een prominente plaats in de voetbalstadions, waar vergelijkbare wij-zijtegenstellingen reeds lagen verankerd in de vorm van rivaliteiten tussen clubs en tussen supportersgroepen, maar die nu steeds vaker werden beslecht door middel van symbolisch en fysiek geweld. Waren voorheen vooral de rivaliteiten tussen groepen jongeren uit verschillende wijken het strijdtoneel, nu bundelden deze groepen jongeren bij tijd en wijle hun krachten om de eer van hun club en hun groep te verdedigen ten opzichte van rivaliserende supporters.

Een vergelijkbaar proces deed zich vanaf de jaren zeventig voor in Nederland, waar groepjes jongeren in toenemende mate begonnen samen te klonteren op de tribunes en daarbij een steeds sterker wij-gevoel en een al even sterke afkeer tegen bepaalde rivaliserende supportersgroepen ontwikkelden. Ook hier betrof het in eerste instantie jongeren uit de grote steden die veelal, maar zeker niet uitsluitend, afkomstig waren uit lagere sociale milieus en die zich ook buiten het voetbal soms schuldig maakten aan gewelddadig en normoverschrijdend gedrag. En ook hier was er meestal sprake van een relatieve verschuiving van wijkgevechten tussen groepjes jongeren naar de vorming van een harde kern van supporters die de confrontatie opzochten met supporters van andere clubs

teneinde de eer van hun club en hun groep te verdedigen. In Spanje voltrok zich vanaf de jaren tachtig eenzelfde proces, maar hier betrof het van begin af aan een zeer uiteenlopende mix van jongeren, veelal studenten, met een veel groter politiek bewustzijn. Dit politieke bewustzijn ontwikkelde zich tot een bepalende factor in de wij-zijtegenstellingen en conflicten tussen groepen, waarbij het aanhangen van een andere politieke overtuiging steeds meer als een legitiem motief voor geweldgebruik werd beschouwd. Dit leidde er overigens ook toe dat radicale supportersgroepen met eenzelfde politieke identiteit soms samenwerkten tijdens confrontaties met een gezamenlijke rivaal.

Tegenwoordig lijken zelfverkleerde hooligans meer dan voorheen uit alle sociale milieus te komen, maar zij eigenen zich desalniettemin de agressieve masculiene normen van de 'oorspronkelijke' hooliganstijl toe. Zij geven hieraan een deels eigen invulling met betrekking tot de 'regels' van geweld en de hooligandramaturgie. Deze specifieke invulling is context-afhankelijk en hangt onder meer samen met de normen en waarden die gelden binnen de betreffende supporters- en clubcultuur. Zoals de voorgaande hoofdstukken aantonen, bestaan er belangrijke cross-nationale en cross-lokale variaties in de maatschappelijke achtergronden van hooligans. Bij sommige clubs is er vaker sprake van jonge mannen die problemen hebben op school en die ook in andere situaties relatief vaak tot geweld overgaan dan bij andere clubs. De sociale samenstelling van de harde kern vormt tot op zekere hoogte een afspiegeling van de specifieke maatschappelijke condities van de club, stad of regio in kwestie, alsmede van de processen van zelfselectie die hiermee gepaard gaan. Het betreft dus een empirische vraag, in plaats van een vaststaand gegeven, met belangrijke beleidsconsequenties.

De aanhoudende populariteit van de hooligansubcultuur houdt in mijn visie deels verband met de mediatisering en massaconsumptie van hooliganisme. Er is een internationale markt op het gebied van hooligan-gerelateerde consumptiegoederen ontstaan, variërend van boeken en films tot kleding en websites. Deze ontwikkeling behelst een combinatie van voyeurisme, consumptie-gedreven identificatie, hooligannostalgie en financiële belangen. De voorgaande hoofdstukken illustreren hoe deze verschillende elementen in de praktijk vorm krijgen. In sommige gevallen lijkt de consumptie van hooliganreputaties de aantrekkingskracht van de subcultuur te vergroten, zoals in het geval van de haast mythische Inter City Firm bij West Ham United. Jonge mannen die op zoek zijn naar avontuur en risicovol gedrag worden ervan bewust gemaakt dat er in en rond de stadions 'wat valt te beleven'. Het kan hierbij zelfs gaan om jongeren die geheel niet de intentie hebben om wedstrijden te bezoeken. Rond bepaalde risicowedstrijden van ADO Den Haag, vooral tegen Ajax, verzamelden zich geregeld lokale jongeren in de straten rondom het Zuiderpark in afwachting van wat er komen ging. Bewapend met stenen en flessen wachtten zij na

de wedstrijd de bussen met uitsupporters op, en voorzagen soms ook notoire hooligans van dergelijke hulpmiddelen.

De economie van hooliganisme werkt ook financiële motieven in de hand. Sommige ervaren hooligans hebben zich ontpopt tot succesvolle ondernemers op het gebied van hooligan-gerelateerde producten of maken handig gebruik van hun hooliganreputatie en sociale netwerken in andere lucratieve, legale of illegale, praktijken. Financiële belangen kunnen een belangrijk motief vormen om betrokken te blijven bij een harde kern en om de eigen reputatie bij tijd en wijle te herbevestigen door middel van intimidatie of fysiek geweld. Zij kunnen ook een aanleiding vormen voor onderling geweld of voor conflicten tussen rivaliserende groepen, zeker wanneer er substantiële hoeveelheden geld op het spel staan. Kortom, de consumptie en economisering van hooliganisme hebben uiteenlopende effecten. Wat deze effecten gemeen hebben, is dat zij het prestige van de hooligansubcultuur consolideren of zelfs vergroten, en dit communiceren naar een breder publiek. Deze dynamiek kan een significante impact hebben op de samenstelling en aard van hooliganisme en daarmee op de geweldsrisico's van bepaalde voetbalwedstrijden en -evenementen. Deze invloed is, zoals ik in dit boek steeds heb benadrukt, variabel en contextafhankelijk. Zij moet worden geanalyseerd als onderdeel van de lokale constellaties die de precieze aard en ontwikkeling van hooliganisme bepalen.

Het complexe en persistente karakter van hooliganisme duidt erop dat er geen eenvoudige 'oplossingen' bestaan. Veel ingevoerde politiefunctionarissen zijn zich hiervan bewust. In een van mijn eerste interviews vroeg ik een politiecommandant naar zijn ideeën over mogelijke oplossingen. Hij antwoordde lachend:

Oplossingen, nou die oplossingen hebben al zoveel mensen proberen te roepen. ... Als de maatschappij voor het zinloos geweld geen oplossing heeft, vinden we voor het voetbalgeweld ook geen oplossing. Het enige wat we kunnen proberen is dat je het beheersbaar houdt. ... Vaak kun je zeggen, 'ja, als ik maar veel meer agenten had'. Het enige voordeel wat dat heeft is dat je er kort op kunt zitten. ... En in deze tijd waarin niemand zich meer meent van enig gezag iets aan te hoeven trekken levert dat dus heel veel discussies en agressiviteit op. Dat maakt het gewoon heel moeilijk om hapklare brokken voor oplossingen te vinden.

De woorden 'beheersbaar houden' komen opvallend vaak terug in mijn interviews met ervaren politiefunctionarissen en veiligheidscoördinatoren in binnen- en buitenland. Gezien het feit dat hooliganisme nog altijd *alive and kicking* is, lijkt deze opvatting empirisch gegrond. Dit betekent echter niet dat er geen progressie is geboekt. Er zijn wel degelijk maatregelen die effect sorteren en de voorgaande hoofdstukken geven hiervan vele voorbeelden. Binnen de stadions is

het bij de meeste clubs vandaag de dag aanzienlijk rustiger dan enkele decennia geleden, ondanks het feit dat zich nog altijd met enige regelmaat geweldsincidenten voordoen op de tribunes. Ook is de omvang van hooliganisme, afgemeten aan het aantal gewelddadige confrontaties en de omvang van de hooliangroepen, bij meerdere clubs ten minste enigszins afgenomen (Spaaij, 2006a: hfst. 10).

Daar staat tegenover dat toegewijde hooligans thans doelgerichter opereren en dat veel geweldsincidenten plaatsvinden buiten het stadion of zelfs buiten wedstrijddagen. Ervaren hooligans opereren calculerend; zij schatten in wanneer zij zich beter gedeisd kunnen houden en hoe zij aanhouding kunnen voorkomen. Zij proberen de politie te ontlopen door alternatieve tactieken en onverwachte manoeuvres. Een voorbeeld hiervan is de *hit-and-run* tactiek: gerichte, kortstondige confrontaties waarna hooligans zich snel uit de voeten maken. Hooliganisme is tevens verweven met uitgaansgeweld, lokale jeugdproblematiek en soms zelfs met georganiseerde criminaliteit. Het uit zich bij sommige clubs in hevig onderling geweld, waar het bestaande beleid meestal geen antwoord op heeft. Onderling geweld, in de vorm van geweld tussen supporters van dezelfde club, is wellicht het meest zichtbaar bij FC Barcelona en Espanyol, maar doet zich ook bij verscheidene andere clubs in zekere mate voor.⁹

Daarnaast variëren de omvang en houding van hooliangroepen sterk, afhankelijk van de verwachte tegenstand en reikansen. De omvang van de groep en de bereidheid tot geweldgebruik zijn rond bepaalde wedstrijden en evenementen beduidend groter dan bij wedstrijden, die op hooligangebied minder interessant zijn of die zijn omgeven met grootschalig politietoezicht en allerhande veiligheidsmaatregelen. Hooligans anticiperen op hiaten in het beleid en slaan vooral ook toe op die momenten, waarop de formele controle relatief beperkt is. Dit maakt het 'beheersbaar houden' soms bijzonder lastig, zeker wanneer de politie niet over actuele en accurate informatie beschikt.

De bestrijding van hooliganisme vergt een multi-institutionele benadering die meerdere sporen omvat.¹⁰ Het lijkt vooral zinvol om te investeren in een beleid dat bestaat uit een combinatie van proactie, preventie en repressie en dat de noodzaak tot intensieve samenwerking benadrukt (Adang, 1998: 60). De ketenbenadering, zoals vastgelegd in het *Beleidskader bestrijding voetbalvandalisme en -geweld* (2005), voorziet hier al ten dele in. Deze benadering houdt in 'dat partijen vanuit hun eigen verantwoordelijkheid en taken een bijdrage aan de oplossing leveren' (p. 6). De in het huidige beleid opgenomen strategieën hebben zoals gezegd wel degelijk enig resultaat gesorteerd, met name op het gebied van technopreventie, lik-op-stukbeleid (stadionverboden, boetes, vrijheidsstraffen, meldingsplicht) en een informatiegestuurde aanpak. Het gaat bij de laatstgenoemde strategie enerzijds om het vaststellen van de specifieke veiligheidsrisico's van voetbalwedstrijden en anderzijds om het in beeld brengen

van notoire hooligans en hun activiteiten. Deze strategieën maken het mogelijk notoire hooligans dicht op de huid te zitten en te anticiperen op gewelddadig gedrag. Op deze wijze kunnen hooligans uit de anonimiteit worden gehaald, onnodige wrijvingen worden vermeden en vroegtijdig worden ingegrepen bij wangedrag (Adang, 1998: 60). De daadwerkelijke toepassing van deze strategieën blijkt in de praktijk behoorlijk te variëren, zeker wanneer wij ze, zoals ik in dit boek heb gedaan, in een internationaal vergelijkend perspectief plaatsen. Aan een consequente uitvoering en handhaving van maatregelen ontbreekt het nogal eens. Het Auditteam Voetbalvandalisme (2007a: 35) stelt terecht dat er ‘zowel in preventief opzicht als op het gebied van consequente toepassing en handhaving van regels het nodige valt te verbeteren.’

Binnen de multi-institutionele benadering dient een goede balans te worden gevonden tussen proactie, preventie en repressie. De weegschaal slaat thans te veel door in één richting, namelijk die van repressie. Het voorstel voor de invoering van een voetbalwet in Nederland, naar Brits voorbeeld, is hiervan een goed voorbeeld. Deze voetbalwet kan de lik-op-stukcomponent van het beleid misschien enigszins versterken (al hangt veel af van de daadwerkelijke toepassing en handhaving), maar zal het hooliganisme op langere termijn naar alle waarschijnlijkheid niet significant reduceren. Recent onderzoek wijst uit dat de specifieke maatregelen die zijn vastgelegd in de Britse voetbalwetgeving, de Football (Disorder) Act van 2000, lang niet zo effectief zijn als vaak wordt gedacht. Op langere termijn spelen zij een marginale rol in de algehele aanpak van voetbal-gerelateerd geweld en sorteren zij beduidend minder resultaat dan beleidsaspecten die oog hebben voor de dynamiek van groepsinteracties, vooral politietactieken en supportersinitiatieven (Stott & Pearson, 2006: 251; Frosdick & Marsh, 2005: 178-188; Spaaij, 2005). Binnen de politie is er in toenemende mate aandacht voor deze aspecten, bijvoorbeeld in de ontwikkeling van een *friendly but firm of high profile, low friction* politieconcept. Adang (1998: 132) waarschuwt in dit verband voor eenzijdige repressie en pleit voor het zoeken naar alternatieven en tussenoplossingen en voor het bewandelen van wegen ‘die versimpeling van de werkelijkheid in “wij” tegenover “zij” en een verdere escalatie niet in de hand werken’. Het achter de hand houden van politie-eenheden die in staat zijn zo nodig daadkrachtig op te treden blijft daarbij noodzakelijk.

De verplaatsingseffecten en aanhoudende populariteit van de hooligansubcultuur, zoals hierboven beschreven, duiden erop dat hooliganisme voorlopig niet zal verdwijnen. Toegewijde hooligans zijn bereid en in staat om bij tijd en wijle de veiligheidsmaatregelen en -controles te omzeilen en hevig geweld te plegen. Bij tenminste sommige voetbalclubs zullen ‘nieuwe’ jongeren de komende jaren aansluiting zoeken, en wellicht ook vinden, bij (een van) de harde kern(en). Het huidige beleid is niet in staat om deze ontwikkeling een halt toe te roepen.¹¹

De belangrijkste reden hiervoor is dat onvoldoende aandacht wordt besteed aan het terugdringen van de drijfveren van hooliganisme. We moeten ons daarbij niet blind staren op een universele 'oorzaak' zoals de vermeende sociale achterstandssituatie van hooligans. De gangbare opvatting dat het merendeel van de zelfverklaarde hooligans de 'kansarme jeugd' vertegenwoordigt, blijkt sterk overdreven. De maatschappelijke achtergronden van hooligans zijn immers enorm divers en kunnen variëren per club, stad of land. In sommige gevallen speelt de leefsituatie van individuele en groepjes jongeren wel degelijk een rol. In deze, maar ook in andere, gevallen is een belangrijke functie weggelegd voor sociaal preventief beleid. Dit beleid vereist intensieve samenwerking tussen alle betrokken partijen: de club, gemeente, politie, supportersvereniging, jeugdwelzijnswerk, regionale opleidingscentra en verslavingszorg. Sociaal preventief beleid kan de positieve binding van jonge supporters met de club versterken en hun sociale contacten, vaardigheden en (in sommige gevallen) leefsituatie verbeteren. Hierdoor kan op de lange en middellange termijn het geweld en de criminaliteit bij (potentiële) harde-kernsupporters worden verminderd en de sfeer en veiligheid rondom wedstrijden worden verbeterd. Het gaat er daarbij vooral ook om te voorkomen dat jonge supporters aansluiting zoeken tot de harde kern.¹²

Deze benadering verdient een veel prominenter positie op de beleidsagenda.¹³ Sociaal preventief beleid moet worden toegesneden op de specifieke problemen waarmee een club (en de desbetreffende wijk of stad) kampt en integraal onderdeel uitmaken van de club- en supporterscultuur. Sociaal preventief beleid, toegesneden op lokale omstandigheden en behoeften, kan een belangrijke impuls geven aan het terugdringen van de drijfveren van hooliganisme op lange en middellange termijn. Een belangrijk voordeel van deze benadering is dat deze voetbalgerelateerd geweld niet los ziet van bredere sociale condities en meer oog heeft voor andere sociale instituties die de normen, waarden en het gedrag van jonge mannen mede vormen, zoals het gezin, de school, de buurt en leeftijdsgenoten.

In dit verband moet vooral ook het belang van agressieve masculiene normen en daarmee gepaard gaande, deels leeftijdsgebonden, geweldsopvattingen worden benadrukt. Deze normen en opvattingen vinden hun weerslag in de collectieve identiteitsvorming van hooligans en in de soms alomvattende wijzijtegenstellingen en territoriumconflicten die zij creëren en benutten. Deze aspecten van hooliganisme kunnen niet los worden gezien van de dynamiek van club- en supportersculturen. Sterker nog, club- en supportersculturen kunnen een belangrijke rol spelen in het reduceren of 'verzachten' van de conflicten en wrijvingen tussen supporters. Zoals gezegd maakt slechts een zeer klein deel van de supporters zich schuldig aan gewelddadig gedrag. Toch is het gedrag van de omringende supporters van groot belang: hun passieve of actieve ondersteuning en de afwezigheid van expliciete afkeuring van 'ongewenst' gedrag maken het

ontstaan en de escalatie van geweld mede mogelijk (Adang, 1998: 40). Het grotendeels afwezig zijn van informele controlemechanismen in en rond het stadion is een belangrijke factor in het ontstaan en escaleren van geweld. Juist waar dergelijke controlemechanismen en vormen van zelfregulering onder supporters ontbreken, lijken agressieve masculiene normen aan invloed te winnen onder jonge mannen die op zoek zijn naar avontuur, sensatie en prestige. De hoofdstukken over Espanyol en Fulham geven sprekende voorbeelden van situaties waarin juist informele sociale controle en expliciet niet-gewelddadige supportersnormen een belangrijke rem vormen op gewelddadig en agressief gedrag.

Deze observaties zijn bijzonder relevant tegen de achtergrond van de conclusie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR):

[E]en zeer intensieve en alerte formele controle door de politie [is] vereist om het gebrek aan informele controle en het effect van geïnternaliseerde 'supportersnormen' te compenseren. Maar ook het stimuleren van semi-informele controle door supporters zelf (bijvoorbeeld in de vorm van stewards) in te schakelen bij het toezicht in het stadion zou een matigend effect op het supportersgeweld kunnen hebben (2003: 107).

Wat betreft het eerste deel van deze conclusie, de formele controle, is vooral ook een taak voor de clubs weggelegd. Daar waar de club haar taken en verantwoordelijkheden in en rond het stadion niet naar behoren invult, is het beleid op lokaal niveau veelal niet meer dan een papieren tijger en overheerst een gevoel van straffeloosheid. Dit is de belangrijkste les die we kunnen trekken uit de casus FC Barcelona en de in paragraaf 2.7 geformuleerde informele beleidsstijlen.

Het tweede deel van de conclusie is minstens zo relevant, en wel om twee redenen. Enerzijds erkent het de rol die supporters zelf kunnen spelen in het bevorderen van de veiligheid en sfeer in en rond de voetbalstadions.¹⁴ De huidige ketenbenadering schenkt slechts zeer beperkte aandacht aan de rol en belangen van supporters, ondanks het feit dat zij belangrijke *stakeholders* zijn en in veel gevallen zeer goed zijn ingevoerd in de lokale problematiek. Zij ondervinden het geweld en de beleidsmaatregelen aan den lijve en vormen derhalve een belangrijke bron van kennis en informatie. Anderzijds biedt het een aantrekkelijk langetermijnperspectief: meer (semi-)informele sociale controle kan de behoefte aan formele controle in en rond de stadions op termijn doen afnemen. Dit is alleen al vanwege de voortdurende discussie over de hoge kosten van politie-inzet een aantrekkelijk perspectief.¹⁵

Maar er ligt ook een fundamentele opdracht aan ten grondslag: het op systematische wijze terugdringen van de aantrekkingskracht van hooliganisme door tolerantere, niet-gewelddadige supportersnormen te stimuleren. Deze opdracht vergt een benadering die de collectieve identiteit van hooligans,

met haar nadruk op agressieve masculiniteit en scherpe wij-zijtegenstellingen, openlijk ter discussie stelt en hier alternatieve, positieve supportersidentiteiten en -normen tegenover zet. Deze alternatieve identiteiten en -normen laten ruimte voor groepsidentificatie, groepsbinding en (zwakke, minder exclusivistische) wij-zijtegenstellingen (die inherent zijn aan het competitieve karakter van voetbal), maar benadrukken tegelijkertijd de positieve aspecten van het supporterschap, zoals liefde voor het voetbal en de eigen club, toewijding, humor, speelse rivaliteit en de overeenkomsten tussen en het gedeelde 'leed' van supporters van verschillende clubs. Deze supportersidentiteiten kunnen op langere termijn een reëel alternatief vormen voor de hooliganssubcultuur voor jongeren die op zoek zijn naar avontuur en sensatie. Hierdoor kan zich uiteindelijk een gematigder harde kern ontwikkelen of kunnen hardcore hooligans in toenemende mate worden geïsoleerd en zullen zij derhalve uiteindelijk in omvang en prestige afnemen. De Curva Jove bij Espanyol is het levende bewijs dat een dergelijk perspectief onder bepaalde omstandigheden resultaat kan sorteren. Op deze wijze kan (op den duur) niet alleen de nieuwe aanwas worden teruggedrongen, maar tevens de aanwezigheid van vrouwen, en wellicht die van etnische minderheden, in de stadions worden bevorderd.

Het vooruitzicht van de geformuleerde opdracht hangt samen met een aantal omstandigheden en randvoorwaarden. In de eerste plaats kan zij niet los worden gezien van de andere, bovengenoemde beleidsmaatregelen. Het gaat er hierbij vooral om het gevoel van straffeloosheid weg te nemen door middel van lik-op-stukbeleid. Het hoofdstuk over FC Barcelona geeft sprekende voorbeelden van supportersinitiatieven die in potentie een grote bijdrage hadden kunnen leveren aan de sfeer en veiligheid in het stadion, maar die door wanbeleid van de club juist een averechts effect hadden, namelijk toenemend geweld van hooligans jegens de eigen supporters. Het komt erop neer dat goedwillende supporters zich gesteund en gesterkt moeten voelen in hun gedrag; alleen dan zullen zij medesupporters durven aanspreken op hun gedrag. Dit vergt een correcte, consistente en kordate bejegening door de politie, clubbestuurders en andere betrokken partijen.

In de tweede plaats is een gerichte aanpak nodig om te voorkomen dat het veiligheidsbeleid dermate veel beperkingen oplegt aan supporters dat vooral fanatieke supporters zich minder zullen schikken naar dit beleid. Afname van het draagvlak kan leiden tot min of meer systematische regelovertreding of tot conflicten met beleidsmakers en -uitvoerders. Het komt er dus op aan niet alle supporters over één kam te scheren door middel van generalistische wij-zijopvattingen, maar juist de diversiteit en het sociaal kapitaal van voetbalsupporters te erkennen en te benutten. Deze benadering dient tevens oog te hebben voor de sociale betekenis van voetbal voor fanatieke supporters. Een goed voorbeeld

is de discussie over spreekkoren. In alle ophef over kwetsende leuzen wordt nogal eens vergeten dat verreweg de meeste spreekkoren ludiek en opbouwend van aard zijn. Een fascinerend onderzoek naar ludieke en positieve uitingen door voetbalsupporters van NAC Breda en Ajax concludeerde:

Door de supporters zijn diverse motivaties genoemd voor het uitvoeren van ludieke en positieve acties. De belangrijkste zijn het ondersteunen van het eigen team en spelers, het prikkelen van de tegenstander en het ageren tegen gevoerd beleid. Voor de supporters is ook de voorpret en het groepsgevoel dat bij de voorbereiding en uitvoering van de acties ontstaat belangrijk. ... Middels acties, bedoeld als een protest tegen het beleid, proberen de supporters de publieke opinie in hun voordeel te beïnvloeden. Ook hopen zij de opinie betreffende de voetbalsupporter positief te beïnvloeden. Uit de observaties voor dit onderzoek blijkt dat gemiddeld 97% van de spreekkoren niet kwetsend is. Van de spreekkoren is zelfs 85% positief, opbouwend of ludiek (Cremer & Schouwenaars, 2005: 6).⁶

In de voorgaande hoofdstukken zijn talloze voorbeelden van ludieke acties aan bod gekomen, in de vorm van sfeeracties, fanzines, online message boards, enzovoort. Deze acties kanaliseren de behoefte aan groepsidentificatie, plezier, speelse rivaliteit en voor sommigen cultureel verzet. Dergelijke acties dienen, zolang zij de gestelde tolerantiegrenzen niet overtreden, aangemoedigd te worden als onderdeel van de geformuleerde benadering. Zij kunnen tegenwicht bieden tegen de gewelddadige rivaliteiten tussen hooligans.

Het belang van positieve supportersacties kan niet los worden gezien van de mediaberichtgeving over het (wan)gedrag van voetbalsupporters. De door het Britse ministerie van Binnenlandse Zaken ingestelde *Working Group on Football Disorder* (Bassam, 2001) wijst in haar aanbevelingen terecht op de rol die de media en andere actoren kunnen spelen bij het bevorderen van het imago en gedrag van voetbalsupporters. Het gaat hierbij in essentie om het stimuleren van positieve, niet-gewelddadige supportersacties en het transformeren van de dominante mediavoorstellingen van supporters als 'tuig' en 'beesten'. Dit vergt onder meer het vergroten van de zichtbaarheid van supporters, die een positieve identiteit zoeken in hun supportersschap, in het publieke debat (vgl. Perryman, 2001: 234).

Het op systematische wijze terugdringen van de aantrekkingskracht van hooliganisme door tolerantere, niet-gewelddadige supportersnormen te stimuleren is uiteraard gemakkelijker gezegd dan gedaan. In dit boek heb ik herhaaldelijk benadrukt dat verschillende voetbalclubs geweld op verschillende manieren ervaren en interpreteren, en dat de frequentie en intensiteit van hooliganisme varieert naar plaats en tijd. Ook kan hooliganisme niet los worden gekoppeld van de bredere maatschappelijke context. Bij clubs zoals West Ham United en

Feyenoord bestaat er een verband tussen hooliganisme en de sociale problemen in de wijken, wat deels verklaart waarom juist bij deze clubs de problematiek relatief hardnekkig is. Bij Espanyol, FC Barcelona en andere Spaanse clubs is hooliganisme verweven met politiek extremisme, wat een afspiegeling vormt van de politieke en sociaal-culturele conflicten in de Spaanse samenleving alsmede van de politisering van het Spaanse voetbal. En bij clubs zoals Sparta en Fulham was en is de geweldsproblematiek relatief beperkt en relatief eenvoudig te beheersen, ondanks de significante veranderingen door de tijd. Dit alles duidt op het belang van maatwerk, dat wil zeggen gericht beleid dat is toegesneden op lokale omstandigheden en waaraan *alle* partijen een actieve bijdrage leveren. De geformuleerde opdracht zal bij iedere club een eigen, specifieke invulling moeten krijgen, al kan men daarbij wel degelijk leren van *good practices* ontwikkeld bij andere clubs en in andere landen.

Voetbal-gerelateerd geweld kan uiteraard niet los worden gezien van andere vormen van (publiek) geweld in de samenleving. Er is in bijna alle tijden en culturen een categorie adolescenten en jonge mannen die mogelijkheden zoekt om haar behoefte aan geweld op enigerlei wijze te uiten. De gevoeligheid van de samenleving voor dergelijke vormen van geweld lijkt echter toegenomen, waardoor zij steeds minder worden geaccepteerd als een weliswaar onprettig, maar niettemin 'normaal' maatschappelijk (bij)verschijnsel (WRR, 2003: 120). De verplaatsing van hooliganconfrontaties en de verwevenheid van hooliganisme met lokale jeugddelinquentie, uitgaansgeweld en soms zelfs georganiseerde criminaliteit geven aan hoezeer voetbal-gerelateerd geweld is verbonden met (groeps)geweld in andere verbanden. Daarnaast kan de voetbal- en hooligan-cultuur niet worden losgekoppeld van bredere noties van mannelijkheid in de samenleving. Ik beweer dan ook absoluut niet dat het stimuleren van tolerante, niet-gewelddadige supportersnormen, in combinatie met de andere genoemde beleidsstrategieën, voetbal-gerelateerd geweld en agressieve masculiene normen volledig kan 'uitbannen' (laat staan jeugdgeweld in andere verbanden!). Dit is, gelet op de invloed van andere sociale instituties op de normen, waarden en het gedrag van jonge mannen (bijv. het gezin, de school, de buurt, het werk, leeftijdsgenoten, de media, het juridisch systeem), geen realistisch beeld.

De essentie van het geformuleerde perspectief is een andere. Voetbal, als een relatief autonome sociale institutie, vervult een belangrijke maatschappelijke functie in het bevorderen van sociale cohesie en solidariteit. Door een veilige en tolerante ambiance te stimuleren en de drijfveren van hooliganisme systematisch terug te dringen, kunnen supporters- en clubculturen een positieve invloed hebben op de sociale normen en het gedrag van mensen binnen en misschien ook buiten het stadion.

Noten

1. Dit betekent uiteraard niet dat enkelvoudige casestudies per definitie weinig waardevol zijn. Het werk van Marsh et al. (1978) is een goed voorbeeld van een theorie op basis van een enkelvoudige casestudie met een hoge mate van toepasbaarheid op vergelijkbare situaties. Strategische casusselectie kan de generaliseerbaarheid van een casestudie aanzienlijk vergroten.
2. Vertaling: de Koninklijke sportvereniging Espanyol.
3. Gepost op <http://vote.sparklit.com>.
4. Een website maakte melding van een vechtpartij tussen Fulham-supporters en hooligans van Hajduk Split na afloop van een UEFA-cup-wedstrijd tussen beide clubs in Kroatië, op 19 september 2002. De supporters gooiden volgens het bericht flessen en glazen naar elkaar (www.ultrasworld.com/news20.htm). Na afloop van een bekerwedstrijd tussen Fulham en Burnley op 16 februari 2003 probeerde een Fulham-supporter een groepje uitsupporters te belagen, hetgeen door de politie werd voorkomen (gegevens verstrekt door New Scotland Yard, februari 2003). Dit kleinschalige incident wordt niet vermeld in de registraties van de National Criminal Intelligence Service en de British Transport Police.
5. Er deden zich gedurende deze periode echter wel degelijk enkele hevige geweldsincidenten voor, zoals de eerder beschreven confrontatie tussen hooligans van Feyenoord en Manchester United op 5 november 1997.
6. Deze gegevens zijn verzameld in 2003 en 2004 en kunnen derhalve enigszins gedateerd zijn. De groepssamenstelling lijkt de laatste jaren enigszins te zijn gewijzigd als gevolg van nieuwe aanwas en de uittrekking van enkele groepsleden van het eerste uur.
7. Met uitzondering van enkele mediaberichten naar aanleiding van een incident tijdens de wedstrijd Roda JC – Sparta op 21 oktober 2006. Ik kom hier later op terug.
8. De groep werd later opnieuw opgericht en heeft momenteel ongeveer 100 leden, waarvan 40 procent vrouwen. Een belangrijk deel van de oorspronkelijke groep vormt tegenwoordig een afzonderlijke supportersgroep, onder de naam Dracs 1991. Beide groepen zijn hoofdzakelijk actief bij de andere afdelingen van FC Barcelona, zoals basketbal, handbal en rollerhockey. Vanwege de conflicten binnen de aanhang van FC Barcelona bezoeken zij geen voetbalwedstrijden als collectief, al wonen sommige leden wel op een individuele basis wedstrijden bij.

9. Zo hebben zich de afgelopen jaren bijvoorbeeld hevige incidenten voorgedaan tussen ultras van Paris Saint Germain. Bij Feyenoord lijken zich in toenemende mate conflicten tussen de oudere en jongere generaties hooligans voor te doen, die soms de vorm van onderling geweld aannemen.
10. Het aan het begin van dit boek gemaakte onderscheid tussen spontane en sociaal georganiseerde vormen van geweld dient hierbij in acht te worden genomen. Ik heb het hier primair over deze laatste vorm van geweld, die overeenkomt met mijn definitie van hooliganisme. Andere vormen van geweld vergen deels een andere benadering. Zo is de opbrengst van een dadergerichte aanpak relatief beperkt ten aanzien van het voorkomen van spontane geweldsincidenten, omdat het hier doorgaans wetsovertreders betreft die vooraf niet bekend zijn bij de politie.
11. Overigens kan men terecht opmerken dat de verplaatsing van geweld vanuit een voetbalperspectief juist een positieve ontwikkeling is, omdat dit betekent dat het in de stadions veiliger is en er minder gedragsbeperkende maatregelen nodig zijn. Een meeleezer en fanatiek ADO Den Haag-supporter zei hierover: 'Mij kan het niets schelen als op een maandagochtend in een weiland in Beverwijk rivaliserende supporters elkaar afmaken. Ik heb daar geen last van.' Ik ga er op basis van mijn veldonderzoek van uit dat, hoewel veel confrontaties tussen hooligans zich afspelen buiten de stadions, hooliganisme nog altijd overlast kan opleveren voor clubs, andere supporters, vervoersbedrijven, uitbaters van cafés, enzovoort. Rellen van het type Beverwijk zijn zeer uitzonderlijk en vertegenwoordigen een marginaal deel van alle incidenten. Veel van de kleinschaligere incidenten, zoals vernielingen, geweld tegen stewards, kleinschalige vechtpartijen en onderling geweld doen zich nog altijd in en rond de stadions voor. Ik zie hier dus de omvang, intensiteit en gevolgen van supportersgeweld als geheel, en niet louter binnen de directe context van het stadion.
12. Zie over de specifieke invulling van sociaal preventief beleid o.a. Van Aalst et al., 2007: 10-13; Auditteam Voetbalvandalisme, 2007: 10-18; Bieleman et al., 2004.
13. Het Auditteam Voetbalvandalisme (2007: 7) concludeerde onlangs dat sociale preventie 'een zwakke schakel' is in de ketenaanpak van voetbal-gerelateerd geweld. Daarnaast is mijns inziens meer longitudinaal onderzoek gewenst om de ontwikkeling en effecten van sociaal preventief supportersbeleid nauwkeuriger in kaart te kunnen brengen (vgl. Bieleman et al., 2004).
14. Ik doel hierbij niet direct, zoals de WRR dat wel doet, op de inzet van stewards binnen het stadion, omdat dit in mijn ogen eerder een tussenvorm van formele en semi-informele controle is, zeker gezien de toenemende professionalisering van de stewardorganisatie. Deze strategie maakt mijns inziens vooral onderdeel uit van de bovengenoemde taken van clubs. Aan de inzet van supporters als stewards kleven overigens allerlei haken en ogen. Zie hierover bijvoorbeeld: Spaaij, 2005; Van der Torre & Spaaij, 2003; Auditteam Voetbalvandalisme, 2007.
15. Zie over deze discussie: Auditteam Voetbalvandalisme, 2006, 2007a; CIV, 2006.

16. De onderzoekers geven terecht aan dat de grens tussen ludiek en kwetsend soms lastig is te bepalen. Wat voetbalsupporters ludiek vinden, kan door de publieke opinie als kwetsend worden ervaren. De clubs weren (ludiek bedoelde) 'kwetsende' teksten uit het stadion, omdat een dergelijke tekst de club in moeilijkheden zou kunnen brengen. Supporters beseffen dit, maar blijven op zoek naar de grens van het toelaatbare.

Bibliografie

- Aalst, M. van, A. van den Andel, M. Delnoij, W. Roorda & G. Schaap (2007) *Monitor sociaal preventief supportersbeleid 2005-2006*, Amsterdam: DSP.
- Adang, O.M.J. (2002) 'Collectief geweld tussen voetbal-"supporters": Organisatie, groepsprocessen en sociale identiteit', *Tijdschrift voor Criminologie*, vol. 44, nr. 2, pp. 172-181.
- Adang, O.M.J. (1998) *Hooligans, autonomen, agenten: Geweld en politieoptreden in relsituaties*, Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Adang, O.M.J. & C. Stott (2004) 'Stop de hooligans? De controle van voetbalgereleerd geweld tijdens Euro 2004', *Het Tijdschrift voor de Politie*, nr. 6, pp. 37-39.
- Alabarces, P. (2005) 'Fútbol, violencia y política en la Argentina: Ética, estética y retórica del aguante', in J. Aquesolo Vegas (red.), *Actas del X Congreso Internacional de Historia del Deporte*, Sevilla: CESH.
- Alabarces, P. (2002) 'Aguante' and repression: Football, politics and violence in Argentina', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 23-36.
- Alexander, J. (2004) 'Toward a theory of cultural trauma', in J. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N.J. Smelser & P. Sztompka (red.), *Cultural trauma and collective identity*, Berkeley: University of California Press, pp. 1-30.
- Allan, J. (1989) *Bloody casuals: Diary of a football hooligan*, Glasgow: Famedram.
- Andersson, T. & A. Radmann (1998) 'Fans in Scandinavia', in A. Brown (red.), *Fanatics! Power, identity and fandom in football*, London and New York: Routledge, pp. 141-157.
- Appadurai, A. (1999) 'Globalization and the research imagination', *International Social Science Journal*, vol. 51, nr. 160, pp. 229-238.
- Archetti, E.P. & A.G. Romero (1994) 'Death and violence in Argentinian football', in R. Giulianotti, N. Bonney & M. Hepworth (red.), *Football, violence and social identity*, London: Routledge, pp. 37-72.
- Armstrong, G. (2002) 'Talking up the game: Football and the reconstruction of Liberia, West Africa', *Identities: Global Studies in Culture and Power*, vol. 9, pp. 471-494.

- Armstrong, G. (1998) *Football hooligans: Knowing the score*, Oxford: Berg.
- Armstrong, G. (1994) 'False Leeds: The construction of hooligan confrontations', in R. Giulianotti & J. Williams (red.), *Game without frontiers*, Aldershot: Arena, pp. 299-326.
- Artells, J.J. (1972) *Barça, Barça, Barça*, Barcelona: Laia.
- Astrinakis, A.E. (2002) 'Subcultures of hard-core fans in West Attica: An analysis of some central research findings', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 88-105.
- Auditteam Voetbalvandalisme (2007a) *Eindrapport Auditteam Voetbalvandalisme Seizoen 2006-2007*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Auditteam Voetbalvandalisme (2007b) *Preventief supportersbeleid voetbalvandalisme*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Auditteam Voetbalvandalisme (2006) *Politie-inzet bij voetbalwedstrijden*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Auditteam Voetbalvandalisme (2004) *Vier incidenten rond uitwedstrijden en vrij reizende supporters*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Back, L., T. Crabbe & J. Solomos (2001) *The changing face of football: Racism, identity and multicultural in the English game*, Oxford: Berg.
- Bairner, A. (2002) 'The dog that didn't bark? Football hooliganism in Ireland', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 118-130.
- Bale, J. (1993) *Sport, space and the city*, London: Routledge.
- Ball, P. (2001) *Morbo: The story of Spanish football*, London: WSC Books.
- Bañeres, E. (1988) 'Les forces vives amenacen l'intrús', *Diari de Barcelona*, 31 januari.
- Bassam, S. (2001) *Working Group on Football Disorder: Report and recommendations*, London: Home Office.
- Belton, B. (2003) *Founded on iron: Thames Ironworks and the origins of West Ham United*, Stroud: Tempus.
- Ben-Porat, A. (2001) "'Biladi, Biladi': Ethnic and nationalistic conflict in the soccer stadium in Israel", *Soccer and Society*, vol. 2, nr. 1, pp. 19-38.
- Beumer, C. (2007) *Grote bek achter het hek: Een sociologisch onderzoek naar beeldvorming bij de politie over voetbalhooligans en de effecten daarvan*, Doctoraalscriptie Sociologie, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

- Bieleman, B., J. Nijboer, A. de Jong & H. Naayer (2004) *Evaluatie supportersproject Groningen*, Groningen: IntraVal.
- Blackshaw, T. & T. Crabbe (2005) 'Leeds on Trial: Soap Opera, Performativity and the Racialization of Sports-related Violence', *Patterns of Prejudice*, vol. 39, pp. 327-342.
- Blok, A. (1997) 'Het narcisme van kleine verschillen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, vol. 24, nr. 2, pp. 159-187.
- Blokdijk, P. & B. Warbroek (2004) *Leven met Feyenoord: Getuigenissen van clubliefde*, Baarn: De Fontein.
- Bodin, D., L. Robène & S. Héas (2005) *Sport and violence in Europe*, Straatsburg: Council of Europe Publishing.
- Boonstra, N., J.W. Duyvendak & L. Veldboer (2003) *Agressie in de sport. Fysieke en verbale agressie in de Rotterdamse amateursport: ervaringen en verklaringen*, Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Booth, C. (1902) *Life and Labour of the People in London*, 17 delen, London: Macmillan.
- Bormans, R. (2002) 'Feyenoord bedankt!' *De supporters en hun club*, Nijmegen: SUN.
- Bot, W. (1994) *Leve Feyenoord één*, Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Bottenburg, M. van (2006) *Het kapitaal van de sport*, Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Bouman, P.J. & W.H. Bouman (1952) *De groei van de grote werkstad: Een studie over de bevolking van Rotterdam*, Assen: Van Gorcum.
- Bourdieu, P. (1990) *The logic of practice*, Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of a theory of practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brimson, D. & E. Brimson (1997) *Capital punishment: London's violent football following*, London: Headline.
- British Transport Police (2004) *Force Football Unit Annual Report 2003-2004*, London: BTP.
- British Transport Police (2003) *Annual Report 2002-2003*, London: BTP.
- Brug, H.H. van der (1994) 'Football hooliganism in the Netherlands', in R. Giulianotti, N. Bonney & M. Hepworth (red.), *Football, violence and social identity*, London: Routledge, pp. 174-195.
- Brug, H.H. van der (1986) *Voetbalvandalisme: Een speurtocht naar verklarende factoren*, Haarlem: De Vrieseborch.
- Brug, H.H. van der & M. Marseille (1987) *Voetbalvandalisme en beleid*, Haarlem: De Vrieseborch.
- Buford, B. (1991) *Among the thugs*, London: Arrow.
- Burgers, J. (2001) 'Rotterdam, kleine sociaal-economische geschiedenis van

- een havenstad', in G. Engbersen & J. Burgers (red.), *De verborgen stad: De zeven gezichten van Rotterdam*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 13-28.
- Burgers, J. & G. Engbersen (2001) 'De wrok van Spangen: Opkomst en neergang van een arbeidersbuurt', in G. Engbersen & J. Burgers (red.), *De verborgen stad: De zeven gezichten van Rotterdam*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 251-261.
- Burnett, C. (2002) 'The 'black cat' of South African soccer and the Chiefs-Pirates conflict', in Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 174-189.
- Burns, J. (2000) *Barça: A People's Passion*, London: Bloomsbury.
- Campbell, A. (1993) *Men, women, and aggression*, New York: Basic Books.
- Canter, D., M. Comber & D.L. Uzzell (1989) *Football in its place: An environmental psychology of football grounds*, London: Routledge.
- Carabén, A. (1999) 'Nuñolàndia 1999', *El País*, 3 September.
- Carabén, A., A. Godall, J. Laporta and J. Moix (1999) 'The struggle for democracy at Barcelona FC', in S. Hamil, J. Michie and C. Oughton (eds.), *A game of two halves? The business of football*, Mainstream: Edinburgh.
- Casals, X. (1998) *El fascismo: Entre el legado de Franco y la modernidad de Le Pen (1975-1997)*, Barcelona: Destino.
- CIV (2006) *Jaarverslag seizoen 2005-2006*, Utrecht: Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme.
- CIV (2004) *Jaarverslag seizoen 2003-2004*, Utrecht: Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme.
- CIV (1998) *Jaarverslag seizoen 1997-1998*, Utrecht: Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme.
- Cocheret, Ch. A. (1963) '*Sparta!* Een Rotterdamse Voetbalclub 1888-1963', Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Colomé, G. (1999) 'Conflictos e identidades en Catalunya', in S. Seguro (red.), *Fútbol y pasiones políticas*, Madrid: Temas de Debate, pp. 169-174.
- Colovic, I. (2002) *The politics of symbol in Serbia*, London: Hurst & Co.
- Connell, R.W. (2000) *The men and the boys*, Cambridge: Polity.
- COS (2004) *Demografische gegevens 2003*, Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- COS (2003) *Demografische gegevens Rotterdam*, Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Council of the European Union (2002) *Report on football hooliganism in the Member States of the European Union*, Brussels: COE.

- Cremer, L. & K. Schouwenaars (2005) *Ludieke en positieve uitingen door voetbal-supporters*, Eindrapport leeronderzoek 'Supportersgedrag en hooliganisme in het Nederlandse voetbal', Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Culla Clarà, J.B. (1977) 'L'extrema dreta a Catalunya durant la República', *L'Avenç*, nr. 6, pp. 48-54.
- De Antón, J. & A.P. Del Riquelme (1990) *Factores que promueven la violencia en el deporte con especial referencia al fútbol*, Madrid: Consejo Superior de Deportes.
- Duke, V. & P. Slepíčka (2002) 'Bohemian rhapsody: Football supporters in the Czech Republic', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 49-61.
- Duke, V. & L. Crolley (1996) 'Football spectator behaviour in Argentina: A case of separate evolution', *Sociological Review*, vol. 44, pp. 272-293.
- Dunning, E. (1999) *Sport matters: Sociological studies of sport, violence and civilization*, London: Routledge.
- Dunning, E., P. Murphy & J. Williams (1988) *The roots of football hooliganism: A historical and sociological study*, London: Routledge.
- Dunning, E., P. Murphy & J. Williams (1986) "Casuals", "terrace crews" and "fighting firms": Towards a sociological explanation of football hooligan behaviour', in D. Riches (red.), *The anthropology of violence*, Oxford: Blackwell, pp. 164-183.
- Duyvendak, J.W. & M. Hurenkamp (2004) *Kiezen voor de kudde: Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Amsterdam: Van Gennep.
- Edensor, T. & F. Augustin (2001) 'Football, ethnicity and identity in Mauritius: Soccer in a rainbow nation', in G. Armstrong & R. Giulianotti (red.), *Fear and loathing in world football*, Oxford: Berg, pp. 91-103.
- Ek, R. (1996) *Hooligans: Fakten, Hintergründe, Analysen*, Worms: Cicero Verlag.
- Elias, N. (1971) 'The genesis of sport as a sociological problem', in E. Dunning (red.), *The sociology of sport: A selection of readings*, London: Frank Cass, pp. 88-115.
- Elias, N. & E. Dunning (1986) *Quest for excitement: Sport and leisure in the civilizing process*, Oxford: Blackwell.
- Elias, N. & E. Dunning (1970) 'The quest for excitement in unexciting societies', in G. Luschen (ed.) *The cross-cultural analysis of sport and games*, Champaign, Ill.: Stipes, pp. 31-51.
- Elias, N. & J. Scotson (1965) *The established and the outsiders*, London: Frank Cass.

- Emler, N. & S. Reicher (1995) *Adolescence and delinquency: The collective management of reputation*, Oxford: Blackwell.
- Engbersen, G. & J. de Haan (2006) *Balans en toekomst van de sociologie*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen, G., C.J.M. Schuyt, J. Timmer & F. van Waarden (1993) *Cultures of unemployment: A comparative look at long-term unemployment and urban poverty*, Boulder: Westview Press.
- Ferguson, A. (2003) *Pandora's Fulhamish box*, Whitton: Ashwater.
- Fernández Santander, C. (1990) *El fútbol durante la guerra civil y el franquismo*, Madrid: San Martín.
- Ferwerda, H. & O. Adang (2005) *Hooligans in Beeld: Van informatie naar aanpak*, Zeist: Kerkebosch.
- Ferwerda, H. & L. Gelissen (2001) 'Voetbalcriminaliteit. Veroveren hooligans het publieke domein?', *Justitiële Verkenningen*, vol. 27, nr. 1, pp. 84-94.
- Figueres Artigues, J.M. (2003) *Història contemporània de Catalunya*, Barcelona: UOC.
- Francia, F. (1994) 'I sostenitori del Pisa', *Rassegna Italiana di Criminologia*, vol. 5, nr. 3.
- Free, M. & J. Hughson (2003) 'Settling accounts with hooligans: Gender blindness in football supporter subculture research', *Men and Masculinities*, vol. 6, nr. 2, pp. 136-155.
- Freud, S. (1947) [1917] 'Das Tabu der Virginität', in *Sigmund Freud: Gesammelte Werke*, vol. 12, Frankfurt: Fischer, pp. 161-180.
- Frosdick, S. & P. Marsh (2005) *Football hooliganism*, Cullompton: Willan.
- Gageldonk, P. van (2000) *Eurohooligans*, Amsterdam: Nijgh & van Ditmar.
- Gageldonk, P. van (1999) *Geen woorden maar daden: Het drama van Beverwijk en hoe het verder ging met de hooligans van Feyenoord*, Amsterdam: Nijgh & van Ditmar.
- Gageldonk, P. van (1996) *Hand in hand: Op stap met de hooligans van Feyenoord*, Amsterdam: Nijgh & van Ditmar.
- Galvani, M. & J. Palma (2005) 'La hinchada de uniforme', in P. Alabarces (red.), *Hinchadas*, Buenos Aires: Prometeo, pp. 161-182.
- García Candau, J. (1996) *Madrid-Barça: Historia de un desamor*, Madrid: El País Aguilar.
- García Castell, J. (1968) *Història del futbol català*, Barcelona: Aymà.
- Garland, J. & M. Rowe (2001) *Racism and anti-racism in football*, Basingstoke: Palgrave.
- Gemeente Rotterdam (2003) *Rotterdam zet door: Op weg naar een stad in balans*, Rotterdam.

- Genep, A. van (1960) [1908] *The rites of passage*, Chicago: University of Chicago Press.
- Giner, S. (red.) (1998) *La societat catalana*, Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- Giulianotti, R. (2002) 'Supporters, followers, fans and *flâneurs*: A taxonomy of spectator identities in football', *Journal of Sport and Social Issues*, vol. 26, nr. 1, pp. 25-46.
- Giulianotti, R. (2001) 'A different kind of carnival', in M. Perryman (red.), *Hooligan wars*, Edinburgh: Mainstream, pp. 141-154.
- Giulianotti, R. (1999) *Football: A sociology of the global game*, Cambridge: Polity.
- Giulianotti, R. & G. Armstrong (2002) 'Avenues of contestation: Football hooligans running and ruling urban spaces', *Social Anthropology*, vol. 10, nr. 2, pp. 211-238.
- Guttmann, A. (1986) *Sports spectators*, New York: Columbia University Press.
- Hargreaves, J. (2000) *Freedom for Catalonia? Catalan nationalism, Spanish identity and the Barcelona Olympic Games*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harper, C. (1990) *A study of football crowd behaviour*, Edinburgh: Lothian and Borders Police.
- Hobbs, D. (1988) *Doing the business: Entrepreneurship, the working class, and detectives in the East End of London*, Oxford: Clarendon Press.
- Hua, T. (2004) 'Football "hooligans" and football supporters' culture in China', in W. Manzenreiter & J. Horne (red.), *Football goes east*, London: Routledge, pp. 87-101.
- Hughson, J. (2002) 'Australian soccer's "ethnic" tribes: A new case for the carnivalesque', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 37-48.
- Huijzer, D. (1998) *Dat zijn nou typisch Feyenoorders*, Leiden: Uitgeverij Krikke.
- Instituut Jeugd en Welzijn (2006) *Evaluatieonderzoek Sociaal Preventief Supportersbeleid Rotterdam*, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Interdisciplinaire Stuurgroep Bestrijding Voetbalvandalisme en -geweld (2005) *Beleidskader bestrijding voetbalvandalisme en -geweld*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Jagan, A. (2004) *Informatie op "tien": Over hoe informatie voetbalgeweld kan voorkomen*, Doctoraalscriptie Bestuurskunde, Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Jones, D. & T. Rivers (2002) *Soul Crew*, Bury: Milo Books.
- Katz, J. (1988) *Seductions of crime*, New York: Basic Books.
- King, A. (2001) 'Violent pasts: Collective memory and football hooliganism', *Sociological Review*, vol. 49, nr. 4, pp. 568-585.
- King, A. (1995) 'Outline of a practical theory of football violence', *Sociology*, vol. 29, nr. 4, pp. 635-641.
- King, J. (1997) *The football factory*, London: Vintage.
- King, M. & M. Knight (1999) *Hoolifan*, Edinburgh: Mainstream.
- Korr, C.P. (1986) *West Ham United: The making of a football club*, London: Duckworth.
- Kuper, S. (2000) 'Ajax, de joden, Nederland', *Hard Gras*, nr. 22, Amsterdam: L.J. Veen.
- Kuper, S. (1994) *Football against the enemy*, London: Orion.
- Laar, P. van de (2000) *Stad van formaat: Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw*, Zwolle: Waanders.
- Laporta, J. (2002) 'El Barça sí que és més que un club', *El Periódico*, 14 oktober 2002, p. 4.
- Limbergen, K. van & L. Walgrave (1988) *Sides, fans en hooligans: Voetbalvandalisme: feiten, achtergronden en aanpak*, Leuven: Acco.
- Mac an Ghaill, M. (1996) "What about the boys?" Schooling, class and crisis masculinity', *Sociological Review*, vol. 44, nr. 3, pp. 381-397.
- Maffesoli, M. (1996) *The time of the tribes: The decline of individualism in mass society*, London: Sage.
- Majumdar, B. & K. Bandyopadhyay (2005) "Ghati-Bangal on the Maidan": Subregionalism, club rivalry and fan culture in Indian football', *Soccer and Society*, vol. 6, nr. 2, pp. 210-226.
- Marivoet, S. (2002) 'Violent disturbances in Portuguese football', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 158-173.
- Marsh, P. (1978) *Aggro: The illusion of violence*, London: Dent.
- Marsh, P., E. Rosser & R. Harré (1978) *The rules of disorder*, London: Routledge.
- Mascall, P. (2002) *Celebrating Craven Cottage*, London: Fulham Football Club.
- Mascall, P. (2001) 'Feeling Fulhamish', Internetartikel gepost op 18 juli, www.fulhamfc.com.
- Metropolitan Police (2003) *End of season 2002-2003 report*, London: Football Intelligence Unit.

- Miermans, C. (1955) *Voetbal in Nederland: Maatschappelijke en sportieve aspecten*, Assen: Van Gorcum.
- Mignon, P. (2001) 'Le Francais feel-good factor', in M. Perryman (red.), *Hooligan wars*, Edinburgh: Mainstream, pp. 165-178.
- Moffitt, T. (1993) 'Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy', *Psychological Review*, vol. 100, nr. 4, pp. 674-701.
- Molinero, C. & P. Ysàs (1999) *Catalunya durant el franquisme*, Barcelona: Empúries.
- Moorhouse, H.F. (2000) 'Book review of "Football hooligans: Knowing the score"', *Urban Studies*, vol. 37, nr. 8, pp. 1463-1464.
- Mosely, P. (1997) 'Soccer', in P. Mosely, R. Cashman, J. O'Hara & H. Weatherburn (red.), *Sporting immigrants: Sport and ethnicity in Australia*, Crows Nest: Walla Walla Press, pp. 155-173.
- Mumford, K. & A. Power (2003) *East Enders: Family and community in East London*, Bristol: The Policy Press.
- Murphy, P., J. Williams & E. Dunning (1990) *Football on trial: Spectator violence and development in the football world*, London: Routledge.
- Murphy, P., E. Dunning & J. Williams (1988) 'Soccer crowd disorder and the press: Processes of amplification and de-amplification in historical perspective', *Theory, Culture & Society*, vol. 5, nr. 4, pp. 645-673.
- NCIS (2000) *Football disorder: Season 1999-2000*, London: National Criminal Intelligence Service.
- Northcutt, J. & R. Shoesmith (1997) *West Ham United: An illustrated history*, Derby: Breedon.
- O'Neill, M. (2005) *Policing football: Social interaction and negotiated disorder*, Basingstoke: Palgrave.
- O'Neill, G. (2000) *My East End: Memories of life in cockney London*, London: Penguin.
- Oudenaarden, J. (1994) *Feyenoord: Een beeld van een club*, Rotterdam: Phoenix & Den Oudsten.
- Palmer, A. (2000) *The East End: Four centuries of London life*, London: John Murray.
- Panfichi, A. & J. Thieroldt (2002) 'Barras bravas: Representation and crowd violence in Peruvian football', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 143-157.
- Pearson, G. (1983) *Hooligan: A history of respectable fears*, London: Macmillan.

- Pearson, J. (1995) [1972] *The profession of violence: The rise and fall of the Kray twins*, London: Harper Collins.
- Peitersen, B. (1990) 'Roligan: Un modo d'essere dei tifosi danesi', in A. Roversi (ed.), *Calcio e violenza in Europa*, Bologna: Il Mulino, pp. 169-186.
- Pennant, C. (2005) *Top boys*, London: John Blake.
- Pennant, C. (2002) *Congratulations: You have just met the I.C.F.*, London: John Blake.
- Pennant, C. (2000) *Cass*, London: John Blake.
- Pennant, C. & M. King (2003) *Terrace legends*, London: John Blake.
- Pennant, C. & M. Smith (2002) *Want some aggro?* London: John Blake.
- Perryman, M. (red.) (2001) *Hooligan wars: Causes and effects of football violence*, Edinburgh: Mainstream.
- Pieloor, R.A., B. van de Meer & M. Bakker (2002) *F-Side is niet makkelijk!* Utrecht: Het Spectrum.
- Pilz, G.A. (1991) 'Eskalation von Gewalt in Zusammenhang mit dem Fussballgeschehen', *Schriftenreihe der Polizei-Führungsakademie*, nr. 3, pp. 114-129.
- Podaliri, C. & C. Balestri (1998) 'The *Ultras*, racism and football culture in Italy', in A. Brown (red.), *Fanatics! Power, identity and fandom in football*, London: Routledge, pp. 88-100.
- Redhead, S. (2004) 'Hit and tell: A review essay on the soccer hooligan memoir', *Soccer and Society*, vol. 5, nr. 3, pp. 392-403.
- Reis, H. (2006) *Futebol e violência*, Campinas: Autores Associados.
- Robertson, R. (1995) 'Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity', in M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (red.), *Global modernities*, London: Sage, pp. 25-44.
- Robson, G. (2000) *No one likes us, we don't care: The myth and reality of Millwall fandom*, Oxford: Berg.
- Rodríguez Díaz, A. (2003) 'Los jóvenes ultras del fútbol andaluz', *Anduli: revista andaluza de ciencias sociales*, nr. 2, pp. 107-124.
- Romero, A.G. (1986) *Muerte en la cancha (1958-1985)*, Buenos Aires: Nueva América.
- Rood-Pijpers, E. (1995) 'Een sociografische schets van de wijken Afrikaanderwijk, Bloemhof en Hillesluis', in E. Rood-Pijpers, B. Rovers, F. van Gemert & C. Fijnaut (red.), *Preventie van jeugdcriminaliteit in een grote stad*, Arnhem: Gouda Quint, pp. 191-214.
- Roversi, A. (1992) *Calcio, tifo e violenza: Il teppismo calcistico in Italia*, Bologna: Il Mulino.
- Roversi, A. (1991) 'Football violence in Italy', *International Review for the Sociology of Sport*, vol. 26, nr. 4, pp. 311-330.

- Roversi, A. & C. Balestri (2002) 'Italian ultras today: Change or decline?', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 131-142.
- Salas, A. (2003) *Diario de un skin: Un topo en el movimiento neonazi español*, Madrid: Temas de Hoy.
- Schuyt, C.J.M. (1999) 'Publiek geweld', *Delikt en Delinkwent*, vol. 29, pp. 383-388.
- Schuyt, C.J.M. & G. van den Brink (red.) (2003) *Publiek geweld*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Seara Ruiz, J.M. & D. Sedano Jiménez (2001) *Radiografía de los grupos ultras en acontecimientos deportivos*, Madrid: Dykinson.
- Segura Palomares, J. (2001) *Cent anys d'història del RCD Espanyol de Barcelona*, Barcelona: Fundació Privada RCD Espanyol de Barcelona.
- Shaw, D. (1987) *Fútbol y franquismo*, Madrid: Alianza Editorial.
- Sir Norman Chester Centre for Football Research (2002) *The FA Premier League national fan survey 2001: Summary Report*, Leicester: University of Leicester.
- Sir Norman Chester Centre for Football Research (2000) *FA Premier League survey 1999*, Leicester: University of Leicester.
- Smith, M. (2004) *For the claret and blue*, London: John Blake.
- Sobrequés Callicó, J. (1998) *FC Barcelona: Cent anys d'història*, Barcelona: Ediliber.
- Sonneveld, H. (1986) *Vijftig Kasteeljaren*, Haarlem: De Vrieseborch.
- Spaaij, R. (2007a) 'Football hooliganism as a transnational phenomenon: Past and present analysis: A critique – More specificity and less generality', *International Journal of the History of Sport*, vol. 24, nr. 4, pp. 411-431.
- Spaaij, R. (2007b) 'Football hooliganism in the Netherlands: Patterns of continuity and change', *Soccer & Society*, vol. 8, nr. 2/3, pp. 316-334.
- Spaaij, R. (2007c) 'Voetbalvandalisme en beleid: macht en verantwoordelijkheid van politie en voetbalclubs', in J.W. Duyvendak, G. Engbersen, M. Teeuwen & I. Verhoeven (red.) *Macht en verantwoordelijkheid. Essays voor Kees Schuyt*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 302-311.
- Spaaij, R. (2007d) 'Supportersgeweld rond voetbalwedstrijden: collectieve identiteit, sociale organisatie en groepsprocessen', *Groepen: Tijdschrift voor Groepsdynamica & Groepspsychotherapie*, vol. 2, nr. 3, pp. 9-20.
- Spaaij, R. (2006a) *Understanding football hooliganism. A comparison of six Western European football clubs*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Spaaij, R. (2006b) 'Football Hooliganism as a Transnational Phenomenon: Issues and Responses', in J. Aquesolo (red.) *Sport and Violence*, Sevilla: UPO Press, pp. 361-369.

- Spaaij, R. (2005) 'Het succes van de Britse voetbalwet: kanttekeningen en best practices', *Het Tijdschrift voor de Politie*, vol. 67, nr. 1/2, pp. 4-8.
- Spaaij, R. & H. Reis (2007) *Spectator violence in Brazilian football. A developmental and comparative approach*, São Paulo: State University of Campinas.
- Spaaij, R. & C. Viñas (2005a) 'Passion, politics and violence: A socio-historical analysis of Spanish ultras', *Soccer & Society*, vol. 6, nr. 1, pp. 79-96.
- Spaaij, R. & C. Viñas (2005b) "'A por ellos": Racism and anti-racism in Spanish football', *International Journal of Iberian Studies*, vol. 18, nr. 3, pp. 141-164.
- Stevenson, T.B. & A.K. Alaug (2001) 'Competition and cooperation: Football rivalries in Yemen', in G. Armstrong & R. Giulianotti (red.), *Fear and loathing in world football*, Oxford: Berg, pp. 173-186.
- Stokvis, R. (1991) 'Voetbalvandalisme in Nederland', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, vol. 18, nr. 3, pp. 165-188.
- Stokvis, R. (1989) *De sportwereld: Een sociologische inleiding*, Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Stott, C. & G. Pearson (2006) 'Football Banning Orders, proportionality, and public order policing', *The Howard Journal*, vol. 45, no. 3, pp. 241-254.
- Stott, C. & S. Reicher (1998) 'How conflict escalates: The inter-group dynamics of collective football crowd "violence"', *Sociology*, vol. 32, no. 2, pp. 353-377.
- Strubell, T. (1998) *Les penyes barcelonistes*, Barcelona: Barcanova.
- Sztompka, P. (2000) 'Cultural trauma: The other face of social change', *European Journal of Social Theory*, vol. 3, nr. 4, pp. 449-466.
- Takahashi, Y. (2002) 'Soccer spectators and fans in Japan', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 190-200.
- Taylor, I. (1982) 'On the sports violence question: Soccer hooliganism revisited', in J. Hargreaves (red.), *Sport, culture and ideology*, London: Routledge, pp. 152-196.
- Taylor, I. (1971) 'Football mad: A speculative sociology of football hooliganism', in E. Dunning (red.), *The sociology of sport: A selection of readings*, London: Frank Cass, pp. 352-377.
- Thornton, P. (2003) *Casuals*, Lytham: Milo Books.
- Torre, E. van der & R. Spaaij (2003) 'Rotterdamse' hooligans: Aanwas, geleghedenstructuren, preventie, Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Torre, E. van der, R. Spaaij & E. Cachet (2007) 'Hoeveel wordt het vandaag?': Een studie naar de kans op voetbalgeweld en het veiligheidsbeleid bij voetbalwedstrijden, 's-Gravenhage: Elsevier.
- Tummers, T. (1993) *Architectuur aan de zijlijn: Stadions en tribunes in Nederland*, Amsterdam: D'ARTS.

- Turner, D. (2004) *Fulham Football Club: The official 125 year illustrated history*, Derby: Breedon Books.
- Turner, D. (1994) *Cottage chronicles: An anecdotal history of Fulham Football Club 1879-1993*, Bordon: Northdown Publishing.
- Vázquez Montalbán, M. (2005) *El fútbol: Una religión en busca de un Dios*, Madrid: Debate.
- Vázquez Montalbán, M. (1972) 'Arquelogia i subcultura', in J.J. Artells, *Barça, Barça, Barça: FC Barcelona, esport i ciutadania*, Barcelona: Laia, pp. 7-8.
- Vermeer, E. & R. van Vrijaldenhoven (1994) *De klassieker*, Amsterdam: Windroos.
- Veugelers, W. & J. Hazekamp (1984) *Inside Z-side: 'Voetbalvandalen' in woord en beeld*, Groningen: Xeno.
- Viñas, C. (2005) *El mundo ultra: Los radicales del fútbol español*, Madrid: Temas de Hoy.
- Viñas, C. (2004) *Skinheads a Catalunya*, Barcelona: Columna.
- Vos, P.C. (2006) *Hooligans: 16 openhartige verhalen*, Utrecht: Het Spectrum.
- Vrijaldenhoven, R. van (1996) *Feyenoord tegen de rest van de wereld: Vijfendertig jaar Europa Cup en Wereld Cup voetbal*, Amsterdam: Luitingh.
- Walvin, J. (1994) [1975] *The people's game. A social history of British football*, London: Allen Lane.
- Wann, D., M. Melnick, G. Russell & D. Pease (2001) *Sport fans: The psychology and social impact of spectators*, New York: Routledge.
- Ward, C. (1989) *Steaming in: Journal of a football fan*, London: Simon & Schuster.
- Ward, C. & S. Hickmott (2000) *Armed for the match: The troubles and trial of the Chelsea Headhunters*, London: Headline.
- Warren, I. (2003) *Football, crowds and cultures: Comparing English and Australian law and enforcement trends*, Campbelltown: Australian Society for Sports History.
- Watt, T. (1993) *The end: 80 years of life on the terraces*, Edinburgh: Mainstream.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003) *Waarden, normen en de last van het gedrag*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Whitting, P.D. (1970) *A history of Fulham*, London: Fulham History Society.
- Wijnen, H. van (1989) *De Kuip: De geschiedenis van het stadion Feyenoord*, Utrecht: Veen.
- Willems, R. (2004) *Kan voetbal de wereld redden? Pleidooi voor ambiance en solidariteit*, Antwerpen: Houtekiet.
- Williams, J. (1991) 'Having an away day: English football spectators and the hooligan debate', in J. Williams & S. Wagg (red.), *British football and so-*

- cial change: Getting into *Europe*, Leicester: Leicester University Press, pp. 160-184.
- Williams, J., E. Dunning & P. Murphy (1988) *Football and spectator behaviour at Watford: 'The friendly club'*, Leicester: University of Leicester.
- Williams, J., E. Dunning & P. Murphy (1984) *Hooligans abroad: The behaviour and control of English fans in continental Europe*, London: Routledge.
- Winkels, E. (1998) 'De eenzame kampioen', *Hard Gras*, nr. 15, Amsterdam: L.J. Veen.
- Wolff, P. (1971) *Geen woorden maar daden: De roemruchte historie van topclub Feyenoord*, Baarn: De Boekerij.
- Yablonsky, L. (1962) *The violent gang*, New York: Penguin.
- Young, K. (2002) 'A walk on the wild side: Exposing North American sports crowd disorder', in E. Dunning, P. Murphy, I. Waddington & A. Astrinakis (red.), *Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon*, Dublin: University College Dublin Press, pp. 201-217.
- Young, M. & P. Willmott (1992) [1957] *Family and kinship in East London*, Berkeley: University of California Press.
- Zentrale Informationsstelle Sporteinsätze (2005) *Jahresbericht Fußball Saison 2003/04*, Landeskriminalamt NRW.
- Zevenbergen, C. (1986) *Rotterdamse voetbalglorie 1886-1986*, Rotterdam: Sijthoff.

Namenregister

- AC Milan 149, 154-155
Adang, Otto 195
ADO/FC Den Haag 42, 99, 102, 122, 136, 192
Ajax 32, 95-96, 98-99, 102-105, 113, 122, 125, 128, 192, 199
Almogàvers 178, 181, 187
Aquascutum 38, 131
Argentinië 21, 36, 148, 174
Armstrong, Gary 27
Arsenal FC 64
Athletic Bilbao 24, 153, 168, 183
Atlético Madrid 43, 181, 183
Auditteam Voetbalvandalisme 195, 202n
Australië 22-23
Bayer Leverkusen 100
Beleidskader bestrijding voetbalvandalisme en -geweld 194
België 21, 27
Birmingham City 64, 86
Boca Juniors 185
Boixos Nois 37, 40, 149, 151, 153-156, 166, 172-187
Bormans, Ralf 97
Brazilië 21, 148
Brigadas Amarillas 28, 153
Brigadas Blanquiazules 148-165, 174-176, 179-180
British Transport Police 86, 201n
Brug, Hans van der 27
Burberry 38, 131
Cádiz 28, 156
Camp Nou 154, 167-168, 170, 172, 182, 186
Canada 22
Cardiff City 33, 69-70, 86
Casuals FCB 44, 179-180, 182-187
Centraal Informatiepunt Voetbalvandalisme (CIV) 36
Chelsea FC 41, 43, 46, 74-76, 78, 80-81, 83-86, 88-91
China 22
Club Brugge 182
Craven Cottage 75-80, 89, 91
Curva Jove 159-163, 198
De Graafschap 132-133
De Kuip 97-98, 100
Duitsland 21, 23-24, 28, 50-51, 57, 100-101
Dunning, Eric 24-27, 31
Eerste Wereldoorlog 93-94
Elias, Norbert 20, 31
Engeland 16-17, 20-21, 24-25, 31, 37, 43, 55, 57-58, 63, 68, 71, 74, 148, 174, 178, 191
Espanyol 15-16, 24, 28, 32-33, 38, 40, 50, 142-166, 168-169, 174, 179, 185, 187, 189, 194, 197-198, 200
Eternos 159-160
Excelsior 106, 119, 132
F-Side 32, 36, 102

- FC Barcelona 15-16, 23-25, 28, 32,
 34, 37, 40, 44, 50, 142-149, 153, 155,
 163-189, 194, 197-198, 200, 201n
 FC Dordrecht 105, 107, 133, 136, 138
 FC Twente 38, 103, 122
 FC Utrecht 99, 102-103, 110, 122
 Feyenoord 15-16, 30, 32, 41, 44,
 92-119, 121-123, 125, 129-130, 135-136,
 140, 200, 202n
 Figo, Luis 170
 Franco, Francisco 143-144, 167-170
 Frankrijk 21, 23, 102
 Freud, Sigmund 29
 Fulham FC 15-16, 46, 74-91, 197,
 200-201n
 Gageldonk, Paul van 36
 Gamper, Joan 167
 Gaspart, Joan 170-171, 184, 186
 Giulianotti, Richard 27, 39, 90
 Go Ahead Eagles 131, 133
 Griekenland 21
 Haarlem 135
 Headhunters 43, 85
 Herri Norte Taldea 153
 Het Kasteel 117, 124, 129
 Heizeldrama 63, 174-175
 Heracles Almelo 133, 135-136
 Hillsborough 63
 Hua, Tan 22
 Ierland 21
 India 22
 Inter City Culé (ICC) 180
 Inter City Firm (ICF) 40-41, 57,
 60-61, 64-73, 180, 193
 Internazionale 149
 Irreductibles 158-159
 Israël 22, 102
 Italië 21, 23-24, 28, 36, 40, 50, 102, 148,
 173-174, 178
 Japan 22
 King, John 36
 Koninklijke Nederlandse Voetbalbond
 (KNVB) 51, 122-123, 126-127, 139
 Laporta, Joan 171-172, 185-187
 Lazio Roma 158
 Leyton Orient FC 53
 Liverpool 58, 175
 Manchester United 58, 62, 65, 80,
 83-84, 99-100, 201n
 Marsh, Peter 31, 201n
 Metropolitan Police 43, 65, 69-70
 Mile End bende 57-58
 Millwall FC 57, 62, 69-71, 83
 Mobiele Eenheid 103, 113, 127, 132, 138
 NAC Breda 135, 199
 National Criminal Intelligence Ser-
 vice (NCIS) 43
 Noord-Ierland 24
 Noorwegen 21, 102
 Núñez, Josep Lluís 146, 171, 175,
 181-182, 184, 186
 Peitersen, Birgir 50
 Peña Deportiva Ibérica 143
 Penya Juvenil 148-149, 152, 158-159,
 163, 174
 Peru 21
 Picornie, Carlo 104
 Piñeyro, Enric 170
 Politie Rotterdam-Rijnmond 112-113,
 137
 Portugal 21
 Primo de Rivera, Miguel 143, 167
 Queen's Park Rangers 79, 86
 Raad voor de Europese Unie 19
 Real Madrid 24, 29, 41, 144, 153, 166,
 168-170, 172, 174, 183, 189
 Real Sociedad 43, 153
 Roda JC 139, 201n
 Rotterdam Jongerenkern (RJK)
 105-107

Roversi, Antonio 27-28
 Sang Culé Cor Català 177-178,
 181-182, 187
 Sarrià 148-149, 154-155, 158-159, 174,
 179
 Sarrià Nord 147, 163
 Rouquier, Frédéric 155-157, 179, 185
 Schotland 24, 27
 Spanje 16-17, 21, 23-25, 28, 36, 40, 43,
 144, 147-151, 153, 159, 171-173, 192
 Sparta Rotterdam 15-16, 44, 95-96,
 116-141, 200, 201n
 Sparta Youth Crew (SYC) 129-139,
 141
 Soul Crew 36
 Stone Island 38, 131
 Sunyol, Josep 167, 182
 Tartan Army 90
 Taylor, Ian 26-27
 Thamesbank Travellers (TBT) 83-85
 Tottenham Hotspur 29, 83, 98-99
 Tsjechische Republiek 21
 Tweede Wereldoorlog 55, 76, 94, 98,
 100
 UEFA 63
 Ultras Sur 153, 174, 176
 Upton Park 57-58, 65, 69-70
 Vak S 97-98
 Valencia CF 178, 183, 186
 Vázquez Montalbán, Manuel 144, 169
 Verenigde Staten 22
 Viñas, Carles 28
 Vos, Paul 36
 West Ham United 15-16, 29, 32, 34,
 41, 43-44, 52-73, 83, 180, 192, 199
 Wetenschappelijke Raad voor het
 Regeringsbeleid (WRR) 197
 Willem II 126, 131-133, 138
 Willems, Raf 9
 Working Group on Football Disorder
 199
 Yablonsky, Lewis 44
 Zuid-Afrika 22
 Zuid-Amerika 23

Trefwoordenregister

- alcoholgebruik 20, 46, 50, 83, 90, 101, 126, 157
- alcoholverbod 11, 62, 70
- amplificatie 10, 145
- antisemitisme 102
- arbeidersklasse 26-27, 72, 94, 107, 118, 152, 168, 191
- barras bravas* 21-22, 44
- basketbal 177, 201n
- calculerend gedrag 35, 47-48, 107, 194
- casual stijl 37-38, 61, 131, 162-164, 179
- Catalaans nationalisme 143, 151, 167-170, 174, 176-177, 189
- cameratoezicht 47, 66, 109, 128
- club
- beleid 48-49, 111, 127, 198
  - cultuur 13-14, 18, 73-74, 76, 85, 95, 117, 121, 140, 142, 166-167, 189, 192
  - imago 15-16, 57-58, 74-76, 81-82, 84-86, 88, 91, 94, 96-97, 116-117, 124, 135-136, 140-143, 145, 147-148, 151, 158-159, 161, 165, 166, 184
  - kaart 109-110, 113, 139
- collectief geweld 13, 20, 39, 41, 44-45, 48, 61, 71, 73, 84, 113-115, 134, 137, 142, 160, 164, 181, 188, 190
- combiregeling 110
- conflictescalatie 46, 49, 110, 159, 182
- coöptatie 49, 111, 184
- cultureel trauma 85-87
- dansevenement 40, 47, 107
- druggebruik 33, 46, 71, 101, 107, 120
- faciliteringsstrategie 48-49, 161, 184, 188
- fanzine 17, 68, 73, 87, 111, 122, 136, 153, 158, 161, 163, 176, 199
- gedoogbeleid 46, 49, 111, 161, 163
- gelegenheidshooligans 35
- georganiseerde criminaliteit 55, 194, 200
- geweld tegen de politie 20-21, 30, 35, 69, 99-101, 105, 113, 163-164, 168
- glokalisering 15, 19
- handbal 177, 187, 201n
- hit-and-run* tactiek 47, 114, 138, 194
- hooliganisme
- consumptie 12, 19, 33, 35-39, 68, 73, 109, 192-193
  - definitie 20
  - diffusie 23, 191
  - economisering 35, 39, 193
  - financiële belangen 39-40, 163, 192-193
  - genese 21
  - internationale dimensies 9, 15, 23-24
  - levensstijl 27, 45, 59, 130
  - sociale organisatie 12, 19, 41, 43, 45, 61, 108
  - subcultuur 15, 18, 21, 23, 26, 30-31, 36, 39, 52, 56-58, 60, 71, 73-74,

- 81, 84, 91-92, 97-99, 102, 107,
114-116, 129, 132, 134-135, 140,
166, 172, 177, 188, 190-193, 195,
198
- hooligans
collectieve identiteit 12, 14, 19-20,
28, 30, 32, 34, 52, 60, 72, 92,
95-96, 130, 134, 136, 140, 148, 151,
165, 188, 191, 196-197
- geweldsopvattingen 23, 80, 92, 97,
135, 140
- kledingstijl 36-38, 60, 131, 176
- maatschappelijke achtergronden
12, 26-28, 72-73, 91, 107, 135,
51-52, 173, 192, 196
- motieven 28, 41, 45, 190, 193
- tactieken 44, 47, 114, 138, 194
- informatiegestuurde aanpak 65-66,
112, 194
- interactie
tussen hooligans en autoriteiten
37, 52, 73, 86, 89, 166
- tussen hooligans en clubbestuur-
ders 46, 74, 90, 92, 116, 142, 166
- tussen hooligans en media 74, 86,
90, 142
- tussen hooligans en politie 46, 74,
90, 92, 112, 142
- tussen hooligans en supporters
46, 51, 90, 92, 190
- tussen rivaliserende hooligans 29,
92, 99, 130, 142, 166, 190
- internet 15, 17, 23, 36-37, 39, 44, 113,
132, 134, 183
- kick van geweld 20, 31, 34, 71, 131,
133-134, 190
- lichte gemeenschappen 45
- maatschappelijke scheidslijnen 23-26
- masculiniteit 32-33, 55, 97, 165, 176,
191, 198
- mediaberichtgeving 39, 51-52, 62-63,
72, 80-81, 85-86, 91-92, 98, 103, 114,
122, 124, 135-136, 141, 146, 152, 154,
156, 174, 180, 199
- meelopers 32, 40, 44-45, 48, 60-61,
106, 152
- meldingsplicht 194
- merchandising 40, 68, 109, 114, 152,
163, 171, 174
- middenklasse 28, 56, 72, 78-79, 91, 95,
117, 135, 141, 151-152, 165
- mobiele telefonie 69
- mobilisatie 99-100, 115, 130
- narcisme van kleine verschillen 29
- near group* 44
- neofascisme 150-151, 176
- neo-tribes* 45
- onderling geweld 34, 60, 107, 115, 159,
181, 188, 193-194, 202n
- penya* (*peña* in het Spaans) 148, 155,
181, 184
- politieke identificatie 24, 50, 142-146,
150-151, 153, 158, 160, 164-165,
167-168, 176, 180, 189, 192, 200
- politieoptreden 20, 35, 110, 127
- preventie 46, 50, 109, 194-196, 202n
- proactie 46, 63, 194-195
- racisme 12, 32, 50, 54, 161-163
- repressie 11, 46, 49-50, 111, 170,
194-195
- risicovol gedrag 31, 38, 89, 92, 107,
191-192
- roligans* 50
- skinheads 38, 59, 81, 83, 130, 149-150,
152-154, 156-157, 163-164, 176-177,
179-180, 182-183, 191
- sociale controle 14, 27, 50, 90, 112,
125-127, 136, 140-141, 158, 161, 181, 197
- sociale normen 14, 56, 89, 96, 121,
129, 140, 178, 200

sociaal preventief beleid 50, 109, 196, 202n
socis (*socios* in het Spaans) 171-172
 stadioninfrastructuur 79, 159
 stadionverbod 42, 49, 101, 104, 109-111, 114-115, 126-128, 130, 138-139, 141, 183, 187, 194
 stewardorganisatie 66, 109, 126, 202n
 supporterscultuur 13-14, 52, 55, 76, 78, 87, 90-92, 94, 97, 102, 115-117, 120, 122, 136, 140, 142, 145, 147, 160, 176, 189, 196
 supportersinitiatieven 50, 158, 195, 198
torcidas organizadas 21-22
ultras, betekenis van 23
 vandalisme 13, 20, 95, 106, 111, 125, 156, 159, 174
 verplaatsing van geweld 47, 63, 73, 99, 184, 195, 200, 202n
 vriendschap, rol van 38, 73, 131, 134-135, 183
 wij-zijtegenstellingen 24, 60, 192, 198
 zelfselectie 14, 30, 64, 91, 115, 192
 zero tolerance 184, 186